

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ISSN 2522-1736
ISSN Online 2663-4902

ICV 2022:85.77

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

Психолого-педагогічні
науки

№ 2

Ніжин – 2025

УДК 159.9(05)"540.3"+37(05)"540.3"
НЗ4

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Бурназова Віра Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики навчання мистецьких дисциплін, заступник декана з навчально-методичної роботи факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету.

Відповідальний секретар: Демченко Наталія Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Члени редколегії:

Маноліс Дафермос, доцент кафедри психології Критського університету (Ретимно, Греція);

Лосєва Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Лісовець Олег Васильович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Міненко Антоніна Олексіївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка;

Корнієнко Інокентій Олексійович, доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету;

Шпорун Оксана Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»;

Книш Анастасія Євгенівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Харківського політехнічного інституту.

Збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з педагогіки (Затверджено наказом МОН України від 07.10.2016 р. № 1222).

Збірник наукових праць «Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)» є фаховим виданням (категорія «Б») на підставі наказу МОН України №157 від 09.02.2021 року (додаток № 4) з педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки).

ISSN 2522-1736

ISSN Online 2663-4902

Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Протокол № 10 від 27.03.2025 р.

Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. В. В. Бурназової. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. – № 2. – 272 с.

Адреса видавництва:

вул. Воздвиженська, 3^А, м. Ніжин, Чернігівська обл.,
Україна, 16600.
Тел.: (04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net, www.ndu.edu.ua

**Адреса сайту журналу
у друкованій версії:**

<http://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/>

Верстка та макетування – О. В. Борщ

Підписано до друку 22.05.2025 р.
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60х84/8
Обл.-вид.арк. 23,58
Ум. друк. арк. 32,08

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

НДУ імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А

© В. В. Бурназова, головний редактор, 2025
© НДУ ім. М. Гоголя, 2025

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ISSN 2522-1736
ISSN Online 2663-4902

ICV 2022:85.77

Ministry of Education and Science of Ukraine

Nizhyn Mykola Gogol
State University

Research Notes

**Psychology and Pedagogy
Research**

ISSUE 2

Nizhyn – 2025

Research Notes [Naukovi Zapysky] Nizhyn Mykola Gogol State University

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief: Burnazova Vira, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of the theory and methodology of teaching artistic disciplines, Associate Dean of The Faculty of Psychological and Pedagogical Education and Arts, Berdyansk State Pedagogical University.

Executive Secretary: Demchenko Nataliia, Candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Associate Professor Pedagogics, Primary Education, Psychology and Management of Nizhyn Mykola Gogol State University.

Editorial Board Members:

Manolis Dafermos, Associate professor at the Department of Psychology, University of Crete.

Loseva Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at Pedagogics, Primary Education, Psychology and Management of Nizhyn Mykola Gogol State University.

Lisovets Oleg, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Social Pedagogy and Social Work of Nizhyn Mykola Gogol State University.

Minenok Antonina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Preschool and Primary Education, National University «Chernihiv Collegium» of T. G. Shevchenko.

Kornienko Inokentiy, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology, Mukachevo State University.

Shportun Oksana, Doctor of Psychological Sciences, Professor at the Department of Psychology communal institution of higher education «Vinnitsa Academy of Continuing Education».

Knysh Anastasia, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management, Kharkov Polytechnic Institute.

This collection of research is included to the list of scientific periodicals appropriate for publishing the results of dissertation in Pedagogy (According to The Order 1222 of the Ministry of Education and Science, dated October 10, 2016).

Collection of scientific works "Scientific notes. The series "Psychological and Pedagogical Sciences" (Nizhynsky State University named after Mykola Gogol)" is a professional publication (category "B") on the basis of the order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No 157 of February 9, 2021 (appendix No 4) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences).

ISSN 2522-1736

ISSN Online 2663-4902

The Collection is approved by Scientific Board of Nizhyn Mykola Gogol State University
Record № 10 of March 27, 2025.

Research Notes. Series «Psychology and Pedagogy Research» (Nizhyn Mykola Gogol State University) / ed. N34 V. V. Burnazova. Nizhyn: Mykola Gogol NSU, 2025. Issue 2. 272 p.

Publisher's address: 3^A Vozdvyzhenska Str., Nizhyn, Chernihiv Oblast,
Ukraine, 16600
Tel.: (04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net, www.ndu.edu.ua

**The website address of the
magazine in the print version:** <http://lcp.ndu.edu.ua/index.php/nz/>

Page making: O. V. Borshch

Signed to print 22.05.2025 p.
Typeface Arial
Order №

Format 60x84/8
publisher's signature 23,58
press sheet 32,08

offset paper
print run 100

Certificate of the Publishing Subject
DK 2137 Dated March 29, 2005

Mykola Gogol NSU, Nizhyn, 3^A Vozdvyzhenska Str.

© Vira Burnazova, Editor-in-Chief, 2025
© Mykola Gogol NSU, 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ОРік відновлення видання – 1996

Психолого-педагогічні науки, № 2, 2025 рік

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Вдовенко І., Вдовенко О. Мотив, як рушійна сила опанування майбутньою професією здобувачів освіти	9
Кононко О. Л. Самоповага як основа культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти.....	18
Хлебнік С. Р. Позашкільна освіта як соціальний інститут виховання ціннісних орієнтацій особистості	29
Цзо Руовей. Аналіз концепції «дослідницька компетентність майбутніх менеджерів в освітній галузі»	35

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

Бойко О. Д. Методика викладання історії у вищій школі: специфіка та особливості	44
Бондаренко Ю. І. Ідеаційно-концептуальний підхід до шкільного вивчення тропів із бінарною структурою.....	51
Глазунова І. К. Основні підходи до процесу підготовки магістрантів музичного мистецтва в сучасних умовах.....	61
Горошко О. Л. Моделі візуалізації у викладанні математики	70
Гурець О. В. Основні прийоми роботи з голосовим апаратом у вокальному класі.....	81
Зеленська Л. Д., Лу Сюй. етапи реалізації педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР	89
Лісовець О. В., Чжен Гохуй. Виховання патріотизму у дітей 5–7 років засобами музичного мистецтва в умовах закладу дошкільної освіти	98
Лук'яненко Ю. М. Специфіка формування сиблінгових взаємин в неповних сім'ях.....	107
Матвієнко С. І. Педагогічний супровід формування у старших дошкільників уявлень простору засобами рухливих ігор	120
Останіна Н. С., Демченко Н. М., Конончук А. І. Формування в учнівської молоді ціннісного ставлення до здоров'я в умовах позашкільного середовищі	127
Pyshynska V. V. The impact of art technologies on the emotional well-being of students of basic secondary education.....	138

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА

Аніщук А. М., Онищук І. А. Культура мовленнєвого самовираження як складова професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя	145
Белозьорова Н. О. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями	153
Вайнтрауб М. А. Формування культури з енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців вищої педагогічної освіти	160
Возняк І. І., Білоусова Н. В., Бобро А. А. Особливості створення та використання коміксів у професійній підготовці вчителя початкових класів	169
Гордієнко Т. В., Філоненко О. С. Формування толерантного вчителя початкових класів у контексті майбутньої професійної діяльності	182
Гордієнко О. А. Робота з фразеології на заняттях з української мови за професійним спрямуванням як засіб формування риторичної компетентності студентів	191
Долматова М. П., Гордієнко Т. В., Чжан Цзюнь. Теоретичні аспекти формування проєктувальних компетентностей майбутнього вчителя	201
Коваль О. В., Дворник Ю. Ф. Здатність науково мислити як маркер готовності до інноваційної мистецько-педагогічної діяльності	210
Кравченко Л. В. Формування готовності майбутнього вчителя до забезпечення соціальної безпеки	218
Ростовська Ю. О. Умови формування професійних переконань майбутніх педагогів-хореографів у процесі фахової підготовки у закладах вищої освіти	225
Рязанцев В. В. Інформаційні технології як засіб формування проєктно-конструкторської компетентності майбутніх фахівців	233
Самойленко О. В. Формування управлінської компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі магістерської підготовки в закладі вищої освіти	242

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Забарний О. В. Професор Євгенія Коваленко як фундатор українсько-польських наукових зв'язків у Ніжинській вищій школі	252
Ельбрехт О. М. Національна політика та практика забезпечення підручниками загальної середньої освіти (порівняльний аналіз)	260

CONTENTS

METHODOLOGY AND THEORY OF PEDAGOGICS

Vdovenko I., Vdovenko O. Motive as a driving force for studying the future profession by students	9
Kononko O. Self-respect as the basis of the culture of self-expression of future specialists of preschool education	18
Khliebik S. Extracurricular education as a social institute for education of personal value orientations	29
Zou Ruowei. Analysis of the concept «research competence of future administrators in the field education»	35

METHODS OF TEACHING AND UPBRINGING

Boyko O. Methods of teaching history in higher education: specificity and features	44
Bondarenko Y. Ideatic-conceptual approach to the school study of tropes with a binary structure	51
Hlazunova I. Main approaches to the process of training masters of music arts in modern conditions	61
Horoshko O. Visualization models in teaching mathematics	70
Hurets O. Basic techniques for working with the vocal apparatus in vocal class	81
Zelenska L., Lu Xu. Stages of realisation of the pedagogical potential of periodicals for school-age children in China	89
Lisovets O., Zheng Guohui. Education of patriotism in children of 5-7 years old by means of musical art in preschool education	98
Lukyanenko Yu. Specificities of forming siblings in single-parent families	107
Matvienko S. Pedagogical support for developing spatial awareness in older preschoolers through movement-based games	107
Ostanina N., Demchenko N., Kononchuk A. Formation of a value-based attitude to health among students in the out-of-school environment	120
Pykhtina N. Social and emotional learning of preschoolers in the game: experience of introducing technology into the educational process of preschool institution	127
Пишинська В. Вплив арттехнологій на емоційне благополуччя здобувачів базової середньої освіти	138

PROFESSIONAL PEDAGOGY

Anishchuk A., Onyshchuk I. The culture of speech self-expression as a component of the professional and personal development of a future educator	145
Belozorova N. Features of training future primary school teachers to work with gifted students	153
Vaintraub M. Formation of a culture of energy efficiency and energy saving among future specialists of higher pedagogical education	160
Vozniak I., Biloisova N., Bobro A. Features of the creation and use of comics in the professional training of primary class teachers	169
Hordienko T., Filonenko O. The formation of a tolerant primary school teacher in the context of future professional activity	182

Hordiienko O. Work on phraseology in ukrainian language classes under professional guidance as a means of forming the rhetorical competence of students	191
Dolmatova M., Hordiienko T., Zhang Jun. Theoretical aspects of forming design competences of a future teacher.....	201
Koval O., Dvornyk Y. The ability to think scientifically as a marker of readiness for innovative artistic and pedagogical activity.....	210
Kravchenko L. Formation of readiness future teacher to provision of social safety	218
Rostovska Yu. Conditions for the formation of professional beliefs in future choreography educators during professional training in higher education institutions	225
Riazantsev V. Information technologies as a tool for developing design engineering competence of future specialists	233
Samoilenko O. Formation of management competence of a future primary teacher in the process of master's training in a higher educational institution	242

HOME AND FOREIGN EXPERIENCE

Zabarny O. Professor Eugenia Kovalenko as a founder of Ukrainian-Polish scientific relations in Nizhyn Higher School	252
Elbrekht O. National policy and practice of provision of textbooks for general secondary education (comparative analysis)	260

МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.3.016

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-9-17

Вдовенко І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
vis1968@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9047-7213

Вдовенко О.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри професійної освіти та безпеки життєдіяльності,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
vl1941@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7183-2072

**МОТИВ, ЯК РУШІЙНА СИЛА ОПАНУВАННЯ
МАЙБУТНЬОЮ ПРОФЕСІЄЮ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Стаття присвячена проблемі мотиву та мотивації в опануванні майбутньою професією здобувачів освіти. Аналіз сучасної ситуації у вищій освіті дозволяє дійти висновку, що професійна школа, яка об'єднує заклади вищої освіти всіх рівнів, має зробити крок до розв'язання складних сучасних протиріч.

Проаналізовано дослідження у формуванні позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності у закладах вищої освіти. Наголошено на тому, що пройти всі перешкоди у здобуванні майбутньої професії здобувачами освіти без сталої позитивної мотивації стає неможливим.

В статті підкреслено, що посилилось розуміння психологами та педагогами ролі позитивного ставлення до навчання у забезпеченні успішного оволодіння знаннями та уміннями. При цьому виявлено, що висока позитивна мотивованість може відігравати роль компенсуючого фактору у випадку тих проблем, які наявні у вищій освіті України.

У статті висвітленні рушійні сили, мотиви та потреби здобувачів вищої освіти для ефективної навчальної діяльності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Розкрито особливості зовнішньої та внутрішньої мотивації. Розкрито три рівні готовності до служби в силових структурах України залежно від сили і характеру прояву мотивації. Проаналізовано групи мотивів: патріотичні, економічні, психологічні та інші. Дослідження показало, який мотив до навчання є домінуючим серед здобувачів вищої освіти із специфічними умовами навчання. Досліджено, що опанування майбутньою професією залежить не тільки від матеріальних стимулів, але і нематеріальних мотивів (самоповага, визнання з сторони оточуючих, моральне задоволення соціальним статусом, професійна гордість).

На основі узагальнення педагогічної теорії та практичного досвіду підготовки здобувачів вищої освіти у закладах вищої освіти зі специфічними умовами

навчання розкрито важливість мотивації навчальної діяльності та досліджено складові частини мотиву навчання.

Ключові слова: мотив, мотивація, потреба, стадії мотивації, рівні мотивації, позитивна мотивованість, курсант, здобувач вищої освіти.

Постановка проблеми. Можна назвати аксіомою твердження, що основним завданням закладів вищої освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців для країни. Стан справ у галузі освіти нашої країни, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства й держави в цілому.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації дозволяє дійти висновку, що професійна школа, яка об'єднує заклади вищої освіти всіх рівнів, має зробити крок до розв'язання складних сучасних протиріч.

Вища освіта в Україні мала раніше і має на сьогоднішній день багато проблем і викликів: недостатнє фінансування, відсутність обладнання й баз для практики, відтік кадрів, студентів чи потенційних абітурієнтів за кордон, застарілість матеріально-технічного забезпечення, відірваність спеціальностей від потреб сучасного ринку праці.

Після початку повномасштабної збройної агресії ситуація у вищій освіті України ще більше ускладнилася. Освітній процес тимчасово було призупинено, увесь цей час зазнають руйнувань будівлі українських закладів освіти, велика кількість закладів вищої освіти була переміщена або переміщується в межах України, учасники освітнього процесу опинилися в різних умовах, часто за межами України або в регіонах подалі від зони бойових дій; дехто продовжує перебувати на тимчасово окупованих територіях. Все це змусило адаптувати освітній процес до низки нових умов [3].

Глобалізація, зміна технологій, перехід до інформаційно-технологічного суспільства, зростання ролі штучного інтелекту, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють новий виток розвитку людини-фахівця за період професійної підготовки.

Пройти всі перешкоди у здобуванні майбутньої професії здобувачами освіти без сталої позитивної мотивації стає майже неможливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне педагогічне бачення професійного становлення в освіті на засадах ціннісних орієнтацій навчально-виховного процесу значною мірою ґрунтується на досягненнях педагогічної теорії (Г. Балл, І. Бех, О. Біда, С. Гончаренко, М. Гриньова, І. Зязюн, А. Іванченко, В. Кремень, Н. Кузьміна, В. Моляко, А. Реан, В. Рибалка, А. Сбруєва, С. Сисоєва, М. Солдатенков, М. Ярмаченко та ін.).

У сучасних дослідженнях висвітлено різні сторони проблеми формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності у закладах вищої освіти (Г. Мухіна, А. Мечніков, С. Бобровицька), виявлено динаміку змін мотивів на різних курсах (Н. Бордовська, А. Реан, П. Якобсон), виділені умови, які сприяють формуванню у студентів позитивної мотивації до навчально-пізнавальної діяльності (Н. Волков, С. Занюк).

Дослідження Л. Помиткіної відносно мотивації до навчання та професійної діяльності особистості показали, що студенти 1–3 курсів не мають достатньої впевненості щодо професійного вибору, не володіють навичками професійного та особистісного зростання належним чином [10].

Написання абітурієнтами мотиваційного листа це один із кроків до усвідомлення майбутнім здобувачем освіти, а що собою являє очікувана професія і навіщо вона йому.

В останні роки посилилось розуміння психологами та педагогами ролі позитивного ставлення до навчання у забезпеченні успішного оволодіння знаннями та уміннями. При цьому виявлено, що висока позитивна мотивованість може відігравати

роль компенсуючого фактору у випадку наявності проблем, що вище описані у даній статті.

Формування мети статті. З огляду на вищезазначене, метою статті є визначення дійсних мотивів вступу у заклад вищої освіти абітурієнтів. А актуальність дослідження зумовили тему публікації, а саме «Мотив, як рушійна сила опанування майбутньою професією здобувачів освіти».

Виклад основного матеріалу. Особливе місце в загальнодержавній системі освіти України займають заклади вищої освіти, які мають, насамперед, працювати на перспективу розвитку суспільства. Академік В. П. Андрущенко наголошує, що вища школа покликана формувати інтелект нації, від цього залежить її майбутнє [1].

Система освіти суспільства має відповідати його стратегічним завданням. У Національній доктрині розвитку освіти в Україні підкреслено те, що освіта має стати стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [15].

В основі будь-якої цілеспрямованої діяльності лежить мотив. Мотив в психології розглядається як стимул діяльності людини, то заради чого ця діяльність відбувається. Психологи сходяться на думці, що мотив – внутрішнє усвідомлене спонукання, що відбиває готовність людини до активності. А до активності в свою чергу спонукає усвідомлена потреба. Таким чином, мотив визначається як властивість особистості, як спонукання і як потреба. На думку Луценко О. В., мотив – складне психологічне інтегральне утворення, що спонукає людину до свідомих дій і вчинків і служить для них підставою [7].

На думку Н. Іванової, складниками процесу мотивації особистості фахівця є: потреби, мотиви, мета, дії, спрямовані на активізацію професійної діяльності. Нею розглядається «мотивація як процес формування мотиву, що починається з потреби, яка, усвідомившись, стає мотивом, а мета – реалізацією цього мотиву. Мотиваційна сфера складається з багатьох мотивацій, а кожна мотивація – з мотивів» [5, с. 21–24].

Науковці О. Бондарчук і Л. Карамушка, досліджуючи особливості мотивів професійної діяльності особистості, ранжували їх таким чином: соціальні, престижні, прагматичні, власне професійні та мотиви особистісного і професійного самовдосконалення. За результатами дослідження за методикою О. Бондарчук і Л. Карамушки виявлено, що найбільш значущими для фахівців із соціальної роботи, є: престижні мотиви та соціальні, а прагматичні і власне професійні мотиви найменше розвинуті у фахівців [2].

Отримані результати свідчать, на нашу думку, про певну невідповідність мотивації фахівців меті і завданням професійної діяльності. Мотив є продуктом мотивації. На дії і вчинки людини в значній мірі впливає мотивація поведінки, сукупність мотивів і внутрішнє спонукання.

У педагогічному словнику мотив трактується як спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою мотиву діяльності людини є її різноманітні потреби [4].

У цьому ж педагогічному словнику за редакцією С. У. Гончаренка визначено мотивацію, як систему мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки [4].

Нами мотив розглядається, як внутрішнє спонукання здобувача освіти, що навчається у закладі вищої освіти, до постановки мети і до дій, вчинків для досягнення цієї мети, пов'язане із задоволенням професійних потреб. Серед мотивів виступають потяги і бажання, уявлення та ідеї, почуття і переживання, ідеали і переконання, що виражають різні духовні і матеріальні потреби людини з переважанням якоїсь певної спрямованості.

Динамічні характеристики мотивів проявляються в: а) силі мотивів; б) емоційній забарвленості; в) тривалості мотиву. Поряд з мотивами важливим елементом мотиваційної сфери є цілі, які забезпечують реалізацію мотивів.

Більшість психологів погоджується з виділенням двох типів мотивації і відповідних їм двох типів поведінки: 1) зовнішньої мотивації і відповідно зовнішньо мотивованої поведінки; 2) внутрішньої мотивації і відповідно внутрішньо мотивованої поведінки [7].

Зовнішня мотивація – поняття для опису детермінації поведінки в тих випадках, коли фактори, які її ініціюють і регулюють, перебувають поза «Я-особистості», або поза поведінкою. Як тільки ініціюючий та регулюючий фактори стають зовнішніми, як вся мотивація набуває характеру зовнішньої. Наприклад, студент почав отримувати більш високі бали на заняттях після того, як батьки пообіцяли йому новий престижний смартфон. Навчальна діяльність студента в цьому випадку – зовнішньо мотивована поведінка, тому що спрямованість на заняття та інтенсивність (в даному випадку – сумлінність) задаються зовнішнім щодо навчання фактором: очікуванням обіцяного телефону.

Загальновизнаним є положення, що зовнішня мотивація ґрунтується, перш за все, на винагородах, заохоченнях, покараннях або інших видах зовнішньої стимуляції, які ініціюють і спрямовують бажану або гальмують небажану поведінку.

Внутрішня мотивація – поняття, що описує такий тип детермінації поведінки, коли ініціюючі та регулюючі її фактори локалізуються всередині особистісного «Я» і безпосередньо стосуються змісту самої поведінки. Так, на думку Е. Десі, внутрішньо мотивовані індивіди не мають інших заохочень, крім самої активності. Люди захоплюються цією діяльністю заради неї самої, а не для досягнення яких-небудь зовнішніх винагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення якоїсь іншої цілі [13].

Для пояснення такого типу мотивації було створено багато теорій: теорія компетентності і мотивації ефективністю [2], теорії оптимальності активації і стимуляції [14], теорія особистісної причинності [15], теорія самодетермінації, теорія «поток» [6].

Навчання, як і будь-яка інша діяльність, здійснюється під впливом певних стимулів, спонукань, що постають у ролі рушійних сил навчальної активності здобувача освіти. Такими спонукальними стимулами є потреби, інтереси, переконання, ідеали, уявлення людини про себе, ціннісні орієнтації та ін. Вони утворюють мотивацію (або мотиваційну сферу) навчальної діяльності.

Мотивація здобувача освіти є видовим поняттям щодо мотивації людини. Вона складає лише частину мотиваційної сфери індивіда – ту, яка формується на певному етапі життя і пов'язана з певним місцем у системі суспільних стосунків. Головне, що відрізняє один вид мотивації від іншого, полягає в різниці «соціальної ситуації розвитку» (Л. Виготський), у якій вона формується.

На Чернігівщині було проведено опитування, щодо професійної орієнтації в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, в якому взяли участь 796 учнів 8–11 класів. На питання «Що мотивує школярів, коли вони обирають, де продовжити навчання?» На це запитання опитані відповіли таким чином: а) престижність майбутньої професії – це відповідь 65% учнів; б) обізнаність у перевагах та недоліках навчання – так відповіли майже 50% учнів, в) престижність закладу – так відповіли 33% учнів, г) вплив батьків – так відповіли 20% учнів, д) думка друзів – важлива для 10% випускників [11]. Результати опитування показали орієнтацію абітурієнтів на майбутню професію, на соціально сформований образ професії.

Наші дослідження, що були проведені в 2022-2023 навчальному році на базі Пенітенціарної академії України серед курсантів 1-го і 2-го курсів (107 чоловік) показали, що переважна більшість мають високий (39,25%) та середній (46,95%) рівень мотиваційної готовності до служби у рядах силових структур України. Проте у 13,08% респондентів виявлено низький рівень установок на службу в рядах силових

структур України. Це проявляється у зміні пріоритетів, розчаруванні, важкістю несенням служби, непевністю у завтрашньому майбутньому самих силових структур і так далі.

Дослідження показали, що значну роль у мотивах опанування майбутньою професією курсантами у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання відіграє відношення до служби у рядах силових структур України.

Залежно від сили і характеру прояву мотиваційної готовності до служби в силових структурах України – вчені виділяють три рівні:

1. Високий рівень, який характеризується яскраво вираженою потребою в військово-професійному самовдосконаленні, переважанням соціальної ініціативи і творчої діяльності, що сприяють ефективному вирішенні навчально-бойових завдань, а також стійкою установкою на службу в рядах силових структур України.

2. Середній рівень, що відрізняється такою мотиваційно-ціннісною структурою, в якій військово-корпоративні цінності не є головними, визначальними в діяльності військовослужбовця.

3. Низький рівень, який характеризується досить слабким проявом або відсутністю в системі ціннісних орієнтацій і установок на службу в рядах силових структур України [12].

Курсанти визначають важливість різних мотивів у їх опануванні професією. Після опрацювання кількох методик ми прийшли до висновку, що можна виділити панівну групу мотивів у відповідях здобувачів освіти.

Патріотичні мотиви відіграють найбільшу роль у мотивації здобування освіти і подальшої служби у лавах силових структур України (50,5%). Це як в загальному любов до Батьківщини так і «природний» патріотизм, що проявляється у прив'язаності до свого знайомого (родини, міста, професії батьків). В переважній більшості абітурієнти отримують направлення від певних установ ДКВС України і потім після закінчення навчання повертаються туди ж на роботу.

Економічні мотиви відіграють значну роль (27,88%) у мотивації опанування професією (гідна заробітна плата, прогнозованість професійного росту, впевненість у державному забезпеченні, зайняти гідне місце у суспільстві з набором відповідних атрибутів).

Поряд з економічними мотивами суттєве значення мають психологічні мотиви (9,35%) (самоповага, визнання з сторони оточуючих членів колективу, моральне задоволення соціальним статусом та ін.).

Крім того, необхідно враховувати і той факт, що рисою мотиву, як провідної складової спонукань людської діяльності і професійного вибору є усвідомлене прийняття рішення, спрямованого на реалізацію мети цієї діяльності.

Мотивація навчання курсантів – це система мотивів, які спонукають людину оволодівати знаннями, способами пізнання, свідомо ставитись до навчання, бути активним в навчальній діяльності.

Для вирішення зазначених задач застосовуються різні методи мотивації. З підвищенням ролі людського чинника з'явилися психологічні методи мотивації. У основі цих методів лежить твердження, що основним чинником, що мотивує, є не тільки матеріальні стимули, але і нематеріальні мотиви, такі, як самоповага, визнання з сторони оточуючих, моральне задоволення соціальним статусом, професійна гордість. Такі методи мотивації базуються на вивченні потреб людини, тобто усвідомленого відчуття нестачі в чому-небудь.

Отже, вирішальну роль у навчальному процесі відіграє навчальна мотивація, яка найбільше залежить від організації цього процесу, від якості навчальних матеріалів, майстерності викладача і багатьох інших чинників [12].

У навчальних групах 1-го та 2-го курсу Пенітенціарної академії України у 2022-2023 навчальному році було проведено опитування серед курсантів (всього 107

чоловік), в ході якого з 16-ти запитань необхідно було вибрати декілька, які повністю описують мотив до навчання. Пропонований список містить наступні мотиви:

1. Стати висококваліфікованим фахівцем.
2. Отримати диплом.
3. Успішно продовжити навчання на подальших курсах.
4. Успішно вчитися, скласти іспити на «добре» і «відмінно».
5. Постійно отримувати стипендію.
6. Придбати глибокі і міцні знання.
7. Бути постійно готовим до чергових занять.
8. Не запускати вивчення предметів навчального циклу.
9. Не відставати від однокурсників.
10. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.
11. Виконувати педагогічні вимоги.
12. Досягти поваги викладачів.
13. Бути прикладом для однокурсників.
14. Домогтися схвалення батьків і оточуючих.
15. Уникнути засудження та покарання за погане навчання.
16. Отримати інтелектуальне задоволення.

Після математичного обробітку було виділено п'ять основних мотивів в такій послідовності: 1. Успішно вчитися, скласти іспити на «добре» і «відмінно». 2. Отримати диплом. 3. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності. 4. Придбати глибокі і міцні знання 5. Не відставати від однокурсників.

Домінуючим мотивом серед курсантів 1-го та 2-го курсів є мотив «Успішно вчитися, скласти іспити на «добре» і «відмінно». Разом з мотивом «Отримати диплом», що посідає друге місце в ієрархії мотивів, складає 75,7% відповідей. Мотив «Придбати глибокі і міцні знання», що займає лише 4-те місце значно відстає у відсотках (7,48%). Гарні оцінки для здобувачів вищої освіти не є еквівалентом відмінних знань, а служать метою для отримання матеріального забезпечення і «хорошого» диплома.

Простеживши по аналогії з інших досліджень, послідовність мотивів, можна зробити висновок, що здобувачі освіти асоціюють отримання диплома (а саме диплом з гарними оцінками) з успішністю майбутньої професійної діяльності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже на курсанта, що навчається у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання впливають як пізнавальні, так і соціальні мотиви. До змістових характеристик мотиву належить наявність або відсутність особистісного смислу навчання; дієвість мотиву, яка виявляється в реальному впливові на процес навчання; самостійність у виникненні й функціонуванні мотиву; місце мотиву в структурі мотиваційної сфери, його домінуюча або другорядна роль; рівень усвідомлення мотиву, який спонукає діяльність і разом з тим може достатньою мірою не усвідомлюватися курсантом на початковому етапі навчання.

В ході проведеного нами дослідження виявлені курсанти з різним рівнем мотивації. Виявивши вихідний рівень розвитку мотивації, в подальшому ми можемо спрогнозувати опанування ними навчальної програми. Серед курсантів 1-го і 2-го курсів (107 чоловік) показали, що переважна більшість мають високий (39,25%) та середній (46,95%) рівень мотиваційної готовності до служби у рядах силових структур України. Проте у 13,08% респондентів виявлено низький рівень установок на службу в рядах силових структур України.

Вивчаючи розумову роботу особистості в процесі навчальної діяльності, дійшли до висновку, що курсант може опанувати певною кількістю знань в достатній мірі, але при цьому не прагнути до пізнання нового, не прагнути пов'язати теорію з практикою і не проявляє позитивного емоційно-вольового ставлення до набуття знань. Домінуючим мотивом серед курсантів 1-го та 2-го курсів є мотив «Успішно вчитися, скласти

іспити на «добре» і «відмінно» та мотив «Отримати диплом», що посідає друге місце в ієрархії мотивів. Їх сума разом складає 75,7% відповідей серед опитаних.

Позитивне ставлення до навчання, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, позитивне орієнтування на роботу в силових структурах України, є запорукою до прагнення стати професіоналом своєї справи. Зародження активності має відбуватися в свідомості курсанта. Величезне значення в цих умовах грає його внутрішня позиція, прагнення до оволодіння знаннями за власною ініціативою.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є розробки моделі стимулювання навчальної діяльності курсантів через переважаючий для них мотив.

Література

1. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть. *Вища освіта України*. 2001. № 1. С 11-17.
2. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія. Київ : Наук, світ, 2008. 318 с.
3. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375с.
5. Іванова Н. Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2016. Вип. 1. С. 21-24.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
7. Луценко О.В. Мотивація, як основа свідомого ставлення здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Педагогічні науки*. 2009, Вип. 2(84) С. 71-77.
8. Мірошниченко О. А. Види мотивації особистості до професійної діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2016. № 25. С. 87-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_25_17. (date of access: 24.12.2024).
9. Національна доктрина розвитку освіти. *Освіта України*. 2002. 23 квітня.
10. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.
11. Приступа К. Педагоги схиляються, що важлива думка батьків, а діти вказують на престижність професії, – опитування на Чернігівщині. URL: <https://suspiine.media/chemihiv/751411-pedagogi-shilautsa-so-vazлива-dumka-batkiv-a-diti-vkazuut-na-prestiznist-profesii-opituvanna-na-cernigivsinii/> (date of access: 24.12.2024).
12. Ягупов В. Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності фахівців: методологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. №70(6), С. 207–219. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-207-219>. (date of access: 20.12.2024).
13. Deci E. L. Self-determination and intrinsic motivation in human behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan. N.Y. : Plenum, 2005.
14. Cross J. Why corporate training is broken and how to fix it? / J. Cross. – GoToTraining, CITRIX. 2012. 21 p. URL: <http://news.citrixonline.com/wp-content/uploads/2012/>.
15. Lipman M. Thinking in Education. Cambridge / M. Lipman // The reflective model of educational practice. N. Y., 1991. P. 7–25.

References

1. Andrushchenko V.P. Osnovni tendentsii rozvytku vyshchoi osvity na rubezhi stolit [Main trends in the development of higher education at the turn of the century]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education in Ukraine*. 2001. № 1. S 11-17. [in Ukrainian].
2. Bondarchuk O.I. Sotsialno-psykholohichni osnovy osobystisnoho rozvytku kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u profesiinii diialnosti

- [Socio-psychological principles of personal development of primary school principals in professional activities]: monohrafiia. Kyiv : Nauk, svit, 2008. 318 s. [in Ukrainian].
3. Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit [Higher education in Ukraine: changes through crime: analytical development]: / Ye. Nikolaiev, H. Rii, I. Shemelynets. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2023. 94 s. [in Ukrainian].
4. 9. Honcharenko S.U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid, 1997. 375s. [in Ukrainian].
5. Ivanova N. Motyvatsiia fakhivtsia do profesiinoi diialnosti: poniattia, zmist ta funktsii [Motivation of a specialist for professional activity: concept, content and functions]. *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military and Special Sciences*. 2016. Vyp. 1. S. 21-24. [in Ukrainian].
6. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy [Competency-based approach in modern education: world experience and Ukrainian prospects] / Pid zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv : K.I.S., 2004. 112 s. [in Ukrainian].
7. 13. Lutsenko O.V. Motyvatsiia, yak osnova svidomoho stavlennia zdobuvachiv vyshchoi osvity do navchalnoi diialnost [Motivation as the basis of a conscious attitude of higher education students to educational activity]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka.: Pedahohichni nauky – Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University.: Pedagogical Sciences*. 2009, Vypusk 2 (84) S. 71-77. [in Ukrainian].
8. Miroshnychenko O. A. Vydy motyvatsii osobystosti do profesiinoi diialnosti [Types of individual motivation for professional activity]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*. 2016. № 25. S. 87-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_25_17. (date of access: 24.12.2024). [in Ukrainian].
9. 15. Natsionalna doktryna rozvytku osvity [National Doctrine of Educational Development]. *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine*. 2002. 23 kvitnia. [in Ukrainian].
6. 20. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy / Pid zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv : K.I.S., 2004. 112 s. [in Ukrainian].
10. 21. Pomytkina L. V. Psykholohiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhyttievkykh rishen [Psychology of making strategic life decisions by an individual] : monohrafiia. Kyiv : Kafedra, 2013. 381 s. [in Ukrainian].
11. Prystupa K. Pedahohy skhylaiutsia, shcho vazhlyva dumka batkiv, a dity vkazuiut na prestyzhnist profesii, – opytuvannia na Chernihivshchyni [Teachers tend to believe that parents' opinions are important, while children point to the prestige of the profession, - a survey in the Chernihiv region]. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/751411-pedagogi-shilautsa-so-vazlyva-dumka-batkiv-a-diti-vkazuut-na-prestizhnist-profesii-opytuvanna-na-chemigivsinii/> (date of access: 24.12.2024). [in Ukrainian].
12. Yahupov V. Tsinnisno-motyvatsiinyi komponent profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv: metodolohichnyi aspekt [Value-motivational component of professional competence of specialists: methodological aspect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. №70(6), S. 207–219. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-207-219>. (date of access: 20.12.2024). [in Ukrainian].
13. 25. Deci E. L. Self-determination and intrinsic motivation in human behavior. N.Y. : Plenum, 2005. [in English].
14. 26. Cross J. Why corporate training is broken and how to fix it? / J. Cross. – GoToTraining, CITRIX. 2012. 21 p. URL: <http://news.citrixonline.com/wp-content/uploads/2012/>. [in English].
15. 27. Lipman M. Thinking in Education. Cambridge / M. Lipman // The reflective model of educational practice. N. Y., 1991. P. 7–25. [in English].

Vdovenko I.

Doctor of Pedagogical Sciences,
professor of the department of pedagogy,
primary education, psychology and management
Nijinsky state Mykola Gogol University
vis1968@ukr.net
0000-0001-9047-7213

Vdovenko O.

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate professor of Department
of vocational education and life safety,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
vl1941@ukr.net
0000-0001-7183-2072

**MOTIVE AS A DRIVING FORCE FOR STUDYING THE FUTURE PROFESSION
BY STUDENTS**

The article is devoted to the problem of motive and motivation in studying the future profession of students. The analysis of the current situation in higher education leads to the conclusion that a professional school that unites higher education institutions of all levels should take a step towards resolving complex contemporary contradictions.

The research on the formation of positive motivation for studying and cognitive activity in higher education institutions is analyzed. It is emphasized that it becomes impossible for students to overcome all obstacles in acquiring a future profession without a stable positive motivation.

The article emphasizes that psychologists and educators have increased their understanding of the role of a positive attitude to studying in ensuring the successful acquisition of knowledge and skills. It is found that high positive motivation can play the role of a compensating factor in the case of the problems that exist in higher education in Ukraine.

The article highlights the driving forces, motives and needs of higher education students for effective studying activities in higher education institutions with specific studying conditions. The features of external and internal motivation are revealed.

Three levels of readiness to serve in the law enforcement agencies of Ukraine are revealed, depending on the strength and nature of the motivation. The groups of motives are analyzed: patriotic, economic, psychological and others. The study has shown which motive to study is dominant among higher education students with specific studying conditions.

It has been shown that studying a future profession depends not only on material incentives but also on non-material motives (self-respect, recognition by others, moral satisfaction with social status, professional pride).

On the basis of generalization of pedagogical theory and practical experience of training higher education students in higher education institutions with specific studying conditions, the importance of motivation of studying activities is revealed and the components of the studying motive are investigated.

Key words: motive, motivation, need, stages of motivation, levels of motivation, positive motivation, cadet, higher education student.

УДК 159.923.2

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-18-28

Кононко О. Л.

докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
kononko11@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2815-6261

САМОПОВАГА ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРИ САМОВИРАЖЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито суть феномену самоповаги, який кваліфікується як внутрішня оцінка власної цінності, гідності, впевненості в собі, здатності до високих досягнень. Вона є важливою складовою психологічного благополуччя особистості та сприяє успішному функціонуванню на педагогічній ниві. Сформованість самоповаги у майбутніх фахівців дошкільної освіти засвідчується адекватною самооцінкою, високими домаганнями, мотивацією досягнення. Визначено концептуальні засади дослідження, уточнено зміст категорій «самоповага», «самоствавлення» та «емоційно-ціннісне ставлення», проаналізовано отримані емпіричні дані. Розроблено критерії, показники, компоненти та схарактеризовано рівні сформованості самоповаги у студентської молоді. Критеріями оцінки міри сформованості у майбутніх педагогів здатності цінувати себе, розвинутого почуття самовартісності слугували: адекватність домагань та Я-концепції, самостійна та упевнена поведінка, здатність до саморегуляції поведінки та діяльності, мотивація досягнення. Визначено чотири рівні сформованості самоповаги у студентської молоді – високий, оптимальний, середній та низький. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови ефективного розвитку самоповаги у студентів, до яких віднесено: підтримка й заохочення педагогами ЗВО проявів їхньої самостійності, впевненості у собі та власної гідності; вправлення майбутніх фахівців дошкільної освіти в уміння формулювати, аргументувати та відстоювати самооцінку, проявляти педагогічну рефлексію; створення ситуацій успіху, надання можливості сором'язливим і невпевненим у собі студентам досягати поставленої мети; сприяння оволодінню майбутніми педагогами психотехнологіями попередження професійних деструкцій та деформацій особистості.

***Ключові слова:** самоставлення, самоповага, самореалізація, культура самовираження; упевненість у собі, власна гідність, свідоме ставлення до життя, психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО.*

Постановка проблеми. Цивілізаційні тенденції розвитку українського суспільства висувають нові вимоги перед закладами вищої освіти, які відіграють значну роль у становленні особистості студента, у розвитку самосвідомості як її ядра. На часі зміна функцій ЗВО з орієнтації на традиційне отримання молоддю людиною певної суми знань на надання їй можливості реалізувати свої потенційні здібності завдяки збільшенню гуманітарної складової та використанню орієнтованих на людину навчальних дисциплін. Підготовка фахівців дошкільної освіти в сучасних умовах України вимагає посилення уваги до розвитку їхньої самосвідомості, до формування самоставлення як її емоційної складової, до плекання самоповаги як форми прояву позитивного емоційно-ціннісного ставлення до себе. Адже лише вихователь, здатний себе цінувати, може прищепити дошкільникам інтерес до власного «Я» та виховати у них почуття самовартісності.

Самоставлення в якості своїх окремих сторін включає самосвідомість, самопізнання, самооцінку, емоційне ставлення до себе, самоконтроль та саморегуляцію, відображаючи широкий спектр *внутрішнього життя особистості*. З багатьох функцій, які виконує самоставлення, основними виступають *самовираження* та *самореалізація*. Отже, актуальним аспектом дослідження залишається зв'язок самоповаги як однієї з форм прояву самоставлення з культурою самовираження майбутнього фахівця дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні фахівці досить часто вживають дефініції з префіксами «само» і «сам» (самовизначення, самоставлення, самосвідомість, самоактуалізація, самореалізація, самість, самодетермінація, саморегуляція, самоутвердження, самоповага, самоцінність). Ними характеризують людину як активного суб'єкта власної життєдіяльності (Б. Братусь, Ж. Вірна, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко). Одним із вищих рівнів системи суб'єктно-особистісних ставлень є ставлення до себе та самоповага, які відіграють важливу роль у формуванні цілісної особистості та накладають відбиток на професійну діяльність людини.

Проблемі розвитку самосвідомості та Я-концепції, приділялась значна увага у дослідженнях зарубіжних (А. Адлер, У. Джеймс, Е. Еріксон, Дж. Маккарті, А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Уайлі, Л. Уеллс, Л. Фестингер, Е. Фромм, К. Юнг). На теренах вітчизняної психології цій проблемі присвячено ряд теоретичних і експериментальних досліджень науковців (Т. Говорун, О. Гуменюк, Л. Долинська, З. Карпенко, О. Киричук, О. Кізь, О. Кікінежді, Г. Костюк, О., С. Максименко, Г. Радчук, Н. Тавровецька, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Харламенкова, П. Чамата), які розглядали її в контексті проблеми розвитку особистості, становлення її самосвідомості та системи цінностей.

Сьогодення актуалізує необхідність посилення уваги науковців та освітян до проблеми формування в особистості системи ціннісних ставлень до довкілля та самої себе, розвитку її свідомості та самосвідомості. Як зазначає І. Калінаускас, людство побудувало гігантську цивілізацію навкруги себе, а необхідність створення цивілізації у внутрішньому світі лише починає усвідомлювати.

Наукових праць, присвячених дослідженню особливостей становлення внутрішнього світу людини, у психологічній та педагогічній літературі нараховуються одиниці. Серед дослідників, які класифікують його як цілісну систему, що самоорганізується, слід назвати М. Папучу. Вказаний автор зазначає, що термін «внутрішній світ» вживається фахівцями вельми часто, хоча досі залишається недостатньо визначеним. Науковець підкреслює, що кожна людина сприймає свій внутрішній світ як реально існуючий, диференціює внутрішній і зовнішній світи. В контексті досліджуваної проблеми М. Папуча аналізує поняття «душа», «досвід», «стан», «переживання», аргументує зміст кожного та поєднує з основною категорією. Він називає внутрішній світ поняттям-інтегратором, сукупністю психічних явищ і процесів, що існують в особистості. Вказаний автор зазначає: людина приймає найактивнішу участь у створенні свого внутрішнього світу. В силу того, що зовнішні причини діють через внутрішні умови, зовнішня обумовленість розвитку особистості поєднується з його спонтанністю. Закони зовнішньо обумовленого розвитку особистості є внутрішніми законами [5].

Досліджуючи проблему самосвідомості, М. Боришевський базується на фундаментальному розуміння особистості як суб'єкта активності, здатного до саморегуляції поведінки і діяльності, зорієнтованого на морально-духовні цінності та рефлексії. Автор акцентує увагу на важливості розвитку духовності, на духовному самовдосконаленні особистості, яке полягає у складній внутрішній роботі. Як підсистема особистості самосвідомість впливає на світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, мотиви та інтереси. Вирішальну роль в розвитку особистості автор відводить саморегуляції. Розкриття логіки розвитку особистості як саморегульованої соціально-психологічної системи, самосвідомості як ядра особистості зумовлене специфікою

сучасної суспільно-освітньої практики. М. Боришевський підкреслює: завдяки самосвідомості через механізми самоідентифікації людина нарощує свої суб'єктні можливості, перетворюється на володаря своєї долі [1].

Згідно дослідження Т. Титаренко, засобом адекватного входження, самореалізації і самоздійснення людини у сучасний суперечливий простір є активізація її самосвідомості як умови формування індивідуальних особливостей і суб'єктивної цілісності особистості. Самосвідомість генерує розширення можливостей активного самоздійснення особистості, в основі якої лежить різноманітність її власних ціннісних орієнтацій. На часі творення себе через відкриття в собі невичерпного джерела творчого самоздійснення. Самосвідомість виступає сутнісною характеристикою людини, яка обумовлює її творчу діяльність. Якісні параметри буття конкретної людини визначаються ступенем розвитку, силою прояву потенційності, рівнем її актуалізації в різноманітних актах її життєдіяльності. Інтенсивність прояву потенціалу особистості залежить від ступеня розвитку самосвідомості особистості. Самосвідомість ініціює реалізацію потенційності суб'єкта в творчій діяльності з перетворення матеріальної і духовної культури, себе як її суб'єкта [10].

Як зазначає Л. Лепіхова, важливим проявом самосвідомості особистості є її самоставлення – стійке почуття, яке виникає на основі самосприйняття, самооцінки, Я-образу та оцінок значущого оточення. Самоставлення є однією з складових суб'єктного ядра особистості, форми прояву самосвідомості, характеристика самоцінності та механізм управління поведінкою. Проявляється в поведінці та діяльності як глобальне почуття «за» і «проти» себе у формі самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу. Автор виділяє такі рівні розвитку самоставлення як *самоповага*: формування почуття автономності, здатність досліджувати оточення і спонукати його піклуватися про себе; порівняння себе з іншими, досягнення успішності у певних діях; ступінь досягнення «Я-ідеалу» в процесі самоспостереження; «Я» як інтегроване ціле, усвідомлення та прийняття кожного аспекту свого існування; визнання відносності меж «Я», постановка завдань саморозвитку [3].

Проблема розвитку суб'єктної активності особистості залишається однією з актуальних в контексті дослідження самоповаги як основи культури самовираження майбутнього фахівця дошкільної освіти. В. Татенко так характеризує людину як активного суб'єкта статус суб'єкта передбачає певну автономність, незалежність, самостійність, ініціативність, інтернальність, а також авторську позицію і прагнення творчої самоактуалізації. Вчинковість надає суб'єктності та суб'єктно-суб'єктній формі спільного життя гуманістичної спрямованості, що виражається насамперед у ставленні одне до одного не тільки як до засобу, а й обов'язково як до мети, а отже в готовності як розвиватися, так і жертвувати собою заради блага інших. Саме тому гармонійне поєднання цих способів життєвої активності у суб'єктно-вчинковий конструкт розглядається нами як такий, що визначає міру людського в людині й суспільстві [9].

Основною потребою молодшої людини, яка поводить себе як активний суб'єкт професійного життя, є проблема *самовираження* та *самореалізації*. С. Васківська зазначає: самореалізація – це здатність об'єктивувати назовні своє внутрішнє життя у будь-якому виді діяльності; це процес здійснення своїх здібностей та актуалізації особистісних потенцій (персоналізуватися); це прагнення розвивати сильні сторони своєї особистості. Як наголошує фахівець, не кожна людина, яка прагне актуалізуватися, здатна втілити його у життя. На часі реалізація гуманістичної ідеї повноцінного функціонування людини, яка рухається у напрямі пізнання свого внутрішнього світу, розвиненої самосвідомості та позитивного самоставлення [6].

У дослідженні О. Олійник здійснено аналіз теоретичних та експериментальних підходів до вивчення проблеми самооцінки у вітчизняній та зарубіжній психології. Автором визначено сутність поняття «самооцінка», схарактеризовано особливості її проявів та ступінь адекватності. Виявлено зв'язок самооцінки студентів з їхньою психоемоційною сферою, навчальною успішністю й ціннісним ставленням до себе. Експериментально досліджено та схарактеризовано ступінь адекватності самооцінки

студентів, виявлено її зв'язок з упевненістю в собі як особистісною якістю. Фахівець наголошує на важливості розвитку у студентської молоді адекватної самооцінки як умови її професійного зрілості [4].

Самооцінка відіграє важливу роль у формуванні професійної рефлексії у майбутніх фахівців дошкільної освіти як здатності аналізувати та усвідомлювати свої особистісні якості, розуміти ставлення інших, регулювати та коригувати свою поведінку, переосмислювати та перебудовувати власний досвід. Як зазначає М. Савчин, рефлексія є важливим джерелом самовдосконалення педагога, оскільки її результатом є переоцінка власних досягнень та прорахунків. За допомогою рефлексії педагог прогнозує свою діяльність, аналізує її, реорганізує себе, оцінює ефективність свого особистісного розвитку. Педагогічна рефлексія є невід'ємною частиною роботи кожного фахівця, оскільки дозволяє визначати цілі, адекватні професійній діяльності. Завдяки рефлексії людина співвідносить себе і можливості власного «Я» з вимогами професії педагога [8].

Ставлення студента до себе у формі самоповаги актуалізує важливість поєднання внутрішньої і зовнішньої мотивації у професійній діяльності. З. Ржевська-Штефан відносить мотивацію самоповаги до зовнішніх форм мотивації, яка спонукає до діяльності та сприяє усвідомленню її цінності. Автор визначає її як найбільш позитивну і продуктивну форму зовнішньої мотивації, що сприяє досягненням в діяльності і не перешкоджає психологічному благополуччю суб'єкта. На її думку, в умовах відсутності внутрішньої мотивації або її низького рівня, мотивація самоповаги є найкращим із доступних додаткових мотиваторів, здатних запускати стійку учбову активність та наполегливість. Потреба у повазі, прагнення поважати себе за докладені зусилля та досягнуті результати, а також потреба у повазі з боку значущих інших – важливі активатори професійної діяльності. Згідно позиції З. Ржевської – Штефан, потреба індивіда у повазі лежить в основі таких видів мотивації як мотивація змагання та мотивація престижу, які широко використовуються для стимулювання навчальної активності [7].

Дослідження самоповаги як психологічного явища набуває особливої актуальності в контексті емоційно-ціннісного ставлення людини до себе та формуванням зрілої, адаптованої особистості. У дослідженні Н. Шевченко самоповага розглядається як стійка риса або ставлення індивіда до себе, що виявляється в почутті схвалення або несхвалення на свою адресу, або як судження про власну значимість. Автор зазначає, що здебільшого самоповагу розглядають у співвідношенні з самоставленням (self-regard), самоприйняттям (self-acceptance), з любов'ю до себе (self-love), з почуттям компетентності (sense of competence) і з самооцінкою [11]. Це визначає актуальність дослідження самоповаги як складного особистісного феномену.

Мета статті: уточнити суть поняття «самоповага», визначити критерії та показники її сформованості у майбутніх фахівців дошкільної освіти, з'ясувати особливості її розвитку та обґрунтувати психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО.

Виклад основних матеріалів. В ході дослідження особливостей розвитку у майбутніх фахівців дошкільної освіти самоповаги як основи культури їхнього самовираження, використовувалася комплексна методика, до складу якої увійшли спостереження, опитування та моделювання ситуацій вибору. Оперуючи поняттям «самоповага», ми розуміли під ним форму самоставлення студентської молоді, внутрішню оцінку власної цінності, гідності, впевненості у собі, здатності до високих досягнень, відчутті самовартісності. Визначення чітких критеріїв оцінки міри розвитку самоповаги слугували запорукою коректної діагностики. До основних віднесено: адекватні домагання і Я-концепція, самостійна та впевнена поведінка, здатність до саморегуляції, мотивація досягнення. Кожен критерій деталізовано у таблиці 1.

Таблиця 1

**Критерії та показники розвитку самоповаги
у майбутніх фахівців дошкільної освіти**

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
1	2
Адекватність домагань і Я-концепції	Орієнтується у своїх основних чеснотах і вадах, прагне розвинути перші та применшити другі. Співвідносить власні можливості з професійними викликами і вимогами, намагається їх збалансувати. Володіє адекватними прогностичними, ретроспективними та загальною самооцінками. Може їх аргументувати та відстояти. Орієнтується у відмінностях Я-реального та Я-бажаного, прагне вдосконалюватись. Задоволена своїм життям та професією, світобачення оптимістичне. Співвідносить Я-вчорашнє, Я-сьогоднішнє, Я-завтрашнє; свідомо вибудовує життєву перспективу.
Самостійна та упевнена поведінка	Поводиться самостійно, звертається за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності. Розраховує на себе у розв'язанні проблем, емоційно не залежить від інших. Проявляє ініціативу, не перекладає на інших відповідальність за свою діяльність і поведінку. Дисциплінує себе, приймає продуктивні рішення, завжди їм слідує. Довіряє власному досвіду, діє впевнено і наполегливо, не відволікається на стороннє. Вважає свої навички та здібності достатніми для досягнення значущих цілей та задоволення особистісно важливих потреб. Проявляє твердість переконань та критичність оцінок.
Саморегуляція поведінки та діяльності	Впливає на себе з метою свідомого управління своїми станами, реакціями, поведінкою. Керується доцільністю, бере до уваги вимоги конкретної ситуації. Діє доволіно, мобілізує внутрішні резерви, докладає для цього вольових зусиль. Зберігає внутрішню стабільність, заспокоюється, звільняється від емоційної напруги, відновлює сили, піднімає настрій, активізує діяльність. Управляє своїм психо-емоційним станом завдяки впливу слів, образів мислення, управління диханням. Контролює свої дії, може впоратися з стресом, швидко заспокоїтися, взяти себе у руки.

Продовження таблиці 1

1	2
Мотивація досягнень	Прагне досягти успіхів в діяльності, домогтися значних результатів, високих стандартів якості. Вбачає джерело управління своїм життям у самих собі, детермінує успіх діяльності власною активністю. Почувається сильно мотивованим суб'єктом, бере на себе обов'язки, які за складністю відповідають особистісним можливостям. Аналізує свої минулі досягнення, надає перевагу новим і складним завданням, виявляє креативність. Властива схильність до здорової міри ризику, експериментування. Розвинена потреба у саморозкритті, творчому самовираженні, самореалізації. Охоче презентує іншим свої досягнення, яскраво переживає успіх-невдачу. Важлива оцінка авторитетних людей.

Фіксуючи у протоколах спостережень міру та модальність прояву майбутніми педагогами показників кожного критерію, ми брали до уваги структурну організацію самоповаги, до якої віднесли:

- *когнітивний компонент* (знання студентської молоді про самоповагу та її роль в житті);
- *емоційно-ціннісний компонент* (система ціннісних орієнтацій, ставлень та мотивів діяльності досліджуваних);
- *поведінковий компонент* (уміння та навички вияву самоповаги);
- *рефлексивний компонент* (здатність майбутніх фахівців дошкільної освіти аналізувати, порівнювати та коректувати свої дії).

Спостерігаючи за поведінкою досліджуваних в реальних умовах життя та проводячи опитування, ми отримали різні варіанти поєднання умінь виявляти самоповагу, регулювати власні емоції та поведінку, адекватно оцінювати якісно-кількісні характеристики кінцевих результатів діяльності та вкладені в них особистісні зусилля. В одних досліджуваних вони виявилися збалансованими, в інших – лише частково, в окремих досліджуваних – знаходилися у дисбалансі.

Базуючись на визначених критеріях і компонентах, ми виділили 4 рівні сформованості самоповаги як основи культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти – високий, оптимальний, середній та низький. Детальніше інформацію представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за рівнями розвитку самоповаги

РІВНІ РОЗВИТКУ САМОПОВАГИ	ПРОЯВИ СВІДОМОСТІ ТА ПОВЕДІНКИ
1	2
Високий	Характеризуються адекватними домаганнями та самооцінкою, обирають завдання, відповідні можливостям, завжди досягають поставленої мети. Знають свої чесноти і вади; першими пишаються, прояви других намагаються стримувати. Самостійні та упевнені у собі, звертаються за допомогою лише у разі необхідності, власними зусиллями долають перешкоди та труднощі. Креативні, охоче

Продовження таблиці 2

1	2
	експериментують, вдаються до здорової міри ризику, варіюють свої дії, швидко відмовляються від помилок. Прагнуть самовиразитися, реалізувати свої здібності, презентувати іншим власні досягнення. Здатні регулювати свої реакції, настрої, поведінку, відновити свій внутрішній стан. Прагнуть досягти успіху у чесний спосіб, домагаються найкращих результатів, високих стандартів якості. Досвід успіхів і невдач важливіший за зовнішні оцінки.
Оптимальний	Домагання та самооцінка дещо завищені. Обираючи складність завдання, співвідносять її з власними можливостями та особливостями ситуації. Орієнтуються у своїх чеснотах і вадах, перелік перших довший за перелік других. В цілому самостійні, наполегливі, до певної міри самовпевнені. В разі зіткнення з труднощами можуть звернутись за допомогою до інших, скористатись з неї. Вдаються до творчості обережно, зважаючи усі «за» і «проти», надміру не ризикуючи. Намагаються знаходитись в центрі уваги, демонструють іншим свої досягнення, очікують загального схвалення. Розвинена саморегуляція поведінки і діяльності, можуть управляти своїм емоційним станом, реакціями, висловлюваннями. Мотивація досягнення висока, намагається досягти успіху за будь-яку ціну.
Середній	Домагання невисокі, самооцінка ситуаційна, невпевнена, залежна від успіхів та суджень авторитетних інших. Не співвідносять складність завдань з можливостями їх розв'язати. Знають свої основні чесноти і вади, проте не можуть аргументувати їх. Самостійні лише на початку виконання завдань, зіткнення з труднощами провокують звернення за допомогою. Упевненість в собі недостатня, наполегливість проявляє час-від-часу. Власними силами контролювати та регулювати поведінку і діяльність не можуть. Періодично передають відповідальність за управління іншим людям. Прагнуть досягти успіху «малою кров'ю», без докладання власних вольових зусиль, задовольняються посередніми результатами. Орієнтація на зовнішню оцінку переважає над потребою досягти успіху власними силами.
Низький	Домагання низькі, самооцінка неадекватна, занижена. Невпевнені у собі, сором'язливі, їм складно приймати власні рішення та відповідати за них перед іншими. Погано орієнтуються у своїх чеснотах і вадах. Не можуть співвіднести свої можливості із складністю завдань, впевнені, що не зможуть їх вирішити без допомоги інших. Відповідальність за контроль та регуляцію діяльності передають іншим, управляти своїми емоціями та настроєм їм складно.

Продовження таблиці 2

1	2
	Прагнуть виконати необхідний мінімум, не ризикувати. Домінує мотивація уникнення неуспіху. Випадковий успіх не радує, а насторожує. Намагаються залишатися в тіні, бути непомітними, не втручатися у суперечки і конфлікти, залишатись осторонь. Охоче підкоряються авторитету.

З'ясувалося, що лише 22% студентської молоді характеризуються високим рівнем розвитку самоповаги, 34% – оптимальним, 28% – середнім і 16% – низьким. Той факт, що 44% майбутніх фахівців дошкільної освіти вирізняється недостатньо адекватними домаганнями та Я-концепцією, зниженою самостійністю та упевненістю в собі, низькою здатністю до саморегуляції поведінки і діяльності, несформованістю мотивації досягнення актуалізують необхідність посилення уваги до розвитку у студентів почуття самовартісності як основи культури їхнього самовираження.

Організація цілеспрямованого впливу на свідомість та поведінку майбутніх фахівців дошкільної сфери передбачає посилення уваги до виховання у них життєдайної самооцінки як ядра здорової форми самоствавлення. З цією метою обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО та використано комплекс інноваційних методів формування здорової форми самоповаги. До основних психолого-педагогічних умов віднесено:

1. Підтримка й заохочення педагогами ЗВО проявів у студентської молоді самостійності, впевненості у собі та власної гідності.
2. Вправлення майбутніх фахівців дошкільної освіти в уміннях формулювати, аргументувати та відстоювати самооцінку, проявляти педагогічну рефлексію.
3. Створення ситуацій успіху, надання можливості сором'язливим і невпевненим у собі студентам досягати поставленої мети.
4. Сприяння оволодінню майбутніми педагогами психотехнологіями попередження професійних деструкцій та деформацій особистості.

Розробка сучасних освітніх технологій передбачає, що вони не сприймаються як самоціль. Важливішою за технологію має стати готовність і здатність педагогічного колективу ЗВО осучаснювати реальний спосіб буття студентської молоді, орієнтуватися на ціннісний вимір, сприймати майбутніх фахівців як активних суб'єктів власної життєдіяльності. У центрі уваги має бути стан суб'єктивного благополуччя кожного студента, надання молоді права вибору дій, вчинків, поведінки. Завдяки цьому стану організовується, регулюється та забезпечується цілісність життєвого шляху особистості, підтримується баланс між нею і соціумом. Тісний контакт майбутнього педагога зі своїм внутрішнім світом та зовнішньою реальністю дозволить йому повноцінно реалізовувати свій потенціал; почуватися активним та автономним суб'єктом власної життєдіяльності, здатним конструктивно на неї впливати; поважати себе та знати собі ціну.

Висновки. В ході вивчення феномену самоповаги розроблено концептуальні засади, які базувалися на сприйнятті студентської молоді активним суб'єктом власної життєдіяльності. Встановлено, що досі бракує досліджень вказаного напрямку у вітчизняній психології та педагогіці. Визначено критерії і показники розвитку самоповаги як основи культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти. Схарактеризовано чотири рівні сформованості самоповаги у майбутніх педагогів, представники яких вирізнялися між собою адекватністю самооцінки, самостійністю та упевненістю в собі, саморегуляцією поведінки та діяльності та мотивацією досягнення. Характеристики кожного рівня впливають на професійну діяльність, позитивно чи негативно позначаються на процесі та результатах педагогічних дій, на формах самовираження. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО, основними з яких визначено: підтримка й заохочення педагогами ЗВО

проявів у студентської молоді самостійності, впевненості у собі та власної гідності; вправлення майбутніх фахівців дошкільної освіти в уміння формулювати, аргументувати та відстоювати самооцінку, проявляти педагогічну рефлексію; створення ситуацій успіху, надання можливості сором'язливим і невпевненим у собі студентам досягати поставленої мети; сприяння оволодінню майбутніми педагогами психологічними технологіями попередження професійних деструкцій та деформацій особистості.

Перспективним напрямом подальшої роботи є створення моделі формування самоповаги як основи культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Література

1. Боришевський М. І. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми: Видавничий будинок «Еллада». 2012. 608 с.
2. Горбатиx В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2 (13). 2010. С. 49–54.
3. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічні особливості постановки життєвих завдань як вияв особистісної зрілості та соціального досвіду молодшого юнацтва. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26. С. 208–216.
4. Олійник О.О. Самооцінка як передумова професійного становлення студентів. *Теорія і практика сучасної психології*. № 1. Київ, 2018. С. 97–101.
5. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: наукова монографія. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. 656 с.
6. Психологія особистості: словник-довідник / за редакцією П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
7. Ржевська-Штефа З.О. Самоповага як мотив учбової діяльності студента. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. № 178. 2019. С. 158–162
8. Савчин М. Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 2. С. 137–146.
9. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Міленіум. 2017. 184 с.
10. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навчал. посіб. Київ: Марич. 2009. 239 с.
11. Шевченко Н. Ф. Теоретичні підходи до розуміння поняття «самоповага» в історичному поступі психологічного знання. *Наука і освіта*. 2015. № 11–12. С. 19–25.

References

1. Boryshevskiy M.Y. Osobystist u vymirakh samosvidomosti. Sumy: Vydavnychiy budynok «Ellada». 2012. 608 s.
2. Horbatykh V.V. Samostavleniia osobystosti yak emotsiinyi komponent samosvidomosti// Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. №2 (13). 2010. S. 49-54.
3. Liepikhova L.A. Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti postanovky zhyttievykh zavdan yak vyiv osobystisnoi zrilosti ta sotsialnoho dosvidu molodshoho yunatstva / L. A. Liepikhova // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. 2011. Vyp. 26. S. 208-216.
4. Oliinyk O.O. Samootsinka yak peredumova profesiinoho stanovlennia studentiv/ Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. №1. K. 2018. S.97-101
5. Papucha M.V. Vnutrishnii svit liudyny ta yoho stanovlennia. Nizhyn: Vydavets Lysenko M.M. 2011. 656 s.
6. Psykholohiia osobystosti: Slovnyk-dovidnyk / Za redaktsiieiu P. P. Hornostaia, T .M. Tytarenko. K.: Ruta. 2001. 320 s.
7. Rzhavska -_Shtefa Z.O. Samopovaha yak motyv uchbovoi diialnosti studenta/ Naukovi zapyskyt. Seriia: Pedahohichni nauky. № 178 .2019. S. 158-162
8. Savchyn M. Refleksiiia yak mekhanizm vdoskonallennia profesiinoi diialnosti. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. 2002. № 2. S. 137–146.
9. Tatenko V. O. Metodolohiia sub'iektno – vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichni vymir. K.: Milenium. 2017. 184 s.
10. Tytarenko T.M. Suchasna psykholohiia osobystosti. K.: Marych. 2009. 239 s.

11. Shevchenko N.F. Teoretychni pidkhody do rozuminnia poniattia «samopovaha» v istorychnomu postupi psykholohichnoho znannia. Nauka i osvita. 2015. № 11-12. S. 19-25.
-

Kononko O.

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education,
Mykola Gogol Nizhyn State University
kononko11@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2815-6261

**SELF-RESPECT AS THE BASIS OF THE CULTURE OF SELF-EXPRESSION
OF FUTURE SPECIALISTS OF PRESCHOOL EDUCATION**

Introduction. The problem of developing self-esteem as the basis of a culture of self-expression in future preschool education specialists remains relevant due to the lack of research in this area in domestic psychology and pedagogy. Pedagogical practice requires modern information on diagnostic procedures and technologies for forming in students of higher education institutions the ability to adequately evaluate themselves, realize their significance for a certain circle of people, realize their potential, and self-improve throughout life. The article reveals the conceptual principles of the study, defines the content of the category "self-esteem", formulates criteria for assessing the degree of its formation in future teachers, describes the author's typology of the phenomenon under study, and substantiates the psychological and pedagogical conditions for the formation of a positive emotional and value attitude towards oneself in the subjects.

Methods: analysis and generalization of data from psychological and pedagogical sources on the problem under study; theoretical modeling for the construction of diagnostic research methods; observations, individual interviews, modeling of experimental situations.

Results. The author's work includes: creation of conceptual foundations and definition of the content and structure of the category "self-esteem"; definition of criteria, indicators and components for assessing the degree and features of development of positive emotional and value attitude towards oneself in student youth; development of the author's typology of self-esteem, which includes four levels of development - high, optimal, average and low; qualitative and quantitative processing of empirical data. It is characterized that representatives of the indicated levels of self-esteem formation differed from each other in the adequacy of the self-concept, independent and confident behavior, ability to self-regulation and motivation for achievement. Psychological and pedagogical conditions for increasing the effectiveness of the process of developing self-esteem as the basis of the culture of self-expression of future preschool education specialists have been developed and substantiated. They are related to supporting students' independence and confidence, cultivating the skills to develop adequate self-esteem and reflect, creating situations of success, and promoting young people's mastery of psychotechnologies for preventing professional destruction.

Originality. For the first time: a concept for studying the process of developing self-esteem of future preschool education specialists was developed, based on the subjective paradigm; the content and structure of the leading category were determined; the assessment criteria and indicators of the degree of formation of a positive emotional and value attitude towards oneself in students were described; an author's typology of self-esteem of future teachers was created, who differed from each other in the nature of self-esteem, the ability to show independence and self-confidence, and the ability to self-regulation; the specifics of the development of self-esteem in student youth were formulated; psychological and pedagogical conditions for optimizing the educational process in a higher education institution were determined, aimed at forming a positive self-attitude, adequate self-esteem and self-esteem in the studied subjects.

Conclusions. In the course of studying the phenomenon of self-esteem as the basis of the culture of self-expression of future preschool education specialists. Conceptual principles were developed, which were based on the attitude towards students as active subjects of their own professional life. Criteria, indicators, and components were determined, by which the degree of development of self-esteem of the subjects was assessed. An author's typology of self-esteem of student youth was created, which included four levels of formation – high, optimal, average and low. Representatives of each level were distinguished by the adequacy of self-esteem, independence and self-confidence, the ability to self-regulation, and motivation to achieve. According to the data of our study, self-esteem is the core of self-esteem and significantly affects the content and dynamics of future professional activity. Psychological and pedagogical conditions for optimizing the educational process in a higher education institution were substantiated, which include: support and encouragement by teachers of manifestations of their independence, self-confidence and self-esteem; training future preschool education specialists in the skills of formulating, arguing and defending self-esteem, showing pedagogical reflection; creating situations of success, providing opportunities for shy and insecure students to achieve their goals; promoting the mastery of psychotechnologies by future teachers to prevent professional destruction and personal deformations.

Key words: self-attitude, self-esteem, self-realization, culture of self-expression; self-confidence, self-worth, conscious attitude to life, psychological and pedagogical conditions for optimizing the educational process in a higher education institution.

УДК 37.013.42-051

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-29-34

Хлебнік С.Р.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
hlebiksvetlana606@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8272-1252

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення позашкільної освіти в умовах сучасних соціальних викликів і освітніх трансформацій. Тема ціннісних орієнтацій підростаючого покоління в умовах складної соціально-психологічної ситуації, створеної воєнним станом у країні, набуває особливого значення. В статті розкрито роль позашкільної освіти як важливого соціального інституту суспільства у формуванні ціннісних пріоритетів своїх вихованців у формуванні ставлення до себе та власного здоров'я, до людей і суспільства в цілому. Зазначено важливість залучення учнівської молоді до прогресивних ідеалів світових, європейських та національних цінностей, виховання свідомих і активних членів вітчизняного соціуму.

У статті проведено аналіз наукових досліджень по проблемі. Доведено, що проблема цілеспрямованого використання інноваційних методів і технологій для формування ціннісних орієнтирів вихованців закладів позашкільної освіти висвітлено недостатньо. Метою статті – охарактеризувати зміст і завдання позашкільної освіти у формуванні ціннісних орієнтацій вихованців в умовах війни. Визначено, що найбільш ефективним у формуванні у вихованців ціннісного ставлення до власного здоров'я є поєднання дозвілєвих прийомів із методами і засобами інтерактивного й активного навчання (едьютейнмент), а також використання квест-технологій. Цікавими і корисним для роботи у цьому напрямку можуть бути квести «Подорож до країни здоров'я», «Слідами втраченого здоров'я», «Код здоров'я – здоровий спосіб життя» тощо.

Теоретична важливість проведеної роботи: в статті теоретично шляхи використання інноваційних технологій у формуванні ціннісних орієнтацій вихованців закладів позашкільної освіти

Практичне значення роботи – матеріали наукової статті можуть бути використані при написанні студентами кваліфікаційних робіт, а також в практичній діяльності соціальних педагогів закладів освіти.

Представлено висновок про необхідність посилення уваги до проблеми виховання та самовиховання цінностей у освітньо – виховному позашкільному середовищі.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення до здоров'я, інноваційні технології, позашкільні освіти.

Постановка проблеми Формування ціннісних орієнтацій особистості є невід'ємною частиною сучасного освітнього простору. Становлення цінностей особистості у системі освіти не може відбуватися у відриві від загальносоціальних процесів та тенденцій, які своєю чергою формують запит на ту або іншу систему освіти, її змістовне духовне наповнення.

Як зазначає Л. Романюк, на становлення цінностей особистості можливі певні впливи спадкових структур, колективного несвідомого і результатів інтелектуального, морального, емоційного та соціального розвитку. Одним з головних джерел їх

становлення є соціальна ситуація людини, на яку вона впливає залежно від інтересу, власного рівня зрілості, а також і від рівня сформованості ціннісних орієнтацій [3, с. 140]. Війна створила нові виклики в системі освіти, які можливо подолати тільки в співпраці та взаєморозумінні всіх учасників освітнього процесу з пріоритетом найкращих інтересів дитини.

У цьому контексті освіта забезпечує дітей та молодь знаннями, формує її відповідні компетентності та ціннісні орієнтири. Роль освіти у цих процесах за кожним сегментом є ваговою і незаперечною, має фундаментальне значення у формуванні ціннісної палітри особистості.

Заклади позашкільної освіти мають значний виховний потенціал, суттєву перевагу завдяки створенню атмосфери неформального спілкування та довіри з боку учасників освітньо-виховного процесу. Усвідомлення важливості правильного формування ціннісних орієнтацій вихованців у позашкільному середовищі закладу освіти є запорукою створення майбутнього єдиного, згуртованого, самодостатнього суспільства, де кожен зможе себе ідентифікувати як людина, особистість та громадянин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічних наукових пошуках, як показав аналіз останніх публікацій, багатьма вітчизняними дослідниками розроблялися проблеми виховання у здобувачів освіти ціннісних орієнтацій (І. Бех, М. Боришевський, Т. Бутківська, Л. Ваховський, В. Гриньова, І. Зязюн, П. Ігнатенко, Н. Коваль, Л. Крицька, В. Лозова, В. Лутай, С. Максименко, В. Огнев'юк, Р. Скульський, В. Стрельников, В. Струманський, Л. Хомич та ін.). Є. Біденко, досліджуючи роль освіти у формуванні ціннісної архітектури особистості, виходить із визнання освіти як механізму соціалізації особистості, її підготовки до життя в реальному суспільстві. Такий підхід забезпечує вихованцям доступ до різних систем цінностей, а система виховання не лише допомагає оволодіти комплексом гуманістичних цінностей, а й готує молодь до життя в конкретному соціально-культурному просторі й до участі в його вдосконаленні [2, с. 115–127]. Д. Абрамов та Л. Лебедик розглядають удосконалення ролі педагогів у формуванні ціннісних професійних орієнтацій вихованців закладів позашкільної освіти є сприяння педагогом становленню вихованців як суб'єктів ціннісно-сислової сфери.

Із позиції фахівців, вибір цінностей певним суб'єктом спричинений, насамперед, домінуючою освітньо-виховною системою, яка своєю чергою напряду взаємопов'язана з політико-правовою системою й традиціями навчання та виховання. Такий взаємозв'язок пояснюється тим, що соціалізація людини переважно опосередкована певними інститутами освіти та виховання.

Необхідність посиленої уваги до проблеми виховання та самовиховання цінностей у навчально-виховному процесі обумовлена низкою причин, однією з найсуттєвіших яких є криза духовності або криза ціннісного наповнення людського буття. У цьому сенсі О. Невмержицька стверджує, що криза цінностей, яку переживає сучасний світ, негативно впливає на процес виховання. Дезорієнтована людина, шукаючи себе в житті, не може цього зробити, якщо не матиме міцного ґрунту під ногами. Такою основою виховання мають стати духовні моральні (базові) цінності, транслятором яких, насамперед, повинна стати освіта. До базових цінностей належать добро, краса, справедливість, благородство, істина, мудрість, сенс життя тощо. Засвоєння особистістю базових цінностей є важливим не лише для суспільства, але й для самої особистості, оскільки вони надають сенс життю, полегшують вибір правильних рішень, є стримувальним механізмом від аморальних вчинків, створюють гармонію у житті людини на рівні внутрішнього світу та міжособистісної комунікації. Без цього неможливий моральний розвиток особистості [5, с. 28].

На актуальності розв'язання цієї важливої проблеми наголошує О. Савченко, акцентуючи необхідність побудови навчально-виховного змісту, у якому мають бути передбачені умови формування найголовніших, на її думку, гуманістичних цінностей, що зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно орієнтовану. Виховний потенціал позашкільної освіти щодо формування цінностей в

учнів розкривається в працях В. Белової, О. Биковської, С. Білоус, В. Вербицького, Д. Корнієнко, О. Лебедева, О. Литовченко, Л. Ляшко, В. Мачуського, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, Л. Тихенко та інших. Науковці наголошують на тому, що сучасна позашкільна освіта має підготувати вихованця закладу позашкільної освіти до самореалізації у житті свій потенціал. Важливим є формування педагогами закладу позашкільної освіти вихованця, який зможе адаптуватися до постійних соціальних змін завдяки сформованим у нього професійним і життєвим ціннісним орієнтаціям.

Метою статті було визначено – охарактеризувати зміст і завдання позашкільної освіти у формуванні ціннісних орієнтацій вихованців в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Формування ціннісних орієнтирів пов'язане з принципами демократизації, гуманізації та гуманітаризації, що дозволить зорієнтувати учнів на становлення власної системи цінностей та сприятиме вихованню толерантного ставлення до думок, поглядів та цінностей інших людей.

Під цінностями розуміють систему специфічних утворень у структурі свідомості людини, котрі є ідеальними зразками поведінки у суспільстві та орієнтирами діяльності людини. Необхідність формування ціннісних орієнтирів зумовлена тим, що така система орієнтирів регулює поведінку людини протягом її життя, виступає джерелом мотивації та спонукає до діяльності.

Сучасна позашкільна освіта має підготувати вихованця закладу позашкільної освіти до самореалізації у житті свій потенціал. Важливим є формування педагогами закладу позашкільної освіти вихованця, який зможе адаптуватися до постійних соціальних змін (завдяки сформованим у нього професійним та життєвим ціннісним орієнтаціям).

Для формування у вихованців ціннісних орієнтацій у закладі позашкільної освіти слід допомогти їм пізнати і прийняти себе, знати свої природні задатки, здібності, переваги і недоліки. Кожен вихованець закладу позашкільної освіти не лише формується цілісною, гармонійною особистістю, яка здолає труднощі на своєму життєвому шляху, зможе стати людиною і особистістю. В дослідженнях по проблемі науковці обґрунтовують різні психолого-педагогічні умови організації цього процесу. Так, Д. Абрамов та Л. Лебедик на важливості спрямованості освітньо-виховного процесу закладу позашкільної освіти на усвідомлення вихованцями системи ціннісних орієнтацій, яка є їм близькою; спрямованість навчання і спілкування учасників взаємодії на гуманістичні цінності; збагачення їхнього суб'єктного ціннісного досвіду. Ці умови реалізуються як єдиний комплекс теоретичної та практичної підготовки [1, с. 22–25].

С. Єфименко серед психолого-педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій виділила наступні: психологічні (мотивація, відношення до діяльності, волевий потенціал, саморегуляція, тощо); комунікативні (спеціальні предметні дії, когнітивні дії на основі певної інформації (в залежності від спрямованості ціннісно-смыслових настановлень на те чи інше явище); методичні (оволодіння конкретними способами та прийомами діяльності, вміння орієнтуватись в цій діяльності та інші).

Представники педагогічної науки і освітянської практики наголошують на необхідності озброєння вихованців закладу позашкільної освіти, в першу чергу, певними ціннісними домінантами, які забезпечать соціально значущу спрямованість їхньої життєвої активності.

Саме у такому контексті сьогодні здійснюється перехід до науково обґрунтованої і логічно структурованої системи формування ціннісних орієнтацій вихованців закладу позашкільної освіти, побудованої на сучасних психолого-педагогічних теоріях, концепціях і підходах. Таким чином спланована освітньо-виховна, соціально-адаптаційна та соціалізуюча діяльність позашкільних установ з організації життєдіяльності дітей і учнівської молоді набуває соціально-педагогічно змісту.

Ефективний розвиток і формування особистості у виховному середовищі закладу позашкільної освіти пов'язується нами з оптимальним конструюванням навчально-виховного змісту, активними формами, методами та засобами його реалізації, які безпосередньо спрямовуються не лише на усвідомлення й засвоєння дитиною

системних знань, умінь і навичок їх застосування, але й, що є найважливішим, на формування ціннісних орієнтацій і системи цінностей

Едьютейнмент у сфері позашкільної освіти розглядається як «розумний відпочинок», організація якого передбачає поєднання дозвіллевих, розважальних прийомів і методів із технологіями інтерактивного й активного навчання, забезпечує формування мотивації до пізнання і ефективної взаємодії у процесі позашкільної пізнавально-творчої діяльності.

Планування і практичне впровадження сучасних технологій едьютейнменту, передбачає активність взаємодії у системі «учитель-учень», розширення практики рольових ігор, під час яких знання подаються як нагорода; а «проживаючи» життєві ситуації, змодельовані педагогом, вихованці навчаються здійснювати правильні вчинки використання тренінгових технологій. організацію квестів, мультимедійних інтелектуальних ігор, ін. Такий формат організації дитячого дозвілля дозволяє не лише вчити вчитися, а й робити це з задоволенням; опановувати навичками критичного мислення, самоорганізації (планування, проектування) і самоконтролю.

Актуальною проблемою сучасної позашкільної освіти є формування у вихованців ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Формування у вихованців ЗПО ціннісного ставлення до здоров'я спрямоване на формування поведінки, адаптованої до соціальних і природних умов довкілля, з метою збереження та зміцнення здоров'я, досягнення психологічного комфорту. розвитку потенційних можливостей особистості на основі розуміння взаємозв'язку стану здоров'я та способу життя.

Це ставлення виявляється в осмисленому розумінні феномена «здоров'я»; усвідомленні його як найважливішої цінності, вмінні усвідомлено вибудовувати поведінку з метою покращання здоров'я, пізнанні методів його покращання, вмінні його контролювати; прояві дітьми самостійності у площині зміцнення та збереження здоров'я.

Квест-технологія є оригінальною технологією, що інтегрує в собі ідеї проектного методу, проблемного та ігрового навчання, взаємодії в команді та ІКТ, що поєднує цілеспрямований пошук при виконанні головного проблемного та серії допоміжних завдань з пригодами та (або) грою за певним сюжетом. Цікавими і корисним для роботи у цьому напрямку можуть бути квести «Подорож до країни здоров'я», «Слідами втраченого здоров'я», «Код здоров'я – здоровий спосіб життя» тощо.

Протягом останнього десятиліття впровадження у позашкільних навчальних закладах нового як за сутністю, так і за якістю навчально-виховного змісту, інноваційних освітньо-виховних технологій має на меті створення умов для ефективного формування передусім ціннісної сфери зростаючої особистості у соціальній, психологічній та педагогічній площинах. Так, формування системи цінностей зростаючої особистості в соціальній площині ґрунтується на засвоєнні нею дійсності через відчуття, емоції, переконання, ідеї, духовні орієнтації й ідеали, притаманні громаді, членом якої вона є. Комплекс сформованих цінностей становить провідний елемент культури та духовної діяльності індивіда і водночас його ціннісні ставлення до об'єктів і явищ навколишнього світу, характеризує один із найсуттєвіших напрямів практичної взаємодії з ним.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Формування ціннісної сфери підростаючого покоління у освітньо-виховному процесі закладів позашкільної освіти є нині однією з найважливіших філософсько-культурологічних, психолого-педагогічних та соціальних проблем. Її розв'язання забезпечить становлення особистості не тільки з високим рівнем інтелектуального розвитку, але й з високодуховним, морально зрілим, соціально активним, творчим потенціалом.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні і методичній розробці форм і методів роботи соціального педагога закладу позашкільної освіти щодо формування ціннісних орієнтацій вихованців, активного запровадження інноваційних практик, які є ціннісно-орієнтованими і формують у всіх учасників освітнього процесу повагу і розуміння важливості ціннісного виміру в стосунках між ними, ставленні до себе, держави та суспільства.

Література

1. Абрамов Д. О., Лебедик Л. В. Роль педагога закладу позашкільної освіти у формуванні в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій в умовах війни. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку*: тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листоп. 2023 р., м. Лубни). Полтава, Лубни, Миргород, 2023. 284 с. С. 22–25.
2. Біденко Є. Освіта як механізм формування ціннісної палітри особистості. *Вища освіта України*, 2020. № 4.
3. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 138–148.
4. Місько В. В., Стрельников В. Ю. Розвиток інформаційної компетентності педагога закладу позашкільної освіти в умовах війни. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку*: тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листоп. 2023 р., м. Лубни). Полтава; Лубни; Миргород, 2023. 284 с. С. 60–63.
5. Невмержицька О. В. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія Педагогіка і психологія*. Педагогічні науки. 2015. № 1 (9). С. 28.
6. Стрельников В. Ю. Концептуальні засади підвищення кваліфікації педагогів закладу позашкільної освіти еколого-натуралістичного профілю. *Освітній фактор. Всеукраїнський науково-педагогічний журнал*. 2022. С. 106–109. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19211>

References

1. Abramov D. O., Lebedyk L. V. (2023). Rol pedahoha zakladu pozashkilnoi osvity u formuvanni v uchnivskoi molodi profesiinykh tsinnisnykh orientatsii v umovakh viiny. [*The role of the teacher of an extracurricular education institution in the formation of professional value orientations among schoolchildren in the conditions of war.*] Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku : tezy dopovidei II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (16-17 lystop. 2023 r., m. Lubny). Poltava; Lubny; Myrhorod, 22-25 [*in Ukrainian*].
2. Bidenko Ye. (2020) Osvita yak mekhanizm formuvannia tsinnisnoi palitry osobystosti [*Education as a mechanism for forming the value palette of an individual*]. Vyscha osvita Ukrainy, 4 [*in Ukrainian*].
3. Romaniuk L. (2013) Stanovlennia tsinnosti osobystosti: kontseptualna model ta yii metodolohichniy potentsial [*The formation of personal values: a conceptual model and its methodological potential*]. Psykholohiia osobystosti. 1. 138-148. [*in Ukrainian*].
4. Misko V. V., Strelnikov V. Yu. (2023) Rozvytok informatsiinoi kompetentnosti pedahoha zakladu pozashkilnoi osvity v umovakh viiny. [*Development of the informational competence of the teacher of the extracurricular education institution in the conditions of war*]. Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku : tezy dopovidei II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (16-17 lystop. 2023 r., m. Lubny). Poltava; Lubny; Myrhorod, 60-63. [*in Ukrainian*].
5. Nevmerzhytska O. V. (2015) Vykhovannia tsinnosti osobystosti v epokhu kulturnykh zmin [*Education of personal values in the era of cultural changes*]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky. 1 (9). 28 [*in Ukrainian*].
6. Strelnikov V. Yu. (2022) Kontseptualni zasady pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv zakladu pozashkilnoi osvity ekoloho-naturalistychnoho profiliiu. [*Conceptual principles of improving the qualifications of teachers of the institution of extracurricular education of the environmental and naturalistic profile*]. Osvitnii faktor. Vseukrainskyi naukovopedahohichnyi zhurnal. 106-109. URI: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19211> [*in Ukrainian*].

Khliebik S.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work
Nizhyn Gogol State University
hlebiksvetlana606@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8272-1252

**EXTRACURRICULAR EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTE
FOR EDUCATION OF PERSONAL VALUE ORIENTATIONS**

The relevance of the study is determined by the need to improve extracurricular education in the conditions of modern social and educational transformations. In this context, education is designed to provide a young person with the necessary knowledge and competences, to contribute to the formation of the value palette of a growing personality. The article reveals the role of extracurricular education as an important social institution of society in forming the value priorities of its pupils, involving them in progressive ideals of world, European and national values, raising conscious and active members of the national society.

It was determined that the issue of purposeful use of innovative methods and technologies for the formation of value orientations of pupils of out-of-school education institutions is not sufficiently covered in scientific research on the problem. It is noted that the need to increase attention to the problem of education and self-education of values in an educational and educational extracurricular environment determined the purpose of the conducted research – to characterize the content and tasks of extracurricular education in the formation of value orientations of pupils in the conditions of war.

It has been proven that modern extracurricular education has wide opportunities to influence the formation of value orientations of its pupils. The basis for optimizing these processes is the use of innovative technologies.

It was determined that the most effective in forming a valuable attitude to one's own health in pupils is the combination of leisure techniques with methods and means of interactive and active learning (edutainment), as well as the use of quest technologies. The quests "Journey to the country of health", "Traces of lost health", "Code of health – a healthy lifestyle", etc. can be interesting and useful for work in this direction.

The theoretical importance of the work carried out: the article theoretically describes the ways of using innovative technologies in the formation of value orientations of students of out-of-school education institutions.

The practical significance of the work – the materials of the scientific article can be used when students write qualification papers, as well as in the practical activities of social pedagogues of educational institutions.

Key words: values, value orientations, value attitude to health, innovative technologies, extracurricular education.

УДК 371.14:37.018.46

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-35-43

Цзо Руовей

аспірант кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
lonely4391367@qq.com
orcid.org/0009-0003-6712-0699

АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ «ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ»

Предметом дослідження автора є дослідницька компетентність, яка є однією з основних компетенцій менеджерів у сфері освіти, що є важливою характеристикою якості майбутніх менеджерів освіти.

Обґрунтовано необхідність формування дослідницької компетентності керівників освітніх установ, їх готовності та здатності до виконання професійної дослідницької діяльності, оскільки для отримання достовірної інформації про кількісні та якісні зміни в інтелектуально-духовній сфері здобувачів, ефективності застосування освітніх технологій необхідна лише наукова основа.

Автор розглядає основні поняття актуальної проблеми, зокрема, дослідницьку компетентність керівника освітньої установи, яку він трактує як динамічне інтегральне утворення, що органічно поєднує в собі професійні та особистісні характеристики менеджера, його методичну культуру, наявність знань, навичок та методів дослідницької діяльності для вирішення актуальних завдань в галузі управління колективом та здобувачами.

В результаті аналізу існуючих робіт стало ясно, що дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти є комплексною якістю, що включає знання, уміння, навички, особистісну спрямованість та інші аспекти.

Виділено та охарактеризовано такі специфічні характеристики дослідницької компетентності майбутніх менеджерів освіти: метапредметність, інтегративність, інноваційність, прогностичність, індивідуальність.

У роботі представлено характеристики структурних компонентів дослідницької компетентності майбутніх адміністраторів освіти: мотиваційно-стратегічний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний.

Поглиблене обговорення показників та компонентів дослідницької компетентності служить теоретичною базою для підготовки та відбору майбутніх менеджерів освіти.

Ключові слова: майбутні менеджери освіти, дослідницька компетентність.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє середовище характеризується високою динамічністю та постійними змінами. Технологічний прогрес, цифровізація, дедалі більші вимоги до індивідуалізації навчання та зовнішні чинники, як-от пандемії та соціальні потрясіння, створюють нові виклики для системи освіти. У цих умовах від менеджерів освітніх організацій вимагається не тільки висока адаптивність, а й здатність до інновацій.

Дослідницька компетентність стає ключовим чинником, що дає змогу менеджерам ефективно управляти освітніми процесами в умовах невизначеності.

Актуальність її формування узгоджується із загальноєвропейськими тенденціями розвитку освіти, зокрема Великою Хартією університетів, яка проголошує принцип невіддільності досліджень від навчання [4].

Дослідницька компетентність забезпечує: розробку та впровадження інноваційних рішень, адаптацію освітніх програм до мінливих умов; індивідуалізацію навчання; підвищення якості освіти; оптимізацію використання ресурсів; професійне зростання. Таким чином, дослідницька компетентність дає змогу менеджерам освіти не тільки реагувати на виклики сучасного світу, а й активно формувати майбутнє освіти. Вона стає підґрунтям для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень, розроблення інноваційних освітніх програм та підвищення якості освіти загалом.

Формування дослідницької компетентності (ІК) у майбутніх менеджерів освіти зумовлене такими чинниками: складність і багатогранність завдань (сучасний менеджер освіти стикається з великою кількістю завдань, які потребують глибоких знань, аналітичних навичок і здатності ухвалювати самостійні рішення); міжнародна конкуренція (освітні заклади вимушені конкурувати на світовому ринку, що потребує постійного вдосконалення та впровадження інновацій); орієнтація на результати (сучасне суспільство висуває вимоги щодо дослідницької діяльності підлеглих); орієнтація на результати (керівник освітньої організації самостійно визначає напрямки наукової роботи, а також координацію дослідницької діяльності підлеглих).

Керівник освітньої організації виступає в ролі дослідника, який самостійно визначає напрями наукової роботи та координує дослідницьку діяльність підлеглих. Він має володіти глибокими знаннями в галузі методології наукових досліджень, володіти сучасними інструментами збору та аналізу даних, а також ефективно комунікувати результати досліджень з науковою спільнотою.

Формування ІК у майбутніх менеджерів освіти є одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної системи освіти. Це дасть змогу підготувати фахівців, здатних не тільки ефективно управляти освітніми процесами, а й брати активну участь у їх удосконаленні. Рівень сформованості ІК напряму свідчить про успішне засвоєння матеріалу, готовність і здатність використовувати його для вирішення професійних завдань. Дослідницько орієнтовані менеджери стануть рушійною силою змін в освіті, сприяючи підвищенню її якості та ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування ІК останніми роками стала одним із ключових напрямів наукових досліджень у галузі педагогіки та психології. Численні праці вітчизняних і зарубіжних учених присвячені вивченню різних аспектів цього феномена.

У дослідженнях М. Головань, І. Зимньої, С. Кравченко, О. Хуторського, В. Яценка розглядалися сутність і зміст поняття «дослідницька компетентність», виокремлюючи її складові та рівні сформованості.

Дослідження О. Андрощук, Н. Баюрко, О. Біди, G. Boylan, L. Burgoyne, К. Василенка, С. Губіної, С. Микусь, В. Нагаєва, S. O'Flynn, Н. Солодюк, О. Сироїжко, О. Торичного, В. Фрицюк, К. Шовш та інших науковців демонструють, що дослідницька компетентність відіграє важливу роль у підготовці фахівців різних профілів, включно з педагогами, психологами, лікарями, інженерами, менеджерами, військовими.

Проблему формування дослідницької компетенції майбутнього педагога в умовах системності та безперервності освітнього процесу досліджують науковці J. Best, С. Вень, Т. Duangkamol, J. Kahn, M. Kiley, І. Корсун, M. Murtonen, Н. Salmento, L. Udompong, S. Wongwanich. Зокрема М. Архипова (інженерія), О. Боровик, О. Дубініна (історія), Л. Бурчак (хімія), Л. Любчак (українська мова та літератури), О. Мерзлікін (фізика), Т. Мішеніна (філологія), О. Норкіна (математика).

На питаннях формування ІК майбутніх менеджерів освіти зосередилися українські дослідники Р. Величко, В. Гладкова, М. Гриньова, О. Гречаник, О. Григораш.

Аналіз наукової літератури дає нам підставу стверджувати, що в педагогічній науці відсутній єдиний підхід до визначення понять «дослідницька компетентність». Своєю чергою, у вітчизняній педагогічній літературі досі бракує фундаментальних наукових досліджень, присвячених питанню формування дослідницької компетентності майбутніх менеджерів у сфері освіти.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, присвячених цій проблемі, низка питань залишається відкритою і потребує подальшого вивчення.

До числа найактуальніших не вирішених проблем можна зарахувати такі: відсутність єдиного розуміння ІК у контексті управління освітою (немає єдиного консенсусу стосовно того, які саме знання, уміння та навички повинні становити ядро ІК менеджера освіти); відсутність системних моделей формування дослідницької компетентності; недостатня увага до практичної складової формування дослідницької компетентності; слабка інтеграція дослідницької діяльності з практикою управління освітніми організаціями; відсутність єдиного консенсусу стосовно того, які саме знання, вміння та навички повинні становити ядро ІК менеджера освіти; відсутність системних моделей формування дослідницької компетентності; недостатня увага до практичної складової формування дослідницької компетентності; недостатню інтеграцію дослідницької діяльності з практикою управління освітніми

Для розв'язання цих проблем необхідно: розробити єдину концепцію ІК менеджера освіти; створити систему безперервної освіти, спрямовану на розвиток дослідницьких навичок менеджерів на всіх етапах їхньої професійної кар'єри; розробити ефективні методики й технології формування дослідницької компетентності; підвищити рівень інтеграції дослідницької діяльності з практикою управління освітніми організаціями; проводити міждисциплінарні дослідження, які об'єднують зусилля педагогів, психологів, соціологів.

Незважаючи на гостру потребу в кваліфікованих управлінцях освіти, підготовка майбутніх фахівців не повною мірою забезпечує формування в них необхідних дослідницьких навичок. Відсутні ефективні педагогічні підходи та методики для розв'язання цієї проблеми.

Розв'язання цих проблем дасть змогу підготувати нове покоління менеджерів освіти, здатних ефективно розв'язувати складні завдання сучасної освіти, впроваджувати інновації та підвищувати якість освітніх послуг.

Уточнення дифініції «дослідницька компетентність» і формулювання поняття «дослідницька компетентність майбутнього менеджера освіти» стане першим кроком на шляху до комплексного розв'язання наявних проблем.

Мета статті аналіз сучасних підходів учених до поняття «дослідницька компетентність менеджерів освіти».

Основний матеріал дослідження. У професійному стандарті вищої освіти за напрямом 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент» другого (магістерського) рівня, визначено мету навчання, як підготовку фахівців, здатних ідентифікувати й розв'язувати складні задачі та проблеми у сфері менеджменту або в процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов та вимог [5]. Дослідницька компетентність у нормативному документі подана як сукупність загальних і спеціальних (професійні, предметні) компетентностей, яким відповідають програмні результати навчання (див. табл. 1).

Таблиця 1

Компетентності та програмні результати навчання, що описують дослідницьку компетентність у професійному стандарті вищої освіти за напрямом 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент» другого (магістерського) рівня

Компетентності (загальні (GC), спеціальні (SC))	Програмні результати навчання (PR)
1	2
ЗК 1	ПР1, ПР3, ПР4
ЗК7	ПР14, ПР16, ПР17
СК1	ПР1, ПР6

Продовження таблиці 1

1	2
СК11	ПР 14
СК13	ПР16, ПР17
СК14	ПР16

Отже, дослідницька компетентність виступає фундаментальною складовою підготовки фахівців у галузі менеджменту, зокрема й менеджера освіти. Вона є невід'ємною складовою професіоналізму адміністраторів освіти, його фахової компетентності та розглядається як ключова компетентність у процесі підвищення якості освіти, інноваційного розвитку та конкурентоспроможності освітньої організації.

Аналіз наявних досліджень виявляє розмаїття трактувань (підходів) до поняття «дослідницька компетентність». Систематизація цих визначень дасть змогу виокремити її ключові характеристики. У таблиці 2 представлено підходи до трактування поняття «дослідницька компетентність», «дослідницька компетентність менеджерів освіти» в науково-дослідницькій літературі.

Таблиця 2

**Підходи до визначення поняття «дослідницька компетентність»
у науково-дослідницькій літературі**

Підходи, вчені-дослідники	Сутність поняття «дослідницька компетентність»
1	2
<i>Компетентний</i> О. Беда А.; К. Василенко; С. Вень, И. Корсун; В. Гладкова; М. Головань, В. Яценко; А. Гречаник, О. Григораш; М. Гринева, Р. Величко, Л. Карпова; Кудла; Levrints, M., Varga, N., Popuk, Y.; Н. Любчак; А. Мерзликин; Н.Сидорчук, О. Дубасенюк С.; Ж. Чернякова; И. Щербань, В. Савченко.	інтегральна характеристика особистості; перетворювальний характер; особистісна якість, що виражається в готовності та здатності самостійно засвоювати й здобувати системи нових знань у результаті перенесення смислового контексту діяльності від функціонального до перетворювального.
<i>Процесуально-технологічний</i> М. Архипова; Кравченко С., Т. Мішеніна; А. Хуторской	характеристика особистості педагога, що вказує на володіння людиною відповідною дослідницькою компетенцією, яка є результатом пізнавальної діяльності людини в певній царині науки, методи, методики дослідження, якими вона має володіти, щоб здійснювати дослідницьку діяльність; мотивацію та позицію дослідника, його ціннісні орієнтації.
<i>Функціонально-діяльнісний</i> А. Боровик, О. Дубинина; Л. Бурчак; С. Мыкусь; Е. Сыпчук.	адаптаційні здібності до умов багато рольової дослідницької діяльності; здатність її проектувати та здійснювати; здатність до особистісної та професійної самореалізації.

Продовження таблиці 2

1	2
<i>Системний</i> Л. Бачиева; В. Нагаєв.	невід'ємний компонент загальної та професійної освіченості; характеристика педагога, що означає володіння вміннями та засобами дослідницької діяльності на рівні технології з метою пошуку знань для розв'язання навчальних проблем, організації навчального процесу.
<i>Ціннісно-діяльнісний підхід</i> О. Норкина; А. Syzdykbayeva, Т. Bainazarova, Е. Aitzhanova; С. Сисоєва О.	особистісна характеристика дослідника, яка формується в діяльності та завжди проявляється за умови ціннісного ставлення до діяльності, особистісної зацікавленості.
<i>Знаннєвий</i> J. Best; T. Duangkamol, L. Udompong, S. Wongwanich; K. Vieno, A. Rogers, N. Campbell; H. Salmento, M. Murtonen, M. Kiley.	сукупність знань і вмінь, необхідних для здійснення дослідницької діяльності; володіння особистістю академічно і практично зорієнтованою професійно значущою інформацією, комплексами науково-дослідницьких і рефлексивних дій.
<i>Дослідницький</i> E. Oluwaseyi, E. Opeyem, O. Marcus; M. Durmuşçelebi; M. Gómez-Núñez, M. Cano-Muñoz, J. Gómez-Núñez; F. Böttcher, F. Thiel.	забезпечує перехід на новий зміст освіти; забезпечує переорієнтацію освіти на основі цілісної культури; сприяє гуманітаризації та гуманізації вищої освіти.

Вивчення наукових праць, присвячених дослідницькій компетентності, демонструє відсутність єдиного підходу до визначення цього поняття. Науковці пропонують широкий спектр трактувань, що свідчить про багатогранність і складність цього феномена.

Проведений нами аналіз наукових досліджень демонструє, що дослідницьку компетентність розглядають як комплексне явище, що включає когнітивні, практичні, ціннісні та соціальні аспекти. Українські дослідники акцентують увагу на інтегральному характері цієї компетентності. Вони вважають, що дослідницька компетентність є інтегрованою характеристикою якостей особистості, результативним блоком, сформованим через досвід, знання, уміння, стосунки, поведінкові реакції; це сукупність знань і вмінь, необхідних для планування, здійснення, аналізу пошукової діяльності.

Зарубіжні вчені підкреслюють її роль у задоволенні індивідуальних і соціальних потреб. Дана обставина свідчить про важливість подальших досліджень для вироблення єдиного розуміння та ефективних стратегій формування ІК майбутніх менеджерів освіти.

Безпосередньо, дифініція «дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти» була розглянута в роботах В. Гладкової. Авторка визначає «дослідницьку компетентність майбутніх менеджерів освіти» як сукупність знань, дослідницьких умінь (сукупність інтелектуальних, практичних та організаторських умінь), навичок, дослідницьких здібностей (евристичність, креативність, інтелектуальна мобільність, антиципація, незалежність і неупередженість мислення, емоційний інтелект, самовизначення, саморефлексія) або надлишку інформації тощо [1, с. 30].

Дослідники О. Гречаник, О. Григораш характеризують «науково-дослідницьку компетентність майбутніх менеджерів освіти», як комплекс дослідницьких, експериментальних і теоретичних знань, умінь і компетентностей [2, с. 216].

Досліджуючи структурні компоненти ІК майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти, М. Гриньова, Р. Величко вважають, що «дослідницька компетентність» – це комплексна характеристика майбутнього керівника, яка включає володіння методичними знаннями, дослідницькими прийомами, оцінку їхньої цінності та готовність використовувати їх у професійній діяльності [3, с. 5].

Науковці при визначенні ІК майбутніх менеджерів освіти одностайно дотримуються компетентнісного підходу і відносять її до однієї з ключових, називаючи її основою формування професійної компетентності.

У визначеннях дифініції «дослідницька компетентність адміністраторів освіти», на наш погляд, відсутня вказівка на те, що дослідницька компетентність не є статичною навичкою, а потребує постійного розвитку й адаптації до мінливих умов освітнього середовища. Тобто дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти – це динамічне інтегральне утворення, що органічно поєднує в собі професійні та особистісні характеристики менеджера, його методичну культуру, наявність знань, навичок і методів дослідницької діяльності для розв'язання актуальних завдань у сфері управління колективом і здобувачами.

Процес становлення ІК майбутніх менеджерів освіти націлений на реалізацію їхнього дослідницького та особистісного потенціалу, становлення готовності до активної творчої професійної діяльності.

З огляду на розмаїття наукових підходів до визначення сутності поняття «дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти», уможлиблюється виокремлення її специфічних характеристик: метапредметність (здатність застосовувати набутий, у процесі навчання, досвід дослідницької діяльності в різних сферах освітньої діяльності); інтегративність (поєднання аналітичних, комунікативних і організаційних навичок із глибоким розумінням освітніх процесів); інноваційність (готовність до впровадження нових знань та навичок, що стосуються освітнього процесу); інноваційність (готовність до впровадження нових знань, навичок і навичок).

Аналіз різних підходів до визначення структури ІК у науковій та педагогічній літературі подано в таблиці 3.

Таблиця 3

**Аналіз підходів до визначення структури ІК
у науковій та педагогічній літературі**

Автор	Структурні компоненти дослідницької компетентності
Л. Бачієва	когнітивна, операційно-технологічна, діяльна, особистісна, мотиваційно-ціннісна, рефлексивна
О. Біда, О. Сироєжко, К. Шовш	мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, передбачає володіння вміннями добирати адекватні меті та; інформаційно-комунікаційний, комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний
М. Гриньова, Р. Величко	когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, рефлексивний
М. Князян	мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовний,
М. Кудла	діяльнісно-поведінковий, оцінювально-рефлексивний
Е. Луговська	когнітивний, мотиваційно-ціннісний, особистісно-ціннісний
В. Нагаєв	діяльнісно-операційний
С. Сисоєва	мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний
Н. Солодюк	емоційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, особистісно-розвивальний
Ж. Чернякова	мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний,

Компонентно-структурний аналіз понять «дослідницька компетентність» та «дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти» [1, 2, 3] дає підстави конкретизувати його складові: мотиваційно-стратегічний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний. Їхні характеристики подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Структурні компоненти ІК майбутніх менеджерів освіти

Назва структурного компонента	Характеристика структурного компонента
<i>Мотиваційно-стратегічний</i>	Цінності: інновації, розвиток, співпраця, якість освіти
<i>Когнітивний</i>	Внутрішні установки: віра у важливість освіти, прагнення до постійного вдосконалення, орієнтація на результат, готовність брати на себе відповідальність.
<i>Процесуально-діяльнісний</i>	Уміння: робота в команді, делегування повноважень, управління проектами, впровадження результатів досліджень у практику.
<i>Інформаційно-комунікативний</i>	Навички: планування та організація досліджень, вибір методів збору даних, обробка та аналіз даних, написання наукових звітів, підготовка публікацій.
<i>Особистісно-творчий</i>	Досвід: участь у наукових проектах, проведення власних досліджень, презентація результатів на конференціях.
<i>Професійно-рефлексивний</i>	Уміння: презентація результатів досліджень, участь у наукових дискусіях, співпраця з колегами, написання наукових статей.

Таким чином, дослідницька компетентність значною мірою впливає на характер професійної діяльності майбутнього менеджера освіти, сприяє подальшому професійному зростанню, самореалізації та уможлиблює розв'язання дослідницьких і професійних завдань.

Деталізація структурних компонентів дослідницької компетентності через призму компетенцій дасть змогу створити модель її формування, що стане предметом подальших досліджень.

Для досягнення необхідного рівня ІК необхідно, щоб майбутній керівник мав досвід самостійних досліджень ще зі студентської лави. Для успішної реалізації поставленого завдання необхідно переглянути освітні програми, впровадити інноваційні методи навчання, активно використовувати інформаційні технології, зокрема й дистанційні формати. Дослідницька компетентність – це не просто набір знань і навичок, а стиль мислення і спосіб життя майбутнього керівника. Вона дає йому змогу не тільки адаптуватися до освітнього середовища, що швидко змінюється, а й активно формувати його, створюючи умови для самореалізації та професійного зростання кожного учасника освітнього процесу.

Дослідницька компетентність майбутнього менеджера освіти формується на основі його професійних інтересів і прагнення до постійного вдосконалення освітніх процесів.

Висновки. У даній роботі було проведено аналіз поняття ІК майбутніх менеджерів у сфері освіти та зроблено такі висновки:

Дослідницька компетентність майбутніх менеджерів у сфері освіти являє собою комплексну якість, яка включає в себе низку аспектів, таких як знання, уміння, компетенції, та особистісні орієнтації.

Дослідницька компетентність майбутніх менеджерів освіти – динамічна характеристика, що має сприяти формуванню мобільного, творчого фахівця, здатного до інноваційної діяльності, з певним рівнем загальної науково-теоретичної та методологічної підготовки.

Подальші дослідження лежатимуть у площині вивчення життєвого циклу ІК адміністраторів освіти; побудови моделі її формування. Реалізація моделі потребує залучення менеджерів-практиків до складання навчальних планів і програм, які б відповідали сучасним реаліям і потребам освіти; розроблення змісту дослідницької роботи.

Література

1. Гладкова, В. «Формирование исследовательской компетентности у будущих менеджеров образования». *Непрерывное профессиональное образование: теория и практика*, № 1 (2021): 30–36. <http://dx.doi.org/10.28925/1609-8595.2021.1.4>.
2. Гречаник О. Є, Григораш О. В. Формування науково-дослідницької компетентності. Grygorash V. Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх менеджерів освіти. *Trends in the development of modern scientific: the XXXI International Science Conference, Vancouver, June 22 – 25, 2021. Vancouver, 2021. Pp. 216–220.*
3. Гриньова М. В., Величко Р. М. Структурні компоненти дослідницької компетентності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXX КАРІШІНСЬКІ ЧИТАННЯ)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої розробкам моделей підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності в Новій українській школі (м. Полтава, 25–26 травня 2023 р.) / за заг. ред. М. В. Гриньової. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 3–5.
4. (2020) Magna Charta Universitatum. URL: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020> [in English]
5. (2019) Standart vyshchoi osvity Ukrainy iz haluzi znan 07 Upravlinnia ta administruvannya, spetsialnosti: 073 Menedzhment drugoho (mahisterskoho) rivnia, riven osvity: Mahistr: zatverdzheno nakazom MON Ukrainy vid 10.07.2019 r. № 959. 14 s. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/-2019/07/12/073-menedzhment-magistr.pdf> [in Ukrainian]

References

1. Hladkova, V. (2021). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity [Formation of research competence in future education managers]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka – Continuing Professional Education: Theory and Practice*. Kyiv, № 1 (1), 30–36 [in Ukrainian].
2. Holovan, M., & Yatsenko, V. (2012). Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [The essence and meaning of «research competence»]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: zbiryk naukovykh prats – Theory and Methods of Learning Fundamental Disciplines in High School*. Kryvyi Rih, Vydavnychy viddil NMetAU, issue 7(1), P. 55-62 [in Ukrainian].
3. Hrechanyk, O. Ye, & Hryhorash, O. V. (2021). Formuvannia naukovy-doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity [Formation of scientific and research competence of future managers of education]. *Trends in the development of modern scientific: the XXXI International Science Conference, Vancouver, June 22 – 25, 2021. Vancouver, International Science Group, Volume 31, P. 216–220* [in Ukrainian].
4. (2020). Magna Charta Universitatum. URL: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020> [in English].
5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy [Standard of higher education of Ukraine]. (2019). Druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity. Stupin – mahistr, haluzi znan 07 «Upravlinnia ta administruvannya» spetsialnosti 073 «Menedzhment» [Second (master's) level of higher education. Bachelor's degree, field of knowledge 07 "Management and administration" specialty 073 "Management"]: nakaz MON Ukrainy 10.07.2019 № 959 Kyiv [in Ukrainian].

Zou Ruowei

graduate student of the Department of Pedagogy,
of primary education, psychology and management
Mykola Gogol Nizhyn State University
4391367@qq.com
orcid.org/0009-0003-6712-0699

ANALYSIS OF THE CONCEPT «RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE ADMINISTRATORS IN THE FIELD EDUCATION»

The subject of the author's research is research competence, which is one of the main competencies of managers in the field of education, representing an important characteristic of the quality of future educational managers.

The necessity of formation of research competence of managers of educational institutions, their readiness and ability to perform professional research activities is substantiated, since only a scientific basis is necessary to obtain reliable information about quantitative and qualitative changes in the intellectual and spiritual sphere of students, the effectiveness of educational technology application.

The author considers the main concepts of the actualized problem, in particular, the research competence of the manager of an educational institution, which he interprets as a dynamic integral formation that organically combines professional and personal characteristics of the manager, his methodological culture, the availability of knowledge, skills and methods of research activity to solve actual problems in the field of management of the team and applicants.

As a result of analyzing the existing studies, it became clear that research competence of future educational managers is a complex quality, including knowledge, skills, abilities, skills, personal orientation and other aspects.

The following specific characteristics of research competence of future education managers are identified and characterized: meta-subjectivity, integrativeness, innovativeness, predictability, individuality.

The paper presents the characteristics of structural components of research competence of future educational administrators: motivational-strategic, cognitive, procedural-activity, informational-communicative, personal-creative, professional-reflexive.

In-depth discussion of the characteristics and components of research competence serves as a theoretical basis for the training and selection of future education managers.

Key words: future education managers, research competence.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 378.147

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-44-50

Бойко О. Д.

доктор політичних наук,
професор кафедри історії України
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
adb1958@ukr.net
orcid.org/ 0009-0000-4697-8555

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ:
СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у сучасних умовах історична проблематика набуває особливої ваги у суспільному житті оскільки саме історичні знання складають основу соціальної пам'яті, лежать в основі культурних цінностей та традицій, формують основу для визначення національної ідентичності. За цих обставин процес викладання історії у освітніх закладах потребує надзвичайної уваги. Варто підкреслити, що на різних освітніх рівнях він має свою своєрідність та винятковість. Саме тому у статті розкрито специфіку та особливості предмету історії при викладанні його у вищій школі. Показано та проаналізовано відмінності методики навчання історії від методик навчання інших предметів (в першу чергу природничого циклу), що вивчаються у вищій школі. Розкрито специфіку методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою. Досліджено та охарактеризовано особливості навчального процесу, що зумовлені цілями, організаційною та змістовою специфікою методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою. Доведено, що врахування специфіки та особливостей предмету історії є важливою умовою успішного викладання у вищій школі. Розкрито вплив політичної кон'юнктури на навчальний процес та його специфіку у вузівській та у шкільній історичній освіті. Метою статті є визначення, детальна характеристика та аналіз специфіки та особливостей методики викладання предмету історії у вищій школі. Теоретична важливість проведеного дослідження: у статті розкрито специфіку структури та функціонування історичних дисциплін порівняно з природничими та вказано на відмінності методики навчання історії від методик навчання інших предметів (в першу чергу природничого циклу). Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріали наукової статті можуть бути ефективно використані у практиці викладання історичних дисциплін у вищій школі та при написанні здобувачами освіти кваліфікаційних робіт.

Ключові слова: методика, історія, специфіка, особливості, навчальний процес, вища школа, здобувачі освіти професійна підготовка, інноваційні методи навчання, самотійна робота.

Постановка проблеми. Історична освіта усіх рівнів, як правило виконує цілий комплекс функцій: а) пізнавальну (історичне пізнання дозволяє отримати знання про

багатовіковий розвиток країн та народів, розуміння про суть і зміст суспільних явищ та процесів минулого; дає можливість адекватно сприймати та оцінювати сьогодення та певною мірою прогнозувати тенденції суспільного розвитку у майбутньому); б) практично-політичну (адекватне осмислення історичних фактів та закономірностей розвитку суспільства, допомагає виробляти науково обґрунтований політичний курс та уникати суб'єктивних рішень); в) ідентифікаційну (вивчення та осмислення історії сприяє формуванню соціальної пам'яті, національної та індивідуальної самосвідомості); г) виховну (історичні знання формують ключові громадянські якості – патріотизм і інтернаціоналізм; дають розуміння ролі лідера та народу в історичному процесі; дозволяють побачити в історичному контексті роль і значення моральних та етичних принципів). За цих обставин розуміння та практичне врахування у освітньому процесі специфіки та особливостей методики викладання предмету історії у вищій школі набуває особливої актуальності

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема специфіки викладання історичних дисциплін у вищій та загальноосвітній школах неодноразово піднімалась в узагальнюючих працях, авторами яких є українські науковці Н. Гончарова, П. Горіховський, Р. Давидюк, Г. Маринченко, О. Пометун, Г. Яковенко та ін. [2, 3, 6, 8, 10, 14, 16]. Особливості структури і змісту гуманітарних та природничих наук та їх врахування при викладанні були предметом досліджень М. Вовканич, Л. Гризун, Л. Губерського, І. Драч, Є. Чернишової, М. Кругляка, В. Петрушенко та ін. [1, 4, 5, 7, 9, 13]. Втім, дослідження специфіки та особливостей предмету історії та своєрідність методики викладання його у вищій школі ще потребує більш глибокого вивчення та аналізу.

Мета статті – визначення, детальна характеристика та аналіз специфіки та особливостей методики викладання предмету історії у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Історична освіта має на меті не лише механічну передачу знань про минуле, а й розвиток у кожного члена суспільства критичного мислення, яке дає йому розуміння суті і змісту важливих історичних уроків, сприяє самовизначенню національної ідентичності, допомагає уникати повторення помилок та дозволяє краще орієнтуватися у сьогоденні і розуміти сучасні проблеми та виклики. Особливого значення ці процеси набувають у вищій школі, метою якої є підготовка кваліфікованих фахівців, виховання та формування громадян, які здатні аналізувати інформацію, розв'язувати складні завдання та приймати самостійно відповідальні рішення.

Як і кожен предмет, що викладається у вищих навчальних закладах, методика навчання історії у вищій школі має свою специфіку, яка значною мірою залежить від двох груп особливостей цього предмету [3, с.15]: 1) відмінностей методики навчання історії від методик навчання інших предметів (у першу чергу природничого циклу), що вивчаються у вищій школі; 2) особливостей методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою.

Перша група відмінностей зумовлена своєрідністю формування та функціонування історії як гуманітарної науки порівняно з природничими науковими галузями [1, 12, 13, 15]:

1. *Різні об'єкти дослідження.* Об'єктом вивчення природничих наук є фізичне тіло (природа, реальний світ, що мають фізичну суть, без врахування поняття свідомості; абстрактні об'єкти природничих наук позбавлені людського виміру, світоглядних смислів), а у гуманітарних (історія) об'єктом аналізу є суб'єкт, який думає, діє має стосунки з іншими суб'єктами; об'єктом дослідження є не матеріальний образ людини, а ідеальний.

2. *Домінування у гуманітарних науках (історії) опису над пояснень.* Описовість послаблює логічний аналіз чим суттєво ускладнює загальну інтерпретацію матеріалу, що у свою чергу призводить до того що у підсумку однозначність оцінок і суджень поступається багатозначності та варіативності. У результаті в одній країні і у один час можуть існувати паралельно кілька трактувань/інтерпретацій історичних подій, що має враховувати викладач при формуванні змісту історії як навчального

предмету, його артикуляції та інтерпретуванні. Такий стан справ певною мірою дає підстави брати під сумнів наявність закономірностей в історичній науці та дієвість у її межах принципу об'єктивності.

3. *Використання різних пояснювальних моделей.* Якщо у природничих науках основною формою репрезентації дійсності є математичні конструкції, то у гуманітарних такий підхід вважається граничним спрощенням і у соціальному пізнанні використовується принципово інша модель – образ (носіє смислового змісту).

4. *Суттєві відмінності у характері категоріально-понятійного апарату.* Лексика/термінологія природничих наук, як правило, є гранично чіткою і точною, позбавленою метафор, двозначностей, довільного символізму. Це фактично формалізована знакова система, що фіксує безпосередній досвід, а кожен символ має конкретний відповідник у реальній дійсності. У природничих науках є еталони одиниць, в гуманітарних (історія) – зробити таке порівняння практично не можливо (Фізичні тіла в однакових умовах реагують подібно, окремі індивіди навіть у однакових зовнішніх умовах можуть вести себе по-різному).

5. *Притаманність природничим наукам інтерсуб'єктивності,* тобто можливості незалежної перевірки й підтвердження тих чи інших наукових даних якою завгодно кількістю компетентних людей. Інструментом такої перевірки є експеримент. Оскільки історичні події та факти на відміну від природних явищ та законів з однаковою точністю практично не повторюються то історики на відміну від фахівців природничих наук, роблять ставку не на емпіричні дослідження, а на логіку та аналіз історичних джерел.

6. *Вплив «соціальної історії» на формування поведінки та «індивідуальної історії» індивідів.* В історичній науці аналіз суспільних процесів не можливий без врахування соціальних традицій, звичок, установок, які передаються від покоління до покоління. Крім того, історичні знання певною мірою залежать від існуючого на момент їх створення та вивчення розкладу сил у суспільстві.

7. *Міждисциплінарність історичних знань,* тобто використання концепцій, теорій, підходів і методів різних наук (антропології, психології, соціології, культурології тощо) з метою більш точного та всебічного аналізу та опису історичних процесів та створення синтезних моделей, що пояснюють суспільні зміни та явища шляхом взаємопроникнення, взаємозбагачення.

8. *Синтезність історичних знань.* Вони є підсумком не лише наукового, раціонального та об'єктивного аналізу минулого, а і його інтуїтивного й емоційного сприйняття суспільством, оскільки тісно пов'язані з такими феноменами як історична пам'ять, міфи, стереотипи та ін.

Друга група особливостей зумовлена цілями, організаційною та змістовою специфікою методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою [2, 7, 11].

Цілі:

1. *Здійснення у вищій школі крім загальної підготовки підготовки професійної* (формування специфічних професійних знань та умінь; участь здобувачів освіти у педагогічній практиці з метою набуття професійного досвіду та практичних навичок; сприйняття та засвоєння здобувачем освіти вимог до майбутньої професії);

2. *Сприйняття та засвоєння здобувачами вищої освіти норм і правил академічної доброчесності,* яких мають дотримуватися всі учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та здійснення наукової діяльності.

3. *Запровадження у навчальному процесі ЗВО низки процесів та процедур, що зумовлені цілями, організаційною та змістовою специфікою методики навчання історії у вищій школі* порівняно з загальноосвітньою при якому здобувачеві освіти надаються більші можливості щодо вибору змісту, способу, темпу та місця навчання.

Організаційні відмінності:

1. *Зміна форми взаємодії того, хто навчає з тим, хто навчається* (Одним із найголовніших завдань навчального процесу у вищій школі є переведення сучасного студента зі статусу об'єкта в статус суб'єкта навчання та практичної діяльності).

2. *Специфіка організації навчального процесу* (на зміну традиційному уроку приходять цілий спектр інших форм навчального процесу – лекції, семінари, практичні, лабораторні, сесії, практика тощо).

3. *Здійснення у навчальному процесі вищої школи більшого акценту ніж у загальноосвітній школі на практичних методах*, які стимулюють не лише засвоєння теоретичних знань, а й професійних навичок.

4. *Використання у вищій школі ширшого ніж у загальноосвітній школі спектру інноваційних методів навчання*.

5. *Більший ступінь у вищій школі включення у наукову роботу* (використання викладачами власних наукових напрацювань у навчальному процесі; написання здобувачами освіти курсових, дипломних, магістерських робіт та наукових статей).

6. *Зростання у вищій школі рівня варіативності освіти*, тобто можливості вибору різних варіантів змісту освіти залежно від освітніх потреб особистості (застосування очної, заочної, дистанційної, вечірньої, інклюзивної та інших форм навчання; запровадження вибіркових дисциплін для самостійного формування здобувачами освіти власної/індивідуальної траєкторії навчання, що формується на основі потреб, інтересів, можливостей і мотивації студентів, і базується на виборі ними видів і темпу здобуття освіти)

7. *Акцентування у вищій школі особливої уваги на самостійній роботі*, яка є суттєвим елементом навчального процесу поряд з аудиторним навчанням. Вона планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем викладача, але без його прямої участі, що стимулює інтелектуальний розвиток здобувачів освіти.

Змістовні відмінності:

1. *Ширше ознайомлення у вищій школі з альтернативними концепціями / оцінками історичних процесів та явищ*.

2. *Звертання у вищій школі більше уваги на критику та аналіз історичних джерел*.

3. *Різний підхід до відбору навчального матеріалу*. Методика викладання у вищій школі передбачає використання у навчальному процесі всього відомого на даний момент переліку історичних фактів, натомість шкільна методика викладання історії ретельно відбирає матеріал відповідно до визначеної виховної мети та вікових особливостей учнів.

4. *Неоднакова швидкість реакції у процесі оновлення поглядів на історичний процес та його інтерпретацію*. Методика викладання у вищій школі є більш гнучкішою порівняно зі шкільною – вона швидше відмовляється від старих історичних концепцій і пропонує нові оцінки окремих подій, явищ і процесів.

5. *Більший вплив політичної кон'юнктури у шкільній історичній освіті*, що більше за історичну освіту вищої школи піддається тиску/впливу політичних сил, які шляхом змін у програмах і підручниках роблять спроби обґрунтувати свої права на завоювання чи втримання влади.

6. *Ширший спектр у вищій школі задоволення потреб здобувачів освіти* (розробка викладачами індивідуальних навчальних програм/курсів/спекурсів різних рівнів складності залежно від конкретних потреб здобувачів та їх професійної спрямованості; стимулювання освітньої мобільності та ін.).

Отже, методика навчання історії у вищій школі має свою специфіку, яка зумовлена дією/впливом двох груп особливостей цього предмету: а) відмінностями методики навчання історії від методик навчання інших предметів, що вивчаються у вищій школі; б) особливостями методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою, що обов'язково слід враховувати у процесі викладання. Перспективи подальших наукових досліджень, на нашу думку, полягають у теоретичному аналізі відмінностей методики навчання історії від методик навчання інших предметів (в першу чергу природничого циклу), що вивчаються у вищій школі, особливостей методики навчання історії у вищій школі порівняно з загальноосвітньою та врахуванні цих результатів у навчальному процесі ЗВО.

Література

1. Вовканич М. Д. Особливості об'єкта наукового дослідження в гуманітарних і природничих науках. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 2(1). С. 224–227.
2. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В., 2009. 328 с.
3. Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі»: методичні рекомендації для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань: ПП Жовтий О., 2013. 84 с.
4. Гризун Л. Е. Визначення специфіки навчальних дисциплін різних типів як один з чинників формування змісту вищої професійної освіти. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С.С.* Харків: ХДАДМ, 2008. № 8. С. 51–56.
5. Губерський Л. В. Гуманітарний простір освіти: сучасні виміри та пріоритети. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2005. № 4. С. 1–5.
6. Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі: навчальний посібник. Рівне: РДГУ, 2018. 134 с.
7. Драч І.І., Чернишова Є.Р. Особливості освітньої діяльності у сучасній вищій школі. *Теорія та методика управління освітою*. № 3. 2010. URL.: <https://lib.iitta.gov.ua/-id/eprint/7117/1/10dramhc.pdf>
8. Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам / за ред.: Барбари Кубіс; наук. ред.: Олексій Сокирко. Київ: «К.І.С.», 2007. 427 с.
9. Кругляк М. І. Об'єктивність у природничих та соціальних науках. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія* / відп. ред. А. Є. Конверський. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. С. 146–149.
10. Маринченко Г. М. Методика викладання історії у закладі вищої освіти: навчально-методичний посібник. Миколаїв: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 292 с.
11. Методика викладання історії у вищих навчальних закладах: навчально-методичний комплекс з планами лекційних та семінарських занять, завданнями для самостійної та індивідуальної роботи для магістрантів історичного факультету (напрямок підготовки – «Історія») / укладач Т. П. Демиденко. Полтава, 2011. URL: <https://studfile.net/preview/9770516/>
12. Особливості пізнання в гуманітарних та природничих науках URL: <https://studfile.net/preview/7354347/page:3/>
13. Петрушенко В. Парадигмальна роль соціально-гуманітарного пізнання в сучасному науковому пізнанні. *На шляху до синтезу філософії, релігії і науки: тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2009 року*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 9–11.
14. Пометун О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
15. Чим відрізняється гуманітарна наука від природної науки? URL: <https://moyaosvita.com.ua/osvita-2/chim-vidriznyayetsya-gumanitarna-nauka-vid-prirodnoi-nauki/>.
16. Яковенко Г. Г. Методика навчання суспільствознавчих дисциплін: навчально-методичний посібник. Харків: ХНАДУ, 2017. 164 с.

References

1. Vovkanych M. D. (2019). Osoblyvosti obiekta naukovoho doslidzhennia v humanitarnykh i pryrodnychyykh naukakh. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Pedahohika ta psykholohiia*. Vyp. 2(1). [in Ukrainian].
2. Honcharova N.O. (2009). *Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli: Navchalnyi posibnyk*. Kharkiv: FOP Sheinina O.V. [in Ukrainian].
3. Horokhivskiy P.I. (2013). *Vyvchennia kursu «Metodyka vykladannia istorychnykh dystsyplin u vyshchii shkoli»: Metodychni rekomendatsii dlia mahistrantiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia*. Uman: PP Zhovtyi O. [in Ukrainian].
4. Hryzun L. E. (2008). *Vyznachennia spetsyfiky navchalnykh dystsyplin riznykh typiv yak odyin z chynnykiv formuvannia zmistu vyshchoi profesiinoi osvity*. Pedahohika, psykholohiia

та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наукова монографія за редакцією проф. Yermakova S.S. № 8. [in Ukrainian].

5. Huberskyi L. V. (2005). Humanitarnyi prostir osvity: suchasni vymiry ta priorityety. Filosofski problemy humanitarnykh nauk. №4. [in Ukrainian].

6. Davydiuk R.P. (2018). Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli. Navchalnyi posibnyk. Rivne: RDHU. [in Ukrainian].

7. Drach I.I., Chernyshova Ye.R. (2010) Osoblyvosti osvithnoi diialnosti u suchasni vyshchii shkoli. Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu. № 3. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/-7117/1/10dramhc.pdf> [in Ukrainian].

8. Istorychna osvita i suchasnist. Yak vykladaty istoriiu shkoliaram i studentam. (2007). / Za red.: Barbary Kubis; Nauk. red.: Oleksii Sokyrko. Kyiv: "K.I.S.". [in Ukrainian].

9. Kruhiak M.I. (2005). Obiektivnist u pryrodnychkykh ta sotsialnykh naukakh. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia Kyiv : KNU im. T. Shevchenka. [in Ukrainian].

10. Marynchenko H. M. (2021). Metodyka vykladannia istorii u zakladi vyshchoi osvity : navchalno-metodychnyi posibnyk. Mykolaiv : OLDI-PLluS. [in Ukrainian].

11. Metodyka vykladannia istorii u vyshchykh navchalnykh zakladakh. (2011.). Navchalno-metodychnyi kompleks z planamy lektsiinykh ta seminar skykh zaniat, zavdanniamy dlia samostiinoi ta individualnoi roboty dlia mahistrantiv istorychnoho fakultetu (napriam pidhotovky – «Istoriia»). Ukladach T.P.Demydenko. Poltava, <https://studfile.net/preview/-9770516/> [in Ukrainian].

12. Osoblyvosti piznannia v humanitarnykh ta pryrodnychkykh naukakh (1918). <https://studfile.net/preview/7354347/page:3/>. [in Ukrainian].

13. Petrusenko V. (2009). Paradyhmalna rol sotsialno-humanitarnoho piznannia v suchasnomu naukovomu piznanii. Na shliakhu do syntezy filosofii, relihii i nauky : tezy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv. [in Ukrainian].

14. Pometun O. (2006). Metodyka navchannia istorii v shkoli. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

15. Chym vidrizniaetsia humanitarna nauka vid pryrodnoi nauky? (2016). <https://moyaosvita.com.ua/osvita-2/chim-vidriznyayetsia-gumanitarna-nauka-vid-prirodnoi-nauki/>. [in Ukrainian].

16. Iakovenko H.H. (2017). Metodyka navchannia suspilstvoznavchykh dystsyplin: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kharkiv: KhNADU. [in Ukrainian].

Boyko O.

Doctor of Political Sciences,
Professor of the Department of History of Ukraine,
Nizhyn State University
named after Mykola Gogol
adb1958@ukr.net
[orcid.org/ 0009-0000-4697-8555](https://orcid.org/0009-0000-4697-8555)

METHODS OF TEACHING HISTORY IN HIGHER EDUCATION: SPECIFICITY AND FEATURES

The relevance of the study is due to the fact that in modern conditions, historical issues acquire special importance in public life, since it is historical knowledge that forms the basis of social memory, underlies cultural values and traditions, and forms the basis for determining national identity. Under these circumstances, the process of teaching history in educational institutions acquires special importance. It is worth emphasizing that at different educational levels it has its own originality and exclusivity. That is why the article reveals the specifics and peculiarities of the subject of history when teaching it in higher education. The differences in the methodology of teaching history from the methodologies of teaching other subjects (primarily the natural science cycle) studied in higher education are shown and analyzed. The specifics of the methodology of teaching history in higher

education compared to general education are revealed. The features of the educational process, determined by the goals, organizational and content specifics of the methodology of teaching history in higher education compared to general education, are analyzed and characterized. It is proven that taking into account the specifics and features of the subject of history is an important condition for successful teaching in higher education. The influence of the political situation on the educational process and its specifics in university and school history education is revealed. The purpose of the article is to determine, provide a detailed description and analyze the specifics and features of the methodology for teaching the subject of history in higher education. Theoretical importance of the conducted research: the article reveals the specifics of the structure and functioning of historical disciplines compared to natural sciences and indicates the differences in the methodology of teaching history from the methodology of teaching other subjects (primarily the natural sciences cycle). The practical significance of the work lies in the fact that scientific materials can be effectively used in the practice of teaching historical disciplines in higher education and when students write qualification papers.

Key words: methodology, history, specifics, features, educational process, higher education, students, professional training, innovative teaching methods, independent work.

УДК 37.016:821.161.2

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-51-60

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови літератури,
культурології та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

ІДЕАЦІЙНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ШКІЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ТРОПІВ ІЗ БІНАРНОЮ СТРУКТУРОЮ

Більшість тропів мають бінарну структуру, включають у себе елементи різного походження: космо-, тео-, антропо-, соціо- та націоцентричного. Це дає підстави автору наукового матеріалу запропонувати ідеаційно-концептуальний підхід до вивчення мовно-образних утворень з метою опанування учнями «внутрішніх механізмів» тропів, а також формування в старшокласників усвідомленого ставлення до літературного матеріалу як до цілісної системи, пронизаної авторськими світоглядними настановами. У статті підкреслено: використання таких світоглядно актуальних концептів, як «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація», дозволяє опрацьовувати не тільки макро- (увесь зміст, проблемно-тематичну спрямованість, образи-персонажі тощо), але й мікрорівень художнього матеріалу, куди входить мовна організація літературного тексту. У цьому контексті можна вирішувати й проблему вивчення тропів з бінарною структурою, яка вміщує різнопланові світоглядні складники, відображає процес набуття реаліями одного порядку властивостей реалій іншого. Виявляючи взаємодію елементів одного або різного світоглядного походження, учні можуть поглиблювати своє розуміння таких тропейчних утворень, як порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, оксиморон та ін. Для цього автор статті пропонує ряд видів діяльності дослідницького характеру: спостереження за словесно-образними утвореннями, класифікацію тропів, виявлення різних світоглядних парадигм, виражених із допомогою окремих слів, визначення домінантної парадигми й допоміжної, усвідомлення впливу однієї парадигми на іншу, світоглядно орієнтоване узагальнення тропейчної організації мовно-образного утворення. Свої методичні пропозиції науковець ілюструє мовно-художніми зразками, узятими із програмових літературних творів, зокрема з повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», а також переводить навчальну діяльність школярів із дослідницької сфери у творчу. У такий спосіб запропоновано окремий підхід до реалізації принципу вивчення літератури як мистецтва слова, коли опрацювання художньої мови входить в систему загального осмислення учнями літературного матеріалу.

***Ключові слова:** тропи, «внутрішній механізм» тропа, ідеаційно-концептуальний підхід, літературно-дослідницька діяльність, літературно-творча діяльність, мовна організація літературного твору.*

Постановка проблеми. Вивчення української літератури в старшій школі має включати підходи, які задовольняють інтелектуальні потреби учнів названої вікової категорії. Це дає можливість надати окремого напрямку опрацюванню тропейчної структури літературного матеріалу, адже словесні образи акумулюють на своєму мікрорівні авторські уявлення про природне середовище, Бога, людину, суспільство чи націю – світоглядні пріоритети, що завжди визначали і визначають мисленнєві процеси людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті пропонованої наукової роботи є актуальними методико-літературні дослідження, присвячені вивченню мови художнього твору (Ю. Бондаренко, Н. Івахно, С. Привалова, Л. Степаненко, Г. Токмань та ін.), його тематики, проблематики або світоглядно-філософської спрямованості (Ю. Бондаренко, Г. Токмань, В. Шуляр). В окремих випадках помітна тенденція об'єднати названі підходи, синтезувати спільне вивчення лінгвістичних та проблемно-тематичних аспектів. Наше завдання – поглибити названий процес, досягти розуміння учнями єдності макро- та мікроструктури літературного твору, коли кожен мовний образ (троп) розкриває важливі змістові сторони написаного автором.

Формування цілей статті. Ключове завдання полягає в поєднанні словесно-образного аналізу з ідеаційно-концептуальним, у виявленні тих дидактичних можливостей, які з'являються в результаті їх спільного використання. Бажаним є, з одного боку, з'ясувати, яким чином знання про світоглядні виміри літератури допомагають учням збагнути сутність конкретних тропів, а з іншого – розкрити важливість вивчення словесної організації тексту для усвідомлення ідейно-тематичного багатства літературного матеріалу.

Результати досліджень та обговорень. Словесно-художні утворення, наявні в літературному матеріалі, значною мірою виникають завдяки контамінації, тобто взаємопроникненню різних систем мислення, до яких слід віднести космоцентричну, теоцентричну, антропоцентричну, соціоцентричну та націоцентричну. При цьому одна з них виступає донорською, а інша – реципієнтною. Як пише Л. Кравець, йдучи за теорією Дж. Лакоффа і М. Джонсона, «...механізм метафори постає як взаємодія двох структур знань (фрейми, сценарії): когнітивної структури донорської зони (donor domain, або source domain) і когнітивної структури реципієнтної зони (recipient domain, або target domain)» [4, с. 32]. Аналогічну бінарну структуру можна бачити і в багатьох інших тропах: епітет – означуване й означення; порівняння – два порівнюваних предмети; контраст – два протиставлюваних; метонімія – два суміжні предмети як підстава для переназивання одного з них назвою іншого; оксиморон – два неpojєднуваних елементи та ін. У багатьох випадках образні складники тропу належать до різних світоглядних систем (хоча можуть входити й до однієї). Їх поєднання й породжує ефект світоглядного синкретизму (бінарності), який постійно помітно в тропеичній структурі літературних творів.

У цьому зв'язку зазнає особливої актуалізації ідеаційно-концептуальний шлях аналізу, сутність якого «полягає в тому, що вчителі та школярі постійно зустрічаються з проявами і повинні виявляти в літературному матеріалі художнє втілення п'ятих фундаментальних ідей, виражених концептами: «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство» та «Нація» (кожну там, де вона задіяна), – які визначали і продовжують визначати духовно-філософські пріоритети людства» [2, с. 13]. Досить часто ці системи мислення взаємодіють, вступають у різні варіанти сполучуваності як на мікрорівні окремих мовно-художніх образів, так і більш загально, охоплюючи всю художню картину літературного твору. У цьому, зокрема, проявляє себе й образна структура: реалії одного порядку здобувають властивості реалій іншого, що й складає основу «внутрішніх механізмів» значної кількості тропів. Тому усвідомлення учнями сутності багатьох тропів, на наш погляд, повинно починатися з ознайомлення зі світоглядною системою людства, вираженою, зокрема, й через мистецтво слова. Ця система має свою структуру, включаючи образи, що походять від природних реалій (космоцентризм), релігійних вірувань (теоцентризм), знань про фізичні та психологічні властивості людини (антропоцентризм), специфіки соціальної (соціоцентризм) та національної (націоцентризм) організації суспільства. Всі вони досить часто переплітаються, формуючи оригінальні словесні утворення.

Тому, на нашу думку, опрацювання теоретичних понять про тропи потребує декількох важливих етапів аналітичної діяльності школярів. Ці етапи такі:

1. Ознайомлення з основними концептами людського мислення, усвідомлення світоглядних систем, що лежать в основі літературної творчості.

2. Спостереження за макрорівнем літературного матеріалу (твором в цілому, окремими масштабними художніми картинами), виявлення впливу названих систем на образно-змістову основу художніх джерел.

3. Визначення взаємодії різних систем мислення на макрорівні літературного твору, її художніх наслідків.

4. Виявлення світоглядних впливів на художній мікрорівень (окремі словесні образи, їх «внутрішні механізми»).

5. Осмислення процесу тропеїзації на художньому мікрорівні (окремих словесних образів), його зв'язків із світоглядними вимірами літературного тексту, що вивчається.

У такому контексті актуальності набуває **«ідеаційно-мовний аналіз**, застосування якого передбачає рух учня-дослідника від сприйняття та осмислення ідеаційно-вагомих семантично маркованих мовних одиниць (домінант), які виконують засадничу роль в процесі аналізу, до усвідомлення проблемно-тематичного та ідеаційно-концептуального багатства твору, а відтак – і особливостей образів-персонажів, сюжету, композиції тощо» [2, с. 143]. Отже, існує два самостійні підходи: від одиничного до загального або ж навпаки. Розуміння світоглядних парадигм, які визначають зміст літературного тексту, дозволяє більш предметно глянути на окремі мовні зразки. Аналіз словесних одиниць – шлях до усвідомлення художнього багатства та світоглядної глибини всього твору, які набувають образної виразності, якщо брати до уваги художній мікрорівень. Названі одиниці створюють своєрідний лінгвокультурний код, який слід розглядати «як систему знаків (символів) та правил передавання інформації, що мають етнічну, суспільно-культурну та субкультурну специфіку» [1, с. 72].

Постійні дослідження ідеаційно-концептуальних аспектів літературного матеріалу на макрорівні художніх джерел полягають у тому, щоб давати відповіді на базові питання:

Якими постають у творі природа, Бог, людина, суспільство, нація?

Якими значеннями письменник наділив відповідні картини й образи?

Яку художню мету він при цьому досягає?

У яких художніх точках задіяні автором світоглядні системи взаємодіють між собою? Як саме?

Що це дає для художньої концепції твору?

У шкільну практику, принаймні в 9–11 класах, мають увійти інтелектуальні вправи, спрямовані на дослідження світоглядних вимірів творчості кожного з письменників, передбачених для вивчення. Здатність визначати ці виміри, виходячи із загальних картин і масштабних образів, що є в тексті, необхідна для розуміння, що майстри слова завжди забезпечують засобами мистецтва певну світоглядну модель, у межах якої існує одна чи декілька ідеаційно-концептуальних засад, що мають свої точки дотиків і взаємопроникнень, накладань одна на одну. Це стає підставою для переведення відповідної роботи на мікрорівень твору: опрацювання словесно-образних утворень обов'язково буде включати в себе процес визначення того, яким чином явища одного світоглядного рівня проникатимуть у явища іншого. Скажімо, це можна проілюструвати усталеними в мовленні метафорами: *сонце сідає (встає), дощ іде, вітер дує, ніжка гриба* тощо. У цих словосполучах чітко прозирає вплив антропоморфних елементів на реалії природи (Космосу). Подібну взаємодію людини й природи можна бачити в літературних творах і в більш масштабних картинах і в окремих словесних образах. Перехід у вивченні від більшого до меншого й складає, на наш погляд, сутнісний момент в осягненні тропів із використанням ідеаційно-концептуальних засад. Адже художні образи стають виразниками світоглядного спрямування автора, який намагається надати художнім картинам і образам певного змісту, орієнтувати їх у русло власної концепції дійсності. Тому й виникає настанова, що «сучасна методика викладання літератури вимагає розгляду мови твору в тісному взаємозв'язку зі змістом і образами, через які письменник висловлює свої ідеї» [3].

Так, у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» широко представлено антропоцентричну, космоцентричну та теоцентричну світоглядні системи, які постійно перетинаються, і ці перетини дозволяють письменнику сформувати цілісні образи людини й природи, змалювати релігійні (християнські та язичницькі) уявлення, розкрити особливості їх взаємодії, а в результаті концептуалізувати змальовану дійсність відповідно до авторського задуму, проставити виразні філософські акценти. Важливо продемонструвати це учням, виходячи як із загальної художньої парадигми тексту, що впливає з картин природи і образів людей, так і на рині словесних мікрообразів. У центр уваги учасників навчального процесу повинні потрапляти тропи, із допомогою яких розкрито уявлення гуцулів про Бога, людину, природне середовище. Учні мають спостерігати, як письменник постійно здійснює накладання однієї світоглядної парадигми на іншу: образи релігійного змісту часто зазнають антропоморфізації, деякі персонажі-люди, зокрема Юра, навпаки, набувають теоцентричних рис, природне середовище потрапляє в простір тео- та антропоцентричних уявлень. Наводимо деякі приклади з художнього твору, які слід розглянути на уроці.

Антропоцентричні риси в образах релігійного змісту

«Та ось з-за гори встає вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю»; «Святий Ілля воювався, блискав мечем і так гримав з рушниці»; «бог все знав на світі, лише нічого не вмів зробити»; «бог, як що хотів мати, мусив вимудровувати в нього або украсти»; «поробив аридник візці, зробив си скрипку і грає»; сивий бог йшов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари».

«Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок»; «чугайстир добродушно всміхнувся, кліпнув лукаво оком і поспитав Івана»; «Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався; плескав в долоні чугайстир, і присідав до землі»; «Врешті чугайстир стиха хихикнув; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки»;

Антропоцентричні риси в образах природи

«Хмара подумала трохи і пустила в відповідь вогняну стрілу»; «бурий ведмідь, страшний ворог маржини – «вуйко»; «аж сюди приносив гомін лісів»; «глибокий задуманий ліс»; «тут її взяла вода»; «тепер маєм живий вогонь»; «вогонь ледве диха, і навіть дим соромливо тікає в вікно».

Теоцентричні риси в образах людей та природних реалій

«Раптом з'являється сонце – праве боже лице»; «Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар»; «він був земним богом, той Юра, що хотів Палагни, що простягав до неї руки, в яких тримає світові сили».

Космоцентричні риси в образах людей

«Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки»; «Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею, спирав...»; «біле Палагнине тіло вигиналось на травах, мов габи в Черемоші»; «чула немов павутиння на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей».

Виходячи із наведеного фактичного матеріалу, можна встановити основні напрямки дослідницької діяльності школярів, які необхідні для того, щоб виявляти зрощення двох світоглядних парадигм, реалізованих із допомогою тропів, здебільшого метафор, порівнянь, епітетів, і помітних на рівні словесних мікрообразів.

Отже, традиційно вивчення тропів потребує проведення декількох етапів:

1. Спостереження за словесно-образними явищами, які уособлюють певний художній спосіб вираження, відповідний тропу чи стилістичній фігурі.

2. Класифікацію його тропеїчної природи, позначення необхідним терміном.

Проте ідеаційно-концептуальний підхід потребує продовження спостереження над текстом. Сюди входить:

1. Визначення в словесних конструкціях різних світоглядних парадигм, виражених на рівні конкретних слів та їх сполучень у метафорах, порівняннях, епітетах тощо.

2. Встановлення первинної світоглядної системи та допоміжної.

3. Окреслення особливостей впливу допоміжної системи на головну, художньо-світоглядних результатів цього процесу на тропеїчному рівні тексту.

4. Узагальнена оцінка художньо-словесного (тропеїчного) способу вираження світоглядно орієнтованих оцінок, зроблених автором чи літературними персонажами.

Для систематизації досліджень пропонуємо заповнювати таблицю, у якій забезпечити поступовість та розмежування названих вище етапів проведення дослідження. На наш погляд, вона може набути такого вигляду (зразок).

Словесний вираз	Первинна світоглядна система	Допоміжна світоглядна система	Художня мета взаємодії світоглядних систем	Класифікація тропа
встає вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю	космоцентризм (сонце)	теоцентризм (Бог), антропоцентризм (голова)	обожнення і олюднення природного явища	Метафора
сонце – праве боже лице	космоцентризм (сонце)	теоцентризм (Боже лице)	обожнення природного явища	порівняння, виражене з допомогою пропуску порівняльного сполучника
Він був як бог	антропоцентризм (Юра)	теоцентризм (Бог)	надання людині божественних рис	Порівняння
Живий вогонь	космоцентризм (вогонь)	космоцентризм, антропоцентризм (живий)	оживлення явищ природи	Епітет

Аналізуючи художні вислови, важливо визначити ключове поняття, яке представляє головну світоглядну основу сказаного: наприклад, «сонце» (космоцентризм). Далі вчитель та учні вибирають інші світоглядно орієнтовані слова: «Бог», «голова», «лице» (теоцентризм, антропоцентризм). У результаті вони встановлюють всі необхідні взаємодії та їх художню мету, роблять висновок, що М. Коцюбинський, змальовуючи життя гуцулів, зміг передати світоглядний синкретизм своїх героїв, у якому зрослися космо-, тео- та антропоцентричні уявлення. При цьому вони дають відповіді на питання:

Який образ є центральним у конкретному вислові?

Який його світоглядний статус?

Назвіть відповідні лексеми.

Які світоглядні системи виступають допоміжними?

Якими словами вони представлені?

У який спосіб ці світоглядні системи взаємодіють на рівні обраного мовного утворення?

З якою метою автор здійснив таку взаємодію?

Яким тропом її виражено?

На наш погляд, вивчення тропів із використанням ідеаційно-концептуального підходу слід здійснювати на основі літературних творів (на матеріалі шкільної програми), у яких певну світоглядну систему представлено максимально виразно. Скажімо, **космоцентризм** є визначальним для таких художніх текстів: поема «Слово о полку Ігоревім», «Сон» Т. Шевченка, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» та «Intermezzo» М. Коцюбинського, «Момент» В. Винниченка, «Поза межами болю» О. Турянського, «Тигролови» Івана Багряного, «Зачарована Десна» О. Довженка, поезія П. Тичини, Б.-І. Антонича, Є. Плужника.

Теоцентризм: «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Мойсей» І. Франка.

Соціоцентризм: «Сон», «Кавказ» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Поза межами болю» О. Турянського, «Intermezzo» М. Коцюбинського, «Місто» В. Підмогильного, «Тигролови» Івана Багряного та ін.

Націоцентризм: «Енеїда» І. Котляревського, «І мертвим, і живим...», «Розрита могила» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Мойсей» І. Франка.

Антропоцентризм: кожен літературний текст, адже концепція людини є завжди.

Відповідно в названих творах слід обирати художні засоби, які, з одного боку, ілюструють тропи певного типу, а з іншого – світоглядні моделі, які в них представлено. У такий спосіб можна одночасно осмислювати художню концепцію тексту й формувати вміння визначати тропи, їх класифікувати, пояснювати художню роль. Важливого значення набуває пояснення відібраних утворень. «Коментування тексту – це з'ясування семантичної природи окремих слів і висловів з метою конкретизації їхнього плану змісту й особливостей значеннєвої актуалізації в межах мікро- або макроконтраксту» [6, с. 37].

Відповідні знання й уміння школярів можна закріплювати й безвідносно до художніх творів. Зокрема, буде корисною творча робота, мета якої – навчити дітей створювати тропи, виходячи з декількох світоглядних парадигм (завдання – з'єднати мовні зразки з двох різних груп).

Епітет

Космоцентризм: *день, ліс, вітер, річка, гілка, вода, сад, вогонь, птахи, звір, сонце, пес.*

Антропоцентризм: *усміхнений, сердитий, похмурий, задуманий, підступний, кучерявий, тендітний, лагідний, жорстокий, говіркий, вірний, злий.*

Порівняння

Соціоцентризм: *суспільний розвиток, наша міська рада, суспільні реформи, вибори до парламенту, війна.*

Космоцентризм: *мурашник, неначе темна ніч, повзуть черепахою, неначе лютий звір, як бурхлива ріка.*

Метонімія

Соціоцентризм: *Ніжин, Київ, Україна, США, Одеса, Львів, Польща, Великобританія.*

Антропоцентризм: *надає допомогу, сміється, вирішив, вийшла на вулиці, святкує, товаришує з..., об'єдналася, входить до...*

Звичайно, у творенні тропів можуть брати участь і реалії, що презентують одну світоглядну систему. Тому такий варіант, коли учні створюють художні вирази з концептів, що входять до одного світоглядного ряду, теж можливий.

Оксиморон

Антропоцентризм: *мовчки, весела, розумний, молодий, живий, мудрий, весело, жадливо.*

Антропоцентризм: *дурень, труп, плакати, дід, ідіот, печаль, кричати, красивий.*

Отже, наведені вправи мають подвійне значення: вони допомагають на творчому рівні засвоїти поняття про тропи, про «внутрішній механізм» кожного, а також включають учнів у розуміння світоглядних основ літературної творчості, які, зокрема, виражені й через мовно-образні утворення. Під час опрацювання художніх текстів така діяльність зазнає ускладнення, адже учні мають ще й віднайти тропи в літературних творах, побачити в їх структурі двочленність, тобто презентацію різних понять-концептів, що належать до наявних світоглядних систем. Школярі класифікують побачене і як тропи, і як способи вираження ідеаційно-світоглядної стратегії письменника. Вони встановлюють зв'язок між словесним мікрорівнем та загальною художньою картиною, наявною в літературному джерелі. Кожен троп стає своєрідною точкою входження в художню цілісність, допомагає розкрити загальну картину світу, яку створив письменник. Вчитель та діти помічають ряди світоглядно однотипних за своїм змістом мовних конструкцій, що утворюють між собою спорідненість, а відтак і концептуальну єдність.

Отже, виконання заявлених завдань потребує педагогічних зусиль у двох напрямках: учні мають одержати теоретичні знання про тропи, а також про світоглядні засади літературної творчості. Це може статися, якщо вчитель використовує ідеаційно-концептуальний підхід як ключовий у викладанні літератури. Відповідно вивчення теорії літератури, зокрема тропів, стає частиною загального підходу. Володіння світоглядними основами художньої творчості дозволяє вписувати в цю систему опрацювання менших тем, до яких належить аналіз словесної тканини. Якщо загальна практика веде учнів до осмислення світоглядної стратегії письменника в цілому, то вона ж стає підставою для пояснення цієї стратегії й на мовному мікрорівні – в конкретних тропеїчних утвореннях. Тому «твори літератури допомагають збагатити словниковий запас, розвивати мовлення, сприяють поглибленню світогляду читача» [5, с. 164]. Відбувається це одночасно. Знання про тропи стають частиною більш загальних уявлень про мистецтво слова. Важливо, щоб учні розуміли: філософська концепція тексту пронизує всі художні структури включно з мовою літературного джерела. Її можна виявляти, аналізуючи тематику й проблематику, образи-персонажів, позасюжетні елементи тощо. У цьому контексті своє місце займають і словесні звороти, які на тропеїчному рівні теж виражають провідні думки автора, його світогляд. Тому необхідно вивчення мови комбінувати з опрацюванням інших елементів, давати узагальнену оцінку тексту, враховуючи і його словесно-тропеїчне наповнення. Виникає подвійне завдання: учні одночасно мають визначати тропи і їх світоглядно-концептуальне навантаження шляхом семантичного декодування. Школярі обов'язково повинні бачити, як взаємодія концептів «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація» впливає на образотворення, входить у структуру кожного конкретного тропу, що має бінарну основу. Це, крім того, дозволяє реалізувати один із головних принципів методики навчання літератури – аналіз художнього твору в єдності змісту і форми. Опрацьовуючи «внутрішній механізм» тропу, усвідомлюючи його бінарну структуру, визначаючи, які при цьому задіяні світоглядні концепти, учні одночасно осягають і формальну, і змістову побудову словесного виразу. Авторська думка набуває для них конкретизованого вигляду: школярі бачать її словесне оформлення, структурне вираження з допомогою елементів тропеїчного утворення, вписують своє мовне спостереження в загальну концепцію літературного твору. Тому «провідними прийомами ... є спостереження за мовою художнього твору, мовний аспект аналізу тексту, визначення мовних рис індивідуального стилю письменника...» [7, с. 247]. Словесні дослідження – шлях до вирішення названої проблеми.

Висновки. Бінарна структура багатьох тропів заснована на світоглядному синкретизмі. Це дає підстави використовувати ідеаційно-концептуальний підхід до вивчення мовно-художніх утворень на уроках літератури. На нашу думку, опрацювання тропів повинно бути пов'язаним із загальною стратегією осмислення літературних джерел, яка особливо в старшій школі має набирати світоглядно формувальної спрямованості. Якщо вчитель дотримується використання ідеаційно-концептуального підходу під час аналізу всіх елементів тексту, відповідно він зможе переносити його й на вивчення мовної тканини, яка займає важливе місце у творенні всього художнього поля. Школярі повинні володіти концептами «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація», використовувати їх у визначенні «внутрішніх механізмів» тропів, розуміти цей вид діяльності як частину ідеаційно-концептуального прочитання літературного матеріалу, який вони вивчають на уроці. Це дає підстави для більш глибокого усвідомлення учнями природи художньої творчості, яка завжди пронизана світоглядними настановами письменника і є способом їх вираження. Усе це відбувається на проблемній основі. «Конструювання проблемних літературних ситуацій є основою професійно-фахової діяльності вчителя літератури» [9, с. 19]. Ключова проблема, яку вирішують школярі, – встановлення світоглядної єдності між мовними утвореннями та загальною ідейно-філософською концепцією літературного твору, пояснення на цій основі «внутрішніх механізмів» тих тропів, які використав письменник.

Література

1. Бондаренко А. Лінгвокультурологія: навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.
2. Бондаренко Ю. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідейно-концептуального підходу: теорія і практикум : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 199 с.
3. Кордонська А. В. Вивчення мови художнього твору в старшій школі. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/000e0b-a954.docx.html>
4. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
5. Небеленчук І.О. Ціннісно-світоглядні орієнтації як важлива складова читацької компетентності. *Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. XII Волошинські читання*. Київ, 2024. С.162-167.
6. Степаненко Л. Лінгвістичний аналіз художнього твору на уроках літератури як методична проблема: діахронний аспект. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 35-41.
7. Токмань Г. С. Інтегроване вивчення мови художнього твору в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури. С. 237–248. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/19649>
8. Шуляр В.І. Технологія проблемного навчання в системі компетентнісної літературної освіти. *Педагогічний альманах*. 2024. Випуск 56. С. 17-23.

References

1. Bondarenko A. (2021). *Lingvokulturologija: navchalno-metodychnyj posibnyk*. [Linguoculturology: a teaching and methodological manual]. Nizhyn: NDU im. M. Gogola, 197 c. [in Ukrainian]
2. Bondarenko Y. (2012). *Metodyka shkilnogo vyvchenna ukrajinskoji literatury na zasadah ideatyzjno-kontseptualnogo pidhodu: teorija i praktykum* [Methodology of school study of Ukrainian literature based on the ideological and conceptual approach: theory and practice]: navchalnyj posibnyk dla studentiv filologichnyh fakultetiv . Nizhyn: NDU im. M. Gogola, 199 c. [in Ukrainian]
3. Kordonska A. V. *Vyvchenna movy hudozhnogo tvorv v starshij shkoli* [Studying the language of a work of art in high school]. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/000e0b-a954.docx.html> [in Ukrainian]

4. Kravetz L. (2012). Dynamika metafory v ukrajinskij poeziji XX st. [The dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the 20th century]: VTZ «Akademija», 416 s. [in Ukrainian]
5. Nebelenchuk I. O. (2024). Tzinnisno-svitogladni orijentatziji jak vazhlyva skladova chytatzkoji kompetentnosti [Value-based and worldview orientations as an important component of reading competence]. *Shkilna literaturna osvita: tradutziji i novatorstvo*. XII Voloshynski chytanna. Kyjiv, S. 162-167. [in Ukrainian]
6. Stepanenko L. (2011). Lingvistychnyj analiz hudozhnogo tvory na urokah literatury jak metodychna problema: diahronnyj aspekt [Linguistic analysis of a work of art in literature lessons as a methodological problem: a diachronic aspect]. *Pedagogichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats*. Poltava, S. 35-41. [in Ukrainian]
7. Tokman G. S. Integrovane vyvchenna movy hudozhnogo tvoriv v protzesi fahovoji pidgotovky majbutnogo vchytela ukrajinskoji movy i literatury Integrated study of the language of a work of art in the process of professional training of future teachers of Ukrainian language and literature. S. 237-248. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/19649> [in Ukrainian]
8. Shular V. I. (2024). Tehnologija problemnogo navchanna v systemi kompetentnisnoji literaturnoji osvity [Problem-based learning technology in the system of competency-based literary education]. *Pedagogichnyj almanah*. Vypusk 56. S. 17-23. [in Ukrainian].

Bondarenko Y.

doctor of pedagogical sciences,
professor of the Department of ukrainian language, literature,
culturology and journalism,
Nizhyn M. Gogol State University
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

IDEATIC-CONCEPTUAL APPROACH TO THE SCHOOL STUDY OF TROPES WITH A BINARY STRUCTURE

Most tropes have a binary structure and include elements of cosmo-, theo-, anthropo-, socio- and nation-centric origin. Due to this it is possible to propose an ideational-conceptual approach to the study of linguistic and figurative formations which help students to master the "internal mechanisms" of tropes, and this also contributes to the formation of high school students' conscious attitude towards literary material as a holistic system permeated with the author's worldview guidelines. The author emphasizes that the use of such ideologically relevant concepts as "Cosmos", "God", "Man", "Society", "Nation" allows you to work out not only the macro-level (the entire content, problem-thematic orientation, images-characters, etc.), but also the micro-level of artistic material, which includes the linguistic organization of the literary text. In such a way it is possible to solve the problem of studying tropes with a binary structure, which contains diverse worldview components and reflects how the realities of one order acquire the properties of the realities of another order. By revealing the interaction of elements of the same or different worldview origin, students can deepen their understanding of such trope formations as comparison, metaphor, metonymy, synecdoche, oxymoron, etc. For this purpose, the author of the paper proposes a number of types of research activities: observation of verbal-figurative formations, classification of tropes, identification of different worldview paradigms expressed with the help of individual words, determination of the dominant and auxiliary paradigm, awareness of the impact of one paradigm upon another, worldview-oriented generalization of the tropic organization of the verbal-figurative formation. The scientist illustrates his methodological proposals with linguistic and artistic samples taken from literary works, included in the school curriculum, in particular from the story of M. Kotsiubynskyi "Shadows of Forgotten Ancestors", and also transfers the educational activity of schoolchildren from the research sphere to the creative one. In this way, a separate approach to the implementation of the principle of

studying literature as the art of the word is proposed, when the processing of artistic language is included in the system of general comprehension of literary material by students.

Key words: tropes, "internal mechanism" of a trope, ideational-conceptual approach, literary research activity, literary-creative activity, linguistic organization of a literary work.

УДК 378.22:78]:37.091.3

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-61-69

Глазунова І. К.

кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри фортепіанного виконавства
та педагогіки мистецтва факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
sign2009@ukr.net
orcid.org/0000-000238527057

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРАНТІВ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення підготовки майбутніх магістрів музичного мистецтва до ефективної роботи з учнями. Оновлення наукових підходів до підготовки майбутніх фахівців музичного мистецтва в сучасних умовах застосування змішаної форми навчання, складної соціально-психологічної ситуації, створеної воєнним станом у країні, набуває особливого значення. В статті розкрито роль особистісно-персоналізованого, аксіологічно-рефлексивного, акмеологічно-компетентнісного та інформаційно-технологічного підходів як важливих методологічних засад ефективної сучасної підготовки студентів магістратури ЗВО музично-педагогічного профілю. Реалізація особистісно-персоналізованого підходу передбачає: виявлення особистісних ресурсів магістранта, діагностування його рис, характеристик, рівня професійної компетентності; раціональне застосування викладачем механізмів мотивації; формування у магістрантів рефлексивних умінь, складання індивідуальної програми діяльності магістранта з самоорганізації; долучення викладача до цінностей, потреб, проблем кожного студента тощо. Зазначено важливість аксіологічно-рефлексивного підходу до продуктивної діяльності з учнями на засадах органічної системи ціннісних орієнтацій. З'ясовано роль акмеологічно-компетентнісного підходу в оволодінні магістрантами акме-спрямованими стратегіями творчої самореалізації у процесі досягнення вершин професіоналізму. Розглянуто інформаційно-технологічний підхід як необхідний в сучасних умовах інформатизації всієї системи освіти.

Ключові слова: магістрант музичного мистецтва, особистісно-персоналізований, аксіологічно-рефлексивний, акмеологічно-компетентнісний, інформаційно-технологічний підходи, сучасна мистецька підготовка, змішана форма навчання, цифрові технології.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти України, введення нових освітніх стандартів, посилення зв'язків педагогіки з різними науками, карантинні міри та запровадження воєнного стану в нашій державі вимагають формування нових підходів до освітнього процесу, розробці принципово нових критеріїв якості навчання. Проблеми підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, удосконалення процесу підготовки магістрантів у галузі мистецтва знаходяться в центрі уваги науковців і педагогів-практиків.

Актуальності сьогодні набуває концепція оволодіння студентами інструментальними знаннями, уміннями та навичками, суть якої полягає в інтегруванні різних завдань професійної підготовки магістранта з тим, щоб він завжди був готовий до вирішення будь-яких задач своєї майбутньої професійної діяльності, удосконалюючи власний творчий потенціал, розширюючи перелік набутих фахових компетентностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення та аналіз загально педагогічних підходів у галузі освіти і науки досліджується у працях українських науковців: (В. Бондар, І. Бех, Н. Бібік, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кузь, В. Луговий, Н. Ничкало та ін.) і зарубіжних дослідників: (Р. Бозієв, С. Іванова, Т. Буторина, Е. Дніпров, О. Кошелева, Р. Шакіров та ін.). Спираючись на дослідження А. Козир, Г. Падалки, О. Рудницької, С. Сисоєвої, О. Єременко, О. Щолокової та ін. [5; 7; 9; 10; 3], які досліджували наукові підходи у галузі мистецької освіти, ми з'ясували необхідність дослідження реалізації впливу основних наукових підходів на навчальний процес підготовки магістрантів музичного мистецтва в сучасних умовах, так, як ще недостатньо вивчено питання впливу наукових підходів на організацію та якість навчального процесу в магістратурах ЗВО музично-педагогічного напрямку.

Важливість зазначеної теми обумовлена потребою забезпечення формування музично-виконавської, методико-педагогічної, дослідницької компетентностями магістрантів музичного мистецтва, консолідаційне поєднання яких визначає підготовленість майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Вимога практичної діяльності щодо підготовки фахівця нової формації, з таким рівнем загальнокультурної і професійної компетентності, які б відповідали рівню розвитку сучасного знання, слугували засобом творчого і самостійного розв'язання професійних проблем в різних галузях діяльності і містили педагогічний потенціал всебічного розвитку і саморозвитку особистості – актуальна задача, яка має вирішуватись у процесі підготовки фахівців вищого рівня, у магістратурах ЗВО музично-педагогічного напрямку.

Мета статті – розкрити сутність основних педагогічних підходів (особистісно-персоналізований, аксіологічно-рефлексивний, акмеологічно-компетентнісний, інформаційно-технологічний) і показати їх вплив на процес підготовки магістрантів музичного мистецтва в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення цього завдання необхідно визначитися з науковими підходами до процесу підготовки магістрантів музичного мистецтва. Існує велика кількість наукових підходів, які представляють різні напрямки досліджень і відображають специфіку конкретної науково-дослідної діяльності в галузі педагогіки. Підхід у педагогіці – це визначення головних компонентів в освітньому процесі, вирішення яких дозволить досягати оптимальних результатів у навчанні, вихованні та розвитку суб'єктів учіння та концентрація науково-педагогічних зусиль для їх реалізації [2].

Теорії і практиці впровадження технологічних підходів до освіти приділяють увагу як зарубіжні (В. Беспалько, М. Кларін, І. Лернер, В. Монахов, Г. Селевко та ін.), так і вітчизняні дослідники (В. Бондар, С. Бондар, С. Гончаренко, Д. Дегтярьов, О. Максимов, А. Нісімчук, О. Пехота, О. Савченко, Г. Сизоненко, П. Сікорський, С. Сисоєва та ін.). У галузі мистецької освіти – це праці А. Душного, А. Козир, Л. Масол, Г. Падалки, В. Роменець, О. Рудницької, О. Єременко, С. Сисоєвої та ін. [1; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

На нашу думку, в умовах сьогодення, при застосуванні змішаної форми навчання набуває актуальності **особистісно-персоналізований підхід**. Даний підхід, спираючись на вихідні теоретичні положення про особистість, передбачає не тільки особистісну орієнтацію педагогічної діяльності, але й зміну філософії «впливу» на філософію «співробітництва», «взаємодії». Головним засобом самоутвердження особистості даний підхід визначає внутрішнє самовдосконалення студента; акцентує увагу на необхідності реалізації потреби людини здобути представленість у життєдіяльності інших, проявитися в суспільному житті, виступати в ньому як особистість. Мається на увазі вплив мистецької навчальної діяльності на формування сприймання, пам'яті, мислення, мови, уяви студентів, їх почуттів і вольових якостей, темпераменту, здібностей, розвиток умінь спілкування, аналітично-критичного ставлення до життя і тощо.

Особистісно-персоналізований підхід передбачає створення умов для само-реалізації особистості, її саморозвитку. Не тільки пояснювати і показувати, як треба діяти в мистецтві, а й головне – формувати у вихованця прагнення бути неповторною особистістю в мистецтві, шукати оригінального, самобутнього вирішення мистецьких проблем.

При змішаній формі навчання значно збільшується частина самостійної роботи студентів. Навчальний процес переформовується на надання *алгоритму* опанування навчальною дисципліною майбутніми фахівцями. Вміння використувати набути знання, вміння, навички, пошук необхідної інформації – все це стають необхідними для досягнення власного, персонального, спроектованого результату навчання.

Персоналізм визначається як напрям, який вважає особистість як особливу первинну реальність, як процес перетворення людини у персону, результат набуття людиною особливих властивостей у ході свого індивідуального розвитку.

Реалізація даної мети передбачає: виявлення особистісних ресурсів магістранта, діагностування його рис, характеристик, рівня професійної компетентності; раціональне застосування викладачем механізмів мотивації поведінки студента; стимулювання розвитку особистості майбутнього вчителя, його саморозвитку; формування у магістрантів рефлексивних умінь, здатності самостійно, через внутрішній діалог із самим собою, бачити результати своєї діяльності, усвідомлювати проблеми, особистісні й професійні можливості та потреби; усвідомлення майбутніми фахівцями причинно-наслідкових зв'язків між різними утрудненнями у власній діяльності, проектування можливих шляхів виходу з них; складання індивідуальної програми діяльності магістранта з самоорганізації; долучення викладача до цінностей, потреб, проблем кожного магістранта; здійснення педагогом аналітичного діалогу зі студентом з метою формування здатності самостійно, через внутрішній рефлексивний самоаналіз визначати стратегію подальших змін, формування внутрішньої спрямованості на подальшу цілеспрямовану перетворюючу діяльність; здійснення особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя не тільки як удосконалення його професійних знань і навичок, а, передусім, як розвиток свідомості, здатності бачити і розуміти себе, формування професійно-педагогічної компетентності вчителя як інтегральної характеристики; зумовленість взаємодії викладача і магістрантів на основі адаптування до особливостей, професійних якостей кожного майбутнього фахівця. Ефективність управління на основі персоналізації залежить від спрямованості управління на особистість майбутнього вчителя.

Особливість персоналізованої складової у фаховій підготовці магістрантів музичного мистецтва полягає в тому, що центром уваги стає взаємодія викладача з магістрантом, колегами, їхня спільна життєдіяльність. Особистість викладача розглядається як особлива форма його включення в життєвий світ своїх вихованців. Це передбачає високий рівень розвитку духовної культури викладача, її рефлексивної, емпатичної складових. Особистісно-персоналізований підхід створює умови для повноцінного розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу, визнає головною діючою одиницею освітнього процесу діалогічну цінність: особистість студента – особистість викладача.

Реалізація даного підходу в фаховій підготовці магістрантів музичного мистецтва передбачає опору на результати *індивідуальної діагностики* студентів, виявлення вихідних даних, вивчення наявних можливостей магістранта в мистецтві, з'ясування його особистісних якостей. Увага приділяється до свідомого визначення педагогом перспектив індивідуального розвитку студента.

Сучасна якісна фахова підготовка магістрантів музичного мистецтва не може бути без використання **аксіологічно-рефлексивного підходу** до цієї підготовки. Стан розвитку культури українського суспільства, кардинальні перетворення в соціальній і економічній сфері спричинили істотні зміни в системі професійних цінностей майбутніх учителів мистецьких дисциплін. Ціннісні орієнтації як аксіологічні

компоненти структури особистості, формуються в результаті навчання й виховання, спілкування й взаємодії в певному розвивальному середовищі, в том числі й освітньому. Динаміка переорієнтації ціннісних уявлень детермінується ієрархією прийнятих у цьому середовищі цінностей.

З педагогічної точки зору цінностями слід вважати те, що корисно для життя тих, хто навчається і тих, хто навчає, що сприяє розвитку і вдосконаленню їх особистісних якостей. Дослідження свідчать, що у професійно-ціннісних орієнтаціях студентів мистецько-педагогічних ЗВО все частіше домінує прагматичний, а не духовний аспект. Ціннісний зміст професії, її духовно-моральний потенціал залишаються, на жаль, за межами уваги майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виникає необхідність переглянути підходи до вимог і змісту фахової підготовки майбутніх учителів. Ціннісні орієнтації і потреби можуть вивести майбутнього вчителя мистецьких дисциплін на такий рівень професійної майстерності у галузі мистецтва, де його авторитет буде ціннісним надбанням школи, району, міста тощо [5].

Зіставлення розвитку аксіологічної проблематики з цінностями педагогічної системи дає змогу зрозуміти логіку і необхідність застосування аксіологічно-рефлексивного підходу до процесів професійного становлення, самовдосконалення магістрантів музичного мистецтва. Вчитель, його особистісний розвиток як людини і фахівця, за цих умов розглядається як суспільна цінність, а його ціннісні орієнтації – закладаються в основу філософії освіти XXI століття. Важливим особистісним надбанням щодо розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя мистецьких дисциплін є здатність до рефлексивного керівництва.

Професійна рефлексія як спрямованість на об'єкти художньо-педагогічної діяльності, на керівництво діяльністю вихованців має бути представлена майбутнім учителям і цінуватися ними як професійно значуще вміння, здатність, що допомагає, сприяє розумінню ситуацій на заняттях, власних реакцій і реакцій учнів. Рефлексивне керівництво повинно стати одним із ціннісних орієнтирів у професійному становленні майбутнього фахівця і критерієм оволодіння педагогічною майстерністю.

Особистісне усвідомлення цінностей у процесі навчання мистецтва, формування умінь аналізу і самоаналізу музично-педагогічних, мистецьких задач, оцінювання і самооцінювання мистецьких досягнень, тобто мистецько-рефлексивних умінь – важливе для становлення майбутнього магістра музичного мистецтва. Таким чином, мистецько-рефлексивні уміння магістрантів музичного мистецтва, що обумовлюють провадження аналітично-самооцінювальних мисленнєвих операцій, сприяють осмисленню результативності як навчальної, так і фахової мистецької діяльності, уможлижуючи її постійне удосконалення.

Наприклад, після заходів поточної та підсумкової атестації викладач може запропонувати магістрантові «відрефлексувати» щодо власного складання модулю, заліку або ж іспиту.

Питання рефлексивної компетентності досліджували у своїх працях А. Ліненко, В. Орлова, Г. Падалка, О. Рудницька та ін. [7; 9]. Аналіз наукового доробку у цій галузі засвідчив, що проблематика мистецької рефлексії і шляхів її формування продовжує цікавити як мистецтвознавців, так і науковців, які працюють у царині музичної педагогіки.

Методична стратегія залучення студентів до оцінної діяльності в мистецтві і формування на цій основі естетичних ідеалів і смаків включає ряд дій. Це – забезпечення *мотиваційного ставлення до навчального матеріалу* (надати процесу мистецького навчання як усвідомленого, так і емоційного забарвлення); застосування порівняльних операцій в системі активізації навчальної оцінної діяльності. Педагогічне керівництво в цьому випадку передбачає вибір естетичного явища, яке в уявленні студента могло б виступити як еталон. Порівняння власної оцінки з думкою інших найповніше досягається в спільній мистецькій діяльності. Особливого значення набуває порівняння ідеальних уявлень студентів про прекрасне з реакцією смаку на певний об'єкт. Порівняння естетичних ідеалів з реакцією смакових уподобань є тією

структурною одиницею оцінної діяльності, яка найбільшою мірою містить в собі внутрішні передумови для розвитку.

Також суттєвого значення в активізації оцінної діяльності магістрантів набуває створення *ситуації вибору*, в процесі якої вони залучаються до прийняття самостійного рішення з приводу оцінки мистецьких творів. Важливого значення слід надавати розгорнутому словесному оформленню власної думки (вербальне оцінювання). Практика показує, що постійна увага викладача до оцінювальних висловлювань студентів з часом викликає у них бажання поділитися своїми враженнями і думками щодо ціннісних аспектів художніх явищ. При формуванні оцінних суджень серйозну увагу варто приділяти розширенню художнього досвіду студентів, їх спроможності до самоаналізу, само оцінюванню.

Любий освітній процес повинен досягати своєї мети, а саме – розвиток особистості вихованця, досягнення їм своєї акме-вершини самовдосконалення. Тому наступним підходом до фахової підготовки магістрантів музичного мистецтва ми визначаємо **акмеологічно-коомпетентнісний підхід**. Поняття «акмеологія» походить від грецьких слів «акме» – вершина, гостре і «логос» – вчення. Акме (від грец. – вершина, квітуча пора) – вища точка, період розквіту особистості, найвищих її досягнень, коли людина проявляє свою зрілість у всіх сферах життєдіяльності і, передусім, у професійній діяльності. Під «акме» розуміється максимальний розвиток здібностей і обдарувань. Вважається, що акме припадає на період вікової дорослості, соціальної й особистісної зрілості людини.

Акмеологія, як наука про процес досягнення особистістю вершин її творчості, виявляє методологічну значущість у професійній діяльності майбутнього викладача мистецьких дисциплін. Як вважає А. Козир, цілеспрямований акмеологічний розвиток майбутнього фахівця «треба розуміти як динамічний і безперервний процес самопроєктування особистості» [5].

Найвищий ступінь самореалізації особистості характеризується професіоналізмом, майстерністю, готовністю до виконання діяльності, тобто певними акме-формами. Самовдосконалення особистості відбувається під час самокоригування, саморегуляції, самоконтролю, самооцінювання. Гармонія між особистісно-професійним зростанням особистості та соціальним статусом підтримується процесами самовираження, самопрезентації, самоствердження.

В акмеологічному навчанні увага акцентується на здатність особистості до самостійного визначення завдань та їх реалізації, вирішення фахових проблем, досягнення високих результатів. При цьому доцільно зазначити, що акмеологічні технології мають ціннісний гуманістичний характер та відповідають принципу оптимізації особистісно-професійних ресурсів [5].

За умов застосування засад акмеології домінуючу роль відіграє проблематика розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців. При цьому творчий потенціал визначається як об'єктивними можливостями, так і внутрішньо особистісними чинниками, серед яких провідну роль відіграють здібності і особисте ставлення особистості до творчої діяльності.

Цьому сприяє відповідне освітнє середовище (сімейне і студентське), яке прищепило смак до знань, освіти, самовиховання; ґрунтовна вища освіта; свідомий вибір педагогічної професії; широкий кругозір, енциклопедичні знання; працездатність, наполегливість; прагнення до самоосвіти; креативність (реформаторський дух, продукування нових ідей, творче використання освітніх ідей попередників); здатність все розпочати з початку, перемагати труднощі, сила волі; вплив сильних особистостей тощо.

Що стосується поняття «компетентність», як другої складової даного підходу, то компетентісно-зорієнтована освіта прийшло до нас із зарубіжних країн, із США в процесі вивчення досвіду роботи видатних учителів. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років було здійснено спробу визначити компетентність як таку, що орієнтує освіту на

досягнення певного освітнього результату. Даний підхід базується на компетентностях і означає практичне здійснення зв'язку сфери освіти зі сферою праці [9].

На початку XXI століття поняття «компетентність» стало широко вживаним. Цей термін має на увазі комплексне опанування знаннями та вміннями, що суттєво вплинуло на підбір методів навчання. Такі науковці, як І.Зимня, В.Кремінь, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторський та ін. зазначають відмінність між компетентним фахівцем та кваліфікованим. Перевага надається компетентнісному фахівцю за рахунок здатності до успішної реалізації знань, умінь та навичок у професійній практичній діяльності. Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (чинна редакція постанови КМУ від 23.11.2011р.) на меті є формування нової системи універсальних знань, умінь, навичок, досвіду самостійної діяльності й особистої відповідальності студентів, тобто сучасні ключові компетенції.

Під поняттям компетентної освіти розуміють спрямованість педагогічного процесу на формування й розвиток у студентів ключових (базових, основних) і предметних (спеціальних, фахових) компетентностей. Ключові компетентності визначаються як суспільно-важливий комплекс певного рівня знань, умінь і навичок, ставлень тощо, які можна застосовувати в широкій сфері діяльності людини. Предметні (СК) компетентності пов'язані з формуванням вузько-предметних знань, умінь та навичок з відповідних навчальних дисциплін.

Компетентність є одним із необхідних ресурсів перегляду традиційних цілей, теорії та практики освіти. Це поняття утверджується як нова цільова категорія (освітній конструкт), що означає зсув професійної освіти від предметно-центристської (знанневої) орієнтації до її особистісної спрямованості шляхом посилення практичної підготовки при збереженні фундаментальності навчання.

В умовах сьогодення, при застосуванні змішаної форми навчання у фаховій підготовці магістрантів музичного мистецтва, на нашу думку, необхідним стає **інформаційно-технологічний підхід**. Сьогодні вирішення потребує питання збереження класичного академічного підходу до викладання мистецьких навчальних дисциплін і його гармонійного поєднання з впровадженням в педагогічний процес найсучасніших технологій, інноваційних методів і методичних прийомів навчання.

Ми всі стаємо свідками процесів гармонійної єдності цілковитої узгодженості і міцного взаємовпливу процесів творчості й технологічності, що зумовлені потребами практики. За думкою фахівців, високі темпи особистісного й професійного розвитку сучасної людини зумовлені швидкістю і рівнем зростання високих технологій, що нині складають основу еволюційних процесів матеріального світу (праці І. Бех, Н. Бібік, С. Гончаренко, В. Паламарчук, Л. Подимова, В. Сластьонін, Ю. Швалб, М. Ярмаченко та ін.).

Передумовою такої творчо-технологічної єдності у викладанні мистецьких дисциплін виступає необхідність володіння сучасними мистецькими й педагогічними технологіями, що сприятиме мистецькій комунікації на міжнародному рівні та інтеграції кращих надбань вітчизняного мистецтва у світовий освітньо-культурний і мистецький простір.

Кожна конкретна педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного процесу у навчальному закладі, об'єднує в собі зміст, форми і засоби навчання. Вона може охоплювати й спеціалізовані технології, що застосовуються в інших галузях науки і практики. Технологія навчання моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмета, теми, питання. За багатьма параметрами вона є наближеною до окремої методики. Розуміння сутності освітніх інновацій, рівень їх впровадження викладачем у процес навчання є визначальними характеристиками його педагогічної майстерності. Таким чином, оволодіння сучасними освітніми технологіями посідають важливе місце у процесі підготовки майбутніх фахівців.

Завдяки скороченню аудиторних занять та збільшенню часів, наданих на самостійну роботу студентів, інформаційно-технологічна складова процесу підготовки

магістрантів стає вкрай важливою. Студенти самостійно знаходять необхідну навчальну інформацію, потім разом із викладачем безпосередньо використовують отримані теоретичні знання на практиці. Поширення інформаційних технологій суттєво впливає на сприйняття студентів. Так, поширення знань і уявлень про мистецтво надає можливість широкому загалу ближче познайомитись з ним в значний для людини спосіб. Але інформація про твір мистецтва одержана через витвір електронну техніку не дає повного уявлення про нього. Відсутнє безпосереднє «спілкування» слухача з твором, не передаються його виконавські яскраві нюанси тощо. Таким чином порушується акт співтворчості слухача та виконавця, відсутня атмосфера емоційного підйому, надзвичайно важливого в сенсі естетичного впливу.

Самостійне особисте сприйняття дійсності через візуальні образи вимагає аналізу, порівняння, певного вибору головного від другорядного, всього того, що можна зробити тільки під керівництвом викладача. Тому тільки дистанційна форма навчання мистецтва ніколи не дасть таких позитивних результатів, як змішана форма навчання.

Робота з інформацією, її сутність і зміст, а також проблема підготовки до неї студентів не можуть розглядатися у відриві від процесів, пов'язаних із сприйняттям і переробкою інформації особистістю. Інформація, що переробляється в тій чи іншій мірі впливає на свідомість людини, її світосприйняття, на її діяльність. Освітній процес в будь-якій області перетворюється у процес передачі інформації, через яку саме і відбувається формування ціннісних порад, умінь і навичок, необхідних для реалізації конкретного виду діяльності.

Таким чином, робота з інформацією містить у собі елементи освітньо-виховного процесу, який тісно пов'язаний з інформаційним сприйняттям. Активний розвиток інформаційних комп'ютерних технологій у світі став однією з причин виникнення проблеми постійного підвищення інформаційної культури особистості, незважаючи на її соціальний рівень. Стає зрозумілим, що людина без сформованої інформаційної культури не зможе підвищувати свій професійний рівень.

Необхідно відзначити, що проблема формування інформаційної культури все ж таки існує. Не кожна людина вміє використовувати сучасні інформаційні технології, не кожна людина реалізує можливості, які надаються інформаційними технологіями і не кожна людина розуміє їхню цінність. Сучасні реалії вимагають комп'ютеризації навчального процесу. Важливо підготувати майбутніх фахівців до використання цих технологій. Важливе місце в формуванні інформаційної культури суспільства займає формування інформаційної культури студентства. Майбутні фахівці мають бути обізнаними із засобами організації й опрацювання інформації в сучасній формі. Саме володіння інформацією дає змогу як найкраще вирішувати покладені перед ними завдання: вміти знаходити найновішу інформацію, володіти методами її збору та опрацюванням тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз наукових праць з предмету дослідження та практичний досвід педагогів-практиків дає можливість констатувати, що в організації процесу підготовки магістрантів музичного мистецтва потрібно враховувати не лише прийоми, методи, форми, засоби навчання, його зміст, а й основні *наукові підходи* до цієї підготовки. У Законі України «Про освіту» основна увага концентрується на необхідності особистісного спрямування процесу навчання, його орієнтації на аксіологічно-рефлексивному напрямі підготовки майбутніх фахівців, досягнення ними акме-вершини свого творчого розвитку за рахунок оволодіння необхідними як загальними, так й спеціальними компетентностями, використовуючи інформаційно-технологічні засоби навчання у повному обсязі.

Персоналізовані навчальні траєкторії з урахуванням рівня підготовки, інтересів та професійних цілей студента, гнучкий графік для поєднання онлайн-лекцій з практичними заняттями, адаптивні тести для оцінки знань та коригування навчальної програми – все це є ознаками процесу навчання в сучасних умовах. Сьогодні, використання змішаної форми навчання потребує дотримання таких засад:

виконання навчальної програми має співвідноситись із урахуванням потреб і вимог індивідуального розвитку студента магістратури, з реальними обставинами навчання; далека перспектива і близька мета мистецького навчання студента – дві сторони, що визначають конкретні дії викладача.

Освітня парадигма сьогодення вимагає поєднання традиційних педагогічних підходів з інноваційними цифровими технологіями. Для магістрів музичного мистецтва це особливо актуально, оскільки їхня підготовка передбачає як теоретичні знання, так і практичні навички.

Слід також відмітити полі-аспектність цілей і завдань майбутньої професійної практичної діяльності магістрантів музичного мистецтва. Через те залучення майбутніх фахівців до вибіркових дій, до визначених нами підходів у опануванні навчального матеріалу слід вважати одним із продуктивних засобів мистецького навчання. Застосування зазначених наукових підходів до процесу підготовки магістрантів музичного мистецтва дозволяє компенсувати поступове зменшення обсягу аудиторної підготовки для студентів; дозволяє набути досвіду комунікативних навичок та умінь з опанування їх різних видів у навчальній та практичній діяльності.

Література

1. Душний А. І. (2005). Активізація творчої діяльності майбутніх учителів музики. *Педагогіка і психологія професійної освіти*: науково-методичний журнал. Харків: Нове слово. С. 73–80.
2. Гончаренко С. У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге. Рівне: Волинські обереги. 552 с.
3. Єременко О. В. (2005). Професійна підготовка магістрів у системі музично-педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*: науково-методичний журнал. Вип. 5. Львів: Прапор. С. 65–71.
4. Зязюн І. А. (1997). Краса педагогічної дії. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. 302 с.
5. Козир А. В. (2008). Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова. 308 с.
6. Масол Л. М. (2004). Концепція загальної мистецької освіти. *Мистецтво та освіта*. Вип. 1. Київ: Вища школа. С. 2–5.
7. Падалка Г. М. (2008). Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України. 274 с.
8. Роменець В. А. (2007). Історія психології: ХІХ початок ХХ ст. навч. посібник. Київ: Либідь. 830с.
9. Рудницька О. П. (2002). Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник. Київ: ТОВ Інтерпроф. 270 с.
10. Сисоєва С. О. (1996). Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ: Поліграфкнига. 406 с.

References

1. Dushnyi A.I. (2005). Aktyvizatsiia tvorchoi diialnosti maibutnikh uchyteliv muzyky. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinoi osvity*: naukovy-metodychnyi zhurnal. Kharkiv: Nove slovo. S.73-80.
2. Honcharenko S.U. (2011). Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. Vyd. 2-he. Rivne: Volynski oberehy. 552s.
3. Yeremenko O.V.(2005). Profesiina pidhotovka mahistriv u systemi muzychno-pedahohichnoi osvity. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinoi osvity*. Vyp.5. Lviv: Prapor. S. 65-71.
4. Ziazun I.A. (1997). Krasa pedahohichnoi dii. K.: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu. 302s.
5. Kozyr A.V. (2008). Profesiina maistemist uchyteliv muzyky: teoriia i praktyka formuvannia v systemi bahatorivnevoi osvity. K.: NPU im. M.P. Drahomanova. 308s.
6. Masol L.M. (2004). Kontseptsiiia zahalnoi mystetskoï osvity. *Mystetstvo ta osvita*. Vyp.1. K.: Vyshcha shkola. S.2-5.

7. Padalka H.M. (2008). Pedahohika mystetstva (teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin). K.: Osvita Ukrainy. 274s.
 8. Romenets V.A. (2007). Istoriia psykholohii: KhKh pochatok KhKh st. K.: Lybid. 830s.
 9. Rudnytska O.P. (2002). Pedahohika zahalna ta mystetska. K.: TOV Interprof. 270 s.
 10. Sysoieva S.O. (1996). Pidhotovka vchytelia do formuvannia tvorchoi osobystosti uchnia K.: Polihrafnkyha, 406s.
-

Hlazunova I.

Candidate of pedagogical sciences, professor,
professor department of piano performance and art pedagogy
faculty of arts named after Anatoly Avdievsky,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
sign2009@ukr.net
orcid.org/0000-000238527057

MAIN APPROACHES TO THE PROCESS OF TRAINING MASTERS OF MUSIC ARTS IN MODERN CONDITIONS

In the article updating of scientific approaches considered to the training of future specialists in musical art in modern conditions application of blended learning, a difficult socio-psychological situation, created by martial law in the country, takes on special significance. The article reveals the role of the personal-personalized, axiological-reflective, acmeological-competent and information technology approaches as important methodological principles for effective modern training of master's students Higher education institution of musical and pedagogical profile. Implementation of a personal and personalized approach involves: identifying the personal resources of the master's student, diagnosing his traits, characteristics and level of professional competence; rational application of motivation mechanisms by the teacher; formation of reflective skills in master's students, drawing up an individual program of activities for a master's student in self-organization; the teacher's involvement in the values, needs, problems of each student, etc. The importance of the axiological-reflective approach is noted to productive activities with students on the basis of organic system of value orientations. The role of the acmeological-competence approach has been clarified in mastering master's students' acme-oriented strategies of creative self-realization in the process of achieving the heights of professionalism. An information technology approach is considered as necessary in modern conditions of informatization of the entire education system.

Key words: master of Music, personally-personalized, axiological-reflexive, acmeologically-competent, nformation- technology approaches, modern art training, blended learning, digital technologies.

УДК 378.147:51]:004

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-70-80

Горошко О. Л.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
unix.server@ukr.net
orcid.org/0009-0003-6518-4832

МОДЕЛІ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ

Досліджено та презентовано певні моделі візуалізації подання навчального матеріалу в процесі викладання математики. Доведено, що візуалізація є потужним інструментом, який сприяє більш ефективному засвоєнню математичних понять, полегшує сприйняття складних абстрактних ідей і допомагає студентам краще зрозуміти навчальний матеріал. У статті, базуючись на ґрунтовному аналізі літературних джерел, запропоновано критерії для класифікації моделей візуалізації: інтерактивність, адаптивність, складність та педагогічна ефективність. Констатовано, що подібний підхід покликаний сприяти викладачам у виборі найбільш ефективних методів для досягнення навчальних цілей, оптимізувати процес планування та реалізації освітніх завдань.

У роботі акцент дослідження зроблено на моделі віртуального ментора, яка забезпечує персоналізацію навчання та миттєвий зворотний зв'язок завдяки використанню сучасних технологій, зокрема платформи Dialogflow. Переваги цієї моделі полягають у поєднанні мультимедійних, інтерактивних і адаптивних елементів, що дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуального рівня підготовки кожного студента. Особлива увага приділяється викладанню математичних дисциплін. Наприклад, при вивченні теми «Скалярний добуток векторів» студенти мають можливість взаємодіяти з віртуальним ментором, отримувати покрокові підказки, аналізувати помилки та працювати з додатковими вправами для закріплення матеріалу. Зазначено, що такий підхід до організації навчального процесу під час вивчення математичних дисциплін, значно знижує навантаження на викладачів, відкриває нові можливості для організації дистанційного та персоналізованого навчання, сприяє більш якісному засвоєнню навчального контенту.

***Ключові слова:** моделі візуалізації, віртуальний ментор, Dialogflow, адаптивне навчання, інтерактивне навчання, мультимедійне навчання, персоналізація навчання.*

Вступ. Візуалізація є важливим інструментом у викладанні будь-якої навчальної дисципліни, зокрема математики, оскільки вона допомагає подолати труднощі, пов'язані з абстрактністю математичних понять. Сучасні підходи до візуалізації включають використання графіків, діаграм, інтерактивних методів і мультимедійних технологій, що сприяють кращому розумінню матеріалу та його застосуванню на практиці.

Розмаїття моделей візуалізації вимагає глибокого аналізу їх впливу на ефективність навчання. Зокрема, важливо дослідити, як ці моделі сприяють розвитку критичного мислення, здатності до аналітичного мислення, вирішення складних завдань, а також покращують математичні навички студентів. Оцінка їхнього ефекту дозволить краще зрозуміти, як саме візуалізація допомагає студентам не тільки засвоювати математичний матеріал, але й ефективно застосовувати його в реальних ситуаціях.

Актуальність дослідження моделей візуалізації зумовлена необхідністю вдосконалення загальних методів навчання, в тому числі й підвищення якості викладання математики. Інтеграція сучасних технологій в освітній процес відкриває нові можливості для візуалізації та сприяє розвитку професійної підготовки майбутніх учителів. Вивчення впливу моделей візуалізації дозволяє не лише оптимізувати навчальний процес, але й визначити перспективні напрями розвитку освітньої практики, що значно підвищує ефективність навчання та забезпечує якісніше засвоєння математичних концепцій.

Постановка проблеми. Сучасна освіта стикається з необхідністю постійного вдосконалення методів навчання загалом, і викладання математики не позбавлене тих самих проблем. Математичні поняття часто мають абстрактний характер, що ускладнює їх сприйняття та засвоєння. Використання візуалізації як дидактичного інструменту дозволяє зробити ці поняття більш доступними для розуміння через графічне подання, інтерактивні моделі та мультимедійні технології.

Проте незважаючи на зростаюче визнання ефективності візуалізації, існує низка проблем, що ускладнюють її впровадження в освітній процес. Зокрема, це відсутність чіткої систематизації моделей візуалізації, невизначеність критеріїв адаптації моделей до потреб студентів різного віку, а також недостатня підготовка викладачів до використання сучасних засобів візуалізації. Однією з причин цього є те, що у структурі підготовки майбутніх педагогів часто не виокремлюється візуальна субкомпетентність як цільовий компонент цифрової грамотності. Формування якої потребує належного методичного підґрунтя, системного використання цифрових інструментів візуалізації та їх осмисленого дидактичного застосування.

Ці проблеми вимагають теоретичного обґрунтування та систематизації існуючих підходів до візуалізації, а також створення нових моделей, що відповідатимуть сучасним вимогам педагогіки. Розробка таких моделей сприятиме розвитку критичного мислення, математичних навичок і професійної компетентності майбутніх учителів математики, а також підвищенню ефективності навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження останніх років підтверджують, що візуалізація є ефективним інструментом для навчання математики, оскільки вона допомагає спростити розуміння абстрактних понять. Автор когнітивної теорії мультимедійного навчання, Річард Майер доводить, що люди засвоюють інформацію краще, коли вона подається через поєднання тексту та зображень. За його теорією, мультимедійне навчання активує два канали обробки інформації: візуальний та слуховий, що зменшує когнітивне навантаження і сприяє глибшому засвоєнню матеріалу [20]. Засновник теорії подвійного кодування, Аллан Пайвіо стверджує, що одночасне використання вербальної та візуальної інформації підсилює процес навчання, оскільки активує два когнітивних канали, що сприяє кращому засвоєнню та запам'ятовуванню [21]. Практичний аспект візуалізації в освіті підкріплюється концепцією **Тоні Б'юзена**, який розробив інтелект-карти для організації знань у структурованій формі, що дозволяє більш ефективно сприймати і зберігати інформацію [17]. **Джон Свеллер** розробив теорію когнітивного навантаження, яка показує, як організація мультимедійного контенту допомагає зменшити перевантаження робочої пам'яті, дозволяючи учням ефективніше засвоювати нові концепти [23]. Зокрема, **Дж. Енгелькам** описав мультимодальну теорію, яка пояснює взаємодію різних типів інформації (текст, графіка, аудіо) в процесі навчання, що підвищує ефективність засвоєння складних понять [19].

Українські вчені також багато уваги приділяють дослідженню проблеми візуалізації в освіті. Президент Національної академії педагогічних наук України Кремень В. акцентує увагу на розвитку візуальної грамотності як важливого компонента підготовки педагогів [4]. Окремі питання цієї проблеми розглянув Литвин А., який досліджує роль мультимедійних ресурсів у формуванні професійних компетентностей студентів [5]. Ляшенко О. працює над інтеграцією сучасних технологій для

підготовки майбутніх учителів [9]. Семеніхіна О. вивчає інтерактивні моделі візуалізації [13]. Ліпчевська І. та Малихін О. досліджують формування вмінь візуалізації у початковій школі [11], а Житнева Н. акцентує фокус досліджень на важливості візуальних дидактичних засобів у освітній практиці [2]. Хриков Є. аналізує педагогічний дизайн для ефективної візуалізації навчальних матеріалів [16].

Попри значні напрацювання низка аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, вплив різних типів візуалізації на розвиток математичних компетентностей, таких як алгоритмічне мислення, просторове уявлення, здатність до аналітичного аналізу тощо, потребує подальшого вивчення. Відсутність чітких висновків щодо оптимальних моделей візуалізації для різних категорій студентів залишає питання відкритим для подальших досліджень.

Метою статті є систематизації існуючих моделей візуалізації в навчанні математики, аналізі їх ефективності у формуванні математичних компетентностей студентів та розробці рекомендацій для вдосконалення педагогічної практики через використання візуальних засобів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній освіті використання моделей та підходів до візуалізації значно впливає на ефективність навчального процесу загалом, і зокрема у викладанні математики. Визначення та систематизація моделей візуалізації дозволяють педагогам вибирати найбільш відповідні інструменти залежно від навчальних цілей. Систематизація цих моделей створює основу для ефективного впровадження візуальних інструментів у навчальний процес, покращуючи навчальні результати. Учені доводять, що відповідні моделі візуалізації дозволяють поліпшити персоналізацію навчання, оскільки вони можуть бути адаптовані до різних рівнів знань студентів, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу на кожному етапі навчання.

Вважаємо, що класифікація моделей візуалізації дозволить зосередитися на тому, як різні типи візуалізації сприятимуть розвитку конкретних математичних навичок. Наприклад, графічні моделі (графіки функцій, діаграми) допомагають студентам візуалізувати абстрактні математичні поняття та виявляти закономірності. Мультимедійні моделі (відео, анімації) забезпечують динамічне представлення інформації, що особливо корисно для пояснення складних процесів (наприклад, обертання тіл, перетворення графіків). Інтерактивні моделі (симулятори, аплети) дозволяють студентам активно взаємодіяти з навчальним матеріалом, змінювати параметри та спостерігати за результатами. Наприклад, інтерактивний графік функції дозволяє студенту змінюючи коефіцієнти спостерігати за змінами графіків, що сприяє глибшому розумінню властивостей функції.

На нашу думку, класифікувати моделі візуалізації доцільно за такими критеріями: рівень інтерактивності (пасивна, активна, кооперативна), ступінь адаптивності (можливість налаштування під індивідуальні потреби студента), технологічна складність та вплив на розвиток математичних навичок (візуально-просторове мислення, абстрактне мислення, вирішення проблем). Ці критерії були визначені на основі аналізу дослідницьких джерел та узагальнення авторського досвіду [1, 10, 12, 15]. Такий підхід дозволяє не лише вдосконалити процес викладання, але й оцінити освітній потенціал кожної моделі та підходу в різних контекстах, від базового навчання до підготовки майбутніх педагогів.

Розглянемо основні моделі візуалізації, їх застосування та вплив на навчання.

1. Моделі візуального мислення. Моделі візуального мислення – це фундамент для розуміння інших моделей візуалізації. Вони допомагають студентам створювати візуальні образи для представлення математичних понять, що особливо важливо в тих випадках, коли студенти мають справу з складними математичними ідеями. За допомогою таких інструментів, як концептуальні карти, діаграми, графіки, студенти можуть структурувати знання, виявляти зв'язки між різними поняттями та глибше розуміти математичні процеси. Візуальні образи допомагають знижувати когнітивне навантаження та покращують збереження та відтворення інформації [3]. Це сприяє розвитку критичного мислення, оскільки студенти можуть працювати з

інформацією на рівні образів, що дає їм змогу краще зрозуміти, а не просто запам'ятовувати математичні формули чи алгоритми.

2. Інтерактивні моделі. Інтерактивні моделі є потужним інструментом, що дозволяє студентам активно взаємодіяти з візуальними елементами, проводити експерименти та спостерігати зміни в реальному часі, коригувати параметри і вивчати вплив цих змін. Будувати власні математичні моделі, тестувати різні підходи до розв'язування математичних задач [8]. Студенти можуть самі налаштовувати параметри задач, що сприяє глибшому розумінню та закріпленню матеріалу. Це створює умови для самостійного дослідження математичних понять, розвитку аналітичних і практичних навичок, розвиває навички самостійного навчання.

3. Мультимедійні моделі. Мультимедійні моделі об'єднують текстову, графічну та відео-інформацію, що дозволяє створювати динамічні та багатогранні уявлення про навчальний матеріал. Використання мультимедійних засобів є надзвичайно ефективним для пояснення складних концепцій у математиці, таких як інтеграли, функції, теореми, де необхідно наочно продемонструвати процеси або взаємозв'язки між різними об'єктами.

Такі моделі стимулюють когнітивне сприйняття студентів, активізуючи різні канали сприйняття (зоровий, слуховий), що сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Залучення кількох каналів одночасно (наприклад, поєднання відео та тексту з поясненням) сприяє більш комплексному сприйняттю інформації та дозволяє студентам краще засвоїти важкі для сприйняття концепції, що підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

4. Конструктивістські моделі. Ці моделі базуються на активному створенні знань студентами через взаємодію з навчальними матеріалами. Студенти не лише сприймають інформацію, а й активно створюють власні візуальні моделі та схеми. Пропонується створювати власні графіки, ментальні карти або моделювати ситуації, що допомагає закріпити математичні знання та структурувати інформацію. Такий підхід підтримує творчий потенціал студентів, сприяє розвитку самостійного мислення і вміння критично оцінювати інформацію. Крім того, він стимулює більш глибоке осмислення вивченого матеріалу, оскільки студент самостійно визначає структуру та взаємозв'язки між елементами задач. Використання ментальних карт (інтелект-карт) є прикладом такого підходу.

5. Адаптивні моделі. Адаптивні моделі візуалізації використовують технології, які автоматично адаптують навчальний матеріал до потреб та рівня знань кожного студента, дозволяють створювати персоналізовані навчальні траєкторії. Вони можуть бути інтегровані в платформи для дистанційного навчання або в інтерактивні системи, де матеріал подається поступово в залежності від рівня засвоєння студентом попереднього матеріалу [14]. Ці моделі дозволяють забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку математичних навичок. Зворотний зв'язок у реальному часі та корекція помилок дозволяють адаптувати навчальний процес під конкретні потреби кожного студента. Такі моделі дозволяють оптимізувати навчання для кожного учня, забезпечуючи індивідуальний підхід.

Кожна модель візуалізації має свої особливості та переваги в залежності від навчальних цілей та рівня студентів (табл. 1). У цьому контексті важливо оцінити, як різні моделі сприяють розвитку певних математичних навичок, таких як критичне мислення, аналітичні здібності та вміння працювати з абстрактними поняттями. Для детального порівняння основних типів візуалізацій, пропонуємо порівняння моделей візуалізації, що дозволить систематизувати та порівняти їхні ключові характеристики та вплив на навчальний процес.

Таблиця 1

Порівняння моделей візуалізації

Модель візуалізації	Візуальне мислення	Інтерактивні моделі	Мультимедійні моделі	Конструктивістські моделі	Адаптивні моделі
1	2	3	4	5	6
Опис	Створення статичних образів для представлення математичних понять.	Активна взаємодія з візуальними елементами, проведення експериментів.	Комбінація тексту, графіки, відео для створення динамічних уявлень.	Активне створення знань студентами через взаємодію з навчальними матеріалами.	Індивідуалізація навчання з урахуванням потреб та рівня знань кожного студента.
Приклади використання	Концептуальні карти, діаграми Венна, комікси	Динамічні графіки, геометричні перетворення, онлайн-симулятори	Анімації, відеоуроки, презентації	Створення власних графіків, діаграм, моделей	Інтерактивні платформи з персоналізованими навчальними траєкторіями
Переваги для навчання	Розвиток критичного мислення, зниження когнітивного навантаження, покращення запам'ятовування.	Стимулює самостійне дослідження, розвиває практичні навички, дозволяє глибоко зануритися в матеріал.	Стимулює когнітивне сприйняття, залучає різні канали сприйняття (зоровий, слуховий), підвищує мотивацію.	Підтримує творчий потенціал, розвиває самостійне мислення, сприяє глибокому розумінню матеріалу.	Забезпечує індивідуальний підхід, підвищує ефективність навчання
Обмеження	Може бути складним для учнів з низьким рівнем візуального мислення.	Вимагає технічного забезпечення.	Вимагає значних ресурсів для створення.	Вимагає більше часу.	Вимагає складних алгоритмів і великих обсягів даних.
Вікові групи	Початкова, середня школа	Середня, старша школа	Всі вікові групи	Середня, старша школа	Всі вікові групи

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Ключові програмні засоби	MindMeister, Coggle, Lucidchart, Mathigon Polypad	GeoGebra, Desmos, PhET, Wolfram Alpha, Sketchometry	PowerPoint, Google Slides, Animath, MathType	Tinkercad, SketchUp, GeoGebra Classroom, Cabri 3D.	Khan Academy, ALEKS, Brilliant.org, адаптивні модулі в LMS
Типові теми	Теорема Піфагора, множини, властивості геометричних фігур	Функції, рівняння, геометричні перетворення, ймовірність	Тригонометрія, обчислення площі і об'ємів, границі функцій	Геометрія, алгебра, теорія чисел	Всі математичні теми
Роль вчителя	Заохочувати учнів до створення власних візуалізацій, надавати зворотний зв'язок.	Надавати інструкції щодо використання програмного забезпечення, підтримувати учнів під час виконання завдань.	Створювати якісні мультимедійні матеріали, використовувати їх для пояснення складних понять.	Організовувати групову роботу, надавати підказки та зворотний зв'язок.	Відстежувати прогрес учнів, коригувати навчальні плани.
Оцінювання	Спостереження за процесом створення візуалізацій, аналіз готових робіт.	Спостерігати за активністю учнів під час роботи з інтерактивними моделями, аналізувати отримані результати	Оцінювати розуміння учнів за результатами перегляду відео, виконання завдань.	Оцінювати готові проекти, аналізувати процес створення.	Аналізувати статистичні дані про успішність учнів.

Розглянемо детальніше модель віртуального ментора, що базується на використанні технологій, таких як Dialogflow [18], для адаптивного підходу до навчання. Dialogflow – це платформа розробки діалогових систем, яка дозволяє створювати інтелектуальних помічників. Її основні функції включають обробку природної мови, інтеграцію з іншими сервісами, підтримку мультимовності, а також здатність адаптувати відповіді до контексту попередньої взаємодії. Ці можливості

роблять Dialogflow потужним інструментом для створення віртуальних асистентів у навчальних середовищах.

Наведемо приклад, як віртуальний ментор може бути використаний у викладанні теми «Скалярний добуток векторів».

1. Початковий етап. Студент входить у систему через інтегровану навчальну платформу (наприклад, Moodle, Google Classroom чи пряме посилання на Dialogflow). Ментор запитує, чи знайомий студент із базовими поняттями векторів. Якщо студент відповідає «ні», ментор пропонує пояснення теми.

2. Практична задача. Ментор задає питання: «Знайдіть скалярний добуток векторів $\vec{A}(2, 3, -1)$ і $\vec{B}(-1, 4, 2)$ ». За умови правильної відповіді (8) ментор вітає студента та пропонує складніше завдання, в іншому випадку ментор надає покрокове розв'язання:

> Скалярний добуток двох векторів $\vec{A}$ і $\vec{B}$ обчислюється за формулою:
 $\vec{A} \cdot \vec{B} = A_x B_x + A_y B_y + A_z B_z$, де A_x, A_y, A_z і B_x, B_y, B_z – компоненти векторів,
 перемножте відповідні компоненти векторів та додайте результати;

> Для векторів $\vec{A}(2, 3, -1)$ і $\vec{B}(-1, 4, 2)$:

$\vec{A} \cdot \vec{B} = (2) \cdot (-1) + (3) \cdot (4) + (-1) \cdot (2)$, обчислимо: $\vec{A} \cdot \vec{B} = -2 + 12 - 2 = 8$;

> Отже, скалярний добуток $\vec{A} \cdot \vec{B} = 8$.

3. Додаткові ресурси. У разі труднощів ментор пропонує переглянути навчальний матеріал, відеоролик або запропонує схеми з прикладами скалярного добутку для закріплення розуміння.

4. Контроль знань. Ментор проводить тестування, наприклад: «Оберіть правильний результат скалярного добутку векторів $\vec{C}(1, 0, 3)$ і $\vec{D}(4, -1, 2)$ ». Після вибору відповіді студент отримує миттєвий зворотний зв'язок із поясненням.

5. Адаптація завдань. Студент із високим рівнем розуміння отримує завдання на застосування скалярного добутку у практичних задачах, наприклад, розрахунок роботи сили. Ті, хто припускається помилок, продовжують працювати з базовими завданнями.

Розглянутий приклад демонструє, як використання віртуального ментора може сприяти більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу та реалізації персоналізованого підходу до навчання як безпосередньо в аудиторії, так і у самостійній роботі студента [22].

Задіяні методи навчання допомагають студентам не лише якісніше засвоювати навчальний матеріал з певної дисципліни і розвивати власні аналітичні здібності, а й вже в якості майбутніх вчителів інтегрувати інтерактивні технології, методи і прийоми у традиційну систему освітнього процесу; засвоїти методи організації інтерактивних занять математики, врахувати індивідуальні особливості учнів у процесі вибору інтерактивних технологій під час викладання математики [6, с. 65]. Віртуальний ментор забезпечує адаптацію навчального процесу до індивідуальних потреб студентів завдяки інтеграції мультимедійних, інтерактивних і адаптивних методів навчання. Дійсно, цій моделі притаманні такі особливості:

- інтерактивність, що дозволяє студентам активно взаємодіяти з навчальним матеріалом у реальному часі через запити, на які віртуальний ментор надає адаптовані відповіді;

- адаптивність, яка забезпечує налаштування навчального процесу під рівень знань та індивідуальні потреби кожного студента;

- миттєвий зворотний зв'язок, який сприяє швидкому розумінню помилок і аналізу досягнень, пропонує додаткові завдання або рекомендації, спрямовані на закріплення матеріалу.

Серед значущих переваг Dialogflow у моделі віртуального ментора зазначимо такі:

- обробка природної мови дозволяє студентам ставити запитання звичайною мовою, що спрощує взаємодію;

- інтеграція з різноманітними навчальними платформами;
- гнучкість у навчанні, можливість навчатися в зручний для студентів час і темпом, що відповідає їхнім можливостям;
- підтримка дистанційного навчання;
- викладач має можливість фіксувати прогрес навчання кожного студента, аналізувати помилки та відстежувати рівень засвоєння матеріалу, що сприяє своєчасному коригуванню навчального процесу.

Таким чином, можна констатувати, що застосування «віртуального ментора» знижує навантаження на викладачів, оскільки автоматизує багато процесів, сприяє самостійності студентів, підтримує дистанційне навчання, відкриває нові можливості для персоналізації освітнього процесу, що у підсумку сприяє досягненню високих результатів у навчанні [7, с. 98]. І загалом, завдяки хмарним технологіям маємо можливість надавати студентам навчальну інформацію, використовуючи всі можливості освітніх новацій, організовувати цікавий інтерактивний навчальний процес, що задовольняє індивідуальні запити студентів. До того ж маємо педагогічне середовище, засноване на сучасних засобах комунікації, яке демонструє студентам практичну реалізацію організації освітнього середовища, конкретні приклади розробок певних тем навчальної дисципліни, підготовки необхідних дидактичних матеріалів тощо, у тому числі цифрових, що реалізує мету щодо адаптації навчальної програми до кожного учня та посилення якості контенту дисципліни.

Висновки. У статті розглянуто певні підходи до проблеми візуалізації в освіті, зокрема у викладанні математики, а також їхній вплив на ефективність навчання. Доведено, що впровадження новітніх моделей візуалізації в освітній процес робить навчання більш гнучким, персоналізованим та ефективним, сприяє досягненню високих результатів і розвитку професійних компетентностей студентів. Систематизація моделей візуалізації дозволяє педагогам вибирати найбільш ефективні інструменти відповідно до навчальних цілей конкретного заняття та рівня підготовки студентів, що, на нашу думку, значно покращує результати навчання.

Запропонована модель віртуального ментора при викладанні математики поєднує мультимедійні, інтерактивні та адаптивні елементи. Сприяє персоналізації навчання, дозволяючи адаптувати контент до індивідуальних потреб студентів. Ментор забезпечує миттєвий зворотний зв'язок, що дозволяє студентам активно взаємодіяти з навчальним матеріалом і працювати у зручному темпі. Наш досвід доводить, що водночас ця модель знижує навантаження на викладачів та забезпечує можливість моніторингу прогресу навчання. Проведені розвідки не вичерпують усіх аспектів проблеми візуалізації навчального матеріалу в освітньому процесі. Перспективними ми вважаємо є дослідження щодо використання віртуальних лабораторій та симуляцій у викладанні різних математичних дисциплін.

Література

1. Ершова О. (2022) Алгоритми роботи систем адаптивного навчання. Інноваційна професійна освіта, 1(2), С. 95-98. doi:10.32835/2786-619x.2022.2.95-98.
2. Житнева Н. В. (2019). Візуальні дидактичні засоби: Створення та використання в освітній практиці.
3. Іванюта О. В., Симоненко С. М. (2003). Розвиток візуального мислення підлітків. Retrieved from library.udpu.edu.ua.
4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. (2020). Презентація візуальної грамотності в освітньому процесі та її експлікація в культурі мислення. Інформаційні технології та засоби навчання. 75(1), С. 1–12. doi:10.33407/itlt.v75i1.3660.
5. Литвин А. В., Литвин О. Г. (2020). Медіа-освіта: Використання мультимедіа у професійній підготовці фахівців.
6. Лосева Н.М., Дубровський В.Л. (2021). Застосування інтерактивних технологій навчання на уроці математики у початковій школі // Наукові записки: Серія Психолого-педагогічні науки. №1. С. 59-67. doi:10.31654/2663-4902-2021-pp-1-59-67.

7. Лосева Н.М., Кодіна Паскуаль Р. (2022). Рекреаційна математика у підготовці вчителя початкової школи: досвід факультету освіти Університету Барселони. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». Ніжин: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Вип. 3. С. 93-100. . doi:10.31654/2663-4902-2022-pp-3-93-100.
8. Лосева Н.М., Непомняща Т.В., Панова А.Ю. Інтерактивні технології навчання математики: навч.-метод. посіб. для студ.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Кафедра, 2012. – 227 с.
9. Ляшенко О. І. (2019). Адаптивне навчання як ознака сучасних дидактичних систем.
10. Ляшова Н. (2020). Візуалізація як ефективний метод із методико-математичної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, (13), С. 36–46
11. Малихін О., Ліпчевська І. (2023). Формування вмінь візуалізації навчальної інформації майбутніх учителів початкової школи: методи діагностики.
12. Муртазієв Е., Сюсюкан Ю. (2022). Математичне моделювання: основні етапи та класифікація моделей. *Сучасні проблеми моделювання*, 24, С. 140–146. doi:10.33842/2313125x-2022-24-140-146.
13. Семеніхіна О. В., Друшляк М. Г. (2022). Принцип когнітивної візуалізації і його застосування в навчанні.
14. Сікора Я.Б. Адаптивні моделі електронного навчання. Тези X Міжнар. наук.-техн. конф. «Інформаційно-комп'ютерні технології-2019» (Житомир, 18–20 квітня 2019 р.). Житомир: ЖДТУ, 2019. С. 188–189. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/89-1.pdf> (дата звернення 18.06.2024)
15. Староста В. (2019). Технології інтерактивного навчання: сутність, класифікація. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки. 1(64). С. 230-237
16. Хриков Є. (2020). Педагогічний дизайн як засіб підвищення мотивації студентів у процесі e-learning.
17. Buzan, T. (1993). *The Mind Map Book: Unlock your Creativity, Boost your Memory, Change your Life*. BBC Active.
18. Conversational Agents and Dialogflow | Google Cloud URL: <https://cloud.google.com/products/conversational-agents> (дата звернення 18.06.2024)
19. Engelkamp, J., & Zimmer, H. D. (1994). *Human Memory: A Multimodal Approach*. Hogrefe & Huber Publishers.
20. Mayer, R.E. (2024) 'The past, present, and future of the Cognitive Theory of multimedia learning', *Educational Psychology Review*, 36(1). doi:10.1007/s10648-023-09842-1
21. Paivio, A. (1986). *Mental Representations: A Dual Coding Approach*. New York: Oxford University Press.
22. Savchenko N., Puzyrov V. (2023). Organization of independent work in mathematics in the modern conditions of the information and educational environment // Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Diversity and Inclusion in Scientific Area». Warsaw, Poland, №140, P.159-162.
23. Sweller, J. (1988). Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257-285.

References

1. Mayer, R.E. (2024) 'The past, present, and future of the Cognitive Theory of multimedia learning', *Educational Psychology Review*, 36(1). doi:10.1007/s10648-023-09842-1.
2. Paivio, A. (1986). *Mental Representations: A Dual Coding Approach*. New York: Oxford University Press.
3. Buzan, T. (1993). *The Mind Map Book: Unlock your Creativity, Boost your Memory, Change your Life*. BBC Active.
4. Sweller, J. (1988). Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257-285.
5. Engelkamp, J., & Zimmer, H. D. (1994). *Human Memory: A Multimodal Approach*. Hogrefe & Huber Publishers.

6. Kremen' V. H., Il'jin V. V. (2020). Prezentacija vizual'noji hramotnosti v osvitr'omu procesi ta jiji eksplikacija v kul'turi myslennja.[Presentation of visual literacy in the educational process and its explication in the culture of thinking]. Informacijni tehnolohiji ta zasoby navčannja. 75(1), pp. 1–12. doi:10.33407/itt.v75i1.3660. [in Ukrainian].
7. Lytvyn A. V., Lytvyn O. H. (2020). Media-osvita: Vykorystannja mul'tymedia u profesijnij pidhotovci faxivciv. [Media education: Using multimedia in professional training of specialists]. [in Ukrainian].
8. Ljašenko O. I. (2019). Adaptivne navčannja jak oznaka sučasnyx dydaktyčnyx system. [Adaptive learning as a feature of modern didactic systems.]. [in Ukrainian].
9. Semenixina O. V., Drušljak M. H. (2022). Pryncyp kohnityvnoji vizualizaciji i joho zastosuvannja v navčanni.[The principle of cognitive visualization and its application in learning]. [in Ukrainian].
10. Malyxin O., Lipčevs'ka I. (2023). Formuvannja vmin' vizualizaciji navčal'noji informaciji majbutnix učyteliv počatkovoji školy: metody diahnostyky. [Formation of skills for visualizing educational information of future primary school teachers: diagnostic methods]. [in Ukrainian].
11. Žytneva N. V. (2019). Vizual'ni dydaktyčni zasoby: Stvorennya ta vykorystannja v osvitr'niij praktyci.[Visual didactic aids: Creation and use in educational practice]. [in Ukrainian].
12. Xrykov Je. (2020). Pedahohičnyj dyzajn jak zasib pidvyščennja motyvaciji studentiv u procesi e-learning. [Pedagogical design as a means of increasing student motivation in the e-learning process]. [in Ukrainian].
13. Murtaziev, E. and Syusyukan, Y. (2022). Matematyčne modeljuvannja: osnovni etapy ta klasyfikacija modelej. [Mathematical modeling: Main stages and classification of Models], Sučasni problemy modeljuvannja 24, pp. 140–146. doi:10.33842/2313125x-2022-24-140-146. [in Ukrainian].
14. Starosta V. (2019). Texnolohiji interaktyvnoho navčannja: sutnist', klasyfikacija. [Interactive learning technologies: essence, classification]. Naukovyj visnyk Mykolajivs'koho nacional'noho universytetu imeni V.O.Suxomlyns'koho. Pedahohični nauky. 1(64). p. 230-237 [in Ukrainian].
15. Ljašova N. (2020). Vizualizacija jak efektyvnyj metod iz metodyko-matematyčnoji pidhotovky majbutnix učyteliv počatkovoji školy. [Visualization as an effective method for methodological and mathematical training of future elementary school teachers]. Profesionalizm pedahoha: teoretyčni j metodyčni aspekty, (13), 36–46 [in Ukrainian].
16. Jeršova O. (2022) Alhorytmy roboty system adaptivnoho navčannja. [Algorithms of adaptive learning systems]. Innovacijna profesijna osvita. 1(2), pp. 95–98. doi:10.32835/2786-619x.2022.2.95-98. [in Ukrainian].
17. Ivanjuta O. V., Symonenko S. M. (2003). Rozvytok vizual'noho myslennja pidlitkiv.[Developing visual thinking in adolescents]. [in Ukrainian].
18. Losjeva N.M., Nepomnjašča T.V., Panova A.Ju. (2012). Interaktyvni tehnolohiji navčannja matematyky: navč.-metod. posib. dlja stud.: navč. posib. dlja stud. vyšč. navč. zakl.[Interactive technologies for teaching mathematics: teaching-methodical manual for students: teaching-methodical manual for students of higher education] – K.: Kafedra, 2012. – p. 227. [in Ukrainian].
19. Sikora Ja.B. Adaptivni modeli elektronnoho navčannja. [Adaptive e-learning models]. Tezy X Mižnar. nauk.-texn. konf. «Informacijno-kompjuterni tehnolohiji-2019» (Žytomyr, 18–20 kvitnja 2019 r.). P. 188–189. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/89-1.pdf> [in Ukrainian].
20. Conversational Agents and Dialogflow | Google Cloud URL: <https://cloud.google.com/products/conversational-agents>
21. Savchenko N., Puzyrov V. (2023). Organization of independent work in mathematics in the modern conditions of the information and educational environment // Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Diversity and Inclusion in Scientific Area». Warsaw, Poland, №140, P.159-162.
22. Losyeva, N., Dubrovskiy, V. (2021). Zastosuvannja interaktyvnyx tehnolohij navčannja na uroci matematyky u počatkovij školi. [The application of interactive teaching technologies in a mathematics lesson in Primary School]. Naukovi zapysky: Serija Psyxoloho-pedahohični nauky. PP(1), pp. 59–67. doi:10.31654/2663-4902-2021-pp-1-59-67. [in Ukrainian].

23. Losyeva, N. and Roser, C.P. (2023). Rekreativna matematika u podgotovci učitelja početkove škole: dosvid fakulteta osvite Univerziteta Barselony. [Recreational mathematics in primary school teacher training: the experience of the faculty of education, university of barcelona]. Naukovi zapysky: Serija Psicholoho-pedahohični nauky, (3), pp. 93–100. doi:10.31654/2663-4902-2022-pp-3-93-100. [in Ukrainian].

Horoshko O.

PhD student (third-level educational and scientific degree),
Nizhyn Mykola Gogol State University
unix.server@ukr.net
orcid.org/0009-0003-6518-4832

VISUALIZATION MODELS IN TEACHING MATHEMATICS

Certain models of visualization of educational material presentation in the process of teaching mathematics have been studied and presented. It has been proven that visualization is a powerful tool that contributes to more effective mastering of mathematical concepts, facilitates the perception of complex abstract ideas and helps students better understand the educational material. The article, based on a thorough analysis of literary sources, proposes criteria for classifying visualization models: interactivity, adaptability, complexity and pedagogical effectiveness. It is stated that such an approach is designed to assist teachers in choosing the most effective methods to achieve educational goals, optimize the process of planning and implementing educational tasks.

The work focuses on the virtual mentor model, which provides personalization of learning and instant feedback through the use of modern technologies, in particular the Dialogflow platform. The advantages of this model lie in the combination of multimedia, interactive and adaptive elements, which allows adapting the educational process to the individual level of preparation of each student. Special attention is paid to the teaching of mathematical disciplines. For example, when studying the topic "Scalar product of vectors", students have the opportunity to interact with a virtual mentor, receive step-by-step instructions, analyze errors and work with additional exercises to consolidate the material. It is noted that this approach to organizing the educational process during the study of mathematical disciplines significantly reduces the workload on teachers, opens up new opportunities for organizing distance and personalized learning, and contributes to better assimilation of the initial content.

Key words: visualization models, virtual mentor, Dialogflow, adaptive learning, interactive learning, multimedia learning, learning personalization.

УДК 3709133784+612.78

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-81-88

Гурець О. В.

народний артист України, професор,
професор кафедри оперного співу Національної музичної академії
України імені П.І. Чайковського
oleksandr.gurets57@gmail.com
orcid.org/0009-0000-0012-0502

**ОСНОВНІ ПРИЙОМИ РОБОТИ З ГОЛОСОВИМ АПАРАТОМ
У ВОКАЛЬНОМУ КЛАСІ**

У статті розкрито основні прийоми та методи роботи з голосовим апаратом у класі сучасної вокальної підготовки. Дані прийоми роботи – це узагальнення практичного досвіду, використаного людством в процесі формування вокальної культури. Увага привертається до практичного спрямування освіти на основі евристичного навчання; до застосування безпосередніх міжособистісних та цифрових дистанційних способів спілкування викладача зі студентами; до використання прийомів самозаглиблення і водночас досягнення комунікативної відкритості майбутніх фахівців. Основні прийоми розвитку голосу стосуються звукоутворення, артикуляції, дихання, засобів виразності. У статті запропоновано прийом формування вокальної техніки: «активного ріапо» як основи формування співацьких навичок; використання м'якої атаки звука. Розглянуто й основні методи навчання у вокальному класі: метод показу і наслідування; метод уявного співу (внутрішнє інтонування); евристичний метод навчання (частково-пошуковий); дихальні вправи, артикуляційна гімнастика, вправи на резонатори, вокальні вправи (вокалізи), робота з напругою та релаксацією, вправи на дикцію та виразність. Сучасна вокальна підготовка майбутнього фахівця може досягти ефективності в умовах забезпечення свободи вибору і водночас залучення студентів до виконання уніфікованих навчальних завдань. Перспективними напрямками розвитку і оновлення педагогіки вокального мистецтва називаються: дослідження методологічних детермінант мистецької освіти; використання евристичних методів і прийомів навчання; систематична робота з голосовим апаратом, яка поєднує: класичні вправи (діафрагмальне дихання, вокалізи), цифрові інструменти (AI-аналіз, візуалізація), міждисциплінарні знання (медицина, акустика, психологія); досконале володіння професорсько-викладацьким складом різноманітних методів і прийомів вокального навчання, уміння застосовувати їх у відповідних ситуаціях, вміння використовувати цифрові засоби навчання у повному обсязі.

***Ключові слова:** методи, прийоми навчання вокалу, співак-професіонал, евристичне навчання, проблемно-пошукові методи навчання, цифрові технології.*

Вступ. Нагальною потребою українського суспільства є підготовка фахівців до практичної діяльності. На вокальних кафедрах мистецьких закладів вищої освіти проходять підготовку майбутні артисти-вокалісти та викладачі вокалу, розширюючи свої теоретичні та методичні знання, опановуючи способи здійснення вокально-педагогічної діяльності з урахуванням інновацій у сфері музичної освіти, становлення індивідуального стилю вокальної діяльності.

Сьогодні від співака-професіонала вимагається володіння такою вокальною школою, яка б могла забезпечити виконання ним будь-якого твору, незалежно від епохи, національної приналежності і стилю. Якщо врахувати, що на наших очах відбувається еволюція Оперного жанру, який найактивніше визначає розвиток вокальної

техніки, виконавської культури і педагогіки, і набуває найрізноманітніших синтетичних форм (музичний фарс, опера-мюзикл, рок-опера, камерна опера, моно-опера тощо), можна собі уявити, наскільки ускладнюється підготовка до професії співака-професіонала.

Складність навчання мистецтву співу полягає в його багатогранності, в тому, що воно включає в себе безліч компонентів. Співак одночасно повинен бути музикантом, вокальним «інструментом», «контролером» своєї вокальної технології і, в той же час, виконавцем, тобто творцем, виразником художньої концепції. При цьому вокаліст повинен поєднувати два різні прояви інтелектуально-психічної діяльності співаючого: раціональний, підконтрольний процес фонації і творчий художньо-виконавський процес.

Процес голосоутворення є результатом функції органів людського організму, заснований на певних законах. При наявному рівні розвитку науки, що вивчає анатомію, фізіологію людини, вже маємо у своєму розпорядженні певні дані, щоб полегшити і прискорити процес розвитку вокальної техніки співака. Але, як показує практика, в цьому питанні ще немає єдиної думки, і воно далеке від свого вирішення.

Важливість зазначеної теми обумовлена потребою підготовки фахівця нової формації, з таким рівнем загальнокультурної і професійної компетентності, які б відповідали рівню розвитку сучасного знання, слугували засобом творчого і самостійного розв'язання професійних проблем в різних галузях діяльності і містили педагогічний потенціал всебічного розвитку і саморозвитку особистості.

Актуальність проблеми підготовки співаків-професіоналів, викладачів вокального мистецтва мотивується необхідністю вирішення протиріч між провідними інноваційними пошуками у визначенні змісту і технології навчання у вищій школі й недостатнім їх усвідомленням та світоглядним, науковим і методичним забезпеченням.

Питання удосконалення професійної освіти широко розглядаються в сучасній науковій літературі. Філософські аспекти педагогіки вищої школи розкрито у працях В. Андрущенка [1]; Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова, Х. Якобс, Х. Вільям акцентують увагу на творчих засадах професійної підготовки фахівців мистецького профілю [8; 9]. У галузі вокальної педагогіки відмічаємо праці В. Антонюк [2]; В. Карпось [5]; Я. Кушка [6]; Н. Можайкіної [7]; Т. Шидловської [10] та ін.

Але аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, вивчення практичного досвіду організації навчання у вокальних класах дозволяє зробити висновок, що у численних і вагомих за теоретичними і прикладними результатами дослідженнях педагогічної науки ще недостатньо приділяється увага проблемі аналізу теорії і практики, з'ясування суперечностей, що склалися в мистецькій професійній освіті, визначення можливостей їх розв'язання.

Мета статті – висвітлити методичні прийоми та методи розвитку голосового апарату співака у класі сучасної вокальної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Основні прийоми роботи з голосовим апаратом співака – це узагальнення практичного досвіду, використаного людством в процесі формування вокальної культури. Прийом – це елемент методу, його окремий крок, фазова дія в реалізації того чи іншого методу [4]. Основні прийоми розвитку голосу (звукоутворення, артикуляція, дихання, засоби виразності) стосуються:

- формування внутрішнього уявлення першого звука ще до початку його відтворення голосом;
- використання легкого стаккато (*staccato*) на певну голосну в процесі роботи над вокальним твором для вирівнювання тембрового звучання, опанування кантиленою, фразуванням тощо;
- розвиток активного голосотворення на «*riano*» як основи якісного технічного прийому;
- формування стійкої техніки вокального дихання (помірний вдих, опора дихання, економний видих у вокально-тілесній схемі, тобто, при збереженні активності і пружності гладких м'язів живота тощо);

- використання спеціальної роботи артикуляційних органів, наприклад, стану «напівпосмішки» для нейтралізації голосних і вирівнювання так званої «вокальної лінії» при формуванні близького (світлого) голосоведіння;

- формування пружності тканин носоглоткової порожнини і активізації роботи м'якого піднебіння в процесі голосоведіння (відчуття аромату, стану здивування, захоплення тощо);

- формування чіткої дикції з використанням прийому активного вимовляння тексту творів пошепки зі збереженням міцного видиху і відчуття опори дихання;

- використання беззвучної, але активної артикуляції під час внутрішнього співу з опорою на зовнішнє звучання еталону (активізує артикуляційний апарат);

- декламація тексту творів, як перехідної ланки між артикуляційним напруженням у мовленні та специфічною їх вокальною роботою. Виразна декламація текстів є одним із способів створення в студентів уяві яскравих та живих образів, які впливають із змісту творів, тобто, є прийомом розвитку образного мислення, що лежить в основі виразного виконання;

- опора на кульмінаційне слово і його значущість у фразуванні вокального твору;

- використання варіативності завдань та різноманітності типів звуко ведення (зміна і урізноманітнення динамічних, ритмічно-темпових, тембральних, емоційно-виразових та тональних характеристик вокального твору) при повторенні вправ та виспівування пісенного матеріалу;

- використання різнохарактерних вокальних творів в процесі роботи як альтернативи і співставлення виконавської можливості у співі.

Робота з голосовим апаратом у вокальному класі спрямована на розвиток слуху, техніки співу, розширення діапазону, поліпшення тембру та витривалості голосу [3]. Прийоми розвитку слуху спрямовані на формування слухового сприйняття та вокально-слухових уявлень в процесі голосоведіння, наприклад:

- уміння «вслуховуватися» у виконання і аналізувати почуте через порівнювання різних варіантів виконання з метою пошуків правильного способу звукоутворення;

- впровадження теоретичної інформації про якісні характеристики співацького звука і елементи музичної виразності;

- використання слухового аналізу і його оцінки після прослуховування нових вокальних творів і власного виконання;

- повторення складних елементів твору за допомогою інструменту і без нього;

- настроювання на тональність перед початком співу;

- виділення окремих важких інтонаційних частин в спеціальну вправу і виконання його в різних тональностях;

- заміна тональності в процесі розучування і виконання твору для пошуку найбільш зручної для співака;

- виділення слухом окремих звуків з кількох інтервалів, що звучать одночасно і відтворення їх в мелодичному і гармонічному викладі. (Властивість аналітичної роботи людського вуха, зокрема, уміння виділяти з сукупності звуків кожний тон окремо досліджував ще у XIX ст. І.М.Сеченов («Рефлекси головного мозку»). Вчений підкреслював здатність вуха відчувати поєднання конкретних звуків і одночасно розкласти їх на складові музичного тону. На цих природних унікальних здібностях людини побудована вся методика розвитку гармонічного слуху у навчанні співу [2].

Зі свого практичного досвіду роботи з голосовим апаратом співака можемо запропонувати прийом формування вокальної техніки: «активного ріапо» як основи формування співацьких навичок. Активний спів на «ріапо» передбачає активне змикання верхніх країв голосових зв'язок, тобто, справжніх голосових зв'язок, в будь-якому регістровому режимі їх роботи, якому, власне, і сприяє оптимальна величина підв'язкового тиску і ступінь активності артикуляційного апарату. Активізація крайового змикання голосових зв'язок досягається співом на легке стакато з використанням фонем, що сприяють близькому природному звукоутворенню, наприклад «У».

Важливе використання м'якої атаки звуку. Рекомендується для початкового етапу «розігрівання» голосового апарату при розспівуванні, в період розучування нових творів, для виправлення недоліків інтонування, а також, з метою розширення динамічного і звуко висотного діапазону голосу;

- довільне керування дихальним балансом;
- при співі висхідного інтервалу верхній звук здебільшого супроводжується легким втягуючим рухом нижньої частини живота для підсилення підв'язкового тиску, потрібного для відтворення більш високого тону (за Г. П. Стуловою);
- вимовляння тексту творів активним шепітним звуком з використанням міцного видиху, для формування відчуття активізації дихальних м'язів і утворення опори звука;
- використання беззвучної, але активної артикуляції в час «внутрішнього» співу, з орієнтацією на зовнішнє звучання еталону;
- активна декламація тексту творів, як перехідний період між артикуляційною напругою в мовленні і специфічними вокальними вправами.

Висвітлюючи основні прийоми роботи над голосовим апаратом співака у вокальному класі неможна не враховувати основні прийоми *психолого-педагогічного впливу* на майбутніх фахівців. Радимо застосовувати низки запитань пошукового характеру для стимулювання мислення студентів; використання гумору як засобу стимулювання позитивних емоцій на заняттях для підвищення працездатності вихованців; використання похвали, заохочення, радісного настрою викладача в процесі успішного виконання завдань; використання методів розвантаження (фізичних вправ, релаксації) для зняття статичного м'язового напруження, покращення кровообігу, відновлення працездатності студентів; спрямування навчальної роботи на певний суспільно-корисний захід, концерт, творчу зустріч тощо із метою мотивації процесу навчання, виховання відповідальності, почуття обов'язку тощо.

Говорячи о прийомах роботи з голосовим апаратом співака, необхідно зупинитися і на основних методах навчання у класі вокалу. Поняття «метод» педагогічний словник трактує як – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями об'єкта, що розглядається [4].

Метод навчання вокалу – це спосіб правильної і доцільної обробки людського голосу, виведений із законів роботи голосового апарату, який веде до такого співу, якого вимагає мистецтво [9, с. 16].

Наприклад, **метод показу і наслідування** – метод, який допомагає досягнути якісні характеристики звучання голосу як в позитивному, так і негативному їх варіанті. Це дозволяє розвивати так зване «еталонне» звучання голосу, розуміння правильного голосоведіння. В цьому випадку викладач повинен уміти володіти показом, використовуючи різні регістри свого голосу. Доцільне використання даного методу стосується активного впливу на емоційну сферу студента, через «вживання» в образ шляхом аналізу музики і тексту. Пошукові ситуації і навідні запитання педагога повинні сприяти формуванню стійких переконань у накопиченні вокально-технічної бази учня, ініціативності і самостійності в досягненні бажаної мети [9].

Позитивний ефект у використанні названого методу пов'язаний, як стверджують акустики (Д. Аспелунд), з нервово-м'язовим механізмом людського організму як підсвідомого акту, який суттєво відрізняється від інших, свідомо контрольованих дій в процесі співу. Процес наслідування має властивість загальної мобілізації організму і цілісної організації роботи всієї голос утворюючої системи, яка згодом переходить в стадію усвідомлених і цілеспрямованих дій через повторне відтворення вдалих моментів і зосередження уваги вихованця на запам'ятовування м'язових, вібраційних і слухових (резонансних і акустичних) відчуттів, що виникають в процесі співу.

Наступний метод навчання у вокальному класі, який широко використовується, це **метод уявного співу** (внутрішнє інтонування) – характеризує один з основних методів у практичній роботі над розвитком голосу людини. Цей метод успішно використовується не тільки в співі, а й в процесі навчання гри на різноманітних музичних

інструментах. Багато педагогів-практиків вважають його одним з основних методів розвитку так званого «внутрішнього слуху» і музично-слухових уявлень музиканта-виконавця. Використання названого методу на початковому етапі навчання співу виконує роль активізації слухової уваги, яка спрямовується на сприймання та запам'ятовування звукового еталону і готує підґрунтя для формування стійких вокальних навичок через логіку відчуттів і мислення.

Уявний спів сприяє внутрішньому зосередженню, запобігає перевтомі голосового апарату при потребі багаторазового повторення музичного тексту в процесі опанування вокальною технікою. Педагоги-практики вважають цей метод особливо ефективним у роботі зі студентами при поєднанні з методом показу і наслідування, коли майбутні фахівці, слухаючи виконання педагога (чи будь-якого іншого виконавця) мають можливість внутрішньо співати разом з ним, спостерігати поведінку і міміку, спосіб артикуляції і дихання.

Комплексне застосування зорового і слухового унаочнення створює умови для максимальної ефективності музично-слухового сприйняття, оскільки забезпечує спільну роботу різних аналізаторів і, таким чином, створює надзвичайно сприятливе середовище для переходу від окремих відчуттів, що відображують властивість предмету, до сприйняття предмету загалом [8].

Евристичний метод навчання (частково-пошуковий) характеризується тим, що викладач планує та організовує пошук студентами окремих елементів виконання вокального твору. Зазвичай використовуються завдання на пошук характеру звучання, що відповідає вокальному твору. Педагог підводить студента до виконання завдань, допомагаючи йому чітко визначити емоційно-суттєвий зміст вокального твору (А. Г. Менабені).

На думку Можайкіної Н. евристичний метод навчання полягає в організації активного пошуку вирішення висунутих (або самостійно сформульованих) у навчанні вокалу пізнавальних завдань під керівництвом педагога, або на основі певних евристичних програм і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється педагогом або самим учнем під час роботи з програмами та навчальними посібниками. Такий метод – перевірений спосіб активізації мислення, пробудження інтересу до пізнання на практичних заняттях [7].

Евристичний метод навчання вводиться у міру того, як учень освоює художні і вокально технічні навички подання голосу при співі. Головним завданням у евристичному навчанні є творча самореалізація студента. При евристичному навчанні перевірки та оцінці підлягають розвиток особистісних якостей студента, його творчі досягнення з досліджуваних предметів, а також рівень засвоєння і випередження освітніх стандартів.

Робота з голосовим апаратом у вокальному класі сучасної підготовки співака-професіонала припускає використання наступних методів навчання: *дихальні вправи*, як основи вокальної техніки – діафрагмально-реберне дихання («дихання животом»), вдих через ніс (повільно, без підйому плечей), видих через рот з контролем діафрагми. Вправи: «шиплячий видих» (на звук «с-с-с»), «задування свічки» (плавний видих). Тренування опори звуку (видих з опорою на м'язи пресу). Вправи з паузами (наприклад, вдих – затримка 3 сек. – плавний видих).

Артикуляційна гімнастика покращує чіткість вимови та звільняє напругу: розігрів м'язів обличчя – «Гримаси» (широко посміхатися, витягувати губи трубочкою). Вибірковий рух язиком (доторкнутися до піднебіння, «масаж» щік язиком). Скоромовки та вокалізи на різні голосні («а-е-і-о-у»).

Вправи на резонатори для поліпшення тембру та сили звуку: грудний резонатор – насичені голосні («о», «у») у нижньому регістрі. Вправи з «зевком» (відчуття вібрації в грудній клітці); високі голосні («і», «е») у верхньому регістрі.

Вправи з «маскою» (відчуття вібрації в носі та лобі).

Вокальні вправи (вокалізи). На legato (плавність): спів на одній ноті з поступовим рухом («ма-а-а-а»); гами з плавним переходом між нотами. На staccato (чіткість): короткі звуки («та-та-та») для розвитку атаки звуку. На розширення діапазону: рух вгору-вниз по півтонах («мі-ма-мо-му»).

Робота з напругою та релаксацією: масаж шиї, плечей перед співом; вправи на розслаблення щелепи (рухи вниз-вгору); фізіологічний зівок – для збільшення об'єму глотки.

Вправи на дикцію та виразність: спів з чіткою артикуляцією приголосних («д-т-л-р»). Емоційне наповнення – спів з різними інтонаціями (радість, сум, гнів).

При роботі у вокальному класі треба завжди пам'ятати, що кожен голос унікальний, тому сучасні педагоги використовують: персоналізовані вокальні тренажери (наприклад, Vocal Pitch Monitor); відеоаналіз (наприклад, програма Sing & See) для візуалізації помилок. Сучасні умови навчального процесу вимагають приділяти більше уваги профілактиці голосових проблем у цифрову епоху, а саме: через навантаження використання онлайн-навчання (часті репетиції через Zoom); неякісна акустика домашніх студій. Робота з голосовим апаратом допомагає зменшити напругу при роботі з мікрофоном, адаптуватися до різних акустичних умов.

Результати. На наше переконання, застосування саме евристичного навчання у вокальному класі допомагає ставити за мету конструювання студентом власного сенсу, цілей і змісту освіти, а також процесу його організації, діагностики й усвідомлення, відповідає новій парадигмі музично-педагогічної освіти, сучасним запитам суспільства щодо формування творчої особистості підростаючого покоління.

Специфікою названих вокальних прийомів і методів є те, що кожна з груп вміщає значну кількість прийомів і способів практичного впливу на певну ділянку голос утворюючих органів, які активізують потрібну функціональну роботу на закріплення рефлексорних зв'язків у взаємодії з нервово-м'язовою діяльністю організму.

Різноманітність прийомів і способів, властивих кожній групі, пов'язується з використанням у практиці навчання співу вербальних (словесних), наочних та практичних методів, які в поєднанні здатні активізувати чуттєво-емоційну сферу співаючого. Використання педагогами-вокалістами тих чи інших методів у практичній роботі з голосом буде завжди *різною*, в залежності від потреб навчання та індивідуальності самого студента, що залежить від суб'єктивного і емоційного стану вихованця, його готовності до сприйняття, фізіолого-психологічного стану та розумової діяльності на заняттях. Тому регламентація необхідної навчальної інформації повністю залежить від взаєморозуміння між викладачем і студентом, попередньою підготовкою вихованця і його самостійності.

Практика показує, що освоєння всього комплексу вокальних прийомів і методів забезпечує технологічну основу керування процесом фонації через функціональну рівновагу і взаємодію голос утворюючих органів. Очевидним є те, що специфіка будь-якої художньої діяльності не піддається суворій регламентації та контролю, тому опанування певного обсягу знань, умінь і навичок як технічної бази навчання, стає надійним процесом оволодіння методами педагогічного впливу на культуру голос творення.

Висновки. Таким чином, використання комплексу названих методів і прийомів спрямовується на формування і розвиток основних якостей співацького голосу, формування співацьких навичок шляхом стимулювання, передовсім, слухової уваги і вокально-моторного слуху, активності мислення і самостійності, як необхідної умови для опанування логікою співацького процесу; узагальнення і співставлення у виборі необхідних важелів впливу на відпрацювання вокальної техніки. Музичне диференціювання якостей звучання голосу і елементів музичної виразності спираються на використання всіх видів розумової діяльності, інтелектуальної роботи мозку, оскільки спів – складний психічний процес, що вимагає аналізу і узагальнення, уваги і м'язової пам'яті, енергетичних затрат організму і конкретизації профілактичних норм охорони

голосу для збереження працездатності і тривалої роботи всього голосового апарату співака.

Підсумком багаторічного теоретичного і практичного досвіду педагогів вокалу є визнання ефективності численних методів і прийомів постановки голосу. Одні викладачі посилаються на староіталійську школу співу, інші – на більш сучасні. Різноманіття методів і прийомів у вокальній методиці часто приводить до відсутності *єдиних точок зору* на процес формування співака. Малоефективним буде таке навчання, яке ґрунтується лише на одному методі.

Перспективними напрямками розвитку і оновлення педагогіки вокального мистецтва є дослідження більш глибокого розуміння фізіології голосу, свідомого використання індивідуального підходу до підготовки співака-професіонала, застосування основних методів і прийомів навчання вокалу на основі евристичного підходу до фахової підготовки вокаліста, вирішення проблеми універсалізації навчальних дій студентів в галузі мистецтва, можливості і перспективи застосування дистанційних освітніх технологій у викладанні вокалу, полікультурні орієнтири розвитку мистецької освіти, педагогічні засоби активізації впливу мистецтва на становлення особистості в сучасних умовах.

Сучасна вокальна підготовка співака-професіонала не може існувати без систематичної роботи з голосовим апаратом, але тепер вона поєднує: класичні вправи (діафрагмальне дихання, вокалізи); цифрові інструменти (AI-аналіз, візуалізація); міждисциплінарні знання (медицина, акустика, психологія).

Це не просто «тренування голосу» – це комплексна система підготовки виконавця ХХІ століття. Незаперечним є те, що педагог вокалу повинен досконало володіти різноманітними методами і прийомами вокального навчання, уміти застосовувати їх у відповідних ситуаціях, вміти використовувати цифрові засоби навчання у повному обсязі. Усі перераховані методи та прийоми, що склалися у вокальній теорії та практиці, повинні не виключати, а *взаємодоповнювати* один одного, тільки тоді відбудеться якісна підготовка майбутнього фахівця вокального мистецтва.

Література

1. Андрущенко В. П. (2008). Філософічність освіти: теорія, методологія, практика. Вища освіта України. Вип.4. Київ: Промінь. С. 10–18.
2. Антонюк В. (2007). Вокальна педагогіка: навчальний посібник. Київ: ЗАТ Віпол. 174 с.
3. Бондаренко Л. О. Методика викладання академічного вокалу. Київ: НМАУ, 2020. 240 с.
4. Гончаренко С. У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге. Рівне: Волинські обереги. 552 с.
5. Карпось В. (1999). Основні положення з теорії та практики співу. Луцьк: Вежа. 107с.
6. Кушка Я. (2010). Методика навчання співу: навчальний посібник. Тернопіль: Навч. кн.283с.
7. Можайкіна Н. С. (2016). Методика викладання вокалу. Хрестоматія: навчальний посібник. К.: Ліра-К.216с.
8. Падалка Г. М. (2008). Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України. 274 с.
9. Рудницька О. П. (2002). Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посібник. Київ: інтерпроф. 270 с.
10. Шидловська Т. А. (2011). Функціональні порушення голосу: навчальний посібник. Київ: Логос. 523 с.

References

1. Andrushchenko V.P. (2008). Filosofichnist osvity: teoriia, metodolohiia, praktyka. Vyshcha osvita Ukrainy. Vyp.4. K.: Promin. S.10-18.
2. Antoniuk V. (2007). Vokalna pedahohika. K.: ZAT Vipol. 174s.

3. Bondarenko L.O. *Metodyka vykladannia akademichnoho vokalu*. Kyiv: NMAU, 2020. 240 s.
4. Honcharenko S.U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Vyd. 2-he. Rivne: Volynski oberehy. 552s.
5. Karpos V. (1999). *Osnovni polozhennia z teorii ta praktyky spivu*. Lutsk: Vezha. 107s.
6. Kushka Ya. (2010). *Metodyka navchannia spivu: navchalnyi posibnyk*. Ternopil: Navch. kn.283s.
7. Mozhaikina N.S. (2016). *Metodyka vykladannia vokalu. Khrestomatiia: navchalnyi posibnyk*. K.: Lira-K.216s.
8. Padalka H.M. (2008). *Pedahohika mystetstva (teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin)*. K.:Osvita Ukrainy.274s.
9. Rudnytska O.P. (2002). *Pedahohika: zahalna ta mystetska: navch. posibnyk*. K.: interprof. 270s.
10. Shydlovska T.A. (2011). *Funktsionalni porushennia holosu: navchalnyi posibnyk*. K.: Lohos. 523s.

Hurets O.

People's Artist of Ukraine, Professor,
 Professor of the Department of Opera Singing of the National Music
 Academy of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky
 oleksandrgurets57@gmail.com
 orcid.org/0009-0000-0012-0502

BASIC TECHNIQUES FOR WORKING WITH THE VOCAL APPARATUS IN VOCAL CLASS

One of the important directions of modernization of music education is the study of the problem of training a professional singer in a vocal class. The article reveals the basic techniques and methods of working with the vocal apparatus in a modern vocal training class. Attention is drawn to the practical direction of education based on heuristic learning; to the use of direct interpersonal and digital distance methods communication between the teacher and students; to the use of self-study techniques and at the same time achieving communicative openness of future specialists. The main techniques for voice development relate to sound formation, articulation, breathing, and means of expression. The article proposes a method for forming vocal technique: «active piano» as the basis for forming singing skills; the use of a soft attack of sound.

The main teaching methods in the vocal class are also considered: demonstration and imitation method; mental singing method (internal intonation); heuristic learning method (partial search); breathing exercises, articulation exercises, resonator exercises, vocal exercises (vocalises), work with tension and relaxation, exercises for diction and expressiveness. Promising directions for the development and renewal of vocal art pedagogy are: research into methodological determinants of art education; use of heuristic methods and learning techniques; systematic work with the vocal apparatus, which combines: classical exercises (diaphragmatic breathing, vocalizations), digital tools (AI analysis, visualization). interdisciplinary knowledge (medicine, acoustics, psychology); perfect mastery by the teaching staff of various methods and techniques of vocal training, the ability to apply them in appropriate situations, the ability to use digital learning tools to their full potential.

Key words: methods, techniques of vocal training, professional singer, heuristic learning, problem-based learning methods, digital technologies.

УДК 373.5.013:070-053.5](510)"1950/2024"

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-89-97

Зеленська Л. Д.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
zelenshaya_ludmila@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3324-5173

Лу Сюй

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
767840480@qq.com
orcid.org/0009-0003-5074-3435

**ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДЛЯ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ КНР**

У статті розкрито роль періодичних видань для дітей шкільного віку для соціалізації, навчання та виховання молодого покоління. Акцентовано увагу на важливості проведення порівняльних досліджень у цій царині з метою адаптації цінних ідей і практичного досвіду в сучасних умовах цифровізації суспільства. Простежено еволюцію педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР у період другої половини XX – початку XXI століття, окреслено провідні напрями його реалізації (виховний, освітньо-пізнавальний, комунікативний, творчий, естетичний). Визначено критерії для обґрунтування етапів реалізації педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР упродовж другої половини XX – початку XXI століття: особливості освітньої політики держави; нормативно-правове регулювання виходу у світ періодичних видань, зокрема дитячих; мета, завдання, кількісні і якісні характеристики дитячої періодики; шляхи реалізації педагогічного потенціалу. Схарактеризовано етапи розвитку педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР у досліджуваний період: I. 1949–1966 рр. – початковий етап розвитку китайської дитячої періодики, із переважанням виховної та освітньої складової педагогічного потенціалу; II. 1967–1977 рр. – етап стагнації у розвитку китайської дитячої періодики, із обмеженням педагогічного потенціалу ідеологічною складовою; III. 1978 – 1999 рр. – етап інтенсивного розвитку дитячої періодики, із значним розширенням спектру педагогічного потенціалу; IV. 2000 – 2024 рр. – етап інтегрування дитячої періодики із «новими медіа», звуження спектру педагогічного потенціалу. Визначено функції періодичних видань для дітей шкільного віку КНР: 1) освітня, 2) функція формування особистості, 3) функція поширення інформації, 4) функція інтелектуального розвитку, 5) функція розвитку естетичних здібностей, 6) функція розваги, 7) функція соціалізації. Наведено шляхи реалізації цих функцій на прикладі провідних періодичних видань для дітей шкільного віку КНР на різних історичних етапах («Дитячий вік», «Маленькі друзі», «Учні середніх класів», «Гарні діти», «Червоні солдатики», «Ми любимо науку», «Дитяча література», «Молодіжна література та мистецтво», «Підлітки Китаю та зарубіжжя», «Діти Гуандуна» та інші). Наведено статистичні дані щодо кількості і класифікації дитячих періодичних видань КНР на етапі інтегрування їх із «новими медіа».
***Ключові слова:** дитяча періодика, шкільний вік, потенціал, функції, КНР, критерії, періодизація.*

Постановка проблеми. Дитячі періодичні видання виступають важливими інструментами соціалізації, навчання та виховання молодого покоління. В умовах переходу до інформаційного суспільства простежується тенденція до оновлення їх змісту, структури, жанрового розмаїття, а також методологічних підходів. Це робить дослідження їхнього педагогічного потенціалу особливо актуальним.

Україна та КНР мають багаторічні традиції випуску дитячих періодичних видань, які відображають особливості національних освітніх систем, культурні пріоритети та соціально-політичні тенденції. Дослідження педагогічного потенціалу цих видань у період другої половини XX – початку XXI століття дозволить виявити їх роль у вихованні, навчанні, соціалізації дітей в означений хронологічних межах, а також визначити перспективні напрями використання прогресивного досвіду в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дитяча періодика належить до категорії міждисциплінарних досліджень. Системна наукова розробка визначеної проблематики розпочалася на початку XX століття, коли друк дитячих журналів став масштабним, і викликав зацікавлення як європейських та американських дослідників (Agnès J., Boxer A., Charon J.-M., Cowburn G., Green J., Gregory P., Heinzerling B., Jones S.C., Kervin L., Landa F., Lindquist J.D., Mannino N., Reid A., Savino J., Serrin D. та ін.), так і українських (Н. Благу́н, Т. Давидченко, Є. Датнова, Т. Єжижанська, Л. Євсеєнко, Н. Кіт, У. Колесніченко, О. Кочегарова, Л. Круль, М. Літовська, Е. Огар, В. Передирій, Ю. Стадницька, В. Супрун та ін.) та китайських дослідників (Кан Хун'є, Фан Фанцзя, Чжоу Гоцін, Мен Чанг, Ву Янь, Лю Хуань, Чен Цзін, Тан Фусян, Се Фенкун, Чжао Цзяньмей та ін.).

До аналізу дитячих, а також учнівських (шкільних) видань кінця XIX – початку XX ст. долучилися А. Волобуєва, В. Гандзюк, І. Михайлин, Т. Старченко, О. Нагорна, Н. Остапенко, О. Школьна, Н. Сидоренко, О. Сидоренко та ін. Не оминули увагою умови формування цього сегменту преси дослідники національної преси та видавничої справи: І. Крупський, О. Мукомела, О. Богуславський, М. Тимошик, А. Бойко, Н. Зелінська, Л. Сніцарчук, Л. Кусий, К. Коротич, Ю. Колісник, Н. Вернигора, О. Орлик та ін., простежуючи розвиток дитячих видань різного тематичного та аудиторного призначення.

Однак на сьогодні в національному науковому дискурсі бракує праць, які б висвітлювали шляхи реалізації педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку різних країн світу, зокрема з погляду історичної ретроспекції.

Мета статті – на основі визначених критеріїв обґрунтувати етапи розвитку педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР у період другої половини XX – початку XXI століття, окреслити провідні напрями його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Розвиток китайської дитячої періодики тісно пов'язаний з історією країни, зі змінами в освіті, розвитком періодичних видань в цілому (без урахування читацької аудиторії) й дитячої літератури зокрема. Зважаючи на це, для обґрунтування етапів реалізації педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР упродовж другої половини XX – початку XXI століття ми обрали такі критерії: особливості освітньої політики держави; нормативно-правове регулювання виходу у світ періодичних видань, зокрема дитячих; мету, завдання, кількісні і якісні характеристики дитячої періодики; шляхи реалізації педагогічного потенціалу.

На основі вивчення масиву автентичних джерел і наукової літератури з урахуванням визначених критеріїв нами було виділено чотири етапи реалізації педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР у визначених хронологічних межах:

I. 1949-1966 рр. – *початковий етап розвитку китайської дитячої періодики, із переважанням виховної та освітньої складової педагогічного потенціалу.*

Після проголошення КНР (1949 р.) урядом було проведено низку реформ з метою створення єдиної системи освіти. Перед країною стояли складні завдання: ліквідація неграмотності, створення та розширення нової мережі закладів освіти усіх рівнів та типів, забезпечення народного господарства національними кадрами, особливо педагогами.

Основна ідеологія країни розглядала дітей та підлітків як «продовжувачів комуністичної справи» і вимагала від них старанно навчатися і домагатися прогресу щодня. Китай всебічно вивчав радянський досвід у цій царині, однак на середину 1960-х років китайсько-радянські відносини поступово перейшли від співпраці до конфронтації та конфліктів.

Періодичні видання як засіб публікації, фіксації та поширення нових ідей на цьому етапі отримали велику увагу з боку партійного керівництва країни. Почала формуватися концепція видавничої справи, ухвалено «Тимчасові правила управління книжковою та періодичною видавничою промисловістю, поліграфічною промисловістю та сферою поширення» (16 серпня 1952 р.), «Тимчасові заходи щодо реєстрації періодичних видань» (20 грудня 1952 р.), «Положення про посилення видання та розповсюдження газет та періодичних видань», «Спільне рішення про вдосконалення роботи з поширення публікацій» (28 грудня 1952 року). Як результат, 1965 р. в КНР виходило друком 790 періодичних видань.

Державну підтримку отримали й періодичні видання для дітей. Їх було передано під цілковитий контроль Центрального Комітету Комуністичного союзу молоді Китаю (ЦК КСМК). Дитяча література була включена до завдань піонерської діяльності.

У 1946 році в Шанхаї була заснована Асоціація китайських дитячих письменників. Серед організаторів були такі діячі дитячої літератури, як Чень Бочуй, Лі Чуцай, Хе Гунчао, Цю Чжун, Хе І, Шень Байїн, Цзінь Цзінь, Хуан Цін, Хань Цюнь та інші. У 1952 році створено Дитяче видавництво в Шанхаї, а 1956 р. - у Пекіні.

За свідченням Ван Цюангяня, «1950-ті роки забезпечили сприятливе середовище для розвитку дитячої літератури, творчий тон був юнацьким, оптимістичним, свіжим та висхідним. Два критерії, запропоновані Чжан Тяньї, згідно з якими дитяча література має бути «корисною» та «цікавою» для дітей, і знаменита «теорія дитячої невинності», запропонована Чень Бочуєм, стали основною концепцією та естетичним напрямом дитячої літератури цього періоду» [1].

За матеріалами Кана Хонге, «з 1949 по 1966 рік у Китаї виходило 13 дитячих періодичних видань, які відіграли важливу роль у вихованні патріотизму, моральних чеснот, пропагуванні соціалізму та революційних традицій у більшості молоді. Серед них: «Дитячий вік», «Маленькі друзі», «Наука і громадськість», «Учні середніх класів», «Гарні діти»; «Дитячий малюнок», «Школа китайського піньїня», «Юні піонери», «Червоний галстук» «Дитяча література і мистецтво» і «Дитяча література» [2].

II. 1967-1977 рр. - *етап стагнації у розвитку китайської дитячої періодики, із обмеженням педагогічного потенціалу ідеологічною складовою.*

В історію КНР період «Культурної революції» увійшов як час масових політичних кампаній, тотального одержавлення та усупільнення власності, що супроводжувалися постійними репресіями інакодумців як у партії, так і в країні. Було закрито більшість навчальних закладів, розгромлено науково-дослідні установи гуманітарного профілю, припинено публікацію журналів. У 1969 році кількість періодичних видань зменшилася до 20, а більшість творів «Сімнадцяти років літератури» (1949–1966) були названі «отруйними бур'янами» [3].

У 1971 році відбувся Національний симпозиум видавничої роботи, який мав суттєве значення для розвитку літератури. Це була перша після початку «Культурної революції» національна конференція з ідеології, скликана за вказівкою прем'єр-міністра Чжоу Еньлая і проведена Державною радою. Одним з результатів Національного симпозиуму було поступове збільшення кількості періодичних видань: у 1971 році – 72 найменування, у 1972 році – 194, у 1976 році – 542, у 1977 році – 628.

Фан Фацзя в «Огляді історії розвитку дитячої літератури Китаю» стверджує, що «через серйозні «ліві» впливи в політичній та ідеологічній сфері дитяча література неминуче постраждала. Наприклад, акцент на дитячих особливостях у створенні дитячої літератури помилково критикувався як буржуазна «дитяча невинність» та протиставлявся посиленню художньої якості творів як «ревізіонізм». У результаті деякі твори дитячої літератури дистанціювалися від свого юного читача, були нудними, позбавленими яскравих і самобутніх дитячих особливостей, ставали інтерпретаціями та ілюстраціями тих чи інших ідей та понять» [4].

Наголосимо, що в 1967 році було скасовано піонерську організацію Китаю (поновлено у 1979 році) і на її заміну створено загони хунсяобінів (红小兵-) – «маленьких червоних солдатів». Після цього з'явилися дитячі періодичні видання для цієї вікової групи. Як не дивно, але під назвою «Червоні солдатики» під час Культурної революції виходила значна кількість журналів у різних провінціях і містах Китаю. У «Червоних солдатах» вміщувалися патріотичні та політичні тексти для читання. Змістове наповнення відповідало часові, відгукувалося на найбільш актуальні події. Дітей залучали до «дорослих» тем, зокрема таких, як засудження намагань пом'якшити покарання представникам інтелігенції. Поступово зміст ставав багатшим, додавалися вірші і комікси. Особливо помітно відбувалося збільшення кількості ілюстрацій. На обкладинках часто вміщувалися плакати політичного спрямування, які відбивали особливі того часу.

III. 1978 – 1999 рр. - *етап інтенсивного розвитку дитячої періодики, із значним розширенням спектру педагогічного потенціалу.*

Починаючи з 1977 року, в Китаї почали проводитися поступові, послідовні економічні реформи ліберального характеру, простежувалося відновлення та подальший розвиток системи освіти. Було визнано, що «Культурна революція» ввела національну школу в стан глибокої кризи та дезорієнтувала роботу закладів освіти. Для виправлення ситуації було введено нову організаційну структуру системи освіти, що включала дошкільні заклади при міських промислових підприємствах, сільських та селищних народних комунах, 9-річні школи для дітей віком від 7 до 16 років (5-річна молодша школа, 2-річна неповна середня та 2-річна повна середня), мережу професійних та вищих навчальних закладів з терміном навчання не менше трьох років після 9-річної школи.

У 1978 році відбувся Третій Пленум ЦК КПК 11-го скликання, на якому був проголошений старт політиці реформ і відкритості, покладено початок модернізації соціалізму. У сфері видавничої справи керівництво країни видало низку державних документів: «Тимчасове положення про роботу видавництва» (10 січня 1980 року), яке зазначало завдання видавничої роботи як «служіння народу та служіння соціалізму», «Повідомлення, що рекомендує плановий та поетапний розвиток книгарень, книжкових кіосків, книжкових кіосків та книготорговців, які перебувають у колективній та індивідуальній власності», що значно стимулювало життєздатність ринку (грудень 1980 року), «Рішення про посилення видавничої справи» (1983 р.), які наголошували на наданні «повної свободи ентузіазму центральних та місцевих видавничих відомств»; «Тимчасові заходи щодо управління платними послугами та комерційною діяльністю газет, періодичних видань та видавництв» (березні 1988 року) про забезпечення сильнішої політичної підтримки ринково-орієнтованої діяльності періодичних видавничих підприємств.

Наприкінці 1980-х років редакціям газет та журналів було дозволено функціонувати як комерційним підприємствам. Періодичне видавництво поступово перетворилося на великомасштабну та інтенсивну промисловість.

Водночас упродовж 1980-х років була остаточно сформульована теорія трьох рівнів дитячої літератури:

1. Література для дітей молодшого віку (幼年 від народження до 4 років);
2. Література для дітей (童年, з 4 до 15 років);

3. Підліткова література (少年, з 15 до 18 років) [5].

Це позначилося на дитячій періодиці, яка перейшла на «більш точне позиціонування для різних вікових груп, ретельнішу відповідність змісту і форми, що сприяло підвищенню конкурентоспроможності, адаптивності, поглибленню психологічної обізнаності юних читачів та їхніх батьків» [6].

З 1977 року по 1979 рік у КНР створено 7 нових дитячих періодичних видань. У 1978 році відновлюють свою діяльність журнали «Маленькі друзі», «Дитячий вік», «Ми любимо науку», «Дитяча література», «Молодіжна література та мистецтво» та ін. За даними Кана Хун'є, з 1980 по 1989 роки засновано ще 54 нових дитячих періодичних видання по всій країні. Загальна кількість дитячих газет і журналів у 1980 році – 43, у 1983 році – 83 [7]. У 1999 році загальна кількість періодичних дитячих видань сягла 103.

Показовим фактором значущості видання в суспільстві є критерій тиражності. Кан Хун'є зазначає, що «у той період у Китаї існувало п'ять дитячих періодичних видань тиражем більше мільйона екземплярів, таких як «Світ школярів», «Світ молодших школярів», «Піонери» і «Другий клас». За 10 років з 1983 по 1992 год вийшло 12 комплексних дитячих періодичних видань тиражем більше 400 тис. томів, наприклад, «Піонери», «Нова молодь» [7].

Крім відновлення відомих дитячих журналів, після періоду стагнації почали створюватися нові. До прикладу, 32-сторінковий журнал 《广东儿童》 – у перекладі українською «Діти Гуандуна». Журнал містив рубрики «Використовуй свій мозок», «Ідіоматичні історії», «Композиції, перевірені всіма»; твори різних жанрів (вірші, загадки, скоромовки, дитячі пісні, історії знаменитостей, дитячі малюнки, прислів'я, байки, старовинні жарти, китайські та зарубіжні народні казки тощо). Для журналу писали відомі дитячі письменники Хуан Цін'юнь, Цінь Му та інші. Особливе місце приділялося ілюстраціям.

У 1988 році започатковано журнал 《中外少年》 – «Підлітки Китаю та зарубіжжя». Надаючи багатий та різноманітний контент, такий як дитячі літературні твори, науково-популярні знання, поточні соціальні події та історії персонажів, журнал прагнув стимулювати навчальні інтереси дітей, сприяти міжкультурному обміну та розширенню глобальних перспектив. Журнал фокусувався на розвиткові навичок міжкультурного спілкування у молодих людей та розширював міжнародний кругозір читачів, знайомлячи їх із культурами, звичаями та історіями з усього світу. Водночас журнал також приділяв увагу проблемам зростання підлітків, надавав їм рекомендації та допомогу в навчанні, житті та міжособистісних стосунках. Слоган журналу: «Підлітки Китаю та зарубіжжя» – це ваші найкращі друзі юності». Основні рубрики: Анекдоти Ліанлянькан, Very STAR, Дошка оголошень про кохання, Науково-дослідний інститут іграшок, Micro Fun, Магазин DIY, Професійний візіонер, Креативна фотостіна, Всезнайка, Книга детективних подій, Візуальний тест, Музей китаєзнавства, спільне читання, кубик розуму, будинок пригод, аніме-бар, калейдоскоп, короткий огляд, майстер-клас з поезії, як читати, «Вікно чудес», шоу талантів у галузі захисту довкілля.

IV. 2000 – 2024 рр. – *етап інтегрування дитячої періодици із «новими медіа», звуження спектру педагогічного потенціалу.*

У новому тисячолітті актуальним завданням для КНР стає інтеграція у світове інформаційне суспільство. У 2006 році були внесені зміни до «Закону про обов'язкову освіту», де було наголошено на відповідальності урядів усіх рівнів за організацію обов'язкової освіти. Закон вимагав всебічної реалізації якісної освіти, що забезпечує надійну інституційну гарантію для сприяння сталому розвитку країни. Як результат, у 2008 році «показник охоплення дітей початковою освітою досяг 99,5%, загальний показник охоплення неповними середніми школами – 98,5%» [8].

У 2009 році Міністерство освіти КНР звітувало про повну реалізацію програми безкоштовної обов'язкової освіти у міських та сільських районах країни: понад 160 мільйонів учнів обов'язкової освіти по всій країні були звільнені від плати за навчання

та різних зборів [9]. У 2010 році Держрада КНР прийняла «Програму середньострокової та довгострокової реформи та розвитку освіти КНР (2010-2020 рр.)», спрямовану на вдосконалення системи освіти соціалізму з китайською специфікою.

На цьому етапі відбувається процес ранжування найкращих періодичних видань. Національний департамент управління пресою та публікаціями КНР послідовно організував премії: «Національні журнали», «Сто ключових національних журналів», «Площа періодичних видань Китаю», «100 найкращих газет та періодичних видань Китаю», «Рекомендуйте 100 чудових газет та періодичних видань дітям по всій країні» тощо.

Китайські журнали завоюють світовий ринок. Такі журнали, як "Light: Science and Applications (англ.)", "Nano Research (англ.)" і "Cell Research (англ.)" увійшли до числа кращих у світі за факторами впливу в цій предметній галузі. Більше 95% журналів по всій країні запустили цифрові онлайн-публікаційні послуги.

На етапі інтегрування дитячої періодики із «новими медіа» відбувається збільшення зацікавлення фахівців аналітичним та стратегічним науковим пошуком у сфері розповсюдження, впливу та маркетингу дитячих газет і журналів. Згідно з даними Звіту про статистичний моніторинг «План розвитку дітей Китаю (2011-2020)» за 2019 рік, «у 2019 році по країні видано ... 206 видів періодичних видань для початкової школи загальним тиражем 380 мільйонів екземплярів» [10]. У 2020 році цей показник збільшився до 209.

Періодика охоплює різні вікові категорії такі, як немовлята та малюки, дошкільники, молодша початкова школа, середня та старша початкова школа, середня та старша школа, а також деякі групи етнічних меншин (монголи, уйгури, казахи, корейці тощо) [11].

За свідченням Лі Сюецянь, директора Китайського агентства дитячої преси та публікацій, дитячі журнали наразі реалізують такі функції: 1) освітня, 2) функція формування особистості, 3) функція поширення інформації, 4) функція інтелектуального розвитку, 5) функція розвитку естетичних здібностей, 6) функція розваги, 7) функція соціалізації.

Утім, дитячі журнали КНР залишаються найважливішим чинником ідеологічного виховання дітей шкільного віку. Дослідники зазначають, що «вони не лише виконують основні функції з надання допомоги дітям у розвитку навичок читання, дбають про поглиблення знань, але й беруть на себе відповідальність за виховання дітей, формування основних соціалістичних цінностей» [12].

Беручи до уваги функції й шляхи реалізації педагогічного потенціалу, періодичні видання для дітей шкільного віку, започатковані в КНР на цьому етапі, можна класифікувати так:

- пізнавально-освітні: 《天天爱学习》 – «Люблю навчатися кожного дня» (2000); 《小爱迪生》 – «Маленький Едісон» (2000); 《小聪仔》 – «Маленький розумник» (2001); 《少儿科技》 – «Дитячий журнал про науку і технології» (2002); 《小哥白尼·军事科学画报》 – «Маленький Коперник. Ілюстрований журнал військової науки» (2006); 《趣味·数学》 – «Весела математика», підрозділ «Маленького Коперника» (2008); 《少儿科学周刊》 – «Дитячий науковий тижневик» (2011); 《课堂内外·科学Fans》 – «У класі та поза ним: Шанувальники науки» (2012); 《小火炬·少年兴趣地理》 – «Смолоскип: Цікава географія для підлітків» (2015); 《少儿国学》 – «Дитяче китаєзнавство» (2012); 《科学故事会》 – «Клуб наукових історій» (2019); 《作文大王 (小学版)》 – «Король композиції (для початкової школи)» (2001); 《疯狂作文》 – «Шалене письмо» / «Божевільна композиція» (2008);

- спрямовані на розвиток дитячої творчості: 《少年发明与创造》 – «Підліткові винаходи та творчість» (2001); 《幼儿美术》 – «Дитяча творчість» (2018);

- літературні: 小作家选刊》– «Вибрані твори маленьких письменників» (2001); 《小读者》– «Маленький читач» (2002); 《快乐童话》– «Веселі/Щасливі казки» (2004); 《趣味阅读》– «Цікаве (або веселе) читання» (2012); 《十月少年文学》– «Жовтнева молодіжна література» (2016);
- комплексні: 《知心姐姐》– «Близька сестра» (2002); 《小樱桃》– «Вишенька» (2010);
- розважальні: 漫画PARTY - «Комікс-паті/ Вечірка коміксів» (2002); 《小火炬·幽默故事》– «Смолоскип. Гумористичні історії» (2007, зараз не); 《燃烧的蔬菜》– «Палаючі овочі» (2016).

Висновки. Отже, проведені дослідження дає підстави констатувати, що педагогічний потенціал періодичних видань для дітей шкільного віку КНР упродовж другої половини XX – початку XXI століття не був сталим і залежав від низки чинників, як-от: суспільно-політична й ідеологічна складова, особливості освітньої політики; нормативно-правове регулювання виходу у світ періодичних видань, зокрема дитячих; мета, завдання, кількісні і якісні характеристики дитячої періодики. Це дозволило обґрунтувати 4 етапи розвитку педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку КНР у досліджуваній період. Виокремити провідні напрями реалізації педагогічного потенціалу дитячої періодики (виховний, освітньо-пізнавальний, комунікативний, творчий, естетичний) та їх особливості в межах кожного етапу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу тенденцій розвитку педагогічного потенціалу періодичних видань для дітей шкільного віку України і КНР у період другої половини XX – початку XXI століття.

Література

1. 王泉根：六十年儿童文学的发展思潮与创作演变 范 冰 洁 译。《中国儿童文学》2009年第1期。URL: <https://www.chinanews.com.cn/cul/news/2009/06-03/1718980.shtml>
2. 康红叶 改革开放前中国少儿期刊发展研究——基于1949—1977年的数据《新闻传播》2022年第20期61-62,共2页 康 洪 译。Дослідження розвитку дитячих періодичних видань у Китаї до реформ та відкритості (на основі даних з 1949 по 1977 рр.). *Новини комунікації*. 2022. № 20. С. 61-62. URL: <https://qikan.cqvip.com/Qikan/Article/Detail?id=00002-EKE5J987JP0MLD89JP0MNR>
3. 责任编辑/姚胜祥 书荒年代 姚 胜 祥 译。Епоха книжкового голоду. *Світ літератури та історії*. 2018. URL: https://www.sohu.com/a/250991605_612398
4. 樊发稼. 中国儿童文学发展史概述. /樊发稼. 范 冰 洁 译。Короткий огляд історії розвитку дитячої літератури Китаю. URL: <http://www.chinawxbh.com/html/sekx/view9.html>
5. 王泉根. 儿童文学：新潮与传统. 文艺评论 // 文艺评论. 范 冰 洁 译。Дитяча література: традиції та новаторство. *Літературна критика*. 1998. № 3. С. 74—79.
6. 中华读书报 《(2019年06月12日) 少儿期刊百年回眸》 陈 冰 译。Огляд дитячої періодики за століття. *Китай читає новини*. 2019. URL: https://epaper.gmw.cn/zhsdb/html/2019-06/12/nw.D110000zhsdb_20190612_2-14.htm
7. 康红叶 我国少儿期刊发展历程回顾与启示 2021-09-16. 康 洪 译。Огляд та освіта розвитку дитячих журналів у моїй країні. Вип. 7. 2021. URL: <https://m.fx361.com/news/2021/0916/8850174.html>
8. 2008年全国教育事业统计公报. Національний статистичний бюлетень з розвитку освіти, 2008. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_fztjgb/201002/t20100205_88488.html
9. 三年四大步：我国城乡全面实现义务教育免费历程. Чотири великі кроки за три роки: шлях до безкоштовної обов'язкової освіти у міських та сільських районах моєї країни.

URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_zt/moe_357/s3580/moe_2395/-moe_2409/tnull_38342.html

10. 2019年《中国儿童发展纲要（2011—2020年）》统计监测报告. Звіт про статистичний моніторинг «План розвитку дітей Китаю (2011-2020)» за 2019 рік. *Національне бюро статистики*, грудень 2020. URL: https://www.stats.gov.cn/sj/zxfb/-202302/t20230203_1900946.html

11. 少儿期刊实施创新性发展战略 Дитячі журнали реалізують інноваційні стратегії розвитку: 2022-11-22. URL: <https://www.zazhi.com.cn/qikanzhishi/124009/>

12. 少儿期刊融合发展路径研 2022-05-30冯静吴明红 出版参考订阅 2022年8期. Фен Цзін, У Мінхун. Дослідження інтегрованого шляху розвитку дитячих періодичних видань. *Часи молодості*. Вип. 8. 2022. URL: <https://m.fx361.com/news/2022/0530/21999433.html>

References

1. Van Tsiuanhen. (2009). Rozvytok ideynykh tendentsii ta tvorcha evoliutsiia dytiachoi literatury za ostanni shistdesiat rokiv. [The development of ideological trends and creative evolution of children's literature over the past sixty years]. *China Reading News*. URL: <https://www.chinanews.com.cn/cul/news/2009/06-03/1718980.shtml> [in China].
2. Kan Khonhe. (2022). Doslidzhennia rozvytku dytiachykh periodychnykh vydan u Kytai do reform ta vidkrytosti (na osnovi danykh z 1949 po 1977 rr.). [A study of the development of children's periodicals in China before reform and opening up (based on data from 1949 to 1977)]. *Novyny komunikatsii*, 20, 61–62. URL: <https://qikan.cqvip.com/Qikan/Article/Detail?id=00002EKE5J987JP0MLD89JP0MNR> [in China].
3. Yao Shensian. (2018). Epokha knyzhkovoho holodu. [The era of book famine]. *Svit literatury ta istorii*. URL: https://www.sohu.com/a/250991605_612398 [in China].
4. Fan Fatszia. Korotkyi ohliad istorii rozvytku dytiachoi literatury Kytai. [A brief overview of the history of the development of children's literature in China]. URL: <http://www.chinawxbh.com/html/sekh/view9.html> [in China].
5. Van Tsiuanhen. (1998). Dytiacha literatura: tradytsii ta novatorstvo. [Children's literature: traditions and innovation]. *Literaturna krytyka*, 3, 74–79. [in China].
6. Chen Siao. (2019). Kytai chytai novyny: ohliad dytiachoi periodyky za stolittia. [China Reads the News: A Look at Children's Periodicals Over the Century]. URL: https://epaper.gmw.cn/zhdsb/html/2019-06/12/nw.D110000zhdsb_20190612_2-14.htm [in China].
7. Kan Khunie. (2021). Ohliad ta vysvitlennia prtsesu rozvytku dytiachykh zhurnaliv u Kytai. [A review and coverage of the development process of children's magazines in China]. *Ohliad ta osvita rozvytku dytiachykh zhurnaliv u moii kraini*, 7. URL: <https://m.fx361.com/news/2021/0916/8850174.html> [in China].
8. Natsionalne statystychnе komiunike pro rozvytok osvity. (2008). [National statistical communiqué on the development of education]. *Natsionalnyi statystychnyi biuleten z rozvytku osvity*. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_ftjgb/201002/t20100205_88488.html [in China].
9. Chotyry velyki kroky za try roky: shliakh do bezkoshtovnoi oboviazkovoї osvity u miskykh ta silskykh raionakh moiei krainy. [Four big steps in three years: the path to free compulsory education in urban and rural areas of my country]. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_zt/moe_357/-s3580/moe_2395/moe_2409/tnull_38342.html [in China].
10. Zvit pro statystychnyi monitorynh «Plan rozvytku ditei Kytai (2011–2020)» za 2019 rik. (2019). [Report on the statistical monitoring of "China's Children's Development Plan (2011–2020)" for 2019]. *Natsionalne biuro statystyky*. 2020. URL: https://www.stats.gov.cn/sj/zxfb/202302/t20230203_1900946.html [in China].
11. Dytiachi zhurnaly realizuiut innovatsiini stratehii rozvytku. (2022). [Children's magazines implement innovative development strategies]. URL: <https://www.zazhi.com.cn/qikanzhishi/124009/> [in China].
12. Fen Tszin, U Minkhun. (2022). Doslidzhennia kompleksnoho shliakhu rozvytku dytiachoho periodychnoho druku. [Research into the comprehensive path of development of children's periodicals]. *Youth Times*, 8. URL: <https://m.fx361.com/news/2022/0530/21999433.html> [in China].

Zelenska L.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
zelenshaya_ludmila@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3324-5173

Lu Xu

Applicant of the third (educational-scientific) level of higher education,
Department of Education and Innovative Pedagogy of
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
767840480@qq.com
orcid.org/0009-0003-5074-3435

**STAGES OF REALISATION OF THE PEDAGOGICAL POTENTIAL
OF PERIODICALS FOR SCHOOL-AGE CHILDREN IN CHINA**

The article reveals the role of periodicals for school-age children in the socialisation, education and upbringing of the younger generation. Attention is focused on the importance of conducting comparative research in this area in order to adapt valuable ideas and practical experience in the current conditions of digitalisation of society. The evolution of the pedagogical potential of periodicals for school-age children in China in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries is traced, and the leading directions of its implementation (educational, educational and cognitive, communicative, creative, aesthetic) are outlined. The criteria for substantiating the stages of realisation of the pedagogical potential of periodicals for school-age children in China in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries are determined: peculiarities of the educational policy of the State; regulatory and legal regulation of the publication of periodicals, including children's ones; purpose, tasks, quantitative and qualitative characteristics of children's periodicals; ways of realising the pedagogical potential. The article characterises the stages of development of the pedagogical potential of periodicals for school-age children in China during the studied period: I. 1949-1966 - the initial stage of development of Chinese children's periodicals, with the predominance of the educational and educational component of the pedagogical potential; II. 1967-1977 - the stage of stagnation in the development of Chinese children's periodicals, with the limitation of the pedagogical potential by the ideological component; III. 1978 - 1999 - a stage of intensive development of children's periodicals, with a significant expansion of the range of pedagogical potential; IV. 2000 – 2024 - the stage of integration of children's periodicals with 'new media', narrowing the range of pedagogical potential. The functions of periodicals for school-age children in China are defined: 1) educational, 2) function of personality formation, 3) function of information dissemination, 4) function of intellectual development, 5) function of aesthetic development, 6) function of entertainment, 7) function of socialisation. The ways of realisation of these functions are presented on the example of the leading periodicals for school-age children of China at different historical stages ('Children's Age', 'Little Friends', 'Middle School Students', 'Good Children', 'Red Soldiers', 'We Love Science', 'Children's Literature', 'Youth Literature and Art', 'Teenagers of China and Abroad', 'Guangdong Children' and others). The article provides statistical data on the number and classification of children's periodicals in China at the stage of their integration with 'new media'.

Key words: children's periodicals, school age, potential, functions, China, criteria, periodisation.

УДК 373.2.015.31:172.15]:78
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-98-106

Лісовець О. В.

докторка філософії в галузі освіта/педагогіка (*PhD*),
доцентка кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
lisovets.oksana@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4685-3589

Чжен Гохуй

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
zhengguohui774@gmail.com
orcid.org/0009-0001-6305-663X

**ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ 5–7 РОКІВ ЗАСОБАМИ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

У статті комплексно розглядаються поняття патріотизму як важливого соціального та морального принципу, що формує у людини глибоке почуття любові, прихильності, відповідальності та гордості за свою Батьківщину. Обґрунтовується проблема виховання патріотичних почуттів і цінностей у дітей у процесі їхнього залучення до культурної спадщини свого народу через різноманітні види мистецтва. Окреслюються основні критерії та показники патріотизму, подається аналіз його інтерпретації у різних аспектах – історичному, культурному, соціально-психологічному. Особлива увага приділяється питанню виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку як актуального завдання сучасної дошкільної освіти. У статті обґрунтовується важливість і доцільність використання засобів музичного мистецтва для формування у дошкільників патріотичних почуттів, національної самосвідомості, духовно-моральних цінностей.

Розглядаються теоретичні підходи до виховання патріотизму, а також практичні аспекти організації музично-виховної діяльності в умовах закладів дошкільної освіти. Аналізуються можливості впливу музичного мистецтва на розвиток емоційної сфери дітей, їх естетичного сприймання, формування національної ідентичності через залучення до культурної спадщини українського народу. Детально описуються види музичних засобів, які можуть бути ефективно використані у виховному процесі: українські народні пісні, сучасні авторські твори патріотичного спрямування, музично-рухові ігри, театралізовані інсценізації, елементи фольклору.

Увага приділяється аналізу форм і методів музичного виховання, які сприяють патріотичному розвитку дітей 5–7 років, а також визначенню педагогічних умов, що забезпечують ефективність цього процесу. Вивчаються завдання патріотичного виховання у контексті освітньої діяльності ЗДО, окреслюються шляхи їх реалізації через інтеграцію музичного мистецтва з іншими освітніми напрямками. Наводяться результати сучасних досліджень і рекомендації науковців та практиків у сфері дошкільної освіти щодо формування в дітей любові до рідного краю, національної гордості, поваги до традицій і культурних надбань українського народу.

Ключові слова: патріотичне виховання, дошкільний вік, музичне мистецтво, народні пісні, музично-рухові ігри, національна культура, заклад дошкільної освіти, національна свідомість.

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні реалії вимагають особливої уваги до формування у дітей дошкільного віку почуття патріотизму, любові до Батьківщини, національної ідентичності. Патріотичне виховання – це системна діяльність педагогів, родини та суспільства, спрямована на формування у дітей любові до Батьківщини, національної самосвідомості та гідності. Воно передбачає виховання шанобливого ставлення до рідної мови, культури, традицій, відповідальності за збереження природи, прагнення зробити особистий внесок у розвиток країни, зацікавленості у міжнаціональному спілкуванні та готовності працювати на благо своєї держави й народу. В Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України чітко сформульована мета патріотичного виховання – «передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистих рис громадянина України, які включають в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту» [10].

Музичне мистецтво відіграє важливу роль у вихованні дітей, оскільки сприяє розвитку емоційної сфери, естетичних почуттів, пізнання традицій та культури свого народу. На думку дослідниць Н. Гавриш, О. Кононко, раннє залучення дітей до музичних творів національного спрямування сприяє формуванню емоційного зв'язку з культурною спадщиною. Тож сучасна система дошкільної освіти відводить важливе місце музичному мистецтву у вихованні патріотизму дошкільників [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виховання патріотизму є багато-аспектною проблемою через свою інтегративну функцію, тому є значущою для усіх ланок освіти, зокрема дошкільної. Виховання патріотизму у дітей 5-7 років – дуже складний за своїм характером процес, який потребує серйозного забезпечення педагогів методичним інструментарієм, а також усвідомлення ними актуальності і важливості такої роботи саме з дітьми дошкільного віку. Питанням патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку займалися сучасні науковці, такі як Л. Артемова, А. Богуш, А. Виноградова, Н. Гавриш, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, Т. Поніманська, Л. Березівська, С. Гончаренко, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, С. Лопатюк, О. Савченко, Н. Скотна, Г. Корж, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. Їхні роботи висвітлюють теоретичні засади, зміст і методику ознайомлення дітей з українською національною культурою, літературою, мистецтвом; розкривають методичні прийоми ознайомлення дітей з державними і національними символами, побутом, звичаями, народним промыслом, мистецтвом тощо.

Теоретичні й методологічні основи формування патріотизму досліджували також І. Бех, А. Бойко, М. Боришевський, С. Гончаренко, Г. Філіпчук та ін. Необхідність виховання у дітей патріотичних почуттів і цінностей у процесі їхнього залучення до культурної спадщини свого народу через різноманітні види мистецтва акцентовано в педагогічній спадщині Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського та в дослідженнях сучасних учених (П. Вербицької, Т. Гавлітіної, М. Качур, О. Коберника, О. Коркішко, В. Мірошніченко, С. Оришко, М. Павленко, О. Сухомлинської та ін.)

Проблеми патріотичного виховання громадян України стали предметом низки дисертаційних досліджень і наукових праць (А. Афанасьєв, В. Герасимчук, Т. Гаврилова, В. Дзюба, В. Коваль, О. Коркішко, О. Красовська, І. Охріменко, П. Онищук, М. Томчук, В. Шевченко)

Українськими науковцями Л. Масол, О. Рудницька, Г. Падалка, Л. Хлебнікова та ін. було проаналізовано основні підходи до вивчення українознавчого музичного матеріалу, виховний потенціал української народної пісні, особливості її використання у процесі навчання та виховання дітей різних вікових груп [1, с. 114].

Окремі аспекти використання музичного фольклору у патріотичному вихованні дітей висвітлені у працях І. Хланти, В. Гошовського, В. Мадяр-Новак, С. Садовенко, Т. Стегайло, Т. Вовк та інших.

Мета статті: проаналізувати проблему виховання патріотизму у дітей 5-7 років засобами музичного мистецтва в умовах закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній практиці патріотичне виховання постає як цілеспрямований творчий процес взаємодії педагога та дитини щодо формування патріотизму як моральної якості особистості. Тобто йдеться про виховання патріотизму – одну з найактуальніших проблем сучасного суспільства. В нинішні часи повномасштабного вторгнення росії в Україну, зрозуміло, що без виховання патріотизму у молодого покоління ми не зможемо впевнено рухатися вперед, тому що наше майбутнє повинно мати свій моральний стержень – любов до Батьківщини, вірність їй та готовність стати на захист свого народу.

У науковій літературі патріотизм інтерпретується в різних аспектах: як особлива прихильність до своєї країни; як почуття особистої ідентифікації з країною; як особлива турбота про добробут країни; як готовність жертвувати собою, щоб сприяти добробуту країни. Патріотизм, деякою мірою, це певний соціальний і моральний принцип, який викликає у людини почуття прихильності до своєї країни. Він викликає почуття гордості за свою націю, країну або культуру. Патріотизм визначає ставлення особистості до своєї Батьківщини, до її історичного минулого та сьогодення. Патріотизм включає в себе взаємопов'язану сукупність моральних почуттів та характеристик поведінки [2, с. 6].

Значення слова «патріотизм» визначається більшістю словників як «любов до Батьківщини, Вітчизни», а «патріот» – як «людина, що розділяє патріотичні почуття, ідеї». Термін «патріотизм» /грец. *patre* – батьківщина/ визначається, як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, що звичайно називається любов'ю до батьківщини. Любов така включає: піклування про інтереси та історичну долю країни і готовність заради них до самопожертви; вірність батьківщині, що бореться з ворогами; гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого, і успадкованих від нього традицій; прив'язаність до місця проживання /до міста, села, області, країни в цілому/. Всі ці прояви патріотизму знайшли відображення в моральній свідомості людства і в змісті різних моральних вимог. Саме тому патріотизм і є одним із принципів моралі. В періоди великих історичних потрясінь патріотичні почуття різко загострюються. Виховання патріотизму у підростаючого покоління – одне із найважливіших завдань всієї системи освіти і виховання [17].

Науковці І. Бех та К. Чорна у «Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» дають власне визначення цього поняття. «Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Основними критеріями і показниками патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими» [3, с. 17].

Як зазначають Н. Гавриш і К. Крутий, патріотизм – це природна прихильність і любов до рідної землі, мови, культури; глибоке моральне почуття, показник і виразник найвищих проявів духовного світу людини [6, с. 5].

Патріотизм у дітей 5-7 років визначається як емоційно-моральне ставлення до своєї країни, її культури та традицій. Основними напрямками патріотичного виховання є формування любові до рідної мови, народних символів, культурної спадщини через різні види мистецтва.

Важливим завданням патріотичного розвитку в закладах дошкільної освіти є прищеплення вихованцям чіткого усвідомлення національної самоідентичності, що

проявлятиметься у знанні маленькими особистостями власної історії, культури, звичаїв та традицій свого народу [15, с. 324].

Діти 5-7 років перебувають на етапі активного розвитку, коли відбувається формування базових моральних уявлень, структури мислення та сприйняття навколишнього світу. Цей віковий період визначається важливими психологічними особливостями, такими як готовність до сприйняття соціальних норм, наочності та емоційної вразливості. Діти цього віку є досить вразливими до зовнішніх впливів, особливо у контексті формування цінностей та ставлення до навколишнього світу. Використання музичного мистецтва у процесі патріотичного виховання в цей період має свою вагомую значимість для дітей старшого дошкільного віку. Музика є не лише способом ознайомлення з культурною спадщиною свого народу, а й механізмом формування особистісних цінностей, розвитку емоційної сфери, соціальних компетентностей та формування патріотичних почуттів.

Музика – один з видів мистецтва, який суттєво впливає на становлення особистості. Вона збагачує почуття дитини, сприяє оволодінню вмінням відчувати ритм і мелодію твору, формує здібності адекватно реагувати на них своїм голосом і рухами, розвиває інтерес до різних музичних інструментів і бажання на них грати. Головне в музичному розвитку дошкільника – повести дитину в різнобарвний світ музики, навчити дитину «жити нею». Саме музичне мистецтво є одним із ефективних засобів виховання дітей 5-7 років [14, с. 278].

У педагогіці музика завжди визнавалась одним з найсильніших засобів впливу на духовний світ людини і тому використовувалась як інструмент його формування. Афористичного значення набув вислів В. Сухомлинського про роль музичного виховання, яке відомий педагог вважав не стільки вихованням музиканта, скільки вихованням людини. Саме тому В. Сухомлинський, підтримуючи прогресивні ідеї музичної педагогіки, підкреслював унікальну роль музичного виховання, що естетично забарвлює все духовне життя особистості. Пізнання світу почуттів неможливе без переживання музики: «без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури» [13].

Як зазначає дослідниця Л. Аристова, музичне мистецтво може бути ефективним засобом виховання патріотичних почуттів у дітей. Музика допомагає дітям відчувати себе частинкою культурної спадщини своєї країни, підвищити національну свідомість та розвинути почуття гордості за свою націю. Вчена аналізує наступні засоби, якими музичне мистецтво може впливати на патріотичне виховання дітей:

вивчення національної музики (цей засіб допомагає дітям зрозуміти національну культуру своєї країни та історію її розвитку. Вони можуть вивчати характерні національні мелодії, унікальні народні танці (гопак, метелиця, козачок, коломийка тощо), українські народні інструменти (бандура, кобза, цимбали, трембіта тощо));

виконання національної музики (це може бути способом підвищення національної свідомості та розвитку почуття гордості за свою націю. Діти можуть вивчати та виконувати державний гімн, народні гімни («Ой, у лузі червона калина...», «Боже великий, єдиний...», «Рече та стогне Дніпр широкий»), народні пісні, сучасні українські пісні тощо;

участь у музичних заходах, таких як концерти, фестивалі, флеш-моби, свята, тематичні заходи та інші події, допоможуть відчувати дітям національну гордість та розвинути соціальні вміння;

заняття музикою у закладах дошкільної освіти ефективно впливає на процес виховання патріотизму у дітей старшого дошкільного віку. Вони можуть включати вивчення національної музики, інструментальну, вокальну підготовку, знайомство з національними музичними інструментами [1, с. 233].

Г. Волошина, аналізуючи роль музики у патріотичному вихованні особистості, стверджує, що патріотично-виховна сила музичного мистецтва здатна викликати у дитини непереможне бажання наслідувати улюблених героїв, адже в цьому полягає

сила гарної музики. Значення музики зовсім не вичерпується лише тим, що вона збагачує естетичний світ людини, прикрашає її життя. Мистецтво збагачує увесь духовний світ людини, воно – великий помічник у всіх справах, натхненник у праці. Саме тому мистецтву, а зокрема музиці, було надано такого великого значення у всій системі соціального виховання. Музично-перцептивна діяльність просякнута почуттєвістю, живим тонусом, ставленням, емоційністю людини. Саме в цьому, в емоційній повноті, почуттєвому бутті виявляється багатство її індивідуального змісту. В умовах педагогічно організованого процесу слухання (сприйняття) музичного матеріалу розгортається як система дій, орієнтованих як на забезпечення музично-слухового досвіду, так і на актуалізацію духовного потенціалу особистості [5, с. 127].

Ю. Якименко та О. Іваненко Вивчали вплив музики на емоційний та моральний розвиток дітей і дійшли висновку, що музичні твори викликають глибокий емоційний відгук, який сприяє закріпленню патріотичних почуттів [8, 16].

Використання музичних творів патріотичного спрямування (народні пісні, гімни, авторські твори) допомагає дітям усвідомити значущість національних цінностей та історичних подій.

Українська народна музика та пісня, за дослідженням І. Газіної, є важливими засобами виховного впливу на дітей дошкільного віку. Вони вирізняються простотою для сприйняття, емоційною насиченістю та змістовністю, що відображає національні традиції. Музичне середовище сприяє розвитку творчої активності дітей, удосконаленню їхніх художньо-естетичних здібностей і впливає на внутрішній світ дошкільників. Завдяки цьому формується патріотичне ставлення та інтерес до національних цінностей, що слугує міцною основою для становлення свідомого громадянина-патріота [7, с. 47].

Виховання в дітей 5–7 років справжнього патріотизму на музичних заняттях у закладі дошкільної освіти здійснюється через такі форми взаємодії музичного керівника з дітьми, як: слухання високохудожніх зразків української класичної музики, народних пісень, колискових; бесіди про відомих українських співаків, композиторів, про найяскравіші зразки їхньої інструментальної та сценічної музики; проведення музично-рухових ігор з національним колоритом; ознайомлення з історією виникнення та побутування українських народних інструментів, способів гри на них; інсценізація народних звичаїв та обрядів, що супроводжується характерними піснями, закличками, танцями тощо.

В. Сухомлинський стверджував, що вивчення народних пісень і колискових, співанок тощо сприяє формуванню зв'язку з національною культурою.

Дослідниці Н. Гавриш та О. Косенчук у своїй хрестоматії «Моя країна – Україна» пропонують низку музичних творів для старшого дошкільного віку, які є ефективними у вихованні патріотизму у дітей: коломийки Марійки Підгірянки, колискові, народні пісні («Хвалилася дівчина»), авторські українські пісні («Моя сопілка» Катерини Перелісної, «Український гопачок» Тамари Кржемінської, «Ой, заграйте дударики» Володимира Панченка тощо) [12].

Важливо пам'ятати, що патріотичне виховання старших дошкільників у процесі інструментального музикування повинно бути проведене з урахуванням вікових особливостей та інтересів дітей.

Проведення музично-рухових ігор з національним колоритом у ЗДО забезпечує розвиток координації, пам'яті, а також є важливим засобом всебічного розвитку дошкільників, адже вони сприяють формуванню ритмічних навичок, емоційного сприйняття музики, комунікативних здібностей, а також знайомлять дітей з культурною спадщиною свого народу. При організації музично-рухових ігор з національним колоритом вихователям варто використовувати автентичні народні пісні, традиційні танцювальні рухи, фольклорні мотиви, що відповідають віковим особливостям дітей (для молодшого дошкільного віку підходять прості ритмічні ігри з піснями-іграшками, а для старших – сюжетні народні, музичні ігри). Наприклад, «Подоланочка» – хороводна гра, що розвиває ритмічність і координацію, вміння дітей

виконувати танцювальні рухи під певний музичний супровід; розвиває музикальний слух, голос; виховує патріотичні почуття на основі знайомства дітей із музичною спадщиною українського народу, бажання танцювати народні хороводи, інтерес до народних музичних ігор. «Тин» – музична гра, яка сприяє вихованню патріотичних почуттів на основі знайомства дітей з музичною спадщиною українського народу; закріпленню народних танцювальних рухів; формує інтерес до народних музичних ігор. «Гра з бубном» – музична гра, яка закріплює вміння дітей виконувати танцювальні рухи; виховує патріотичні почуття на основі знайомства дітей з музичною спадщиною українського народу; бажання вивчати народні танці, формує інтерес до народних музичних інструментів тощо [11, с. 139].

Інсценізація музичних творів на теми історії та традицій України допомагає дітям засвоювати зміст культурної спадщини через театралізовану діяльність. Відтворення традиційних обрядових дійств дітьми сприяє вихованню у них любові та поваги до своєї культури та народних традицій. Діти 5-7 років з нетерпінням чекають різдвяних, новорічних, великодніх свят, щоб вшанувати пам'ять про своїх предків та продовжувати їх сімейні традиції

Не менш вагомим засобом виховання патріотизму у дітей 5-7 років є і використання класичної та сучасної української музики. Діти не лише дізнаються про талановитих авторів та композиторів своєї Батьківщини, які зробили значний внесок у музичне мистецтво країни та світу, а й розширюють свій музичний досвід, що сприяє формуванню їх естетичного смаку та гордості за своїх мистецьких діячів.

Заклади дошкільної освіти для ефективного та успішного здійснення процесу виховання патріотизму у дітей 5-7 років засобами музичного мистецтва повинні створити відповідні педагогічні умови. Проаналізувавши праці сучасних науковців, ми дійшли висновку, що закладам дошкільної освіти варто забезпечити наступні педагогічні умови:

- *формування професійно компетентного педагога*. Підготовленість педагогів до здійснення процесу формування патріотизму передбачає наявність у них відповідного рівня професійної компетентності, професійної майстерності, а також здатності до саморегуляції та налаштованості на вирішення поставлених завдань;

- *створення предметно-розвивального середовища* для патріотичного виховання дітей 5-7 років. Розвиток особистості майбутнього громадянина – патріота України не можливо без відповідного розвивального середовища. Тому разом з підвищенням педагогічної компетентності велика робота повинна бути проведена щодо створення розвивального середовища в групах. В кожній дошкільній групі варто оформити куточки національної та народної символіки, сформувати добірку віршів про Україну, Київ, рідну природу, Батьківщину, зібрати бібліотечку українського фольклору: народні прикмети, прислів'я, легенди, загадки, заклички, колисанки, народні ігри, тощо, підібрати фонотеку українських пісень, відеофрагментів з музичними кліпами та народними танцями тощо;

- *співпраця вихователів, батьків та музичних керівників* дозволяє забезпечити системний підхід до патріотичного виховання дошкільників засобами музичного мистецтва. Вихователі – головні провідники ідей патріотизму в закладах дошкільної освіти. Вони організовують освітній процес, інтегруючи патріотичні мотиви в різні види діяльності, зокрема: використання народних і сучасних патріотичних пісень у повсякденному житті групи; проведення тематичних занять з елементами музики, створення умов для театралізованої діяльності, яка включає виконання народних пісень, танців та обрядових дійств; спільна діяльність із музичним керівником для організації свят та розваг патріотичної тематики.

Музичні керівники відіграють ключову роль у розвитку музичного слуху, емоційного сприйняття та виконавських здібностей дітей. Їхні завдання включають: добір відповідного музичного репертуару (українські народні пісні, твори сучасних українських композиторів, патріотичні марші); навчання дітей співу, хорового виконання, елементарного музикування на простих інструментах; організацію концертів, свят,

фестивалів, присвячених державним і народним святкам (День Незалежності, День захисників і захисниць України, Свято Миколая тощо); активну співпрацю з вихователями та батьками для створення єдиного освітнього простору.

Батьки є першими вихователями дитини, тому їх залучення до музично-патріотичного виховання є надзвичайно важливим. Форми співпраці з батьками можуть включати: проведення родинних свят, де діти разом із батьками виконують народні пісні, беруть участь у танцях та іграх; майстер-класи з вивчення колыскових, родинних традицій, фольклорних пісень; залучення батьків до створення костюмів, декорацій для музичних виступів дітей; спільне відвідування концертів, театрів, етнофестивалів, що популяризують українську культуру.

Для забезпечення системного підходу до патріотичного виховання дітей віком 5-7 років засобами музичного мистецтва важливо організувати ефективну взаємодію між усіма учасниками процесу. До основних форм такої взаємодії вчені відносять:

- консультації, семінари, тренінги для вихователів та батьків щодо використання музичних засобів у патріотичному вихованні;
- спільні проєкти (наприклад, «Пісенна спадщина мого роду», де родини презентують улюблені пісні);
- створення музично-ігрового середовища в закладі дошкільної освіти, де діти мають змогу постійно взаємодіяти з патріотичною музикою;
- музичні екскурсії (відвідування музеїв музичних інструментів, фольклорних виступів, народних ансамблів).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши науково-методичну літературу, можна зробити висновок, що музичне мистецтво є потужним засобом виховання патріотичних почуттів у дітей 5-7 років. Використання народної, класичної та сучасної української музики у поєднанні з активними формами музично-рухової діяльності сприяє формуванню любові до рідної країни, розширенню знань про національну культуру та традиції. Ефективність патріотичного виховання залежить від комплексного підходу, що включає залучення батьків, педагогів та дітей до спільної творчої діяльності. Сучасні дослідження підтверджують важливість емоційного компоненту у формуванні патріотизму в ранньому віці та необхідність інтеграції різних мистецьких засобів у навчально-виховний процес.

Література

1. Аристова Л. Методика музичного навчання та виховання: навч.- метод. посібник. Миколаїв: Іліон, 2018. 404 с.
2. Бех І. Виховуємо патріотизм як почуття. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 4–8.
3. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ: НАПН України Інститут проблем виховання, 2014. 29 с.
4. Вашак О.О., Гринь Ю.М. Особливості національного виховання дошкільників засобами українського народного мистецтва. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта. Полтава, 2023. 120 с.
5. Волошина Г.П., Волошин П.М. Роль музики у патріотичному вихованні особистості/ Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Інститут модернізації змісту освіти МОН України. Київ, 2016. Вип. 86. С.125-130.
6. Гавриш Н., К.Крутий Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. №8. С.2-7
7. Газіна І. О. Методика музичного виховання дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта», вихователів дошкільних навчальних закладів та батьків. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 196 с.
8. Іваненко О. А. Творча самореалізація дошкільників у процесі музичних занять: навч.-метод. посіб. Київ: Видавництво Ліра. К, 2020.196 с
9. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. Київ: Світич, 2009.

10. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: затв. Наказом МОН України № 527 від 06.06.2022.
11. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Патріотичне виховання в ДНЗ. Х.: Вид-во «Ранок», 2015. 192 с. (Серія «Сучасна дошкільна освіта»)
12. Моя країна — Україна: хрестоматія для дошкільнят з національно-патріотичного виховання / автори і укладачі Наталя Гавриш, Ольга Косенчук. Харків: Ранок, 2022 с. 75-78
13. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Твори в 5-ти т. Т.2. К., 1976
14. Чепіга В.Т. Українська духовна музика як історико-культурний та виховний феномен / В.Т. Чепіга, С.М. Чугай. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 13(2). С. 276–283.
15. Човрій М., Сушацька Л. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. випуск 1 (38). С. 323-326
16. Якименко Ю. І. Система Карла Орфа, як ідеальна платформа для всебічного розвитку дитини. Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво», 2019. Вип. 3. С. 206-209
17. Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник. Київ, 2001. 514 с.

References

1. Arystova L. *Metodyka muzychnoho navchannya ta vykhovannya : navch.- metod. posibnyk*. Mykolayiv : Ilion, 2018. 404 s
2. Bekh I. *Vykhovuyemo patriotyzm yak pochatky. Vykhovatel'-metodyst doshkil'noho zakladu*. 2016. № 6. S. 4–8.
3. Bekh I. D., Chorna K. I. *Prohrama ukrayins'koho patriotychnoho vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi*. Kyiv: NAPN Ukrayiny Instytut problem vykhovannya, 2014. 29 s.
4. Vashak O.O., Hryn' YU.M. *Osoblyvosti natsional'noho vykhovannya doshkil'nykh zasobamy ukrayins'koho narodnoho mystetstva. Navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya studentiv spetsial'nosti 012 Doshkil'na osvita*. Poltava, 2023. 120 s.
5. Voloshyna H.P., Voloshyn P.M. *Rol' muzyky u patriotychnomu vykhovanni osobystosti/ Problemy osvity: Nauk.-metod. zb. / Instytut modernizatsiyi zmistu osvity MON Ukrayiny*. Kyiv, 2016. Vyp. 86. S.125-130.
6. Havrysh N., K.Kruti Natsional'no-patriotychno vykhovannya u sytuatsiyi sotsial'noho nespokoyu: zminuyemo pidkody. *Doshkil'ne vykhovannya*. 2015. №8. S.2-7
7. Hazina I. O. *Metodyka muzychnoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku : navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya studentiv napryamu pidhotovky «Doshkil'na osvita», vykhovateliv doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv ta bat'kiv*. Kam"yanets'Podil's'kyy : Aksioma, 2013. 196
8. Ivanenko O. A. *Tvorcha samorealizatsiya doshkil'nykh u protsesi muzychnykh zanyat': navch.-metod. posib. Kyiv: Vydavnytstvo Lira. K, 2020.196 s*
9. Kononko O. L. *Vykhovuyemo sotsial'no kompetentnoho doshkil'nyka: navch.-metod. posib. Kyiv: Svitych, 2009.*
10. *Kontseptsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya v systemi osvity Ukrayiny: zatv. Nakazom MON Ukrayiny № 527 vid 06.06.2022.*
11. Kryvonis M. L., Drobotiy O. L. *Patriotychno vykhovannya v DNZ. KH.: Vyd-vo «Ranok», 2015. 192 s. (Seriya «Suchasna doshkil'na osvita»)*
12. *Moya krayina – Ukrayina: khrestomatiya dlya doshkil'nyat z natsional'no-patriotychnoho vykhovannya / avtory i ukladachi Natalya Havrysh, Ol'ha Kosenchuk. Kharkiv: Ranok, 2022 s. 75-78 1*
13. Sukhomlyns'kyy V.O. *Yak vykhovaty spravzhnyu lyudynu. Tvory v 5-ty t. T.2. K., 1976*
14. Chepiha V.T. *Ukrayins'ka dukhovna muzyka yak istoryko-kul'turnyy ta vykhovnyy fenomen / V.T. Chepiha, S.M. Chuhay. Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. 2013. № 13(2). S. 276–283.
15. Chovriy M., Sukhats'ka L. *Patriotychno vykhovannya ditey starshoho doshkil'noho viku zasobamy ukrayins'koho muzychnoho fol'kloru. Naukovyy visnyk uzhhorods'koho universytetu. Seriya: «pedagogika. Sotsial'na robota»*. 2016. vypusk 1 (38). S. 323-326
16. Yakymenko YU. I. *Systema Karla Orfa, yak ideal'na platforma dlya vsebichnoho rozvytku dytyny. Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoyi konferentsiyi vykladachiv i studentiv*

fakul'tetu doshkil'noyi, pochatkovoyi osvity ta mystetstv. Seriya «Mystetstvo», 2019. Vyp. 3. S. 206-209

17. Yarmachenko M. D. Pedahohichnyy slovnyk. Kyiv, 2001. 514 s.

Lisovets O.

Doctor of Philosophy in the field of education/pedagogy, (PhD),
Associate Professor of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
lisovets.oksana@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4685-3589

Zheng Guohui

PhD student (third level of higher education)
Specialty 011 – Educational and Pedagogical Sciences
Mykola Gogol Nizhyn State University
zhengguohui774@gmail.com
orcid.org/0009-0001-6305-663X

EDUCATION OF PATRIOTISM IN CHILDREN OF 5-7 YEARS OLD BY MEANS OF MUSICAL ART IN PRESCHOOL EDUCATION

The article provides a comprehensive examination of the concept of patriotism as an important social and moral principle that forms a deep sense of love, attachment, responsibility, and pride for one's homeland. The issue of fostering patriotic feelings and values in children through their involvement in the cultural heritage of their people through various forms of art is substantiated. The article outlines the main criteria and indicators of patriotism and analyzes its interpretation from historical, cultural, and socio-psychological perspectives. Particular attention is paid to fostering patriotism in older preschool children as a pressing objective of modern early childhood education. The importance and feasibility of using musical art as a means of developing patriotic feelings, national consciousness, and moral-spiritual values in preschoolers are substantiated.

Theoretical approaches to patriotic education are considered, along with practical aspects of organizing music-based educational activities within preschool institutions. The article explores the potential of musical art to influence children's emotional development, aesthetic perception, and formation of national identity through engagement with the cultural heritage of the Ukrainian people. Specific types of musical tools that can be effectively used in the educational process are described in detail, including Ukrainian folk songs, contemporary patriotic compositions, musical-movement games, dramatized performances, and elements of folklore.

Attention is given to the analysis of forms and methods of musical education that contribute to the patriotic development of children aged 5–7, as well as to the identification of pedagogical conditions necessary for the effectiveness of this process. The goals of patriotic education in the context of preschool educational institutions are studied, and ways of integrating musical art with other areas of learning are outlined. The article also presents findings from current research and offers recommendations from scholars and practitioners in the field of early childhood education on nurturing children's love for their native land, national pride, and respect for Ukrainian traditions and cultural heritage.

***Key words:** patriotic education, preschool age, musical art, folk songs, musical-movement games, national culture, preschool institution, national consciousness.*

УДК 159.923.2

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-107-119

Лук'яненко Ю. М.

аспірантка III курсу кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
yunaumkina@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9802-4702

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ СИБЛІНГОВИХ ВЗАЄМИН В НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

У статті розглядається специфіка формування братніх та сестринських стосунків у неповних сім'ях з урахуванням сучасних проблем українського суспільства. Цей матеріал є актуальним з огляду на переформатування українського суспільства з початком повномасштабного вторгнення. Теоретичне обґрунтування проблеми братніх та сестринських стосунків доповнено емпіричним дослідженням конкретної фокус-групи дітей та батьків, результати якого дають початкові висновки щодо особливостей функціонування неповних сімей та їх впливу на дитячу підсистему та формування братніх та сестринських стосунків у контексті відсутності одного з батьків. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей братніх та сестринських стосунків у неповних родинах. У контексті сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство, зокрема, військових дій, що призводять до тимчасової або постійної відсутності одного з батьків, вивчення особливостей братніх та сестринських стосунків набуває додаткової актуальності. Відсутність батька через військову службу, смерть, полон або вимушену міграцію призводить до значної перебудови сімейної системи, перерозподілу ролей між членами сім'ї, зміни характеру взаємодії між братами та сестрами. Загибель батьків під час військових дій, переїзд сімей за кордон, розлучення батьків через різні стресові фактори – всі ці факти негативно впливають на психологічний стан дітей, а тісні сімейні стосунки з братами та сестрами можуть допомогти подолати небажані наслідки. Ці зміни можуть включати як посилення взаємної підтримки та згуртованості між братами та сестрами, так і загострення суперництва та конфліктів у їхніх стосунках. У статті розглядаються різні аспекти взаємодії сиблінгів в межах кожної конкретної сімейної системи і досліджуються зміни в поведінкових паттернах сиблінгів. Матеріал буде корисним психологам та педагогам, а також може бути цікавим для широкого кола читачів.

***Ключові слова:** сиблінгові стосунки, неповна родина, первісток, середня дитина, родинні зв'язки.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у соціальному та економічному середовищі України призводять до значних змін у структурі та функціонуванні сімейних систем. Особливо гостро ці зміни відчуються в неповних сім'ях, кількість яких, за даними соціологічних досліджень, невпинно зростає. Неповні сім'ї стали поширеним явищем через різні причини: розлучення батьків, смерть одного з них, народження дітей поза шлюбом, а в сучасних реаліях України – також через вимушену розлуку внаслідок військових дій. В таких умовах особливої актуальності набуває дослідження міжособистісних взаємин у неповних сім'ях, зокрема відносин між братами та сестрами (сиблінгами).

Сиблінгові стосунки є одними з найтриваліших міжособистісних відносин у житті людини, які формуються з раннього дитинства і часто зберігаються до похилого віку.

У контексті неповної сім'ї ці відносини набувають особливої значущості, оскільки за відсутності одного з батьків брати і сестри можуть виступати важливим джерелом емоційної підтримки, захисту та соціалізації один для одного. Разом з тим, у таких сім'ях можуть формуватися специфічні паттерни сиблінгової взаємодії, які відрізняються від тих, що спостерігаються у повних сім'ях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які стосуються сиблінгової взаємодії і подальшому впливові на життя людей досліджували такі науковці як Дідук І. А., Крупник Г. А., Крупник І. Р., Кучманіч І. М. Миколайчука М. І., Осьодло В., Посвістак О. А., Святенко Ю. М., Яблонська Т. М., Данні Дж., Леві Д., Томан В., Фергюсон Л., Хол К. С. та багато інших.

В умовах сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство, зокрема військових дій, що призводять до тимчасової чи постійної відсутності одного з батьків, дослідження особливостей сиблінгових взаємин набуває додаткової актуальності. Відсутність батька через військову службу, загибель, полон або вимушену міграцію призводить до суттєвої реструктуризації сімейної системи, перерозподілу ролей між членами родини та зміни характеру взаємодії між братами і сестрами. Ці зміни можуть включати як посилення взаємної підтримки та згуртованості між сиблінгами, так і загострення суперництва, конфліктності у їхніх відносинах.

Недостатня вивченість механізмів формування та функціонування сиблінгових підсистем у неповних сім'ях, особливо в контексті сучасних соціально-психологічних викликів в Україні, обмежує можливості розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та педагогічного впливу на такі родини. Розуміння специфіки сиблінгових взаємин у неповних сім'ях дозволить зробити перші висновки щодо оптимізації дитячо-батьківських і сиблінгових відносин, що сприятиме гармонійному розвитку дітей, створенню сприятливого психологічного клімату в родині та забезпеченню ефективного функціонування сімейної системи в цілому.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей сиблінгових стосунків у неповних родин. Завданням дослідження є:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності та характеристик сиблінгових стосунків.
2. Визначити особливості функціонування неповних родин та їх вплив на дитячу підсистему.
3. Дослідити специфіку формування сиблінгових взаємин у контексті відсутності одного з батьків.
4. Емпірично вивчити психологічні особливості сиблінгових стосунків у неповних родин.

Виклад основного матеріалу. Сиблінгові стосунки становлять одну з найтриваліших форм міжособистісної взаємодії в житті людини, адже взаємини між братами та сестрами формуються з моменту народження молодшої дитини і продовжуються впродовж усього життєвого шляху. Вони виступають первинним контекстом соціалізації дитини, забезпечуючи формування базових навичок міжособистісної комунікації та емоційного інтелекту. Характерною ознакою цих стосунків виступає їхня амбівалентність, що проявляється у поєднанні як позитивних (турбота, підтримка, прихильність), так і негативних (суперництво, заздрість, конфліктність) аспектів взаємодії. Саме ця двоїстість робить сиблінгові взаємини унікальним полем для психологічних досліджень, оскільки дозволяє прослідкувати формування різноманітних психологічних конструктів особистості [4, с. 235].

Структурні характеристики сиблінгових стосунків включають такі параметри як порядок народження, стать, різниця у віці та кількість дітей у сім'ї. Кожен із цих факторів суттєво впливає на формування унікальної системи взаємин між братами та сестрами. Порядок народження визначає специфіку соціальної позиції дитини у сімейній ієрархії, наділяючи першонароджених дітей більшим ступенем відповідальності та схильністю до лідерства, а молодших – гнучкістю, креативністю та здатністю адаптуватися. Статева композиція сиблінгової групи зумовлює моделі гендерної

поведінки, які засвоюються в процесі взаємодії. Різниця у віці між сиблінгами формує характер емоційного зв'язку та стиль комунікації, визначаючи міру спільності інтересів та життєвого досвіду [11, с. 57].

Динаміка сиблінгових стосунків демонструє закономірні трансформації протягом життєвого циклу, змінюючись під впливом вікових та ситуативних факторів. У ранньому дитинстві ці взаємини характеризуються високою інтенсивністю та емоційною насиченістю, поєднуючи прояви прихильності з ревностями та суперництвом. Підлітковий період позначається тимчасовим дистанціюванням та пошуком автономії, що часто супроводжується зниженням частоти та якості взаємодії. У дорослому віці сиблінгові стосунки можуть набувати нової якості, трансформуючись у дружні та підтримуючі зв'язки, особливо в періоди кризових життєвих подій. Дослідження підтверджують, що попри періоди віддалення, емоційний зв'язок між братами та сестрами зберігає свою значущість протягом усього життя, становлячи важливий ресурс психологічної підтримки [1, с. 230].

Сиблінгові взаємини слугують важливим контекстом соціального навчання, забезпечуючи набуття широкого спектру поведінкових патернів через механізми спостереження, наслідування та підкріплення. У процесі взаємодії з братами та сестрами діти отримують можливість випробувати різні соціальні ролі та стратегії взаємодії, аналізуючи їх ефективність у безпечному середовищі. Особливу цінність має досвід конструктивного вирішення конфліктів, який формується у процесі узгодження інтересів та пошуку компромісів. Водночас негативний досвід взаємодії з сиблінгами (хронічні конфлікти, домінування, приниження) може призводити до формування деструктивних моделей поведінки та спотворення уявлень про норми міжособистісних стосунків. Таким чином, якість сиблінгових взаємин виступає вагомим предиктором соціальної компетентності дитини в інших контекстах [9, с. 135].

Умови воєнного стану в Україні створюють особливий контекст для формування та трансформації сиблінгових стосунків. Тривога за батьків, які перебувають на фронті, переселення та адаптація до нових умов життя, матеріальна нестабільність та психологічний стрес впливають на характер взаємодії між братами та сестрами. Дослідження, проведені в умовах воєнних конфліктів, свідчать про посилення згуртованості між сиблінгами як механізму психологічного захисту від травматичного досвіду. Брати і сестри стають джерелом підтримки та стабільності в умовах невизначеності, формуючи сильніші емоційні зв'язки. Психологи відзначають, що в багатьох випадках травматичний воєнний досвід сприяє прискореному дорослішанню дітей та формуванню відповідальності за молодших братів і сестер, особливо в родинях, де батько перебуває на фронті або загинув. Такий контекст вимагає особливого підходу до вивчення сиблінгових взаємин з урахуванням специфіки воєнної травматизації та її впливу на психологічні механізми міжособистісної взаємодії.

Підсумовуючи теоретичний аналіз сутності та характеристик сиблінгових стосунків у сучасній науці, можемо констатувати їх фундаментальне значення для психосоціального розвитку особистості. Взаємини між братами та сестрами становлять унікальний контекст соціалізації, що поєднує емоційну близькість з рівністю статусів, забезпечуючи набуття широкого спектру соціальних навичок та формування психологічних механізмів саморегуляції. Багатовимірність цих стосунків проявляється у їх структурних (порядок народження, стать, різниця у віці), якісних (емоційний зміст взаємин) та динамічних (трансформація з часом) характеристиках, які у своїй сукупності визначають їх вплив на різні сфери функціонування особистості. Психологічні дослідження підтверджують, що якість сиблінгових взаємин виступає важливим предиктором соціальної компетентності, емоційного благополуччя та психологічної стійкості особистості, що обумовлює необхідність їх подальшого вивчення, зокрема у контексті різних типів сімейних структур.

Неповна родина як соціально-психологічний феномен становить специфічну форму сімейної організації, що характеризується відсутністю одного з батьків внаслідок різноманітних життєвих обставин. Структурна неповнота сім'ї спричиняє

трансформацію її функціонального навантаження, перерозподіл ролей та відповідальності між членами родини, що відображається на всіх аспектах сімейної взаємодії.

В умовах повномасштабної війни в Україні спостерігається значне зростання кількості неповних родин через мобілізацію батьків, їх загибель на фронті, вимушену розлуку внаслідок евакуації чи переселення. Ця особлива категорія неповних сімей характеризується травматичним контекстом формування, високим рівнем невизначеності щодо тривалості відсутності батька чи матері та специфічним емоційним навантаженням, пов'язаним з постійною тривогою за життя і здоров'я відсутнього члена родини. Військові дії призводять до суттєвої трансформації сімейних систем, перерозподілу ролей та відповідальності, що відображається на всіх аспектах сімейної взаємодії. Статистичні дані свідчать про різке збільшення кількості дітей, які втратили одного з батьків або тимчасово виховуються без нього внаслідок військових дій, що актуалізує необхідність психологічного аналізу особливостей функціонування таких родин та механізмів підтримки їх психологічного благополуччя.

Психологічна специфіка неповних родин, що утворилися внаслідок війни, визначається унікальним комплексом факторів, зокрема травматичним характером сімейних змін, амбівалентністю статусу відсутнього батька (матері) та хронічним стресом, пов'язаним з невизначеністю майбутнього. Відсутність одного з батьків через військову службу, поранення, загибель чи полон створює особливий тип вакууму в рольовій структурі сім'ї, який відрізняється від інших причин формування неповних родин емоційною насиченістю та суспільним контекстом. Компенсаторні стратегії в таких сім'ях включають героїзацію відсутнього батька/матері, формування особливих ритуалів підтримки зв'язку (перегляд фото, відеодзвінки з фронту, листування), залучення розширеної сімейної та соціальної підтримки. Психологи відзначають, що характер реорганізації сімейної системи в умовах військового конфлікту ускладнюється необхідністю одночасного опрацювання травматичного досвіду та адаптації до нових соціально-економічних умов, що потребує додаткових внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Виховний потенціал неповних родин зазнає суттєвих трансформацій, що проявляються у специфічних стилях батьківського виховання та особливостях емоційного контакту з дітьми. За даними досліджень, у неповних родинах частіше спостерігаються крайні варіанти виховних стратегій: гіперопіка (надмірний контроль та обмеження самостійності) або гіпоопіка (недостатня увага до потреб дитини). Психологічний механізм формування цих стилів пов'язаний з переживанням провини за неповний склад сім'ї, страхом не впоратись із батьківськими функціями або компенсаторними спробами замінити відсутнього батька чи матір. Характерними проблемами виховного процесу в неповних родинах виступають непослідовність вимог, емоційна амбівалентність (коливання між надмірною прив'язаністю та відчуженням), порушення гендерної ідентифікації дітей через відсутність моделі поведінки батька відповідної статі, а також труднощі у встановленні балансу між емоційною підтримкою та формуванням автономії [7, с. 115].

Вплив неповної родини на соціалізацію дітей проявляється у формуванні специфічних моделей соціальної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії. Відсутність у безпосередньому оточенні зразків взаємин між чоловіком та жінкою ускладнює процес засвоєння гендерних ролей та формування уявлень про партнерські стосунки. Психологічні дослідження свідчать, що діти з неповних родин демонструють більшу невпевненість у ситуаціях міжстатевої взаємодії, труднощі у формуванні довірчих стосунків з представниками протилежної статі, схильність до відтворення моделі неповної сім'ї у власному дорослому житті. Обмеженість соціальних контактів, характерна для багатьох неповних родин через нестачу часу та ресурсів, позначається на формуванні комунікативних навичок дітей та їх здатності до інтеграції в різні соціальні групи. Водночас діти з неповних родин часто демонструють високий рівень самостійності, відповідальності та адаптивності, що є результатом

раннього включення у вирішення сімейних проблем та необхідності покладатися на власні сили [3, с. 56].

Когнітивний розвиток та академічні досягнення дітей з неповних родин демонструють певні особливості, обумовлені специфікою сімейного середовища. Дослідження показують неоднозначність взаємозв'язку між структурою сім'ї та інтелектуальним розвитком дитини. З одного боку, діти з неповних родин мають вищий ризик академічних труднощів, що пов'язано з обмеженістю освітніх ресурсів, нижчим рівнем батьківського контролю за навчальним процесом та психологічним дистресом, який відволікає когнітивні ресурси. З іншого боку, численні дослідження свідчать про відсутність значущих відмінностей в інтелектуальному потенціалі дітей з повних та неповних родин за умови відповідної підтримки навчального процесу. Психологи наголошують, що не структура сім'ї сама по собі, а якість батьківського залучення, емоційний клімат та ціннісні орієнтації щодо освіти визначають вплив сімейного середовища на когнітивний розвиток дитини [7, с. 116].

Підсумовуючи аналіз особливостей функціонування неповних родин та їх впливу на дитячу підсистему, можемо констатувати багатовимірність та неоднозначність цього впливу. Неповні родини стикаються з комплексом структурних, функціональних та психологічних викликів, що потенційно можуть спричиняти труднощі в емоційному, когнітивному та соціальному розвитку дітей. Водночас дослідження демонструють значний адаптаційний потенціал неповних родин, здатність до формування ефективних компенсаторних механізмів та забезпечення психологічного благополуччя дітей за умови конструктивного проходження кризи, пов'язаної з порушенням структурної цілісності сім'ї.

Формування сиблінгових взаємин у неповних родинах відбувається під впливом унікальної сукупності психологічних факторів, що створюють специфічний контекст для розвитку стосунків між братами та сестрами. Відсутність одного з батьків призводить до реструктуризації всієї сімейної системи, включаючи зміни в дитячій підсистемі, що відображається на характері взаємодії між сиблінгами. Трансформація сімейних ролей, перерозподіл відповідальності та ресурсів, зміна емоційного клімату родини – всі ці фактори створюють особливі умови для формування взаємин між дітьми. Відсутність батьківської фігури впливає на процеси ідентифікації, наслідування та соціального навчання, модифікуючи їх перебіг та змінюючи характер сиблінгових інтеракцій, що потребує ретельного психологічного аналізу [8, с. 151].

Формування сиблінгових взаємин у сім'ях, де один з батьків відсутній через участь у війні, відбувається в особливому психоемоційному контексті, що характеризується поєднанням травматичного досвіду, патріотичних почуттів та адаптації до нових соціальних умов. Трансформація сімейної системи внаслідок мобілізації, поранення чи загибелі батька/матері створює специфічне середовище для розвитку стосунків між братами та сестрами, де традиційні механізми взаємодії доповнюються унікальними формами емоційної підтримки та спільного опрацювання травматичного досвіду. Діти у таких родинах часто об'єднуються не лише через сімейні зв'язки, але й через спільний досвід втрати чи розлуки, що надає їхнім взаєминам особливої глибини та значущості. Спільне переживання тривоги за батька на фронті, гордості за його службу та адаптація до змінених умов життя формують унікальний фундамент для сиблінгової солідарності.

Основні трансформації сиблінгової підсистеми в неповних родинах пов'язані з явищем парентифікації, що передбачає делегування старшим дітям певних батьківських функцій. Парентифікація виступає природним компенсаторним механізмом сімейної системи, що прагне відновити функціональний баланс після втрати одного з батьків. Старші сиблінги часто перебирають на себе роль піклувальників, вихователів та захисників молодших братів і сестер, що суттєво змінює характер їхніх взаємин. Цей процес має амбівалентний вплив на психологічний розвиток дітей: з одного боку, він сприяє формуванню відповідальності, емпатії та лідерських якостей у старших сиблінгів, з іншого – може призводити до передчасного емоційного навантаження,

втрата дитячих форм взаємодії та формування дисфункціональних патернів у стосунках.

Інтенсивність емоційних зв'язків між сиблінгами в неповних родинах зазнає значних трансформацій, часто характеризуючись підвищеною міцністю та значущістю порівняно з повними сім'ями. Психологічні дослідження демонструють, що за умов обмеженості емоційних ресурсів батька чи матері, які самостійно виховують дітей, брати та сестри частіше звертаються один до одного для задоволення потреб у прийнятті, розумінні та підтримці. Формується своєрідний "емоційний альянс" між сиблінгами, що виступає компенсаторним механізмом в умовах дефіциту батьківської уваги. Характерною особливістю цих стосунків є їх амбівалентність: поєднання глибокої прихильності та залежності з інтенсивними проявами конкуренції за обмежені батьківські ресурси. Саме ця амбівалентність створює ризик формування суперечливих моделей емоційної прив'язаності, що можуть переноситися на інші міжособистісні стосунки [9, с. 136].

Вплив батьківського виховання на формування сиблінгових взаємин у неповних родинах виявляється через специфічні стилі взаємодії та особливості розподілу уваги між дітьми. Дослідження показують, що батьки в неповних родинах частіше демонструють фаворитизм – надання переваги одній дитині порівняно з іншими, що може бути пов'язане з емоційними проєкціями, пошуком компенсації за втраченого партнера або прагненням полегшити власне почуття провини. Фаворитизм створює асиметрію в дитячій підсистемі, посилюючи сиблінгові конфлікти та формуючи дисбаланс у розподілі сімейних ролей. Іншою характерною особливістю батьківського впливу є феномен диференційованого ставлення, коли діти в одній родині виховуються за різними принципами залежно від їхньої статі, віку або особистісних характеристик.

Гендерні аспекти сиблінгових взаємин у неповних родинах характеризуються специфічними особливостями, обумовленими порушенням моделі гендерної ідентифікації через відсутність батьківської фігури відповідної статі. У неповних материнських сім'ях хлопчики мають обмежений доступ до чоловічих зразків поведінки, що може компенсуватися посиленою ідентифікацією з братами. Сиблінгова взаємодія між братами в таких родинах часто набуває характеру інтенсивного обміну досвідом формування маскуліності, створюючи своєрідне "братерство" як середовище для засвоєння гендерних ролей. Натомість взаємини між сестрами у родинах без батька часто характеризуються більшою автономією та формуванням індивідуалізованих жіночих ідентичностей під впливом материнської моделі. Разностатеві сиблінгові пари в неповних родинах демонструють тенденцію до формування комплементарних ролей, що частково відтворюють структуру батьківської пари, компенсуючи відсутність однієї з батьківських фігур [3, с. 57].

Вікові особливості сиблінгових взаємин у неповних родинах проявляються у специфічній динаміці формування емоційних зв'язків та рольової структури залежно від віку дітей на момент порушення цілісності сім'ї. Дослідники відзначають, що найбільш чутливим періодом для трансформації сиблінгових стосунків внаслідок втрати одного з батьків є молодший шкільний та підлітковий вік. У цей період відбувається активне формування соціальної ідентичності та моделей міжособистісної взаємодії, що робить дітей особливо вразливими до змін у сімейній структурі.

Процеси соціалізації через сиблінгову взаємодію в неповних родинах набувають підвищеної інтенсивності та значущості для формування соціальних навичок дітей. За відсутності одного з батьків брати та сестри стають важливим джерелом соціального навчання, забезпечуючи один одному моделі різноманітних форм поведінки, стратегій вирішення конфліктів та емоційної регуляції. Психологічні дослідження свідчать, що сиблінги в неповних родинах частіше виступають у ролі «провідників» до соціального світу, допомагаючи один одному у формуванні дружніх зв'язків, орієнтації в правилах групової взаємодії та захисті від негативних впливів середовища. Особливу цінність має досвід конструктивного вирішення сиблінгових

конфліктів, який за відсутності повної моделі батьківської взаємодії стає важливим ресурсом для формування навичок міжособистісного узгодження інтересів.

Підсумовуючи аналіз специфіки формування сиблінгових взаємин у контексті відсутності одного з батьків, можемо констатувати їх фундаментальне значення для психосоціального розвитку дітей у неповних родинах. Сиблінгові стосунки в таких сім'ях характеризуються підвищеною інтенсивністю емоційних зв'язків, специфічним розподілом ролей та відповідальності, особливими формами суперництва та підтримки. Вони виступають важливим компенсаторним механізмом, що пом'якшує негативний вплив структурної неповноти родини, забезпечуючи необхідний контекст для соціального навчання, емоційного обміну та формування ідентичності. Водночас ці стосунки можуть набувати дисфункціональних форм, пов'язаних із надмірною парентифікацією старших дітей, формуванням залежних взаємин або загостренням конкуренції за обмежені батьківські ресурси. Ключовими факторами, що визначають адаптивність сиблінгових взаємин у неповних родинах, виступають якість батьківського виховання, рівень залученості батька, який залишився, спосіб реорганізації сімейної системи після втрати одного з батьків та наявність зовнішньої соціальної підтримки.

Дослідження сиблінгових стосунків у неповних родинах потребує комплексного підходу до вибору методик та формування вибірки респондентів. Методологічною основою емпіричного дослідження стали наукові положення про специфіку міжособистісних стосунків між сиблінгами, які розвиваються в умовах відсутності одного з батьків. Сиблінгові стосунки визначаються як підсистема сімейних взаємин, що характеризується унікальною динамікою взаємодії між братами та сестрами та має суттєвий вплив на формування особистості дитини. Організація дослідження передбачала поетапне вивчення характеру сиблінгових взаємин, рівня конфліктності, емоційної близькості та позиційних ролей дітей у неповних родинах.

Відповідно до мети та завдань дослідження було сформовано вибірку, яка включила 28 неповних сімей, де виховуються двоє або більше дітей. Загальна кількість дітей-учасників дослідження становила 58 осіб віком від 8 до 16 років. Серед них 32 дитини жіночої статі та 26 – чоловічої. Дослідницька вибірка була розподілена на дві вікові групи: молодша (8-12 років) – 31 дитина, та старша (13-16 років) – 27 дітей. Критерієм відбору сімей була відсутність одного з батьків протягом щонайменше одного року, що дало змогу оцінити сформовані паттерни сиблінгової взаємодії. У дослідженні також взяли участь 28 батьків, які виховують дітей самостійно, з них 23 матері та 5 батьків. Причини неповноти родин: розлучення – 19 випадків, смерть одного з батьків – 6 випадків, інші причини – 3 випадки.

У процесі дослідження було застосовано комплекс методик, спрямованих на вивчення різних аспектів сиблінгових взаємин. Для діагностики характеру сиблінгових стосунків використано методику «Сиблінгові стосунки» (адаптація Г. Крупник), яка дозволяє виявити рівень теплоти, близькості, конфлікту, суперництва та ідентифікації між сиблінгами. Діагностика позиційних ролей дітей у сім'ї здійснювалася за допомогою методики «Кінетичний малюнок сім'ї» Р. Бернса та С. Кауфмана в адаптації Г. Хоментausкаса, що дає змогу визначити психологічну позицію дитини в системі сімейних взаємин, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків та власної ролі в них.

Для вивчення характеру взаємодії між сиблінгами було застосовано методику «Братсько-сестринський опитувальник» (The Brother-Sister Questionnaire, BSQ) С. А. Грехем-Бермана та С. Е. Катлера в україномовній адаптації, що дозволяє оцінити емпатію, прив'язаність, відчуження та конфліктність у стосунках між братами і сестрами. Додатково використано напівструктуроване інтерв'ю для батьків «Сиблінги в сім'ї», розроблене С. Цюрою, яке спрямоване на з'ясування особливостей сиблінгової взаємодії з погляду батьків та виявлення факторів, що впливають на формування стосунків між дітьми в неповній родині. Для визначення психоемоційного стану дітей у контексті сиблінгових взаємин застосовано проєктивну методику «Малюнок сім'ї» у модифікації Т. Хоментausкаса.

Процедура дослідження включала декілька етапів: первинне знайомство з родинами та встановлення довірчого контакту; проведення діагностичних процедур із дітьми індивідуально та в парах сиблінгів; інтерв'ювання батьків; аналіз та інтерпретація отриманих результатів. Для забезпечення надійності та достовірності результатів було організовано оптимальні умови для діагностики, дотримано принципу добровільної участі та конфіденційності отриманої інформації.

Обробка результатів дослідження здійснювалася з використанням методів математичної статистики. Отримані кількісні та якісні показники були систематизовані, проаналізовані та представлені у вигляді таблиць і графіків для наочного відображення виявлених закономірностей та тенденцій у сиблінгових стосунках дітей із неповних родин.

У результаті проведеного дослідження отримано суттєвий масив емпіричних даних щодо специфіки сиблінгових взаємин у неповних родинах. Методика «Сиблінгові стосунки» дозволила визначити основні характеристики взаємодії між братами та сестрами в досліджуваній вибірці. Узагальнені результати за основними шкалами методики представлені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Показники характеру сиблінгових стосунків у неповних родинах (n=58)

Шкала	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)	Середній бал
Емоційна близькість	41,4	36,2	22,4	4,8
Конфліктність	19,0	31,0	50,0	7,2
Суперництво	24,1	34,5	41,4	6,5
Ідентифікація	48,3	39,7	12,0	3,9
Взаємодопомога	27,6	53,4	19,0	5,3

Аналіз даних таблиці 1.1 свідчить про переважання високого рівня конфліктності та суперництва у сиблінгових стосунках дітей із неповних родин. Зокрема, високий рівень конфліктності виявлено у 50% досліджуваних, що суттєво перевищує показники емоційної близькості та взаємодопомоги. Це може бути пов'язано з підвищеним рівнем психоемоційної напруги в неповних родинах, конкуренцією за увагу єдиного наявного батька та несформованістю конструктивних моделей вирішення міжособистісних конфліктів.

Показник емоційної близькості демонструє переважання низького рівня (41,4%), що свідчить про певну дистанційованість у стосунках між сиблінгами. Водночас виявлено середній рівень взаємодопомоги (53,4%), що може вказувати на формування функціональних зв'язків між дітьми для забезпечення адаптації в умовах неповної родини. У процесі дослідження виявлено також специфіку позиційних ролей дітей у неповних родинах. Результати діагностики за методикою "Кінетичний малюнок сім'ї" та їх кількісний аналіз представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Розподіл позиційних ролей сиблінгів у неповних родинах

Позиційна роль	Старші сиблінги (n=28) %	Молодші сиблінги (n=30) %
"Батьківська дитина"	64,3	10,0
"Хороша дитина"	14,3	43,3
"Тривожна дитина"	10,7	30,0
"Відторгнута дитина"	7,1	13,3
"Конфліктна дитина"	3,6	3,4

Результати свідчать про суттєві відмінності у розподілі позиційних ролей між старшими та молодшими сиблінгами в неповних родинх. Найбільш виразною є відмінність за роллю «батьківська дитина», яку займають 64,3% старших сиблінгів і лише 10% молодших. Це підтверджує тенденцію до парентифікації старших дітей у неповних родинх, коли дитина перебирає на себе частину батьківських функцій щодо молодших братів і сестер.

Серед молодших сиблінгів переважають ролі «хорошої дитини» (43,3%) та «тривожної дитини» (30%), що може вказувати на їхнє прагнення відповідати очікуванням дорослих та підвищену психоемоційну вразливість в умовах неповної родини. Роль «відторгнутої дитини» частіше зустрічається серед молодших сиблінгів (13,3% проти 7,1% у старших), що може бути пов'язано з меншою увагою з боку батьків через необхідність вирішення матеріальних та побутових проблем, а також перерозподіл виховних функцій між батьком та старшими дітьми. Аналіз результатів напівструктурованого інтерв'ю з батьками дозволив виявити фактори, що впливають на формування сиблінгових взаємин у неповних родинх. Основні з них узагальнено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

**Фактори впливу на сиблінгові взаємини в неповних родинх
(за оцінкою батьків, n=28)**

Фактор впливу	Частота згадування (%)	Середня оцінка впливу (за 10-бальною шкалою)
Нестача часу на спілкування з дітьми	92,9	8,7
Матеріальні труднощі	85,7	7,9
Психоемоційне перевантаження батька/матері	82,1	8,3
Перерозподіл сімейних обов'язків	78,6	7,5
Відсутність моделі повної сім'ї	71,4	6,8
Конфліктні стосунки з відсутнім батьком/матір'ю	57,1	7,2
Різне ставлення до сиблінгів з боку батьків	50,0	6,4

Аналіз даних таблиці 1.3. показує, що найбільш вагомими факторами впливу на формування сиблінгових взаємин у неповних родинх, на думку батьків, є нестача часу на спілкування з дітьми (92,9% згадувань із середньою оцінкою впливу 8,7 балів), матеріальні труднощі (85,7% згадувань, 7,9 балів) та психоемоційне перевантаження батька/матері (82,1% згадувань, 8,3 балів). Ці фактори створюють несприятливий контекст для розвитку гармонійних стосунків між братами і сестрами, підвищують рівень стресу в родині та призводять до загострення конфліктних тенденцій.

Перерозподіл сімейних обов'язків (78,6% згадувань) часто пов'язаний із залученням старших дітей до виховання молодших, що змінює природу сиблінгових стосунків і може стати джерелом непорозуміння та напруження. Відсутність моделі повної сім'ї (71,4% згадувань) відображає структурну деформацію сімейної системи, що ускладнює формування адекватних уявлень про ролі та взаємини в родині. На основі кластерного аналізу було виділено чотири типи сиблінгових взаємин, що представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Типологія сиблінгових стосунків у неповних родинах (n=58)

Тип сиблінгових стосунків	Частота (%)	Основні характеристики
Конкурентно-конфліктний	36,2	Високий рівень суперництва та конфліктності, низька емоційна близькість, слабка ідентифікація
Опікунсько-залежний	29,3	Чіткий розподіл ролей "опікун-опікуваний", середня емоційна близькість, висока взаємодопомога
Відчужено-дистанційований	20,7	Високий рівень відчуження, низька емоційна близькість, слабка взаємодія, середній рівень конфліктності
Емоційно-підтримуючий	13,8	Висока емоційна близькість, низька конфліктність, висока емпатія та взаємодопомога

Аналіз даних таблиці 1.4. свідчить про переважання конкурентно-конфліктного типу сиблінгових стосунків у неповних родинах (36,2% випадків). Цей тип характеризується високим рівнем суперництва та конфліктності при низькій емоційній близькості між братами і сестрами, що може бути пов'язано з конкуренцією за обмежені ресурси та увагу єдиного наявного батька. Опікунсько-залежний тип стосунків (29,3%) відображає парентифікацію старших сиблінгів, які беруть на себе частину батьківських функцій щодо молодших дітей. Відчужено-дистанційований тип (20,7%) характеризується емоційною дистанцією між сиблінгами та низьким рівнем взаємодії. Найменш поширеним є емоційно-підтримуючий тип стосунків (13,8%), що характеризується високою емоційною близькістю, емпатією та взаємодопомогою. Саме цей тип відображає здатність сиблінгів сформувати конструктивні та підтримуючі взаємини попри несприятливі умови неповної родини.

Висновки. Отже, проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Аналіз наукової літератури показав, що сиблінгові стосунки є важливою підсистемою сімейних взаємин, яка характеризується складною структурою, різноманітністю форм та динамічністю розвитку. У психологічній науці визначено основні параметри сиблінгових взаємин: емоційна близькість, конфліктність, ієрархічність, ідентифікація та диференціація. Встановлено, що на формування сиблінгових стосунків впливають такі фактори, як порядок народження дітей, різниця у віці, стать, особливості сімейного виховання та типи батьківського ставлення.

Неповні родини характеризуються особливостями функціонування, які суттєво впливають на специфіку внутрішньосімейних взаємин та розвиток дитячої підсистеми. До таких особливостей належать: перерозподіл сімейних ролей та обов'язків, підвищене психоемоційне навантаження на присутнього батька/матір, можливе зниження економічного благополуччя родини, обмежені можливості для повноцінної реалізації виховної функції. В умовах сучасних викликів в Україні, зокрема військових дій, проблеми неповних сімей ускладнюються додатковими стресогенними факторами, пов'язаними з тривогою за відсутнього члена родини, невизначеністю майбутнього та необхідністю адаптації до нової соціальної реальності.

У контексті відсутності одного з батьків формування сиблінгових взаємин має свою специфіку. Емпіричне дослідження виявило, що у неповних родинах частіше спостерігаються такі особливості сиблінгових стосунків, як підвищена взаємозалежність, прискорений розвиток відповідальності у старших дітей, амбівалентність емоційних проявів, перерозподіл авторитету та влади. Встановлено, що в умовах відсутності одного з батьків старші сиблінги часто перебирають на себе частину

батьківських функцій, що може призводити до формування специфічних патернів взаємодії у сиблінговій підсистемі.

Результати емпіричного дослідження дозволили виявити відмінності у характері сиблінгових взаємин у повних та неповних родинах. У неповних сім'ях спостерігається вища інтенсивність сиблінгових стосунків, що проявляється у більш вираженій як підтримці, так і конфліктності між братами і сестрами. Виявлено, що ключовими детермінантами характеру сиблінгових взаємин у неповних родинах є: тривалість відсутності одного з батьків, причини формування неповної родини, якість стосунків з присутнім батьком/матір'ю, наявність розширеної сімейної підтримки, соціально-економічні умови життя родини.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні довгострокових наслідків сиблінгових взаємин, сформованих в умовах неповної родини, для особистісного розвитку та соціального функціонування людини у дорослому віці; розробці та апробації комплексних програм психологічного супроводу неповних сімей з урахуванням специфіки сиблінгових відносин; дослідженні культурно-специфічних аспектів формування сиблінгових стосунків у неповних родинах в українському суспільстві.

Література

1. Годованець В. І., Паркулаб О. Г. Особливості міжособистісних стосунків сиблінгів у дорослому віці. Молодий вчений. 2016. № 12. С. 228-231.
2. Гончар Л. В. Тенденції формування батьківсько-дитячих взаємин у сучасній українській родині. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. 2016. Вип. 71(2). С. 48-52.
3. Зарицька В. В., Козаченко Д. С. Вплив неповної сім'ї на психологічний розвиток сучасних підлітків. *Journal of Psychology Research*. 2024. Вип. 30(13). С. 51–59.
4. Крупник Г. А. Емпірично-методичне забезпечення вивчення чинників, що впливають на розвиток міжособистісних стосунків сиблінгів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. С. 127–131.
5. Крупник Г. А. Наукові підходи до аналізу проблеми сиблінгової взаємодії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 1. С. 234–238.
6. Павленко М., Грищенко І. Проблеми неповних та неблагополучних сімей в Україні: вплив на формування стійкості та відновлення територіальних громад. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. Bern, Switzerland, 2023. С. 30-32.
7. Попелюшко Р. П. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку з неповних сімей. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 113-117.
8. Посвістак О. А. Проблема визначення предмета психології сім'ї: трансдисциплінарний підхід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 1(3). С. 149-153.
9. Примаков Ю. В. Дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки в нуклеарній сім'ї. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. № 126. С. 133-137.
10. Проскурняк О. Психосоціальний розвиток дитини в процесі сиблінгової взаємодії. *Psychological Journal*. 2020. Вип. 6(2). С. 143-152.
11. Сидоренко О., Запорожець О. Вплив сиблінгової позиції на задоволеність подружніми відносинами у молодих сім'ях. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2022. С. 54-63.
12. Томчук М. І., Яцюк М. В. Психологічний супровід дітей, які зазнали втрату батьків, в умовах рекреації. *Наука і освіта*. 2016. № 9. С. 17-181.
13. Цюра С. Особливості та спрямованість соціально-педагогічної роботи з сиблінгами. *Молодь і ринок*. 2017. № 2. С. 50-54.
14. Цюра С. Характерні особливості педагогічного середовища розвитку сиблінгів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. № 30. С. 80-90.
15. Четверик-Бурчак А. Особливості ставлення батьків до дітей різної сиблінгової позиції. *Наука і освіта*. 2019. № 1. С. 21-27.

16. Щербан Т. Д., Терновой А. В. Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. № 2. С. 144-149.

References

1. Godovanets V. I., Parkulab O. G. Peculiarities of interpersonal relationships of siblings in adulthood. *Young Scientist*. 2016. No. 12. P. 228-231.
2. Gonchar L. V. Trends in the formation of parent-child relationships in the modern Ukrainian family. Collection of scientific papers of Kherson State University. *Pedagogical Sciences*. 2016. Issue 71(2). P. 48-52.
3. Zarytska V. V., Kozachenko D. S. The influence of an incomplete family on the psychological development of modern adolescents. *Journal of Psychology Research*. 2024. Issue 30(13). P. 51-59.
4. Krupnyk G. A. Empirical and methodological support for the study of factors influencing the development of interpersonal relationships of siblings. *Theory and practice of modern psychology*. 2019. P. 127-131.
5. Krupnyk G. A. Scientific approaches to the analysis of the problem of sibling interaction. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*. 2019. No. 1. P. 234-238.
6. Pavlenko M., Hryshchenko I. Problems of single-parent and dysfunctional families in Ukraine: impact on the formation of resilience and restoration of territorial communities. Collection of scientific papers "SCIENTIA". Bern, Switzerland, 2023. P. 30-32.
7. Popelyushko R. P. Psychological characteristics of children of primary school age from single-parent families. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*. 2022. No. 3. P. 113-117.
8. Posvistak O. A. The problem of defining the subject of family psychology: a transdisciplinary approach. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*. 2016. Issue 1(3). P. 149-153.
9. Primak Y. V. Child-parent and sibling relationships in a nuclear family. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences*. 2015. No. 126. P. 133-137.
10. Proskurnyak O. Psychosocial development of a child in the process of sibling interaction. *Psychological Journal*. 2020. Issue 6(2). WITH. 143-152.
11. Sydorenko O., Zaporozhets O. The influence of sibling position on satisfaction with marital relations in young families. *Scientific journal of the Mykhailo Dragomanov UDU. Series 12. Psychological sciences*. 2022. P. 54-63.
12. Tomchuk M. I., Yatsyuk M. V. Psychological support of children who have lost their parents in recreation conditions. *Science and education*. 2016. No. 9. P. 17-181.
13. Tsyura S. Peculiarities and orientation of socio-pedagogical work with siblings. *Youth and market*. 2017. No. 2. P. 50-54.
14. Tsyura S. Characteristic features of the pedagogical environment for the development of siblings. *Bulletin of the Lviv University. Pedagogical series*. 2016. No. 30. P. 80-90.
15. Chetverik-Burchak A. Peculiarities of parents' attitudes towards children of different sibling positions. *Science and education*. 2019. No. 1. P. 21-27.
16. Shcherban T. D., Ternovai A. V. Psychological features of the formation of resilience in adolescents from single-parent families. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology*. 2015. No. 2. P. 144-149.

Lukyanenko Y.

third-year postgraduate student of the Department of Pedagogy,
Primary Education and Educational Management,
Nizhyn State University named after Mykola Gogol
yunaumkina@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9802-4702

SPECIFICITIES OF FORMING SIBLINGS IN SINGLE-PARENT FAMILIES

The article examines the specifics of the formation of sibling relationships in single-parent families, taking into account the current problems of Ukrainian society. This material is relevant in view of the reformatting of Ukrainian society with the beginning of the full-scale invasion. The theoretical substantiation of the problem of sibling relationships is supplemented by an empirical study of a specific focus group of children and parents, the results of which provide initial conclusions regarding the features of the functioning of single-parent families and their impact on the children's subsystem and the formation of sibling relationships in the context of the absence of one parent. The purpose of this study is to provide a theoretical substantiation and empirical study of the psychological features of sibling relationships in single-parent families. In the context of modern challenges faced by Ukrainian society, in particular, military operations that lead to the temporary or permanent absence of one parent, the study of the features of sibling relationships acquires additional relevance. The absence of a father due to military service, death, captivity, or forced migration leads to a significant restructuring of the family system, a redistribution of roles between family members, and a change in the nature of interaction between siblings. The death of parents during military operations, the moving of families abroad, and the divorce of parents due to various stressors - all these facts negatively affect the psychological state of children, and close family relationships with siblings can help overcome undesirable consequences. These changes can include both increased mutual support and cohesion between siblings and an exacerbation of rivalry and conflicts in their relationships. The article examines various aspects of sibling interaction within each specific family system and explores changes in sibling behavioral patterns. The material will be useful to psychologists and educators, and may also be interesting to a wide range of readers.

Key words: sibling relationships, single-parent family, first-born child, middle child, family ties.

УДК 373.2.091.33:531.111-028.31
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-120-126

Матвієнко С. І.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
masvet9@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7591-1683

**ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
УЯВЛЕНЬ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ РУХЛИВИХ ІГОР**

В умовах оновлення змісту дошкільної освіти та спрямованості освітнього процесу на розвиток особистості дитини актуалізується проблема ознайомлення дитини старшого дошкільного віку з простором. Простір і час є базисними категоріями в ознайомленні дитини з природним, предметним і соціальним довкіллям. Зазначено, що просторове орієнтування є механізмом, основу якого становлять сприймання та уявлення. Вказано, що у даному процесі здіяні зоровий, руховий і слуховий аналізатори, розвиненість яких у поєднанні з життєвим і руховим досвідом дитини, з урахуванням її віку, дозволяють доцільно орієнтуватися у просторі.

Вказано, що орієнтування у просторі є багаторівневим поняттям. Воно визначає у своїй основі вміння орієнтуватися у малому та великому просторі стосовно різних напрямів і рівнів орієнтування. З урахуванням поглядів науковців щодо необхідності своєчасного розвитку в дитини уявлень простору виокремлено два аспекти даної проблеми. Наголошено на важливості формування умінь орієнтування у просторі для дитини старшого дошкільного віку з огляду на подальше навчання у школі.

За результатами теоретичного аналізу проблеми розкрито роль рухливих ігор в ознайомленні дітей з простором і формування в них умінь просторового орієнтування. Деталізовано потенціал рухливих ігор щодо опанування дитиною основних просторових напрямів, відношень між предметами та об'єктами навколишнього світу тощо.

Розкрито роль педагогічного супроводу як важливої ланки організації освітнього процесу у сучасному закладі дошкільної освіти, у тому числі – стосовно використання рухливих ігор як засобу формування у дітей уявлень простору. Пропоновано низку позицій в організації вихователем педагогічного супроводу процесу формування у старших дошкільників уявлень простору засобами рухливих ігор. Особливу увагу у даних пропозиціях звернуто на організаційну сторону зазначеного педагогічного супроводу.

Ключові слова: простір, просторове орієнтування, вміння просторового орієнтування, рухлива гра, педагогічний супровід.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань у старшому дошкільному віці є підготовка дітей до школи, формування необхідних для шкільного навчання знань та уявлень. До таких можна віднести й математичні уявлення. Для дітей 5-6 років формування елементарних математичних уявлень пов'язано з певними труднощами, оскільки провідною діяльністю у цьому віці є не навчальна, а ігрова. Коли діти мають можливість вільно рухатися, виконувати ігрове завдання, пов'язане з рухом, інтелектуальна діяльність починає займати більш значиме місце. Дитина виконує математичні завдання, пов'язані з руховою діяльністю більш ефективно, ніж знаходиться в умовах обмеження рухової активності. Забезпечення таких умов базується

на синергії, посиленні сукупних впливів на ефективність пізнавальної, інтелектуальної діяльності засобами фізичного розвитку, рухів, ігрових завдань, рухливих ігор і вправ.

Одним із математичних уявлень є простір та уміння орієнтування ньому. Слід зазначити, що для періоду старшого дошкільного дитинства уміння орієнтування у просторі є надзвичайно важливими з огляду на подальше оволодіння дитиною письмом, рухом і фізичними вправами, малюванням та іншими видами діяльності. Сформованість у дитини просторових уявлень позитивно визначиться у подальшому шкільному навчанні, зокрема – в опануванні географічних уявлень та знань геометрії. Саме тому у роботі з дітьми старшого дошкільного віку вихователю закладу дошкільної освіти слід визначити правильну траєкторію педагогічного супроводу логіко-математичного розвитку кожної дитини. Підґрунтям такого супроводу є доцільне інтегрування навчальної, ігрової і рухової діяльності. Висвітленню особливостей організації педагогічного супроводу опанування старшими дошкільниками уявлень простору засобами рухливих ігор обумовлена актуальність даної статті.

Мета статті: розкрити особливості організації педагогічного супроводу формування уявлень простору в старших дошкільників засобами рухливих ігор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні засади проблеми формування у дітей уявлень простору закладено у працях П. Лесгафта, Т. Мусейібової, Т. Степанової, А. Столяра, К. Щербакової та інших вчених. В останні ця проблема розглядалася у працях Т. Баланович, О. Брежневої, Н. Голоти, Л. Зайцевої, О. Коваленко, Т. Кривошеї, Н. Міськової, А. Сахно, С. Татарінової, О. Фунтікової та інших дослідників.

Роль рухливих ігор у розвитку дитини дошкільного віку аналізувалася у працях Л. Богиніч, Е. Вільчковського, Я. Вольчинського, Н. Денисенко, О. Курок, І. Лушик, О. Пуйо та інших науковців переважно стосовно окремих аспектів організації фізкультурно-оздоровчої роботи у закладі дошкільної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні у практиці закладів дошкільної освіти відбувається оновлення методичних засад логіко-математичного розвитку дітей. Проте, забезпечення ефективного педагогічного супроводу зазначеного напрямку роботи зі старшими дошкільниками, у сучасній дошкільній педагогіці розроблено недостатньо. Це потребує подальших теоретичних і методичних пошуків, чим обумовлено необхідність виконання даної статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика закладів дошкільної освіти базується на інтеграції різних освітніх напрямів. Так, за освітнім напрямом «Особистість дитини» державного Стандарту дошкільної освіти в Україні наголошується на важливості формування у дитини навичок рухової компетентності, пов'язаних із координацією рухів, умінь орієнтування у просторі, що сприятиме формуванню рухового досвіду у повсякденному житті [1, с. 5]. За освітнім напрямом «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі» зазначеного документу також підтримується думка про необхідність формування у дитини здатності спрямовувати сенсорні процеси на пізнання об'єктів довкілля, орієнтуватися у просторі та часі, використовувати різні способи обстеження тощо. Автори державного Стандарту дошкільної освіти вказують на необхідність включення до різних видів діяльності дітей завдань сенсорного та логіко-математичного розвитку дітей [1, с. 10].

Застосування діяльнісного підходу, за якого дитина активно пізнає навколишній світ, набуває чуттєвого досвіду є важливою умовою щодо активного пізнання дитиною світу у різних видах діяльності: ігровій, руховій, пізнавальній, навчальній, самостійній художній, а також у спілкуванні. Види діяльності, притаманні періоду дошкільного дитинства, слугують гарним підґрунтям щодо набуття дитиною чуттєвого досвіду та виховання культури сприймання, розвитку спостережливості, уважності стосовно довкілля, здатності емоційно відгукуватися на події у навколишньому світі [1].

Період дошкільного дитинства визначається вченими як найбільш сенситивний щодо засвоєння нових знань, набуття уявлень і навичок. З раннього віку дитина зістиковується з необхідністю орієнтуватися у просторі.

У науці поняття «*простір*» розглядається як філософська, психологічна та педагогічна проблема. Простір у філософських працях визначається як об'єктивна реальність, що сприймається людиною в залежності від фізичних можливостей і життєвого досвіду [10, с. 190]. У педагогічній науці проблема простору більшою мірою пов'язана із дослідженнями стосовно формування математичних уявлень, зокрема – просторових.

Просторові уявлення – це поняття, пов'язанні з орієнтацією та положенням об'єктів у просторі, а також їх переміщенням та трансформацією під час руху. Під терміном «просторові уявлення» визначаються категорії: просторові зв'язки та відстані; відношення; розмір і форма, положення й розташування [7, с. 30].

Як вказує дослідниця Н. Голота, опанування дитиною простору здійснюється на основі безпосереднього його сприймання й відповідного цьому словесного позначення категорій простору (місцезнаходження, просторові відношення між предметами, відстань тощо) [3, с. 220].

Просторові уявлення, попри те, що виникають достатньо рано, є достатньо складним процесом, наприклад, – стосовно визначення якостей предмета. У людини немає спеціального органу чуття, який би відповідав за орієнтування у просторі. Сприймання нею простору відбувається за взаємодії зору, слуху та дотику. Слід зазначити, що уявлення про простір формуються поетапно, а ключовим етапом щодо структури даного процесу визначається розвиток сприйняття власного тіла. Тому здатність орієнтування у просторі для дитини, що зростає, розвивається поступово, з тим, як збагачується її чуттєвий досвід та знання про навколишній світ.

Як зазначає Н. Міськова, орієнтування у просторі є комплексними та багаторівневим поняттям. Воно складається з умінь орієнтування у малому просторі (відносно свого тіла, навколишніх предметів), а також великому, відкритому просторі. З тим, початкове орієнтування у великому просторі, вказує Н. Міськова, для дитини є знайомством з розташуванням навколишніх об'єктів, які знаходяться в будинку, довкола нього. З тим, щоб засвоїти просторові особливості розташування об'єктів у великому просторі, дитина використовує вже знайомі терміни (угорі, вниз, ліворуч, праворуч, спереду, позаду, близько, далеко), а також набуті вміння орієнтування [9, с. 386].

Стосовно старшого дошкільного віку завдання щодо орієнтування у просторі ускладнюються низкою завдань, як-от: визначення «точки стояння» – власного положення у просторі, визначення розташування предметів один відносно іншого, орієнтування у двовірному просторі тощо.

Вчена К. Щербакова, на основі наукових поглядів А. Леушиної зазначає, що погано або неточно сформовані просторові уявлення відповідно негативно впливають на рівень інтелектуального розвитку дитини. У неї можуть виникати складності з конструюванням, а також проблеми з оволодінням письмом та лічбою, що, у свою чергу, може становити утруднення в шкільному навчанні [10, с. 191].

З урахуванням результатів праць Т. Степанової, К. Щербакової, Ю. Березної, Н. Голоти, О. Коваленко, А. Семенович, Т. Мусейібової, А. Столяра, С. Татарінової можемо говорити про те, що проблема своєчасного розвитку у дошкільників умінь орієнтування у просторі розглядається науковцями переважно у двох аспектах:

1) *загальнорозвивальний*, пов'язаний з особливим значенням просторового сприймання, уявлення та умінь орієнтування у просторі стосовно пізнавального розвитку дитини, удосконалення її інтелектуальних, сенсорних та творчих можливостей. Домірна до віку сформованість уявлень простору позитивно впливає на якість та результативність діяльності (пізнавальної, дослідницької, продуктивно-творчої, трудової тощо);

2) *елементарно-математичний*, який базується на здатності оволодінням різними способами орієнтування у просторі («на собі», «від себе до іншого», «між предметами» та зі зміною точки відліку), що слугує основою успішного опанування в початковій школі відповідних розділів математики.

Вагому роль у формуванні в дитини умінь орієнтування у просторі відіграє провідний вид діяльності. У період дошкільного дитинства таким видом діяльності є гра. Саме через гру дошкільник включається в активний процес пізнання навколишнього світу, найбільш повно та успішно опановує домірний до свого віку обсяг знань, уявлень та умінь. Завдання, подані у грі, для дитини-гравця набувають емоційного значення, активізують пізнавальний інтерес, зокрема – до математики.

Рухливими називаються *ігри*, в яких яскраво виявлена роль рухів [8, с. 9]. Рухлива гра є свідомою діяльністю, яка формує уміння аналізувати, співставляти, робити висновки й приймати на цій основі рішення. Дидактичні рухливі ігри стимулюють розумовий розвиток дитини, регулюючи та поглиблюючи її уявлення про довкілля, розвиваючи увагу, пам'ять, спостережливість [8, с. 11].

Слід вказати на великий потенціал рухливих ігор на місцевості, які можуть проводитися зі старшими дошкільниками під час прогулянок до парку, галявинки, а також у заходах дитячого туризму. У цих іграх розвиваються здібності до оцінювання просторових і часових відношень. У грі дитина набуває можливості правильно й швидко реагувати на зміну ігрової обстановки та ситуації, що склалася. Це, як правило, пов'язано з просторовим розташуванням гравців та їхніми переміщеннями; змінами положення тіла, наприклад, при стрибках, підлізаннях тощо. Особливо активно просторові зміни можуть визначатися у рухливих іграх за типом «ловилки».

Ефективність гри залежить від умінь педагога створити ефективний *педагогічний супровід*. Під педагогічним супроводом К. Крутій розуміє таку позицію дорослого, який іде поруч дитини в її життєвому шляху. Важливо, вважає вчена, щоб педагог дослухався до потреб, побажань свого юного супутника й допомагав вирішувати труднощі, які виникають, а також підтримувати досягнення. Головна ідея педагогічного супроводу, на думку К. Крутій, – «не намагатися контролювати, нав'язувати свої шляхи й орієнтири. І лише коли дитина розгубиться або попросить допомоги, слід допомогти їй знов повернутися на свій Шлях» [6, с. 186].

Виконано низку досліджень, в яких окреслено особливості педагогічного супроводу рухливих ігор у формуванні в дітей математичних уявлень. Так, у науковій роботі К. Вербельчук акцентовано на використанні рухливих ігор у формуванні у дітей умінь обчислювальної діяльності. Як зазначає авторка, засвоєння початкових математичних знань має бути комплексним й поєднувати знання з різних розділів Програми розвитку й виховання дітей за освітнім напрямом «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі». З тим вихователеві слід, організовуючи рухливі ігри, добирати такі ігрові завдання, які поєднують математичні знання з умінями орієнтуватися у просторі; вводити до гри завдання на закріплення часових уявлень, уявлень про число, форму геометричних фігур тощо [2, с. 131].

Вчені Г. Белошиста, О. Брежнєва, Т. Степанова, К. Щербакова наголошують на тому, що формування в дітей уявлень простору залежить від професійної готовності педагога закладу дошкільної освіти до ефективної організації освітнього процесу, уміння поєднувати в ньому традиційні та інноваційні педагогічні технології з опорою на провідний вид діяльності, яким стосовно дитини старшого дошкільного віку є гра.

Дослідники С. Матвієнко, І. Заплішний, обґрунтовуючи педагогічний супровід рухливих ігор для дітей старшого дошкільного віку, вказують на те, що педагогу слід звертати увагу на доцільності спрощення або ускладнення правил гри. Це вимагатиме від гравців більшої уваги, швидшого реагування на зміни у грі, які, у тому числі, в рухливих іграх часто стосуються просторового орієнтування [8, с. 61].

Г. Дяговець зазначає, що просторові уявлення старших дошкільників будуть ставати більш якісними за умови урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей, а також використання ігрових технологій у процесі опанування простору [4, с. 92].

Дослідниці Н. Міськова, Т. Баланович, підтримуючи ідею використання потенціалу гри у формуванні в дошкільників просторових уявлень, пропонують розроблену ними систему педагогічної роботи щодо навчання дошкільників просторового орієнтування. Така методична робота структурована у шістьма змістовими блоками й

передбачає, у тому числі, активне включення різних аналізаторів до сприймання простору; орієнтування в предметному середовищі, що становить замкнений простір; поступове розширення умінь просторового орієнтування на вільний простір тощо [9, с. 385].

На основі наукового аналізу проблеми формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень простору засобами рухливої гри ми виокремлюємо кілька позицій в організації вихователем *педагогічного супроводу* означеного процесу.

1. Перш за все, необхідно ураховувати рівень фізичної підготовленості дітей, стать, їхні інтереси тощо. Навчання навичок просторового орієнтування можливе за використання дорослим індивідуального підходу до кожної дитини, що ураховує характер її зорового сприймання, когнітивні можливості, набутий життєвий, руховий та ігровий досвід тощо.

2. Вихователеві слід продумати можливості змісту ігрового матеріалу щодо спроможності забезпечити інтеграцію власне рухової діяльності дітей з пропонованими математичними завданнями. Наприклад, якщо математичні завдання включені у контекст заняття з фізичної культури, їх краще реалізовувати на початку або наприкінці заняття.

3. В організації процесу формування у дітей уявлень простору важливо будувати освітній процес «по спіралі», з опорою на вже засвоєні дітьми знання та уміння просторового орієнтування. Наприклад, з метою удосконалення навичок дітей 5-6 років в орієнтуванні «на собі» вихователю варто добирати рухливі ігри та ігрові вправи, що рекомендовані для організації занять з дітьми середньої групи.

4. Місце для проведення рухливої гри на орієнтування у просторі слід готувати з урахуванням його безпечності. Для молодших дітей не варто використовувати надто великий простір для організації, до прикладу, ігор-ловилки або ігор зі стрибками «на купинки», оскільки слабо підготовлені до гри діти можуть розкоординувати напрям руху; надто великий майданчик для проведення гри також вимагатиме від гравців великого функціонального навантаження та може привести до перевтоми організму.

5. Для проведення рухливих ігор високої інтенсивності (з елементами орієнтування у просторі) вихователь, зважаючи на техніку безпеки, повинен віддавати перевагу використанню тих атрибутів, які, у разі наштовхування на них або випадкового влучання, не призведуть до травмування дитини. Саме тому варто ретельно продумувати, до прикладу, вагу м'ячів, безпечність матеріалу, з якого зроблені спортивні атрибути; способи позначення меж ігрового майданчика тощо.

6. Педагог має логічно й доступно пояснити дітям правила гри та чітко визначити завдання математичного змісту. Якщо необхідно, варто поєднувати пояснення з використанням методів наочного сприймання (демонстрація наочних посібників, показ рухової дії, добір звукової або світлової сигналізації).

7. Доцільно чергувати математичні завдання, визначені вихователем в усній формі з тими, що подаються у вигляді карт-схем, міток, напрямів маршруту тощо. Як правило, в таких іграх завдання на опанування простору логічно поєднуються із завданнями на опанування прийомів лічби; встановлення величини й форми предметів, що використовуються у грі.

Висновки. Навчання дошкільників орієнтуванню у просторі – важливе завдання розвитку й виховання дитини. Оскільки ключовим етапом у структурі формування в дитини старшого дошкільного віку уявлень простору є опанування більш узагальнених уявлень про простір на основі вже набутих навичок орієнтування у просторі «на собі», рух і рухливі ігри відіграють щодо цього велику роль. У рухливій грі можливо не тільки розвивати й закріплювати навички орієнтування у просторі, а суттєво їх удосконалювати. Попри те, що часто у практиці дошкільної освіти розділяють два напрями роботи – навчання математики та заняття фізичною культурою, проведення рухливих ігор, ми вважаємо достатньо ефективним такий педагогічний супровід, коли ці два напрями об'єднуються у цілісний синергетичний освітній процес.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoi-osviti-nova-redakciya>
2. Вербельчук К. Формування уявлень про число та лічбу в дітей середнього дошкільного віку засобами рухливих ігор та вправ. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи: зб. наукових праць*. / за заг. ред.: О. А. Сорочинської, О. С. Олійник. Житомир: ФОП Левковець, 2023. С. 128-132.
3. Голота Н. М. Сучасні проблеми ознайомлення дітей дошкільного віку з простором та часом. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 2 (46). С. 219–227.
4. Дяговець Г. Формування у старших дошкільників уявлень про простір. *Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід: зб. матеріалів I Всеукр. Інтернет-конф. викладачів, студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Маріуполь, 27 листоп. 2020 р.* / за заг. ред. О.Г. Брежнєвої, С. І. Макаренка. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 91-93.
5. Коваленко О.В., Березна Ю.В. Теоретичні основи формування просторових уявлень у дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. С. 341-344.
6. Крутий К. Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу: принципи і техніки. *Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. збірн.* Ч. І. 2010. Слов'янськ. С. 185-190.
7. Матвієнко С.І. Реалізація наступності у формуванні просторових уявлень у старших дошкільників та учнів початкових класів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2023. №4. С. 29-36.
8. Матвієнко С. І., Заплішний І. І. Українські народні рухливі ігри в дошкільному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2017. 134 с.
9. Міськова Н.М., Баланович Т.В. Формування просторових уявлень дітей дошкільного віку на заняттях математики в сучасних умовах. *Modern aspects of science and practice : The XI International Science Conference*. 2021. С. 384-387.
10. Щербакова К. Й. Методика формування елементів математики у дошкільників. Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. 262 с.

Reference

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) (2021): nakaz MON Ukrainy № 33 vid 12.01. [Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia): nakaz MON Ukrainy No. 33 vid 12.01.2021 r.] URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoi-osviti-nova-redakciya> [in Ukrainian].
2. Verbelchuk, K. (2023). Formuvannia uiaflen pro chyslo ta lichbu v ditei serednoho doshkilnoho viku zasobamy rukhlyvykh ihor ta vprav. [Formation of ideas about numbers and counting in middle preschool children through outdoor games and exercises]. *Innovatsiini protsesy v doshkilnii osviti: teoriia, praktyka, perspektyvy: zb. naukovykh prats. / za zah. red.: O.A. Sorochynskoi, O.S. Oliinyk. Zhytomyr: FOP Levkovets, P. 128-132.* [in Ukrainian].
3. Holota, N.M. (2015) Suchasni problemy oznaiomlennia ditei doshkilnoho viku z prostorum ta chasom. [The current problems of preschool children acquaintance with space and time]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. No 42 (46). P. 219-227. [in Ukrainian].
4. Diahovets, H. (2020). Formuvannia u starshykh doshkilnykiv uiaflen pro prostir. [Formation of ideas about space in older preschoolers]. *Evoliutsiini protsesy v haluzi doshkilnoi osvity: innovatyka, dosiahnennia, perspektyvnyi dosvid: zb. materialiv I Vseukr. Internet-konf. vykladachiv, studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh, m. Mariupol, 27 lystop. 2020.* / za zah. red. O.H. Brezhnievoi, S. I. Makarenko. Mariupol : MDU, P. 91-93. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, O.V., Berezna Yu.V. (2021). Teoretychni osnovy formuvannia prostorovykh uiaflen u ditei doshkilnoho viku [Theoretical foundations of the formation of spatial concepts in preschool children]. *Innovatsiina pedahohika*. Issue 37. P. 341-344. [in Ukrainian].
6. Krutii, K. (2010). Kontseptualni zasady psykhologo-pedahohichnoho suprovodu: pryntsyipy i tekhniky. [Conceptual foundations of psychological and pedagogical support;

principles and techniques]. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. Nauk.-metod. zbirn. Ch. I. Sloviansk. S. 185-190

7. Matvienko, S.I. (2023). Implementation of the continuity in the formation of spatial ideas in senior preschoolers and students of primary class. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia – Scientific notes of NSU named after M. Gogol. No 4. P. 29–35. [in Ukrainian].

8. Matvienko S.I., Zaplishnyi I.I. (2017). Ukrainski narodni rukhlyvi ihry v doshkilnomu navchalnomu zakladi: navch.-metod. posib. [Ukrainian folk outdoor games in a preschool educational institution]. Nizhyn: NDU im. Mykoly Hoholia. [in Ukrainian].

9. Miskova, N.M., Balanovych, T.V. (2021). Formuvannia prostorovykh uiavlen ditei doshkilnogo viku na zaniattiakh matematyky v suchasnykh umovakh [The formation of spatial representations of preschool children in mathematics classes in modern conditions]. *Modern aspects of science and practice: The XI International Science Conference*. [in Ukrainian].

10. Shcherbakova, K.Y. (2011). *Metodyka formuvannia elementiv matematyky u doshkilnykh*. [The method of forming elements of mathematics in preschoolers]. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu. 262 p. [in Ukrainian].

Matvienko S.

Candidate of Pedagogic Sciences (PhD),
Docent of the Department of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
masvet9@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7591-1683

PEDAGOGICAL SUPPORT FOR DEVELOPING SPATIAL AWARENESS IN OLDER PRESCHOOLERS THROUGH MOVEMENT-BASED GAMES

In the context of the renewed content of early childhood education and the increasing emphasis on fostering the child's personality, the issue of developing spatial awareness in older preschoolers becomes particularly relevant. Space and time are key concepts in how children make sense of the world around them – natural, physical, and social. The article emphasizes that spatial orientation is based on perception and mental imagery. It involves visual, motor, and auditory systems, and a child's ability to navigate space depends on how these systems work together considering their age, life experience, and physical activity.

Spatial orientation is viewed as a complex concept that involves navigating both small and large spaces, with attention to different directions and levels of spatial awareness. Drawing on scholarly perspectives that emphasize the importance of developing spatial understanding from an early age, two key aspects of the issue are identified: general developmental and basic mathematical. The paper highlights the significance of cultivating spatial orientation skills in older preschoolers as a foundation for their future successful learning in primary school.

Theoretical analysis of scholarly sources highlights the value of movement-based games as an effective tool for introducing children to spatial concepts and fostering their spatial orientation skills. These games are seen not only as a form of active play but also as a powerful means of developing a child's cognitive abilities – particularly their understanding of space. Their potential lies in helping children grasp basic spatial directions and the relationships between objects in their environment.

The research underscores the essential role of teacher guidance in shaping the educational environment in today's preschools, especially when it comes to using movement games to foster spatial awareness in children. Practical recommendations are suggested to help educators support older preschoolers in developing spatial understanding through active play. These recommendations focus in particular on how to effectively organize and structure this kind of pedagogical support.

Key words: space, spatial orientation, spatial orientation skills, movement-based game, pedagogical support.

УДК 374.28(09)

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-127-137

Останіна Н. С.

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
3777nina@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8247-620X

Демченко Н. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра доцент кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
nata.demchenko2020@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1382-0756

Конончук А. І.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
antonina_kononchuk@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6198-9041

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВСЬКІЙ МОЛОДІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩІ**

Стаття присвячена актуальній проблемі формування в учнівській молоді ціннісного ставлення до здоров'я. Розкриваючи поняття цінності здоров'я, автори акцентують увагу на розумінні важливості здоров'я як основи повноцінного життя: у процесі особистісного становлення формується ставлення людини до себе, до власного тіла, до способу життя, а далі і до інших людей та суспільства; розуміння цінності здоров'я мотивує людину обирати здоровий спосіб життя, сприяє усвідомленому ставленню до своїх вчинків; передбачає профілактику хвороб і підвищення якості власного життя.

Автори зазначають вагому ознаку того, що ціннісне ставлення до здоров'я – це життєва позиція, яка формується в процесі виховання, навчання та набуття особистісного досвіду. Саме в позашкільній освіті, де передбачені різні види діяльності, спілкування й свобода вибору, створюються, на думку авторів, ідеальні умови для формування такого ставлення в учнівській молоді.

Акцентується увага авторами на тому, що питання формування в учнівській молоді ціннісного ставлення до здоров'я, проблема формування мотивування на збереження та зміцнення власного здоров'я та здоров'я інших в умовах інтеграції України до європейського простору є наразі актуальною.

Здійснене авторами дослідження дозволяє розглядати позашкільну освіту не лише як осередок для проведення вільного часу молодим поколінням, а й як простір що сприяє формуванню життєво важливих навичок, серед яких зміцнення здоров'я є одним з ключовим.

Відповідно у середовищі позашкільного закладу процес формування безпечного та здорового способу життя й ціннісного ставлення до здоров'я є комплексною роботою з формування знань, установок, особистісних орієнтирів і норм поведінки, які забезпечать збереження та зміцнення фізичного, психологічного та соціально-морального здоров'я учнівської молоді.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, цінність, ціннісне ставлення до здоров'я, формування ціннісного ставлення до здоров'я, позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, позашкільне середовище.

Постановка проблеми. Здоров'я нації – показник суспільного та економічного розвитку країни; здоров'я дітей – її майбутнє. Здоров'я у всі часи вважалось найважливішою цінністю життя особистості людини і важливим соціальним феноменом.

Історія розвитку знань про здоров'я нараховує понад 2000 років, і кожна країна внесла свої знання та досвід у скарбницю здорового способу життя. Східні цивілізації намагалися поліпшити загальний стан організму та гармонізувати його з навколишнім світом шляхом психологічного налаштування. Саме в Індії виникла одна з найдавніших фізичних і культурних систем – йога, настанови якої залишаються актуальними і нині. Індійські мудреці радять прокидатися з думками про своє здоров'я і лягати спати з тими думками. Людина могла б значно довше жити: їй потрібні ґрунтовні знання, велике бажання та сила волі, щоб бути і залишатися здоровою.

Проблема здорового способу життя учнівської молоді набула такої актуальності тому, що сьогодні ми говоримо про проблему здоров'я, як про глобальну загрозу всієї нації. Свого часу було зазначено, що близько 75% хвороб у дорослому віці є наслідком умов та способу життя в дитинстві та юнацькому становленні [10]. Дивлячись на існуюче протиріччя між потребою держави у формуванні здорового покоління і сучасними умовами життя, необхідно орієнтувати систему освіти, систему наповнення дозвіллевої діяльності вільного часу на збереження здоров'я підростаючої особистості.

Освіта та здоров'я є взаємодоповнюючими складовими успішного повсякденного життя учнівської молоді. Результати різноманітних досліджень показують, що традиційна система освіти більше орієнтована на засвоєння знань та інформації, тоді як сформованість життєвих умінь і навичок є недостатньою, а рівень підготовки молоді до самостійного життя не відповідає вимогам сучасного часу. Час вказує на те, що учнівській молоді потрібні не лише знання, а й життєві навички, які допоможуть молодим людям зробити життєвий вибір, досягти мети, скорегувати поведінку, зберегти здоров'я та якість життя. Тим паче, ми бачимо, що на сьогодні концептуальні засади «Нової української школи» зміщують акцент із пріоритетного розвитку пізнавальних здібностей учнівської молоді на розвиток особистісної сфери, а це можливо за умови збереження, в першу чергу, здоров'я.

Мета статті полягає у розкритті необхідності специфічного підходу до формування в учнівської молоді ціннісного ставлення до здоров'я в умовах позашкільного середовища.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз висвітлення проблеми збереження та формування здорового способу життя учнівської молоді свідчить, що вітчизняні науковці, педагоги, практики присвячують увагу даній тематиці.

Вже з другої половини XIX століття охорона здоров'я учнівської молоді включала пропаганду здорового способу життя, знань про здоров'я та потреби здорових людей. Духнович О. В. зробив особливий внесок у розвиток гармонійної освіти сільського населення. У своїх рекомендаціях він виходив із принципів природовідповідності, де фізичне виховання, на його думку, було надзвичайно важливим засобом всебічного розвитку людини, втілювало суть поняття здорового способу життя. Науковець вивів на перший план врахування вікових і індивідуальних особливостей вихованців і соціальну значимість формування здорового способу життя, що мало значний вплив на цілі та досягнення основних завдань педагогіки.

Видатний український педагог Сухомлинський В.О. зробив фундаментальні наукові досягнення з проблеми формування здорового способу життя учнівської молоді та підлітків. Своєю багаторічною педагогічною діяльністю він доводив реальність щасливої школи, де навчається фізично та психічно здорова, енергійна, щаслива та повна життєвих сил юна особистість.

Сухомлинський В.О. і Макаренко А.С. були прихильниками виховання духовно багатой молоді з ціннісними морально-естетичними ідеалами, сповідували принципи здоров'я через органічний взаємозв'язок трудового виховання з психологією, тілом та естетикою

У 1980 році в світовій науковій літературі, присвяченій проблемам здоров'я особистості, виникає термін «валеологія», який визначає сучасний науковий напрям, пов'язаний з вивченням і формуванням здоров'я, виявленням активних методів його формування. В наступні роки аксіологію почали визначати як «науковий напрям знань про здоров'я людини, про те, як воно формується і зберігається в конкретних умовах життя».

Розв'язанням проблеми ціннісного виховання здоров'я займається група вчених і практиків. Серед них Бойченко Т. Є. та Вадзюк С. Н. Вони запровадили в Україні концепцію освіти безперервних цінностей і включили її до загальнонаціонального освітнього плану. Питаннями аксіології займалися й українські вчені Апанасенко Г. Л., Амосов М. М., Войтенко В. В. [8].

Актуальність охорони здоров'я підростаючого покоління зумовила зміни напрямків педагогічних досліджень у подальших роках. Дослідження проводили Футорний С.М., Шкретій Ю.М. та інш. Вони визначили деякі причини, які серйозно впливають на погіршення здоров'я юнаків та дівчат та вказують шляхи їх вирішення. Вітчизняні педагоги вирішували проблеми формування гармонійно розвиненої особистості та здорового способу життя через організацію навчальної діяльності на принципах збереження і зміцнення здоров'я учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, в умовах розбудови українського суспільства, проблема стану фізичного, психічного здоров'я підростаючого покоління набуває особливої гостроти, оскільки сучасна ситуація обтяжується й існуючими показниками захворюваності молоді (серед загальної кількості учнівської молоді, до часу набуття вищої освіти, здоровими залишаються лише 6%, близько 45-50% випускників шкіл мають морфофункціональні відхилення, а 40-60% – хронічні захворювання; від 20 до 80% учнівської молоді набувають за роки навчання у вищій школі вади 2-5 систем організму [7]. Таки висновки пояснюються зниженням якості медичного обслуговування населення, погіршенням екологічної ситуації в країні, морально-духовною кризою суспільства.

Вирішення проблеми зміцнення здоров'я, насамперед, потребує усвідомлення для кожного з нас значущості самого поняття «здоров'я» та «здоровий спосіб життя». Для людини це має проявлятися у поступовому прийнятті профілактичної практики; розуміння зміцнення та відновлення здоров'я; у передбаченні знаходження шляхів збереження власного здоров'я, як головної цінності життя; шляхів ведення здорового способу життя.

Розкриваючи поняття цінностей здоров'я, ми маємо розуміти сформоване уявлення людини про важливість здоров'я як основи повноцінного життя: у процесі особистісного становлення формується ставлення людини до себе, до власного тіла, до способу життя, а далі і до інших людей та суспільства. Відомо, що основні аспекти цінностей здоров'я включають фізичні, психічні, соціальні, духовні складові. Наприклад, фізичне здоров'я – це уявлення про те, що важливо дбати про тіло: займатися спортом, збалансовано харчуватись, регулярно проходити медогляди, уникати залежності від шкідливих звичок; психічне (ментальне) здоров'я орієнтує на важливість емоційної рівноваги, самоповаги, психологічного комфорту, вміння долати стреси; соціальне здоров'я вказує на сформованість здорових стосунків з іншими людьми, здатність до співпраці, до комунікативної взаємодії; духовне здоров'я розкривається у процесі пошуку сенсу життя, моральних орієнтирів, гармонії з собою та навколишнім світом.

З позицій викладеного, розуміння феномену здоров'я людини походить від визначення поняття «здорового способу життя». Згідно з даними вчених, здоров'я особистості більш ніж на 50% зумовлено способом життя, близько 40% – соціальними і природними умовами, а також спадкоємністю, і лише 10% залежить від медичного обслуговування [8]. Поняття «здоровий спосіб життя» ще в декларації Алма-Атинської Міжнародної конференції охорони здоров'я (1978 р.) було визначено як «...все в людській діяльності, що стосується збереження і зміцнення здоров'я, все, що сприяє

виконанню людиною всіх своїх людських функцій через діяльність з оздоровлення умов життя - праці, відпочинку, побуту» [8].

Розкриваючи сутність поняття «Здоровий спосіб життя», ми бачимо наступні його складові: *плідну працю*; *раціональний режим праці і відпочинку* (при правильному режимі виробляється чіткий і необхідний ритм функціонування організму, який створює оптимальні умови для роботи та відпочинку і тим самим сприяє зміцненню здоров'я, поліпшенню працездатності та підвищенню продуктивності праці); *викорінювання шкідливих звичок* (тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків), які є причиною багатьох захворювань, різко скорочують тривалість життя, знижують працездатність, згубно позначаються на здоров'ї молодого покоління і на здоров'ї майбутніх дітей; *руховий режим*, який зміцнює і розвиває кісткову мускулатуру, серцевий м'яз, судини, дихальну систему і багато інших органів, що значно полегшує роботу апарату кровообігу та благотворно впливає на нервову систему; *раціональне харчування* сприяє збереженню здоров'я, високій працездатності і продовженню життя; *особиста гігієна* – це раціональний добовий режим, догляд за тілом, гігієна одягу і взуття, режим дня, дотримання яких виробляє чіткий ритм функціонування організму і створює найкращі умови для роботи та відновлення сил; *загартування* надає змогу підлітку легше переносити фізичні та психічні навантаження, організм поступово стає несприйнятливим до простудних захворювань, менше стомлюватися.

Таким чином, здоровий спосіб життя можна визначити як динамічна система поведінки людини, базована на глибоких знаннях різних факторів, що впливають на здоров'я людини та на вибір нею алгоритмів поведінки, які максимально забезпечують збереження, зміцнення здоров'я. Крім того, особистість, орієнтуючись на визнання пріоритетної цінності здоров'я, постійно коригує свою поведінку завдяки набутому досвіду і з огляду на вікові особливості. І тому, при дотриманні всіх аспектів здорового способу життя кожна людина, кожний підліток тощо, створює великі можливості для зміцнення та підтримки свого здоров'я, для збереження працездатності, фізичної активності та бадьорості в організації життєдіяльності.

Зупинімося докладніше на розуміння поняття «цінності» в учнівському середовищі. Під «цінностями» дітьми, молоддю розуміються специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу; стійкі переконання, ідеали або принципи, які вони вважають важливими та значущими. Цінності визначають, що є добрим чи поганим, правильним чи неправильним, бажаним чи небажаним у поведінці та житті особистості. Також, сформовані цінності впливають на прийняття рішення особистості, дії, вибір життєвого шляху, побудову відносин з іншими. Відповідно, ми бачимо, що система цінностей важлива як для розвитку особистості, коли визначаються пріоритети в особистому житті, визначаються інтереси та уподобання; а також є одночасно мотиваційними та когнітивними утвореннями, які направляють, організовують, орієнтують поведінку людини на певну мету. У ході вивчення специфіки формування ціннісного ставлення учнівської молоді до свого здоров'я, науковці зауважують на тому, що здоров'я є базовою цінністю, без якої неможлива реалізація підрастаючої особистості в суспільстві. При цьому, ціннісна характеристика здоров'я виявляється в різноманітних сферах життєдіяльності, думках, почуттях, які притаманні здоровій людині: бадьорості й оптимістичних ідеалах, інтересі до творчості, потребі в культурному розвитку, спілкуванні, пізнанні себе, самореалізації, тощо [5]. Отже, ціннісне ставлення особистості до власного здоров'я слід розглядати як власну (особисту) позицію і свідоме розуміння ролі здоров'я (для неї), яке вимагає постійної уваги, вольових зусиль та системи знань для здоров'язбережувальних дій.

Науковці, що вивчають здоров'я людини, завжди тримали на увазі питання «цінності здоров'я». Так, у філософії це поняття визначається як цінність, пов'язана зі здатністю взаємодіючих систем організму людини забезпечувати реалізацію генетичної програми; адаптацію до умов макро-мікросередовищ; гармонійне поєднання біологічних і соціальних якостей, що забезпечують ефективну соціальну та економічну діяльність [10].

Говорячи про ціннісне ставлення до здоров'я слід розуміти усвідомлене, відповідальне і шанобливе ставлення людини до власного та чужого фізичного, психічного й соціального благополуччя; розуміти, що це стан не просто бажання бути здоровим, а глибоке переконання, що здоров'я є основа повноцінного життя, щастя, працездатності. Проте, слід враховувати, що цінності можуть мати тенденцію змінюватися з часом під впливом досвіду, виховання, загальної культури або життєвих обставин.

Отже, важливо розуміти, що життя підлітків, як й дорослої особистості складається з системи «ставлень», в якій вона перебуває: ставлення до середовища, до об'єктивно існуючих відносин у навколишньому світі через переживання певних подій, явищ, ситуацій [1], [10]. Відомо, що здоров'я учнівської молоді (як і кожної людини) тісно пов'язане з їхнім способом життя, стилем життя. Сьогодні практично кожний учень має велику кількість справ і обов'язків. У результаті, за масою дріб'язкових проблем учень просто забуває про головне – забуває про своє ставлення до здоров'я. Ми спостерігаємо багато причин щодо втрати учнями контролю за здоров'єм, наприклад: емоційний дискомфорт, спричинений труднощами навчального процесу (перевантаження програмним матеріалом, складність стосунків у системі «підліток – вчитель – батьки»; негативний вплив середовища існування (зростання почуття невпевненості, заниженої самооцінки, агресії, невдоволення собою і своїм оточенням), першими відчуттями від вживання тютюну, алкоголю, наркотичних речовин. Така загальна тенденція проблеми стану здоров'я учнівської молоді підтверджується не тільки даними офіційної статистики, але ще більшою мірою результатами вибіркового дослідження. Так, за різними оцінками Центру громадського здоров'я МОЗ України приблизно у 20% дітей і підлітків у світі є психічні розлади або проблеми. Близько половини психічних розладів починається у віці до 14 років.

За інформацією Центру здоров'я та розвитку «Коло сім'ї» (створено з метою усвідомлення цінності життя людини, м. Львів) в Україні на початок 2023 року було зафіксовано, що вживають наркотики 128 тис. осіб, з яких – молодь і підлітки (60%), – діти віком від 11 до 14 років (13%); кожний другий підліток курить, а кожний третій – має досвід вживання алкоголю.

Непоправної шкоди здоров'ю підліткам завдають хвороби, які передаються статевим шляхом. Руйнівного впливу завдають психіці підростаючого покоління телебачення, відеопродукція, комп'ютерні ігри з демонструванням жахів, насильства, статевої розпусти. Отже, кожний учень, внаслідок різних життєвих обставин, підпадає під вплив саме того середовища (однолітків, вулиці, інформаційного середовища тощо), яке він бачить навколо себе, а його життєва позиція, переконання, життєві установки, поведінка не завжди формуються в корисному для себе та оточуючих напрямі. У такий спосіб, за певних обставин в умовах сьогоденних трансформацій вагомим завданням освіти, позашкільної освіти, сім'ї, учнівських об'єднань, молодіжних організацій постає питання формування в учнівській молоді ціннісного ставлення до здоров'я. А головне, сам процес «формування» має включати не лише уроки, розмови про «будову тіла», а й розвиток свідомого вибору, коли «я» обираю здоров'я як стиль життя.

Роль позашкільного середовища у формуванні ціннісного ставлення до здоров'я. До вирішення задачі щодо створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості, формування навичок здорового способу життя, формування ціннісного ставлення до здоров'я, створення соціо-культурних умов соціалізації серед різних соціально-освітніх ланок долучаються і заклади позашкільної освіти, зокрема. Особливості нинішнього етапу розвитку суспільства підкреслюють значне збільшення ролі закладів позашкільної освіти щодо розвитку особистості, у формуванні всебічно-розвинутої підростаючої особистості, адже саме заклади позашкільної сфери покликані розв'язати найважливішу соціальну проблему, пов'язану з розкриттям, формуванням тих задатків й можливостей учнівської молоді, які забезпечать їхній стійкий

саморозвиток в житті» [11]. Організація позашкільної діяльності учнівської (студентської) молоді є одним із резервів підвищення якості та інтенсивності розв'язання проблем суспільства в майбутньому. Доведено, що в умовах сьогодення саме позашкільна освіта характеризується таким середовищем, де вихованці, учні і слухачі в час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах, за інтересом набувають бажані для них додаткові знання, вміння, навички.

Позашкільна освіта за своїм характером вважається складною системою, що належить до систем соціального типу, еволюція і спрямованість якої визначається соціально-економічними чинниками, ієрархією ціннісних орієнтацій особистості, життям суспільства. Як безперервний процес, позашкільна освіта послідовно переходить від етапу створення сприятливих умов для творчої діяльності учнівської молоді до забезпечення їх взаємодії у творчому процесі та до самостійної творчості, що формує індивідуальну потребу в подальшому розкритті власних ресурсів кожного. Увага закладів позашкільної освіти зосереджується на навчальному змісті і методиках, які сприяють формуванню способів самопізнання та самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності та найголовнішому з них – творіння особистістю самої себе. Діючий взаємозв'язок системи позашкільної освіти із соціальним середовищем має відкритий характер і проявляється у змінах як середовища, так і системи загалом, а це виводить систему позашкільної освіти України на важливий етап розвитку – переходу до більш якісного рівня співпраці з вихованцями. Позашкільна освіта та виховання вважається найбільш демократичним і гнучким засобом співпраці з іншими установами, з сім'єю у вихованні та розвитку дітей і підлітків. Співтворчість здійснюється в рамках відкритої системи соціалізації в закладах позашкільної освіти, покликаних сприяти соціальній адаптації особистості у реальному житті.

За змінних обставин відповідно удосконалюється і зміст позашкільної освіти, його регламентація та обґрунтування на сучасних наукових засадах. Зміст позашкільної освіти ґрунтується на принципах, що є особистими замовленнями дітей та їхніх батьків. Ці замовлення постійно змінні й позначаються на динамізмі, нестандартності та різноманітності напрямів діяльності закладів позашкільної освіти. Характерною особливістю організованого освітнього – виховного процесу в закладах позашкільної освіти є проектування освітніх методів і технологій, які допомагають дітям зорієнтуватися і самореалізуватися у складному, багатогранному соціокультурному контексті сьогодення. Основним системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є й залишається на перспективу освітньо-виховна діяльність у вільний час.

Система позашкільної освіти і виховання ґрунтується на сутнісно визначених традиціях виховання особистості-суспільних і родинних цінностях, традиціях, ідеях, поглядах і переконаннях, створених представниками різних етнічних спільнот, представників різних періодів розвитку України.

З погляду історичних подій факт організації Україною позашкільного виховання в масштабі всієї країни відбувався вперше у світовій практиці саме в 1917-1920 роки, які були одними з найскладніших в історії становлення держави в цілому і, зокрема, у розвитку педагогічної науки, складовою частиною якої стає позашкільна освітня та виховна робота з учнівською молоддю [9]. При Секретаріаті освіти був створений спеціальний відділ позашкільної освіти /його очолює науковець-педагог С. Русова/: для нього необхідність підняття статусу позашкільного виховання було важливим завданням і вимагало негайного практичного розв'язання. Прогресивні освітянські ідеї С. Русової уможливили в подальшому створення Департаменту позашкільної освіти (1920), який затвердив положення «Про позашкільну освіту» й надав гуртковій роботі офіційного статусу [9].

При цьому, позашкільна освіта України маючі власні традиції та досвід, водночас, розвивається в контексті загальноєвропейських тенденцій, сприймає кращі зарубіжні практики, цінності європейських країн.

Провідною метою позашкільної освіти та виховання є створення відповідного простору для творчого, інтелектуального, психічного та фізичного розвитку дітей і підлітків у вільний від навчання час шляхом залучення їх до різноманітної діяльності за уподобаннями, шляхом задоволення їхніх освітніх потреб та підготовки молоді до життя в умовах запровадження якісно нових форм і методів організації позашкільного життя. Серед основних напрямів позашкільної освіти та розвитку виокремлюють:

- формування соціального та громадського досвіду особистості;
- розвиток, стимулювання та реалізація духовного і творчого потенціалу особистості;
- створення системи виявлення, розвитку та підтримки юних талантів і обдарувань з метою формування творчої та наукової еліти в різних сферах суспільного життя;
- прилучення до особистісно значущих соціокультурних цінностей, які не можуть бути реалізовані системою базової освіти – задовольнити потреби у професійному самовизначенні;
- формування уявлення цінності здоров'я, метою якого є психічний та фізичний розвиток дітей і підлітків у вільний від навчання час, щоб надалі зберігати високу працездатність і активність повноцінного життя [3].

Нарешті, необхідно зупинитися на значимості освітнього середовища закладів позашкільної освіти, які мають характерну відмінність від інших освітніх установ: вони враховують індивідуальні інтереси відвідувачів, надають кожному переваги у виборі виду діяльності, корегують ступінь складності виконання завдань, темп вивчення програми в обраній галузі знання. Сучасні науковці тлумачать середовище як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку особистості [4].

У позашкільному середовищі (де дитина розвивається та соціалізується) процес формування здорового і безпечного способу життя та ціннісного ставлення до здоров'я є комплексною роботою з формування знань, установок, особистісних орієнтирів і норм поведінки, які забезпечують збереження і зміцнення фізичного, психологічного та соціально-духовного здоров'я учнівської молоді [2]. Форми і методи формування ціннісного ставлення до здоров'я у відвідувачів закладів позашкільної освіти, визначаються з урахуванням вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей кожного. Участь у роботі різного спрямування гуртків, секцій, клубів за інтересами дають можливість підлітку реалізувати свій потенціал, зменшити ризик асоціальної поведінки.

Профілактична робота передбачає заняття, спецкурси з профілактики шкідливих звичок (тютюн, алкоголь, інтернет-залежність), індивідуально-групове включення у проєкту діяльність, де підлітки проголошують власні ініціативи, пов'язані з темою здоров'я.

Значуща роль закладів позашкільної освіти проявляється у відкритті безпечного освітнього середовища, де є можливість знайти однодумців, отримати підтримку дорослого наставника; взяти участь у комунікації без конфліктів та запропонувати власні варіанти «неформального спілкування».

Прикладом успішного співробітництва школи і закладу позашкільної освіти є запроваджений Сумським обласним центром позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю соціально-педагогічний проєкт – пересувний багатопрофільний заклад позашкільної освіти. У рамках проєкту мобільні групи педагогів закладу працюють у віддалених районах області, де діти не мають постійного доступу до якісної позашкільної освіти. Керівники гуртків відвідують заклади загальної середньої освіти, проводять майстер-класи. Педагоги шкіл разом з учнями долучаються семінарів, тренінгів з формування ціннісного ставлення до здоров'я, тощо, створюючи динамічну структуру двобічного інформування.

Звернемо увагу ще на один важливий аспект у вирішенні проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я учнівської молоді в позашкільному середовищі. Доведено, що для успішної імплементації ідей здоров'язбереження повинні бути сформовані мотивація на збереження здоров'я (власного, вихованців) й у членів педколективу та цілісна система валеологічних цінностей позашкільного закладу. Необхідною умовою здатності педагога-організатора формувати здоров'язбережувальну компетентність вихованців є володіння знаннями здоров'яформування, здоров'язбереження; сформовані відповідні вміння й навички, необхідні для здійснення здоров'язбережувальної діяльності. Здоровий спосіб життя повинен бути для педагога-організатора життєвим пріоритетом, тоді сам педагог зможе стати для своїх вихованців прикладом.

В умовах воєнного стану педагоги закладів позашкільної освіти проводять широку просвітницьку, громадську діяльність, надають психологічну підтримку та організовують цікаве розвантажне дозвілля для дітей, які переживають жахи сьогоденних реалій. Використання інтерактивних методів (тренінги, рольові ігри, флешмоби, здоров'язберігаючі квести) дає змогу змінювати особисте ставлення вихованця через включення в активну співпрацю до самого виховного процесу.

Нарешті, варто пам'ятати, що на формування ціннісного ставлення до здоров'я значний вплив робить інтеракція в сімейному колі. У сім'ї росте дитина, і з перших років свого життя вона засвоює норми людських відносин, вбираючи з сім'ї добро і зло, всіх складові ціннісної системи сім'ї. У сім'ї зміцнюються здоров'я дітей, розвивають їх задатки і здібності, піклуються про освіту, розвиток інтелекту, виховання, створюють фундамент їх майбутнього.

Отже, залучення батьків до участі в оздоровчих заходах позашкільного закладу буде сприяти оптимізації результату оздоровчо-виховного процесу.

Влучним буде й налаштування партнерської взаємодії з медичними установами, молодіжними центрами у вирішенні питання з формування ціннісного ставлення до здоров'я підростаючого покоління.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. На підставі вивчення питання, аналізу соціально-педагогічної літератури та ознайомлення з практичним досвідом організації роботи з формування в учнівської молоді ціннісного ставлення до здоров'я зазначаємо, що здоров'я є атрибутом конкретної особи і трактується як одна із життєвих цінностей. Система цінностей є однією з найважливіших характеристик особистості, згідно з якою вона розставляє пріоритети у власному житті, визначає поведінку, інтереси та уподобання.

Зважаючи, що здоров'я та його складові значною мірою залежать від способу життя особистості, визнання і прийняття норми здоров'я на індивідуальному особистісному рівні відбувається через виникнення ціннісного ставлення до феномену, здоров'я, яке проявляється в ціннісному ставленні індивіда до самого себе, до інших людей та виступає регулятором поведінки і соціальної взаємодії в соціумі.

Проведене дослідження дає змогу розглядати позашкільну освіту не лише як осередок проведення вільного часу, а й як простір формування життєво важливих навичок, серед яких зміцнення здоров'я – одне з ключових. Розумно організована життєдіяльність позашкільного середовища може стати опорою в особистісному становленні підлітка як здорової, активної, відповідальної особистості

У середовищі позашкільного закладу процес формування здорового і безпечного способу життя та ціннісного ставлення до здоров'я є комплексною роботою з формування знань, установок, особистісних орієнтирів і норм поведінки, що забезпечують збереження і зміцнення фізичного, психологічного та соціально-морального здоров'я учнівської молоді.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 книгах. Книга 1. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади Київ: Либідь, 2003. 280с.

2. Букач М.М., Дмитрієва О. В. Освітнє середовище закладу позашкільної освіти *International scientific journal «Grail of Science»* | № 35 (January, 2024)
3. Інноваційний розвиток позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»: методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко, В. В. Мачуський; за ред. В. В. Мачуського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 223 с.
4. Кириченко, В.І. (2023). Основні методологічні підходи у формуванні просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: [Б.в.]. Вилучено з: <https://lib.iitta.gov.ua/708578/1/kyrychenko.pdf>
5. Корж Г. І., Козловський Ю., Мукан Н. Розвиток ціннісного ставлення до власного здоров'я у системі професійної підготовки фахівців із цивільної безпеки : монографія ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2021. 210 с.
6. Лисенко О. Ціннісне ставлення до здоров'я як системотворча складова ціннісних орієнтацій особистості. *Освітній простір України*. 11, 2017 URL: <https://doi.org/10.15330/esu.11.144-154>
7. Міхеєва Л. В. Особливості формування здорового способу життя у молодого покоління *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. Харків. 2011. С. 318-321
8. Науменко Н. В., Козлов А.В., Дрожек Л.В. Сучасні тенденції спрямовані на збереження здоров'я людини : *Збірник наукових праць*. Харків, 2020. Вип. 1. С. 103-106.
9. Останіна Н.С. Проблеми організації клубної роботи з учнівською молоддю в педагогічній теорії й практиці України (1917-1931 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. 244 с.
10. Сундукова І. В. Формування ціннісного ставлення старшокласників до психічного здоров'я засобами фізичної культури : автореф. дис. ... канд. психол. наук.19.00.07. Київ, 2018. 22 с
11. Федченко К. О. Сутність і структура поняття «ціннісне ставлення до здоров'я у студентів університетів наук про життя та навколишнє середовище». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020. № 10 (104). С.280-289. URL: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.10/280-289>

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti. V 2 knyakh. Knyha 1. Osobystisno-orientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnohichni zasady* [Personality education. In 2 books. Book 1. Personality-oriented approach: theoretical and technological principles]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
2. Bukach, M. M., & Dmytrieva, O. V. (2024). *Osvitnie seredovyshe zakladu pozashkilnoi osvity* [Educational environment of the out-of-school education institution]. *International scientific journal "Grail of Science"*, (35, January).
3. Boiko, A. E., Verbytskyi, V. V., Kornienko, A. V., Lytovchenko, O. V., & Machuskyi, V. V. (Eds.). (2023). *Innovatsiyni rozvytok pozashkilnoi osvity v umovakh realizatsii kontseptsii "Nova ukrainska shkola"* [Innovative development of out-of-school education in the context of the "New Ukrainian School" concept]. Ivano-Frankivsk (Ivano-Frankivsk): NAIR. [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, V. I. (2023). *Osnovni metodohichni pidkhody u formuvanni prosotsialnoi povedinky uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Main methodological approaches in the formation of prosocial behavior of general secondary school students]. Kyiv. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/708578/1/kyrychenko.pdf>
5. Korzh, H. I., Kozlovskyi, Yu., & Mukan, N. (2021). *Rozvytok tsinnisnoho stavlennia do vlasnoho zdorov'ia u systemi profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv iz tsyvilnoi bezpeky* [Development of value attitude towards one's own health in the system of professional training of civil security specialists]. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. [in Ukrainian].
6. Lysenko, O. (2017). *Tsinnisne stavlennia do zdorov'ia yak systemotvorcha skladova tsinnisnykh oriantatsii osobystosti* [Value attitude to health as a systemic component of personality's value orientations]. *Osvitnii prostir Ukrainy*, (11), 144–154. <https://doi.org/10.15330/esu.11.144-154> [in Ukrainian].
7. Mikheeva L. In. (2011) Features of forming of healthy way of life at the young generation the Ukrainian scientific magazine «Formation of region». Khar'kiv. [in Ukrainian].S. 318-321

8. Naumenko, N. V., Kozlov, A. V., & Drozhyk, L. V. (2020). *Suchasni tendentsii spriamovani na zberezhenia zdorov'ia liudyny* [Modern trends aimed at preserving human health]. *Zbirnyk naukovykh prats*, (1), 103–106. Kharkiv (Kharkiv). [in Ukrainian].
9. Ostanina, N. S. (2004). *Problemy orhanizatsii klubnoi roboty z uchnivskoiu moloddiu v pedahohichnii teorii y praktytsi Ukrainy (1917–1931 rr.)* [Problems of organizing club work with student youth in pedagogical theory and practice of Ukraine (1917–1931)] (PhD dissertation). Kyiv: KNU im. T. Shevchenka. [in Ukrainian].
10. Sundukova, I. V. (2018). *Formuvannia tsinnisnoho stavlennia starshoklasnykiv do psykhichnoho zdorov'ia zasobamy fizychnoi kultury* [Formation of high school students' value attitude to mental health through physical education] (PhD abstract). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Fedchenko, K. O. (2020). *Sutnist i struktura poniattia "tsinnisne stavlennia do zdorov'ia" u studentiv universytetiv nauk pro zhyttia ta navkolyshnie seredovyshe* [Essence and structure of the concept "value attitude to health" among students of life and environmental sciences universities]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, (10(104)), 280–289. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.10/280-289> [in Ukrainian].

Ostanina N.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department of Social Pedagogy and Social Work
Nizhyn Mykola Gogol State University
3777nina@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8247-620

Demchenko N.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogics,
Primary Education and Educational Management
Nizhyn Gogol State University
nata.demchenko2020@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1382-0756

Kononchuk A.

Ph.D of Pedagogical Science, Associate Professor of the
Department of Social Pedagogy and Social Work
Mykola Gogol Nizhyn State University, Nizhyn, Ukraine
antonina_kononchuk@ukr.net
0000-0001-6198-9041

FORMATION OF A VALUE-BASED ATTITUDE TO HEALTH AMONG STUDENTS IN THE OUT-OF-SCHOOL ENVIRONMENT

The article is devoted the issue of the day of forming for student's young people of the valued attitude toward a health. Exposing the concept of value of health, an author accents attention on understanding of importance of health as bases of valuable life: in the process of the personality becoming attitude of man is formed toward itself, to the own body, to the way of life, and farther and to other people and society; understanding of value of health is explained to elect a man healthy way of life, instrumental in the realized attitude toward the acts; foresees prevention of illnesses and upgrading own life. An author underlines the ponderable sign of that the valued attitude toward a health is vital position, which is formed in the process of education, studies and personality experience. Exactly in out-of-school education, where the different types of activity, intercourse and freedom of choice are foreseen, ideal terms are created for forming of such relation in student's young people.

Question of forming for student's young people of the valued attitude toward a health, problem of forming of reason on a maintainance and strengthening of own health and health other in the conditions of integration of Ukraine to European space is and actual.

The conducted research enables to examine out-of-school education not only as a cell of pastime free but also as space of forming vitally of important skills among which strengthening of health – one of key.

In the environment of out-of-school establishment a process of forming of healthy and safe way of life and valued attitude toward a health is complex work from forming of knowledges, settings, personality orientiriv and codes of conduct, which provide a maintainance and strengthening of physical, psychological and socialmoral zdorov'ya of student's young people.

Key words: health, healthy way of life, value, valued stalennya, to zdorov'ya, forming of the valued attitude toward a health, out-of-school education, establishment of out-of-school education, out-of-school environment.

УДК 37.091.3

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-138-145

Пишинська В. В.

аспірантка кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
vradapushin@gmail.com
orcid.org/0009-0005-9507-3425

ВПЛИВ АРТТЕХНОЛОГІЙ НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано вплив арттехнологій на емоційне благополуччя здобувачів базової середньої освіти. Актуальність дослідження визначається необхідністю удосконалення навчально-виховного процесу відповідно до викликів сьогодення. Зазначено, що одним із найефективніших способів розвитку емоційно-вольових, соціальних і навіть когнітивних навичок є мистецтво. Досліджено та розмежовано поняття «арттерапія» та «артпедагогіка». Зазначено, що впровадження артпедагогіки на уроках має низку переваг, оскільки вчитель може врахувати індивідуальні особливості кожного учня, вибрати відповідні форми, методи роботи та об'єктивно проаналізувати доцільність впровадження тих чи інших технологій. Визначено мету, функції та форми артпедагогіки. Також у статті досліджено активні та пасивні форми мистецької діяльності в навчально-виховному процесі. Аналіз показує, що драматерапія є найефективнішим напрямом роботи, оскільки акторська гра передбачає активну взаємодію з емоціями, що дозволяє проживати їх і виробляти поведінкові патерни. Також зазначено, що ляльковий театр є перспективним напрямком роботи з емоціями, оскільки він допомагає працювати з ними через конкретного героя, що робить цей процес більш комфортним. Наголошується, що ізотерапія є доцільною та ефективною у роботі з підлітками. Для цього віку характерна схильність до приховування емоцій, недовіра до дорослих, труднощі у вираженні почуттів. Образотворче мистецтво дозволяє ненав'язливо дізнатися про емоційний стан учнів і, за необхідності, надати необхідну допомогу. Зазначається, що в сучасних умовах педагоги повинні приділяти більше уваги можливостям музики в освітньому процесі, зокрема її здатності зменшувати стрес. Підкреслюється, що арттехнології не потребують великих ресурсів і можуть бути легко інтегровані в будь-який предмет навчального циклу. Зроблено висновок, що поєднання театру, музики та образотворчого мистецтва може значно покращити емоційне самопочуття студентів.

***Ключові слова:** емоційне благополуччя, здобувачі базової середньої освіти, арттехнології, драматерапія, ізотерапія, музикотерапія.*

Problem statement in general terms. Modern education is constantly searching for ways to make the pedagogical process more effective, responsive to modern challenges, and conducive to the harmonious development of students. One of the most effective instruments for developing emotional and volitional, social, and even cognitive skills is art. Educators cannot disregard the powerful impact of art on the emotional sphere of students.

Analysis of recent studies and publications. It is known that the limitless potential of art has been recognized by prominent experts in various scientific fields. A lot of modern researchers consider its educational impact (O.P. Boblienko, T.M. Turchyn, V.P. Podenko), study the possibilities of art as a means of emotional development (N.M. Atamanchuk, N.O. Krotenko), overcoming negative emotional states (O.A. Prytula, O.L. Voznesenska),

correctional education (I.V. Voytyuk, I.B. Kuzava) and others. Modern challenges require educators to pay special attention to the emotional state of students, therefore we consider it necessary to substantiate the significance of art for the emotional well-being of students in basic secondary education.

The purpose of the article. The study is aimed at the theoretical substantiation and analysis of the impact of art technologies on the emotional well-being of students of basic secondary education.

Statement of the basic material. The inexhaustible potential of art has become the basis for the development of art therapy. Art therapy is an interdisciplinary field of knowledge that combines various disciplines: psychology, medicine, pedagogy, cultural studies, etc. [1, p. 20]. For this reason, it is based on several areas of development: medical, social, and pedagogical. Researchers commonly understand art therapy as a specialized form of psychotherapy based on art, primarily visual and creative activities. [2, c. 276]. Art pedagogy is defined as a special direction in pedagogy, with the help of which the education, development and upbringing of the child's personality is based on art (when teaching any discipline) [3, p. 3]. We agree with the numerous researchers who emphasize that these concepts cannot be equated (O.V. Soroka, R. M. Prima, T.V. Aleksintseva).

The difference between art pedagogy and art therapy is found in the most significant aspects: the purpose, objectives, and sphere of functioning. Practical psychologists / psychotherapists can use projective methods such as «Draw your Fear», «Overcome your fear», «What I'm afraid of» and «Fairy Tale of Fear» within isotherapy and fairy tale therapy [4, p. 46]. Such methods immerse in a state of crisis with a subsequent exit from it. Without appropriate professional training and experience, these practices can only lead to re-traumatization. It should be remembered that the main task of educators is to create a safe learning environment for the comprehensive development of students. Teachers have every reason to use art therapy methods and techniques, but with the consideration of their qualifications and the specifics of the pedagogical process.

The purpose of art pedagogy is to optimize the educational process and develop a harmonious personality, its creative abilities, social and emotional skills through the means of art in the educational environment, while art therapy exists as a form of psychology / psychotherapy that focuses on the therapeutic aspect: correction of mental states, resolving internal conflicts, etc. The functions of art pedagogy: cultural, educational, formative and correctional [3, p. 4] – emphasize its pedagogical orientation. It should be noted that art pedagogy works not only with educational tasks, but also applies certain art technologies to improve the emotional well-being of students. Therefore, in addition to acquiring practical skills, developing creativity, confidence, and broadening outlook, art pedagogy implements the following educational objectives:

- development of the emotional and volitional sphere of students;
- caring for the emotional and mental state of the student (reduction of internal anxiety and aggression, mastering the skills of emotional self-regulation through artistic and creative activities);
- ensuring the socio-cultural adaptation of students (development of behavioral models in accordance with socially acceptable moral and ethical norms, formation of a communication culture...) [5, c. 156].

Modern researchers highlight the exceptional effectiveness of art pedagogy methods and techniques for children with special educational needs. However, we think, that art pedagogy possesses a universal character and holds significant potential for broader application. In education, several models of teaching and learning based on art are used: implementation at the level of public organizations, schools, classrooms, teachers and individual student groups [6, p. 2]. The application of art pedagogy at the classroom level is based on individualization and differentiation of learning and has a number of advantages: the teacher can take into account the individual characteristics of each student, select the necessary forms and directions of work, and objectively analyze the feasibility of introducing certain technologies that would affect not only the emotional and volitional, but also the

cognitive sphere of students, as researchers find evidence of the role of art in the development of academic skills, including literacy and mathematics [7].

Art pedagogy offers the use of the following forms of artistic work: active and passive. The passive form involves perception and analysis, while the active form involves creating one's own art product. Both forms have the potential for effective use and implementation of the above tasks, but the most common is the passive form, which is regularly used by teachers in humanities classes. They use verbal (explanation, story, conversation) and visual methods (illustration, demonstration, independent observation) focused on working with works of various art forms. Indisputably, active forms can be more difficult to implement, as they require more time and resources, but they offer more opportunities for students to develop their personal potential.

However, it is important to note that passive contact with art is an equally effective form of working with emotions. Studies show that a short visit to an art museum has a positive effect on the subjective level of stress and emotional arousal of people [8, p. 53]. As we can see, even observation can be an effective means of improving emotional well-being. This form of work also contributes to the development of emotional intelligence, in particular, it teaches you to better understand other people and helps you recognize and manage your own emotions. Passive work with art helps to develop the ability to express opinions orally and in writing, critical thinking, and the ability to logically substantiate a position, which is especially important in humanities courses. The choice of form may depend on many variables, but in our view, a combination of both forms is highly effective.

Adolescence is characterized by intense changes at the psychological level. This period is characterized by vulnerability, instability of the emotional state, and a tendency to deconstructive expression of emotions, which is why this time is extremely important for pedagogical influence. The use of active art technologies in the classroom is an underestimated form of work that would contribute to the formation of emotional well-being, creative thinking, and help to better understand the educational material. Art technologies include a large number of different approaches, techniques, forms and methods, including: visual arts, symbol drama, theatricalization, music therapy, plastic drama, fairy tale therapy, work with various natural materials, etc. In the humanities lessons, the most accessible is the use of visual arts, music therapy and theatricalization.

The literature review shows [11, 12] that the most effective way to work with emotions is theatricalization or drama therapy. Dramatherapy is a direction of art therapy that involves the use of dramatization techniques to play out certain plots [10, p. 100]. M. Bergs and A.-E. J. C. Prick in their systematic descriptive review noted the effectiveness of drama therapy in dealing with psychosocial problems of the individual (emotional, behavioral and social), reducing symptoms of depression, (social) anxiety, post-traumatic stress, inattention (especially hyperactivity and impulsivity) and aggressive behavior [11, p. 22]. In our opinion, such conclusions are expected, since acting is an active work with emotions, which allows you to live them and develop behavioral patterns that further help in the regulation of your own affective states.

The use of drama therapy in humanities classes can be either short-term or long-term. Short-term drama involves situational improvisation created within a problematic situation, while long-term drama requires longer preparation and is implemented in project activities. Dramatherapy is based primarily on differentiation, such as dividing into groups during project preparation (screenwriters, actors, and art critics), which allows not only to work with emotions but also to create a more comfortable environment for each student. An important advantage of drama therapy is its collective nature, combining learning activities with intimate and personal communication will undoubtedly have a positive impact on the level of emotional well-being of students.

At the same time, theatricalization is one of the most difficult areas because it requires a high level of involvement in the creative process. A piece of music (listened to or played), a painting, a poem expressed indirectly through this medium. In the theater, the actor/patient expresses himself through the game. His/her environment, therapeutic tool is himself/herself

[12, p. 15]. Because of this, theatricalization requires bravery, a willingness to demonstrate one's emotions, but fear of criticism, public speaking, and isolation can be an obstacle to the implementation of this technology. However, as mentioned above, numerous studies confirm the positive impact of theater on students' communication skills, confidence, and emotional intelligence, including the ability to control emotions and develop empathy. In view of this, we believe it is necessary to further deepen the theoretical and methodological foundations for introducing theatricalization at the classroom level (in particular, in humanities classes) and to conduct empirical research that would demonstrate its effectiveness.

During the implementation of drama therapy, the teacher may encounter students' reluctance to engage in the performance and interact with others, which is common for this age group. An alternative may be puppet theater, that performs all the functions of drama therapy, but allows students to feel more confident, as an intermediary appears between the student and the world around them. A non-contact, shy, indecisive child, despite the fact that the doll is on his or her hand, sees it as separate from him or her. Thanks to this, he/she can actively engage in play activities, reveal his/her innermost feelings according to the principle: «It's not me, it's a doll!» [13, c. 50].

It is worth mentioning that the use of puppet theater can be appropriate at any age, but for adolescents it should reduce infantile features and become more serious. This type of theatrical activity performs an educational, in particular, career guidance function, and allows students to get acquainted with the professions of an actor and a puppet theater director. It promotes the development of confidence and self-esteem through the demonstration of performances for junior high school students. Puppet theater can be an optimal substitute for drama therapy, as it helps to work with emotions through a specific character, which makes this process more comfortable, and the puppet, as the main tool, allows you to freely express any emotions and explore different aspects of your personality.

Isotherapy is considerably easier to implement in the educational process, since it does not require significant effort, but it still performs essential functions. Isotherapy, a technology based on the belief that a child's inner self is reflected in visual images every time he or she spontaneously paints a picture without thinking much [14, p. 66]. It allows for free expression and does not involve criticism, making it a safe tool for working with emotions. In an educational process full of assessments, isotherapy can allow students to relax and focus on emotions without thinking about mistakes or comparing themselves to others. Undoubtedly, during creative activities, students can interact, discuss their work and emotions, but it is necessary to create the prerequisites for safe communication in advance, approve the rules and pay special attention to the importance of treating each other with respect and maintaining a positive atmosphere. It should be noted that isotherapy is based on one's own experience, so only the author can interpret the work, and the discussion should be voluntary, allowing students to feel like real experts, which develops self-confidence.

Although drawing as a diagnostic tool is most common in the preschool age group, we believe that isotherapy is also appropriate and effective in working with adolescents. This age is characterized by a tendency to hide their emotions, distrust of adults, and difficulties in expressing feelings. Art allows you to unobtrusively learn more about the emotional state of students and, if necessary, provide the assistance they need. Drawing differs from other methods in that the child does not consciously, intuitively express his or her psycho-emotional state while drawing. Through drawing, one can find out what internal emotions and hidden conflicts disturb the child [15, p. 83]. Thus, isotherapy contributes to the creation of a positive climate in the classroom, forms positive narratives, helps to express emotions, which positively affects the level of emotional well-being, and has a diagnostic function.

Every day, modern teenagers face a lot of stressors: the unstable situation in the country; social isolation due to distance learning; high workloads in the educational environment; unrealistic images on social media – all of this can negatively influence personality development. Given these challenges, teachers should implement effective

methods of supporting emotional well-being, which will have a positive impact not only on the emotional sphere but also on academic achievement. Music stands out among all the various art kinds in this context. Inasmuch as music is one of the most powerful tools for managing stress, as it has an extraordinary impact on people, can evoke positive emotions, stimulate memory and reduce anxiety.

In a controlled study by Kyung Sung Lee and Hyun Cheol Jeong, university students were exposed to a series of stressful tasks and then listened to classical music for 20 minutes. The findings demonstrated that music tends to relax the body and stimulate the parasympathetic nervous system, making music therapy an effective stress-reducing tool [16]. The study suggests that the introduction of musical minutes with classical or just students' favourite music after tests, background music during creative tasks, and the processing of educational material through songs can significantly improve the emotional well-being of students.

Another noteworthy study describes the implementation of the innovative educational programme «MusMotion» by J.-M. Valero-Esteban and K.-M. Alcover on the basis of a general secondary education institution. The combination of measures implemented in this experiment deserves special attention. The experiment was implemented through the organization of various activities: seminars, reflections, conferences, which were based on cooperative learning, attention to emotional intelligence, conflict resolution strategies and the use of music to express and perceive emotions. The results showed that the use of music as a leading tool led to improved emotional health, classroom climate, and better implementation of educational programmes [17, p. 12].

Active music therapy, which is realized through joint singing and playing musical instruments, will help not only to reduce stress, but also make the learning process more interesting, diverse and help increase students' attention. In humanities classes, studying the material in this format can be a way to improve retention of learning material, increase motivation to learn the subject and engage students in teamwork. We can also suggest that the implementation of music clubs in schools can also have a positive impact on the emotional well-being of students. We are able to conclude that in modern circumstances, teachers should pay special attention to the potential of music in the educational process, in particular its ability to reduce stress, and develop their own educational programme that would use music as a means of improving emotional well-being and optimizing the learning process.

Conclusions. In view of the above, we can conclude that the functions of art pedagogy go beyond cultural, educational, formative and correctional. Drama therapy performs a socializing function, visual arts – a diagnostic function, and music – a relaxation function. In addition to these functions, we should also highlight the hedonistic one, because the creative process also brings great aesthetic pleasure. In our opinion, the combination of drama, music and visual arts can significantly improve the emotional well-being of students. Art therapy technologies do not require large resources, can be easily integrated into any subject of the educational course (especially the humanities) and complement it. A large number of different directions, forms, methods and techniques allow for maximum individualization of the process, selection of tools that are most suitable for a particular student or group of students. Further research should focus on the development of methodological recommendations for the implementation of art technologies in the educational process.

References

1. Зязюн І. Педагогічна арт-терапія як естетична фасцинація. Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір: зб. наук. праць / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. Київ – Хмельницький, 2008. С. 17–25.

2. Головатюк І.Г. Теоретичні основи застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки фахівців. Молодий вчений, 2017. № 7 (47). С. 93–96.
3. Павлюк Р. О. Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. Педагогічний альманах: зб. наук. пр. № 17, 2013. С. 67-73.
4. Загоруйко Н. В. Шкільні страхи молодших школярів та їх корекція. Теорія та практика психокорекції особистості: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2021. С.45-47.
5. Деркач О.О. Реалізація виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах навчально-виховного процесу початкової школи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 8 (13): Матеріали III Міжнар. наук.-практич. конференції "Гуманістичні орієнтири мистецької освіти". С. 155-159.
6. Robin Rooney. Arts-Based Teaching and Learning. Review of the Literature. VSA Arts Washington, DC. 2004. 25 p.
7. Deasy, R. J. Critical Links: Learning in the Arts and Student Academic and Social Development. Washington DC: Arts Education Partnership, 2002. 170 p.
8. Ter-Kazarian, K., & Luke, J. J. Influence of an art museum visit on individuals' psychological and physiological indicators of stress. Museums & Social Issues, 14(1–2), 2019. P. 45–59. <https://doi.org/10.1080/15596893.2021.1986896>
9. Коновець С. В. Арт-технології у розвитку креативності особистості. Вісник Закарпатської академії мистецтв, 2017. Вип. 9. С. 106-111.
10. Гусельцева К., Дулька О. Інноваційний підхід до впровадження послуг арт-терапії в готелях України. SWorldJournal. Issue 19 Part 2, 2023. С. 97-107.
11. Berghs M, Prick AJC, Vissers C, van Hooren S. Drama Therapy for Children and Adolescents with Psychosocial Problems: A Systemic Review on Effects, Means, Therapeutic Attitude, and Supposed Mechanisms of Change. Children (Basel), 2022, 9, 1358. 27 p.
12. Anna Bielańska. Teatr, który lecz. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002. 145 p.
13. Федій О. А. Лялькотерапія у професійній діяльності педагога. Постметодика, 2009. № 1. С. 46-50.
14. Янчук О. А. Ізотерапія як ресурс педагогічного впливу на розвиток творчого потенціалу особистості школяра у процесі навчання. Педагогічний пошук. 2015. № 3. С. 65–66.
15. Тиховська Р. Ізотерапія як ефективний психологічний інструментарій діагностики емоційних станів у підлітковому віці. Матеріали V-тої міжнародної науково-практичної конференції з дитячої та юнацької психотерапії української спілки психотерапевтів «нашого цвіту по всьому світу – скарби української нації» 18-19 листопада 2023, м. Ужгород. 102 с.
16. Lee KS, Jeong HC, Yim JE, Jeon MY. Effects of Music Therapy on the Cardiovascular and Autonomic Nervous System in Stress-Induced University Students: A Randomized Controlled Trial. Journal of Alternative and Complementary Medicine (New York, N.Y.). 2016 Jan;22(1):59-65.
17. Valero-Esteban JM, Alcover CM, Pastor Y, Moreno-Díaz A, Verde A. Emotions and music through an innovative project during compulsory secondary education. Heliyon. 2024 Feb 9;10 (4):e25765.

Pyshynska V.

Postgraduate student
at the Department of Education and Innovative Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
vradapushin@gmail.com
orcid.org/0009-0005-9507-3425

THE IMPACT OF ART TECHNOLOGIES ON THE EMOTIONAL WELL-BEING OF STUDENTS OF BASIC SECONDARY EDUCATION

The article analyzes the impact of art technologies on the emotional well-being of students of basic secondary education. The relevance of the study is determined by the need to improve the educational process in response to modern challenges. One of the most effective ways to develop emotional and volitional, social, and even cognitive abilities is art. The article examines and distinguishes between the concepts of «art therapy» and «art pedagogy». It is noted that the implementation of art pedagogy in the classroom has a number of advantages because the teacher can take into account the individual characteristics of each student, select appropriate forms and directions of work and objectively analyze the feasibility of introducing certain technologies. The purpose, functions and forms of art pedagogy are defined. The article examines active and passive forms of artistic activity in the educational process. The analysis shows that drama therapy is the most effective approach, as acting involves active engagement with emotions, that allows to live them and develop behavioral patterns. It was also noted that puppet theater is a promising field of work with emotions, as it helps to work with emotions through a specific character, which makes this process more comfortable. It is emphasized that isotherapy is appropriate and effective in working with adolescents. This age is characterized by a tendency to hide their emotions, distrust of adults, and difficulties in expressing feelings. The visual arts allow to learn more about the emotional state of students unobtrusively and, if necessary, provide the required assistance. It is noted that in modern circumstances, educators should pay more attention to the potential of music in the educational process, in particular its ability to reduce stress. It is highlighted that technologies do not require large resources and can be easily integrated into any subject of the educational cycle. It is concluded that the combination of theater, music and art can significantly improve the emotional well-being of students.

Key words: emotional well-being, students of basic secondary education, art technologies, drama therapy, isotherapy, music therapy.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА

УДК 378.147:373.2.011.3-51

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-146-153

Аніщук А. М.

кандидатка педагогічних наук, доцент
доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
anishchuk1965@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0292-689X

Онищук І. А.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки,
дошкільної та початкової освіти
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія ім. Тараса Шевченка
ionuschyk@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1521-0428

**КУЛЬТУРА МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ
ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ
МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ**

Статтю присвячено аналізу проблеми професійно-особистісного розвитку майбутніх вихователів в сучасних умовах. Актуальність дослідження пов'язана із реформуванням вищої освіти, внесенням змін до закону України «Про вищу освіту», затвердженням нового закону «Про дошкільну освіту» та замовленням суспільства на підготовку фахівця нової формації, здатного виражати себе засобами мовлення в гармонійний і соціально прийнятний спосіб.

Проаналізовано зміст компетентностей освітнього та професійного стандартів, які необхідні для виконання трудових функцій, пов'язаних з комунікацією, взаємодією, професійною етикою, самоорганізацією, професійним саморозвитком. Визначено, що засвоєння майбутнім фахівцем способів їх успішного вирішення в процесі практичної професійної діяльності багато в чому залежить від наявності сформованих можливостей для самовираження.

Здійснено аналіз психолого-педагогічних джерел сучасних науковців з даної проблематики. Визначено концептуальні засади дослідження проблеми: положення психолого-педагогічної науки щодо самовираження як особистісного феномену; положення про особистість як систему, що розвивається; теза про рефлексивні риси самосвідомості як ядро особистості; технології самодетермінації розвитку особистості.

Проаналізовано наукові погляди щодо визначення сутності понять «професійно-особистісний розвиток», «культура самовираження», «мовленнєве самовираження», розкрито їх значення для професійно-особистісного розвитку майбутніх вихователів. Встановлено, що проблема культури мовленнєвого самовираження як складова професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя практично не досліджувалася сучасними науковцями.

Визначено суть та основний зміст провідної категорії «культура мовленнєвого самовираження». Сформульовано висновок, що культура мовленнєвого самовираження є складовою професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя, забезпечує здатність до ефективної професійної та особистісної комунікації, саморегуляції та толерантної взаємодії, сприяє формуванню позитивного образу вихователя у суспільстві, дає можливість майбутньому вихователю повною мірою реалізувати себе в професійній діяльності.

Ключові слова: професійно-особистісний розвиток, культура мовленнєвого самовираження, культура самовираження, мовленнєве самовираження, професійна діяльність, культура мовлення, соціально-прийнятні мовленнєві засоби.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної освіти характерним є процес модернізації як окремих її ланок, так і системи в цілому. Інтернаціоналізація стосунків у різноманітних сферах діяльності диктує нове соціальне замовлення в галузі вищої педагогічної освіти, впровадження у освітній процес інноваційних технологій, спрямованих на активізацію професійно-особистісного розвитку майбутніх педагогів, формування в них ключових компетентностей, необхідних для виконання трудових функцій.

Усе більшої актуальності набуває проблема формування культурної особистості, здатної вільно й відповідально визначати свою позицію серед інших, приймати рішення, демонструвати свою винятковість, відстоювати право на свободу думки. Кожен педагог постійно знаходиться в ситуаціях, які передбачають пред'явлення іншим суб'єктам освітньої діяльності своїх цінностей, уявлень, свого світогляду. Він знаходиться в ситуації самовираження і це стає для нього природною характеристикою професійної діяльності. В педагогічній діяльності самовираження є складовою індивідуальної культури педагога.

Прийняття Закону України «Про дошкільну освіту» (2024) актуалізує проблему вдосконалення підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Професійним стандартом «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021) визначено ключові компетентності, які мають бути розвинені у вихователів закладу дошкільної освіти (ЗДО), одними з них є соціальна та підприємницька компетентність, педагогічне партнерство, які передбачають організацію міжособистісної взаємодії, роботу в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня, продукування нових ідей, планування та управління культурними та соціальними проєктами, самопрезентацію результатів своєї професійної діяльності [10, с. 6]. Оскільки самопрезентація визначається як процес самовираження в контексті ділового спілкування поряд з правилами комунікативного етикету, це актуалізує проблему розвитку в майбутніх вихователів ЗДО культури мовленнєвого самовираження, потреби та здатності виражати себе в гармонійний і соціально прийнятний спосіб.

Мовлення є показником культури, засобом самовираження і самоствердження особистості, предметом педагогічного аналізу і самоаналізу, постійного самовдосконалення майбутнього вихователя. Мовлення вихователя – це показник його педагогічної культури, певний зразок комунікативної дії, який наслідують дошкільники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує, що актуальні питання особистісно-професійного розвитку майбутніх вихователів ЗДО висвітлено у наукових працях Л. Артемової, Л.Березовської, Г. Беленької, А. Богуш, Н.Гавриш, О.Деркач, І. Дичківської, Л. Загородньої, Л. Зданевич, О.Кононко, Є.Климової, К. Крутій, Н.Кузьміної, Н.Лисенко, О.Листопада, І. Луценко, В.Ляпунової, М. Машовець, Л.Мороз-Рекотової, О. Рейпольської, О.Семенової, Т. Танько, А.Черкашиної та ін. Зокрема, О. Деркач, Є. Климов, Н.Кузьміна розглядають особистісний і професійний розвиток як процеси, що взаємодоповнюють один одного. Л. Притуляк наголошує, що під час навчання співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру певної цілісності. Професійний розвиток

особистості починає домінувати над особистісним і визначати його [9, с. 128]. Одним із складників професійно-особистісного розвитку майбутніх вихователів виступає культура самовираження, яка проявляється в самоорганізованій діяльності майбутнього педагога [5, с. 18].

Виховання культури самовираження у майбутніх вихователів розкрито у наукових працях О. Кононко, І. Онищук, А. Аніщук. Науковцями обґрунтовано підхід до культури самовираження як особистісного феномену; схарактеризовано критерії, показники та рівні її сформованості у майбутніх педагогів. При розробці критеріїв оцінки міри сформованості культури самовираження у майбутніх педагогів, О. Кононко були враховані основні вектори педагогічної діяльності – діловий, аксіологічний, комунікативний та перетворювальний. Науковець прийшла до висновку, що культура самовираження майбутнього педагога, як особистісний феномен, проявляється у цілепокладанні, мотивації, способах дій, проміжних й кінцевих продуктах і визначається системою пріоритетних життєвих та професійних цінностей [6, с. 15-16].

Концептуальними засадами дослідження проблеми слугували: положення психолого-педагогічної науки щодо самовираження як особистісного феномену (Р. Бернс, А. Ребер, Л. Божович); положення про особистість як систему, що розвивається (І. Бех, О. Кононко, В. Котирло, Т. Піроженко, Т. Титаренко та ін.); теза про рефлексивні риси самосвідомості як ядро особистості (А. Силвестру, С. Тищенко, Л. Уманець та ін.); технології самодетермінації розвитку особистості (Л. Сердюк, І. Данилюк, В. Турбан, Н. Володарська). Проблема культури мовленнєвого самовираження як складової професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя практично не досліджувалася сучасними науковцями.

Мета статті. Метою статті є висвітлення сутності та змісту поняття «культура мовленнєвого самовираження» як важливого складника професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна вища освіта, яка будується на компетентнісному підході передбачає, що майбутній фахівець дошкільної освіти має оволодіти відповідними компетентностями, які формують і розвивають в ньому можливості вирішувати складні завдання дошкільної освіти, що потребують досліджень або інновацій та відповідні категорії професійних завдань. Проаналізувавши зміст компетентностей, заявлених у Стандарті вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, спеціальності А2 Дошкільна освіта, Професійного Стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти», можна стверджувати про наявність в них професійних завдань, пов'язаних з комунікацією, взаємодією, професійною етикою, самоорганізацією, професійним саморозвитком. Засвоєння кожним майбутнім фахівцем способів їх успішного вирішення в процесі практичної професійної діяльності багато в чому залежить від сформованих в процесі навчання в ЗВО здібностей продемонструвати іншим людям те, що є важливим, значущим і ціннісним особисто для нього, від наявності можливостей для самовираження.

Саме тому здатності до самовираження мають бути сформовані в кожного педагога, який прагне реалізувати власні внутрішні бажання та потреби, показати справжній внутрішній світ, зрозуміти себе та інших, усвідомити свої бажання. А не розуміючи себе важко самовдосконалюватися, особистісно та професійно розвиватися, підвищувати самооцінку.

Під *професійно-особистісним розвитком* Н. Коломієць розуміє свідомий процес якісних змін особистості, спрямований на досягнення високого рівня особистісного саморозвитку та професійної самореалізації у педагогічній діяльності [4, с. 76-77]. Цей процес, зазначає автор, є постійним і безперервним, відповідає сучасному принципу організації «навчання впродовж життя». Особистісний потенціал є потужним інструментом досягнення чітко визначеного та здорового почуття себе як педагога, що може призвести до позитивної самооцінки та впевненості в собі [4, с. 77].

Ознаками *професійно – особистісного розвитку* майбутнього педагога, на думку І. Зязюна, є: розширення кола пізнавальних інтересів, домінування потреб

самореалізації, зацікавленість прийомами самоосвіти, підвищення рівня педагогічної майстерності, розвиток процесів «самості» [3, с. 9]. Ефективність професійно-особистісного розвитку забезпечується набуттям навичок та знань для кар'єрного зростання та включає елементи особистісного розвитку. Одним з елементів особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів є *культура мовленнєвого самовираження*.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє стверджувати, що однозначного тлумачення поняття «*культура мовленнєвого самовираження*» у психолого-педагогічній літературі не виявлено. Більшість наукових праць присвячені загальним аспектам культури самовираження особистості, проблемі формування культури самовираження школярів та майбутніх фахівців. Окремо розглядаються проблеми, які пов'язані з мовленнєвою культурою. Зокрема, формування мовленнєвої компетентності майбутнього педагога (О. Гальянова), формування мовленнєвої діяльності майбутнього вчителя початкової школи (Т. Денисюк, Я. Синьгуб), мовленнєвий етикет у професійній культурі педагога (С.Дубовик), розвиток мовної особистості майбутнього вчителя (Н. Юрійчук), формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя (А. Чаговець) та ін. Провідні науковці одностайні у своєму рішенні з приводу важливості формування культури самовираження та мовленнєвої культури майбутнього педагога.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що в науковому просторі існують доослідження, які прямо чи опосередковано дотичні до проблеми культури мовленнєвого самовираження. Тобто аналізуються такі поняття, як: культура самовираження, мовленнєве самовираження, творче мовленнєве самовираження, культура мовлення, мовленнєва компетентність, педагогічне мовлення, професійно-мовленнєва культура, культура особистісно-професійного самовираження та ін. Одними з ключових позицій у вище перерахованих термінах займають поняття «культура самовираження» та «мовленнєве самовираження».

Під культурою самовираження О.Кононко розуміє особливості (відмінні від інших людей властивості особистості), способи (систематизовану сукупність дій, використаних для досягнення мети), результати (проміжні та кінцеві продукти) самоорганізованої діяльності майбутнього педагога [6, с. 15-16]. Культура самовираження тлумачиться як основа самоствердження й самореалізації; є процесом, способом буття, сприятливим для реалізації домагань, можливостей і ставлень особистості до різних видів діяльності. Розвиток культури самовираження майбутніх вихователів ЗДО є особистісним інтегралом, який проявляється в самоорганізованій діяльності і визначається системою пріоритетних життєвих цінностей – особистісних, професійних, культурних [2, с. 28].

Основними характеристиками культури самовираження виступають: незалежні від зовнішніх впливів дії суб'єкта самовираження, його здатність самостійно організувати, виконувати, контролювати, регулювати та коректувати свою поведінку, презентувати індивідуальні особливості, прагнення, переваги, які не суперечать нормам культури [7, с. 80-81].

Систематизація різних підходів щодо вивчення особистісного самовираження, характеристики мовлення як засобу вираження даного процесу, дають нам підстави для виділення поняття *мовленнєве самовираження*, оскільки мовленнєва діяльність задовольняє користування мовою як засобом спілкування та самовираження.

Т. Піроженко, виділяючи особистісний рівень самовираження, визначає такі складові:

а) довільність мовлення (прагнення до розгорнення, логічності, зв'язності тексту; можливість довільного керування мовленням, його зміна відповідно до динаміки ситуації; характер тексту (за наочною ситуацією, із досвіду, творчий);

б) особистісні якості, що виявляються в мовленнєвій комунікації (прояв самооцінки у спілкуванні з людьми; риси характеру, що забезпечують успішність взаємодії

(дружелюбність, комунікабельність тощо); ціннісні орієнтації, пов'язані з людиною; широта і дієвість мотивів спілкування) [8, с. 24].

Визначаючи зміст поняття *мовленнєве самовираження*, беремо до уваги такі складові: мовленнєві засоби (слова, словосполучення, фрази); форму висловлювання (тональність, інтонаційну забарвленість); спрямованість висловлювання (мотив, вибір об'єкта, на який спрямоване мовлення); емоційну забарвленість (модальність) [1, с. 39].

Отже, під *мовленнєвим самовираженням* ми розуміємо здатність майбутнього педагога виражати свої думки, емоції, почуття, переконання та професійну позицію через мовлення; відстоювати власні інтереси; проявляти індивідуальність, творчу активність. Це не просто передача інформації, а й мистецтво спілкування, яке впливає на дітей, формує їх світогляд і мотивацію до засвоєння нових знань.

Основними аспектами мовленнєвого самовираження педагога можна вважати: змістовність (глибина і логічність висловлювань), емоційність (здатність передавати почуття через інтонацію), культуру мовлення (правильність, багатство словника, відповідність нормам), індивідуальний стиль (унікальні мовленнєві особливості педагога). Наскільки грамотно, чітко, зрозуміло й переконливо майбутній педагог буде висловлювати свої думки та почуття, буде залежати його успіх у професійній діяльності і в **особистісному розвитку** – самовдосконаленні, самореалізації, креативному підході до виконання трудових функцій, забезпеченні психологічної стійкості.

У освітній діяльності мовленнєве самовираження варто розглядати як таке, яке б відповідало нормам і правилам, оскільки вихователь є не лише носієм знань, а й зразком мовленнєвої культури для дошкільників та інших учасників освітнього процесу. Як зазначає О.Кононко, сучасний фахівець дошкільної ланки освіти має бути здатним конструктивно розв'язувати різноманітні педагогічні проблеми, виявляти гнучкість і мобільність, діяти адекватно, довіряти власному досвіду, поєднувати соціальні інтереси з особистими, досягати успіху в професійній діяльності соціально прийнятними способами [5, с. 18].

Враховуючи вищезазначене можна виокремити ще таку важливу складову особистісно-професійного розвитку майбутнього вихователя як *культуру мовленнєвого самовираження*, на становлення позитивних характеристик якої потрібно звертати увагу при підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти. Оскільки, для реалізації таких принципів дошкільної освіти, як підтримка ініціативи дітей у різних видах діяльності, прийняття дошкільників як суб'єктів освітньої діяльності, вихователі повинні насамперед надати кожній дитині можливість заявити про себе, виразити себе в різних життєвих ситуаціях. Від вихователя, відповідно, очікується наявність достатнього рівня культури мовленнєвого самовираження у тому, щоб нести її як зразок мовленнєвого висловлювання кожній дитині. Адже відомо, що у цьому віці мовленнєві еталони мають безумовний, персоніфікований характер і переймаються від дорослого.

Здійснений нами аналіз психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми, зокрема дотичних понять та їх характеристик, дозволив визначити сутність поняття «*культура мовленнєвого самовираження*», під яким варто розуміти здатність педагога виражати свої думки, переконання та професійну позицію через соціально-прийнятні мовленнєві засоби; відстоювати власні інтереси; презентувати індивідуальні особливості, прагнення, переваги, які не суперечать нормам культури; володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, культура мовленнєвого самовираження є невід'ємною частиною професійно-особистісного розвитку майбутнього вихователя. Вона забезпечує здатність до ефективної професійної та особистісної комунікації, саморегуляції та толерантної взаємодії, швидкого реагування на зміни під час професійної діяльності, до ефективного врегулювання конфліктів, сприяє формуванню позитивного образу вихователя у суспільстві.

Сформованість культури мовленнєвого самовираження дасть можливість майбутньому вихователю повною мірою реалізувати себе в професійній діяльності, усвідомлювати та конструктивно реагувати на прояви емоцій, толерантно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, визначати ефективні способи комунікації відповідно до визначених завдань, особливостей розвитку та вікових особливостей цільової аудиторії з урахуванням факторів, що впливають на результат.

Перспективу подальшої реалізації дослідження означено напрямку вбачаємо у вивченні педагогічних умов виховання культури мовленнєвого самовираження майбутніх вихователів в процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти. Визначенні базових мовленнєвих умінь та їх ролі у формуванні культури самовираження майбутнього фахівця дошкільної освіти.

Література

1. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2009. 258 с.
2. Аніщук А., Онищук І. Культура самовираження як значуща складова особистісного становлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах сьогодення. *Науковий Вісник Кременецької обласної гуманітарно педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Випуск 18. С. 24-31. URL: <http://journals.kogpa.te.ua/index.php/pedagogy/article/view/120/108>
3. Зязюн І.А. Мета і характер розвитку особистості з точки зору альтернативних парадигм сучасної освіти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Технології управління освітніми закладами»*. Полтавський державний пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава, 2011. С. 8–9.
4. Коломієць Н. Особистісно-професійний розвиток педагога: поняття і зміст. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 4, 2021. С.72-79. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbimuk_nayk_praz/2021/4/11.pdf
5. Кононко О. Л. Культура особистісно-професійного самовираження майбутніх педагогів: сутність та умови розвитку. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2024. № 3. С.17-26. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/3853/1/макет_НЗ_№3_2024-17-26.pdf
6. Кононко О. Л. Культура самовираження майбутніх педагогів як особистісний феномен. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні*: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. Львів: ГО "Львівська педагогічна спільнота", 2017. С. 13–18. [30 с. 15-16].
7. Онищук І. Роль культури самовираження в особистісно-професійному становленні майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 4 (92). С.78-81. URL: file:///D:/Download/Npd_2017_4_22.pdf
8. Піроженко Т. О. Розвиток комунікативно-мовленнєвих здібностей дітей старшого дошкільного віку: дис. ...канд. психол. наук: К., 1995. 213 с.
9. Притуляк Л. М. Особистісно-професійний розвиток студентів педагогічного закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально-освітній школах*. 2020. № 68(2). С. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_-2020_68%282%29_27
10. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти» (Наказ Міністерства економіки України № 755-21 від 19.10.2021) URL: <file:///D:/Download/6616923634125654141836.pdf>

References

1. Anishchuk A. M. Pedagogichni umovy optymizatsii movlennievoho samovyrazhennia doshkilnykiv riznoi statii: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.08. K., 2009. 258 s.
2. Anishchuk A., Onyshchuk I. Kultura samovyrazhennia yak znachushcha skladova osobystisnoho stanovlennia maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity v umovakh sohodennia. *Naukovyi Visnyk Kremenetskoï oblasnoi humanitarno pedagogichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. Vypusk 18. S. 24-31. URL: <http://journals.kogpa.te.ua/index.php/pedagogy/article/view/120/108>

3. Ziaziun I.A. Meta i kharakter rozvytku osobystosti z tochky zoru alternatyvnykh paradyhm suchasnoi osvity. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Tekhnolohii upravlinnia osvitnimy zakladamy». Poltavskyi derzhavnyi ped. un-t imeni V.H. Korolenka. Poltava, 2011. S. 8–9.
4. Kolomiiets N. Osobystisno-profesiyni rozvytok pedahoha: poniattia i zmist. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp. 4, 2021. S.72-79. URL:https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnyk_nayk_praz/2021/4/11.pdf
5. Kononko O. L. Kultura osobystisno-profesiinoho samovyrazhennia maibutnykh pedahohiv: sutnist ta umovy rozvytku. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky. 2024. № 3. S.17-26. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/-123456789/3853/1/maket_NZ_Ne3_2024-17-26.pdf
6. Kononko O. L. Kultura samovyrazhennia maibutnykh pedahohiv yak osobystisnyi fenomen. Psykholohiia ta pedahohika: neobkhidnist vplyvu nauky na rozvytok praktyky v Ukraini: zbirnyk tez naukovykh robir uchastykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv: HO "Lvivska pedahohichna spilnota", 2017. S. 13–18. [30 s.15-16].
7. Onyshchuk I. Rol kultury samovyrazhennia v osobystisno-profesiinomu stanovleni maibutnoho vykhovatelya zakladu doshkilnoi osvity. Nova pedahohichna dumka. 2017. № 4 (92). S.78-81. URL: file:///D:/Download/Npd_2017_4_22.pdf
8. Pirozhenko T. O. Rozvytok komunikatyvno-movlennievnykh zdibnostei ditei starshoho doshkilnoho viku: dys. ...kand. psykhol. nauk: K., 1995. 213 s.
9. Prytuliak L. M. Osobystisno-profesiyni rozvytok studentiv pedahohichnoho zakladu vyshchoi osvity. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 2020. № 68(2). S. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-Pfto_2020_68%282%29_27
10. Profesiyni standart «Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity» (Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 755-21 vid 19.10.2021) URL: <file:///D:/Download/-6616923634125654141836.pdf>

Anishchuk A.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
anishchuk1965@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0292-689X

Onyshchuk I.

Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pedagogy, Preschool and Elementary Education
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
ionuschyk@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1521-0428

THE CULTURE OF SPEECH SELF-EXPRESSION AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL AND PERSONAL DEVELOPMENT OF A FUTURE EDUCATOR

The article is dedicated to analyzing the problem of professional and personal development of future educators in modern conditions. The relevance of the study is associated with the reform of higher education, amendments to the Law of Ukraine "On Higher Education," the adoption of the new Law "On Preschool Education," and society's demand for the training of a new-generation specialist capable of expressing themselves through speech in a harmonious and socially acceptable manner.

The study analyzes the content of competencies outlined in educational and professional standards necessary for performing work functions related to communication, interaction, professional ethics, self-organization, and professional self-development. It is determined

that each future specialist's ability to successfully master these skills in the process of practical professional activity largely depends on the presence of well-developed capabilities for self-expression. It is noted that in pedagogical activity, self-expression is an integral component of an educator's individual culture.

An analysis of psychological and pedagogical sources by contemporary scholars on this issue has been conducted. The conceptual foundations of the study have been identified, including psychological and pedagogical science perspectives on self-expression as a personal phenomenon, the concept of personality as a developing system, the thesis on reflective characteristics of self-awareness as the core of personality, and self-determination technologies for personal development.

Scientific perspectives on the essence of the concepts of "professional and personal development," "culture of self-expression," and "speech self-expression" have been examined, and their significance for the professional and personal development of future educators has been revealed. It has been established that the issue of speech self-expression culture as a component of the professional and personal development of future educators has not been extensively studied by contemporary researchers.

The essence and main content of the key category "speech self-expression culture of a future educator" have been defined. This concept is understood as an educator's ability to express their thoughts, beliefs, and professional stance through socially acceptable linguistic means; to advocate for their own interests; to present individual characteristics, aspirations, and preferences that do not contradict cultural norms; and to adhere to the rules of speech behavior in various communicative contexts.

It is concluded that the culture of speech self-expression is a component of the professional and personal development of future educators. It ensures the ability for effective professional and personal communication, self-regulation, and tolerant interaction, contributes to the formation of a positive image of the educator in society, and enables future educators to fully realize themselves in their professional activities.

Key words: professional and personal development, culture of speech self-expression, culture of self-expression, speech self-expression, professional activity, culture of speech, socially acceptable linguistic means.

УДК 376-056.45

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-153-159

Белозьорова Н. О.

кандидат пед. наук, доцент,

доцент кафедри початкової і професійної освіти

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

natalia.agarkova@hnpu.edu.ua

orcid.org/0000-0002-9885-4092

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Оглядова стаття присвячена проблемі роботи з обдарованими учнями початкових класів та особливостям підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з такою категорією учнів. Проаналізовано філософські, історичні, психологічні та педагогічні джерела, що стосуються проблеми дослідження. Показано, що сучасна школа спрямована на середній рівень навчання учнів, й часто не повній мірі враховує потреби тих учнів, які відрізняються своїми навчальними досягненнями від цього середнього рівня як у сторону менших, так і у сторону більших навчальних здібностей. Показано, що особлива увага повинна приділятися підготовці майбутніх вчителів початкової школи, здатних ефективно виявляти та розвивати обдарованість ще з початкової школи. Під час дослідження використано різні методи, а саме теоретичні (аналіз наукової літератури з теми дослідження), емпіричні (спостереження, аналіз педагогічного досвіду). В статті розкрито особливості підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями. Висвітлено, що проблема обдарованості є складною та не достатньо вивченою, тому в наукових дослідженнях на сьогодні існує багато різних точок зору на її сутність, що відображається у різних визначеннях цього явища. Акцентовано увагу на тому, що науковцями феномен обдарованості визначено як наявність потенційно високих здібностей у людини. У результаті дослідження наведено основні ідеї концепції, а саме – створення творчого освітнього середовища, яке сприятиме новаторському підходу до навчання. Наголошено на вдосконаленні змісту навчального процесу, зокрема застосування сучасних підходів (особистісно-орієнтованого, компетентнісного, науково-дослідного та диференційованого підходів) до підготовки майбутнього вчителя початкової школи. З'ясовано, що робота з обдарованими учнями є складним і постійним процесом, яка вимагає від вчителя постійного особистісного розвитку, глибоких знань та тісної співпраці з батьками та психологами. Підкреслено важливість спрямування учнів на творче осмислення отриманих знань, здатність до самостійного та критичного мислення, створення стимулюючого освітнього середовища.

***Ключові слова:** підготовка; вчитель; початкова школа; обдарованість; молодші школярі; заклад вищої освіти.*

Постановка проблеми, її актуальність. Феномен дитячої обдарованості завжди привертав увагу, що не дивно, адже саме обдаровані учні мають чималий потенціал зробити найбільший внесок у вдосконалення та формування майбутнього суспільства нашої країни. Ефективність діяльності учителя початкових класів у роботі з обдарованими учнями прямо залежить від його професійної підготовки. Згідно з Концепцією розвитку педагогічної освіти та Концепцією Нової української школи необхідно, щоб майбутні вчителі мали здатність до творчої професійної діяльності та професійного самовдосконалення. У професійному стандарті за професіями

«Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2020) зазначено необхідні професійні компетентності, включаючи уміння враховувати індивідуальні потреби учнів, зокрема обдарованих дітей, при організації освітнього процесу. Важливість даного наукового дослідження підкреслюється суперечністю між соціальною потребою у виявленні та підтримці обдарованих молодших школярів та недостатнім рівнем підготовки майбутніх вчителів для успішної роботи з ними.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Феномен обдарованості викликає великий інтерес у сфері психолого-педагогічних досліджень, оскільки розуміння природи цього явища є необхідним для розробки системи підтримки, розвитку та освіти обдарованих учнів. Історичний аспект розвитку обдарованості досліджено А. Балациною, І. Волощуком, О. Мазяр та іншими. Теоретичні питання, структуру та види обдарованості розглянуто такими науковцями, як Дж. Гілфорд, Н. Лейтіс, В. Моляко, Дж. Рензуллі, Е. Торранс та інші. Зокрема, Н. Лейтіс дослідив саме індивідуальний підхід до розвитку обдарованості. І. Аверінаї, Г. Айзенк, Ю. Бабанський, О. Бевз та Н. Садовська зробили значний внесок в кількісне оцінювання обдарованості учнів, а також обґрунтували зміст і особливості її розвитку у дітей. Адаптацією зарубіжного досвіду для українських науковців займалися І. Бабенко, Н. Гузій, О. Діденко, О. Матюшкін, Д. Фримен, а також W. Limont, D. Jastrzębska та інші. Так, Е. Торранс в своїх дослідженнях відмічав недостатній рівень підготовки вчителів, а саме недостатній рівень навченості вчителів взаємодії з обдарованими дітьми, їх розвитку, та негативні наслідки непрофесійного підходу до учнів з нестандартним мисленням та поведінкою. Аналіз наукових джерел свідчить, що суттєві аспекти підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями потребують подальшого вивчення. Зокрема, необхідно більш детально розглянути особливості підготовки майбутніх вчителів. Це дозволить підвищити ефективність навчального процесу та забезпечити оптимальні умови для розвитку потенціалу кожної дитини, що й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обдарованість як явище цікавить багатьох науковців різних напрямленостей, зокрема філософії, психології, медицини, педагогіки та інших. Природа обдарованості та її прояв є предметом суперечок серед різних дослідників. Так, на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівні проблему обдарованості розглядає О. Антонова [2, с. 9-10]. З філософської точки зору обдарованість вивчає Г. Заїченко [1, с. 220], підкреслюючи природні здібності кожної особистості за умов їх розвитку у спеціальному середовищі. Незважаючи на різноманітність поглядів дослідників на даний феномен, більшість науковців зосереджують свою увагу на продуктивному розвитку якостей особистості [1, с. 28], що й характеризують її прояви, зокрема задатки, здібності, схильності, геніальність та талант. Найбільш загальними показниками оцінки та відбору обдарованих молодших школярів на Україні, що передують ґрунтовній спеціальній діагностиці (Всеукраїнський конкурс-рейтинг закладів загальної середньої освіти по роботі з обдарованими дітьми «Школа – джерело талантів»), є: а) наявність високих досягнень у певному виді діяльності (навчання, наукова, творча, художня або соціальна діяльність): це перемоги, відзнаки у конкурсах, виставках, олімпіадах, змаганнях; б) високий рівень мотивації, спрямованості до оволодіння знаннями, творчої діяльності; в) наявність лідерських якостей, визнання авторитету оточуючими. Обдаровані діти відрізняються один від одного і ступенем обдарованості, сферами інтересів, отже, програми для них мають бути індивідуалізовані. Прагнення до досконалості, схильність до самостійності цих дітей визначають вимоги до психологічної атмосфери на заняттях та методів навчання. У той же час саме діти з

високим інтелектом найбільше потребують свого вчителя [2, с. 203]. Отже, психолого-педагогічний аспект обдарованості є одним з основних у вивченні даного поняття. На основі аналізу визначень поняття «обдарованість» сучасних дослідників [3, с. 60; 1; 2] можна зробити висновок, що особливістю сучасного розуміння феномену обдарованості є те, що вона розглядається не як статична, а як динамічна характеристика особистості, тобто існує в динаміці та розвитку. Тож обдаровані учні потребують індивідуалізованого підходу з боку вчителя. Вчителі, які працюють із такими дітьми, мають проходити спеціальну підготовку. Проте, невідповідно вчителі часто не можуть виявити обдарованих дітей, не знають їх особливостей, байдужі до їхніх проблем. Тому головною умовою ефективності роботи з обдарованими дітьми є спеціальна підготовка вчителя.

Підготовка вчителів до роботи з обдарованими учнями є важливим аспектом сучасної педагогічної освіти. Обдаровані діти мають особливі потреби, які вимагають спеціальних підходів та методик навчання. Майбутні вчителі початкової школи повинні бути готові не лише виявляти та підтримувати обдарованість, але й забезпечувати відповідні умови для розвитку талантів кожної дитини. На сьогодні інтелектуальний творчий потенціал обдарованих учнів та здобувачів освіти використовується неефективно, оскільки не створено сприятливих умов для реалізації їх здібностей. Інтеграція ж України до загальноєвропейського простору потребує розробки нових напрямів роботи з обдарованими здобувачами освіти. Вважаємо, що підготовка майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями повинна розглядатися як складова загально-педагогічної підготовки. У процесі такої підготовки майбутніх вчителів слід забезпечити формування як відповідних умінь, так і якостей особистості, необхідних для роботи з обдарованими дітьми. Наприклад, під час педагогічної практики взаємодія майбутнього вчителя з обдарованими учнями, по суті, для майбутнього вчителя є своєрідним «іспитом» у професійному, особистісному та навіть у моральному відношеннях, яка дає можливість пережити просування на шляху професійного та особистісного зростання.

Тому підготовка майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями вимагає обов'язкового врахування наступних особливостей: по-перше, навчання майбутніх вчителів початкової ланки методикам виявлення обдарованих учнів. Це включає: знання ознак обдарованості, які можуть виявлятися у високій когнітивній активності, творчих здібностях, швидкому засвоєнні нових знань та навичок; використанні діагностичних інструментів і тестів для оцінки рівня інтелектуального та творчого розвитку учнів; спостереження за поведінкою та успіхами молодших школярів в освітньому процесі. По-друге, це вміння майбутніми фахівцями розробити та реалізувати індивідуальну освітню програму для обдарованих учнів. Це передбачає: вміння створювати адаптовані навчальні плани, які враховують індивідуальні потреби та здібності певного учня; вміння використовувати методи індивідуалізованого та диференційованого навчання, які дозволяють учням працювати за своїм власним темпом і рівнем складності; вміння впроваджувати проектні та дослідницькі завдання, що стимулюють розвиток критичного мислення та творчих здібностей. По-третє, це вміння надати психологічну підтримку обдарованим учням. Обдаровані діти часто стикаються з емоційними та соціальними проблемами, такими як перфекціонізм, тривожність або складності у взаємодії з однолітками. Майбутні вчителі повинні бути підготовлені надавати їм необхідну психологічну підтримку, яка включає: набуття знань про емоційні та соціальні потреби обдарованих дітей; вміння створювати позитивне та підтримуюче освітнє середовище; співпраця з психологами та іншими спеціалістами для надання комплексної підтримки учням. По-четверте, повинен обов'язково відбуватись професійний розвиток майбутніх вчителів. Адже підготовка вчителів до роботи з обдарованими учнями не закінчується з отриманням диплома. Необхідно постійно підвищувати свою кваліфікацію через: участь у семінарах, тренінгах та курсах підвищення кваліфікації, присвячених роботі з обдарованими дітьми.

Обмін досвідом з колегами та участь у професійних спільнотах. Ознайомлення з новими дослідженнями та методиками у галузі освіти обдарованих дітей.

У процесі навчання у ЗВО важливу роль відіграє практична діяльність майбутніх вчителів початкової школи, поєднана з їхньою науково-дослідною діяльністю в галузі роботи з обдарованими учнями, зокрема вивчення та складання методик роботи з ними. Вони включають складання гнучкого індивідуального навчального плану для учня з урахуванням його здібностей та можливостей, створення умов для самостійної пізнавальної та творчої діяльності, володіння новими методами та технологіями роботи з обдарованими молодшими школярами. Реалізація виділеного принципу передбачає використання існуючих та / або підготовки відповідних експериментальних майданчиків (ліцеїв, гімназій тощо), на базі яких може проводитися практика майбутніх фахівців по роботі з обдарованими молодшими школярами, що поєднується з послідовним або одночасним слуханням теоретичних курсів; вивченням, узагальненням та поширенням досвіду вчителів, які досягли успіхів у роботі з обдарованими дітьми.

Отже, професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з обдарованими учнями, повинна бути реалізована з урахуванням специфіки певного ЗВО, передусім спрямована на формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, що спирається такі положення: 1) необхідність міждисциплінарного теоретичного обґрунтування феномену обдарованості, його унікальних характеристик; 2) зміст навчальних програм сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя включає знання про теорію обдарованості від інформаційно-понятійного рівня до творчого у контексті вивчення психолого-педагогічного блоку дисциплін, ДВВ, різних сучасних лекцій, проєктуючих семінарів, науково-дослідних проєктів тощо.

У процесі навчання основна роль повинна приділятися практичній діяльності майбутніх учителів, поєднаною з їх науково-дослідною роботою, у даному випадку в галузі педагогіки та психології обдарованих дітей, вивчення та складання методик роботи з ними. Вчитель, який працює з обдарованими учнями, повинен вміти використовувати у практичній діяльності методи, прийоми, технології діагностики, навчання та виховання цієї категорії молодших школярів. Це передбачає вміння складати гнучкий індивідуальний навчальний план для учня з урахуванням його здібностей та можливостей, створювати тимчасові та просторові умови для самостійної творчої діяльності, транслювати передовий педагогічний досвід роботи з обдарованими учнями. Результатом проведеної зі здобувачами освіти такої роботи є формування знань у галузі педагогіки обдарованості та психології, умінь застосовувати у практичній діяльності методи, форми, технології діагностики, навчання, розвитку та виховання обдарованих молодших школярів, а також здібність до творчості, самоосвіти і новаторства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями є багатограним і комплексним процесом. Вона включає навчання майбутніх вчителів початкової школи методикам виявлення обдарованості, розробку індивідуальних освітніх програм, надання психологічної підтримки учням та постійний професійний розвиток. Зокрема, на сьогодні спостерігається підвищений інтерес до питання обдарованості, проблем виявлення, навчання та розвитку обдарованих учнів, зокрема початкової школи, й, відповідно, до проблем підготовки майбутніх вчителів для роботи з ними. Лише системний підхід до підготовки педагогів дозволить забезпечити якісну освіту для обдарованих учнів і сприятиме максимальному розкриттю їхнього потенціалу

Серед особливостей підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями ми виділяємо спрямовані на формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, положення: 1) необхідність міждисциплінарного теоретичного обґрунтування феномену обдарованості, його унікальних характеристик; 2) зміст навчальних програм сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя включає знання про теорію обдарованості від

інформаційно-понятійного рівня до творчого у контексті вивчення психолого-педагогічного блоку дисциплін, дисциплін вільного вибору, різних сучасних лекцій, проєктуючих семінарів, науково-дослідних проєктів тощо. Вважаємо, що робота майбутнього вчителя початкових класів з обдарованими учнями – це складний процес, який ніколи не припиняється. Він вимагає від майбутніх вчителів початкової школи особистісного зростання, міцних, постійно оновлюваних знань у галузі роботи з обдарованими учнями, їх навчання та виховання, тобто постійного зростання майстерності та педагогічної гнучкості.

Література

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2007. 472 с.
2. Антонова О. Є., Клименюк Ю. М. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи. Житомир: Жит. держ. ун-т., 2011. 263 с.
3. Бондар Ю., Коваль Т. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості молодших школярів. *Інновації в дошкільній і початковій освіті*. № 1, 2024. С. 59-68.
4. Всеукраїнський конкурс-рейтинг закладів загальної середньої освіти по роботі з обдарованими дітьми «Школа – джерело талантів» / Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2024. URL: <https://iod.gov.ua/ua/konkursi/shkola--dzhherelo-talantiv/pro-konkurs> (дата звернення: 10.02.2025)
5. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 груд. 2020 р. № 2736-20 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 14.02.2025)
6. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 груд. 2020 р. № 2736-20 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 02.03.2025)
7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 лип. 2018 р. № 776 «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 07.03.2025)

References

1. Antonova, O. Ye. (2007). *Teoretychni ta metodychni zasady navchannia pedahohichno obdarovanykh studentiv* [Theoretical and methodical fundamentals of teaching pedagogically gifted students: A monograph]. Zhytomyr, Ukraine: Vyd-vo ZhDU. (472 p.).
2. Antonova, O. Ye., & Klymeniuk, Yu. M. (2011). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do rozvytku intelektualnoi obdarovanosti uchniv pochatkovoї shkoly* [Preparation of future teachers for developing intellectual giftedness of primary school students]. Zhytomyr, Ukraine: Zhyt. derzh. un-t. (263 p.).
3. Bondar, Yu., & Koval, T. (2024). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do rozvytku intelektualnoi obdarovanosti molodshykh shkoliariv* [Preparation of future teachers for developing intellectual giftedness of younger students]. *Innovatsii v doshkilnii i pochatkovii osviti* [Innovations in Preschool and Primary Education], (1), 59-68.
4. Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. (2024). *Vseukrainskyi konkurs-reitynh zakladiv zahalnoi serednoi osvity po roboti z obdarovanymy ditmy «Shkola – dzhherelo talantiv»* [All-Ukrainian competition-rating of general secondary education institutions for working with gifted children «School – a source of talents»]. Retrieved February 10, 2025, from <https://iod.gov.ua/ua/konkursi/shkola-dzhherelo-talantiv/pro-konkurs>

5. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2020, December 23). Nakaz № 2736-20 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z diplomom molodshoho spetsialista)»» [Order № 2736-20 «On the approval of the professional standard for the professions «Primary school teacher of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Primary education teacher (with a junior specialist diploma)»»]. Retrieved February 14, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>

6. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2020, December 23). Nakaz № 2736-20 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z diplomom molodshoho spetsialista)»» [Order № 2736-20 «On the approval of the professional standard for the professions «Primary school teacher of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Primary education teacher (with a junior specialist diploma)»»]. Retrieved March 2, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>

7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2018, July 16). Nakaz № 776 «Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity» [Order № 776 «On the approval of the Concept of pedagogical education development»]. Retrieved March 7, 2025, from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>

Belozorova N.

candidate of pedagogical sciences, docent,
docent of the department theory and methods
of vocational education H. S. Skovoroda
Kharkiv National Pedagogical University
natalia.agarkova@hnpu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-9885-4092

FEATURES OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK WITH GIFTED STUDENTS

The review article is devoted to the problem of working with gifted primary school students and the specifics of training future primary school teachers to work with this category of students. Philosophical, historical, psychological and pedagogical sources related to the research problem are analyzed. It is shown that the modern school is aimed at the average level of students' education, and often does not fully take into account the needs of those students who differ in their educational achievements from this average level, both in the direction of lower and in the direction of greater educational abilities. It is shown that special attention should be paid to the training of future primary school teachers who are able to effectively identify and develop giftedness from primary school. During the research, various methods were used, namely theoretical (analysis of scientific literature on the research topic), empirical (observation, analysis of pedagogical experience). The article reveals the peculiarities of training future primary school teachers to work with gifted students. It is highlighted that the problem of giftedness is complex and not sufficiently studied, therefore, in scientific research today there are many different points of view on its essence, which is reflected in different definitions of this phenomenon. Attention is focused on the fact that scientists define the phenomenon of giftedness as the presence of potentially high abilities in a person. As a result of the research, the main ideas of the concept are given, namely, the creation of a creative educational environment that will promote an innovative approach to learning. Emphasis is placed on improving the content of the educational process, in particular the application of modern approaches (personally oriented, competence-based, research-based and differentiated approaches) to the training of future primary school teachers. It has been found that working with gifted

students is a complex and ongoing process that requires the teacher to constantly develop personal skills, deep knowledge and close cooperation with parents and psychologists. The importance of directing students to the creative understanding of the acquired knowledge, the ability to think independently and critically, and the creation of a stimulating educational environment is emphasized.

Key words: preparation; teacher; elementary school; genius; younger schoolchildren; institution of higher education.

УДК 378.091.2:[17.023.36:620.91
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-160-168

Вайнтрауб М. А.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії і
методики професійної підготовки,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
vainmark2014@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2701-7094

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ
ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Стаття присвячена проблемі формування культури з енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців вищої педагогічного спрямування у закладах вищої освіти. Обґрунтовано актуальність і необхідність удосконалення якості вищої педагогічної освіти для забезпечення педагогічних працівників і студентів закладів вищої освіти професійних знань, вмінь і якостей в умовах енергетичної кризи України; поведінки в надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах воєнного стану.

Розроблена модель формування культури з енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців вищої педагогічного спрямування. Обґрунтовано складові цієї моделі. Обґрунтовано, що для удосконалення якості вищої педагогічної освіти під час формування культури з енергоефективності та енергозбереження необхідно розглянути основні характерні чинники: правове забезпечення; підходи, тенденції, перспективні напрями; технології, практики, методи стимулювання економії тощо.

Серед чинників енергоефективності розглянуто такі чинники: освіта про енергоефективність; практичні навички раціонального використання ресурсів; усвідомлення впливу енергоспоживання на навколишнє середовище; активна участь в ініціативах з енергоефективності. Серед чинників енергозбереження обґрунтовані наступні: освіта та інформованість про енергозбереження; відповідальність за ресурси; використання енергоефективних технологій; популяризація енергозбереження, поширення екологічних цінностей; активна участь у заходах з енергозбереження. Акцентовано увагу на: тісний взаємозв'язок між енергоефективністю та енергозбереженням, спільних рисах й відмінностях; зміст відповідних чинників, що сприяють успішному опануванню у студентів формуванню культури з енергоефективності та енергозбереження, зокрема в умовах воєнного стану і енергетичного кризу в Україні.

Результат моделі формування культури з енергоефективності та енергозбереження допомагає простежити та встановити сучасні й нові чинники удосконалення якості вищої педагогічної освіти у майбутньому.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, студент, заклад вищої освіти, транспортна галузь й логістика, охорона праці, воєнний стан, економічна криза.

Постановка проблеми. Енергетичну кризу, глобальні енергетичні та екологічні проблеми викликані воєнною віськовою агресією Російської Федерації на території України. Ці фактори стали викликом для всіх галузей діяльності, зокрема й вищої педагогічної освіти.

Відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні, визначено ключові напрямки державної політики у сфері освіти, зокрема: забезпечення сприятливих умов для навчання та розвитку, а також впровадження екологічних аспектів у навчальній діяльності; розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті (підтримка досліджень та впровадження інновацій для підвищення якості освіти) тощо.

Сучасна освіта, зокрема вища педагогічна, має відповідати реаліям сьогодення. У зв'язку з цим майбутні фахівці мають бути спроможними вирішувати професійні завдання в умовах енергетичної кризи і війни в Україні.

У цьому контексті викладачам, студентам та іншим педагогічним працівникам закладу вищої освіти (ЗВО), необхідно удосконалювати якість вищої педагогічної освіти у зв'язку з появою нових сучасних технологій для поліпшення освітнього процесу, поведінки в надзвичайних ситуаціях, зокрема з урахуванням енергоефективності й енергозбереження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі формування культури з енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців педагогічного спрямування під час професійної підготовки у ЗВО досліджувало чимало вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед відомих вітчизняних дослідників слід підкреслити, Бойченко С., Докшина С., Корець М., Розен В. тощо. Серед зарубіжних – Коммонера Б., Коуза Р., Медоуза Д., Пігу А., Самуельсона П., Форрестера Дж., Бартолом'ю Дж., Брауна Л., Дейлі Г., Констанза Р та інших, які досліджували процеси навчання та розвитку студентів [11].

Г. Багрій у своїх дослідженнях щодо формування компетентностей у сучасних майбутніх педагогів у сфері енергоефективності та енергозбереження визначила: методики складання професіограми майбутнього фахівця в сфері енергозбереження та енергоефективних технологій, професійні знання, професійні вміння, важливі професійні якості, професійні навички [1].

На думку автора цієї статті, питання «енергозбереження та енергоефективних технологій у закладах вищої освіти, зокрема в умовах воєнного стану, розглядається як пріоритетне у контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства, захисту національних інтересів України» [6, с. 16].

Зазначені фактори, згідно цього дослідження з питань енергозбереження та ефективних технологій вимагають у студентів слід зробити наступні кроки в освітньому процесі закладу вищої освіти: «включити в освітній процес обов'язкові або вибіркові курси з енергозбереження та ефективних технологій у навчальну й робочу програми; налагодити співпрацю між кафедрами, факультетами та відділами щодо розробки курсів, що поєднують технічні, економічні, екологічні та педагогічні аспекти енергоефективності; впроваджувати практичні заняття, лабораторні роботи та проекти з енергозбереження, що дозволить студентам отримати практичний досвід у застосуванні технологій; залучити студентів до науково-дослідницьких робіт у галузі енергозбереження та ефективних технологій під керівництвом викладачів; проводити семінари, конференції, тренінги для студентів та викладачів з питань енергозбереження та ефективних технологій; встановлювати партнерство з компаніями, підприємствами та іншими установами, щоб студенти мали змогу набути практичного досвіду та ознайомитися із сучасними технологіями у сфері енергоефективності» [2; 6, с. 17-18]. В іншій роботі автор підкреслив, що «екологічна компетентність педагогів закладів вищої освіти має проявлятися у їхній здатності впроваджувати екологічні аспекти в освітній процес, включаючи використання прикладів з практики, що сприяє збереженню навколишнього середовища, впровадження інтердисциплінарних курсів з екології, розвиток екологічної свідомості серед студентів та дотримання екологічних принципів у власній діяльності» [7, с. 27].

Про формування педагогічної культури у майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти, професійної підготовки майбутніх фахівців та інтегрованого саморозвитку викладачів вищої школи автор досліджував у працях [3; 4; 5].

Питанням формування у студентів уявлень про нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії та можливість їхнього використання в побуті та на виробництві, ознайомлення студентів з енергоефективними заходами, формування базових знань з питань енергозбереження, використання енергозберігаючих технологій та ощадливого споживання енергії, а також формування практичних навичок у реалізації енергозбереження приділив увагу М. Корець [20].

Заслуговує уваги обґрунтування дослідниками Кириленком О. В., Бліновим І. В., Денисюком С. П. та іншими стратегії та створення дорожньої карти для прийняття сучасних європейських та міжнародних стандартів в Україні в галузі Smart Grid. Авторами цих досліджень наведено перелік актуальних напрямків і функціональних систем, що необхідні для реалізації складових концепції Smart Grid і потребують детального аналізу під час впровадження в Україні відповідних сучасних європейських та міжнародних стандартів [18].

На нашу думку, достатньо повно О. В. Кириленко, Ю. Ф. Снежкін, Б. І. Басок та Є. Т. Базєєв проаналізували виклики і ризики, які внаслідок російської агресії постали перед соціально-економічною сферою країни, зокрема в галузі енергетики, а також перед академічною фундаментальною наукою, підкресливши роль науки як інтелектуальної основи соціально-економічної, політичної і воєнної могутності держави [19].

Однак проблемі удосконалення якості вищої педагогічної освіти при формуванні культури з енергоефективності та енергозбереження, зокрема в умовах економічного кризу та воєнного стану в Україні ще не було приділено належної уваги.

Метою статті є визначення і обґрунтування складових удосконалення якості вищої педагогічної освіти при формуванні культури з енергоефективності та енергозбереження.

Професійна підготовка студентів ЗВО, зокрема з охорони праці, транспортної галузі й логістики, вимагає адаптації, зміни особливо у зв'язку з війною та економічною кризою. Ці зміни мають бути спрямовані на удосконалення якості вищої педагогічної освіти для формування культури з енергоефективності та енергозбереження.

Як показала практика роботи в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі на кафедрах: теорії та методики професійної підготовки, методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, а також на базі навчально-наукового центру ННЦ ІПТО НАПН України (під час професійної підготовки майбутніх фахівців з транспортної галузі) формування культури з енергоефективності та енергозбереження має чинники, що зображено на Рис. 1 у вигляді моделі).

Розглянемо складові цієї моделі, детальніше зупинимось на відповідних основних чинниках.

Слід зазначити на тісний взаємозв'язок між енергоефективністю та енергозбереженням (на моделі Рис.1 він позначений подвійною стрілкою) – обидва прагнуть знизити енергетичні витрати та вплив на навколишнє середовище.

Серед вагомих відмінностей цих понять слід зазначити наступне. Енергоефективність фокусується на зменшенні витрат енергії без втрати продуктивності. Енергозбереження означає зменшення споживання енергії загалом.

Як показано на Рис.1, енергоефективність передбачає наступні характерні чинники (на моделі Рис.1 вони зображені зліва):

- освіта про енергоефективність;
- практичні навички раціонального використання ресурсів;
- усвідомлення впливу енергоспоживання на навколишнє середовище;
- активна участь в ініціативах з енергоефективності.

Серед характерних чинників енергозбереження (на моделі Рис. 1 вони зображені справа) можна виділити:

- освіта та інформованість про енергозбереження;
- відповідальність за ресурси;
- використання енергоефективних технологій;
- популяризація енергозбереження, поширення екологічних цінностей [12];
- активна участь у заходах з енергозбереження.

Рис. 1. Модель формування культури з енергоефективності та енергозбереження у студентів вищої педагогічної освіти

Освіта про енергоефективність та інформованість про енергозбереження включають знання про способи оптимізації використання енергії, зменшення витрат та впливу на довкілля. Це охоплює технології, методи та практики, що сприяють економії ресурсів [8; 9; 22].

Правове забезпечення

В Україні існує низка законів та нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення енергоефективності та енергозбереження, використання ефективних технологій. До них входять Закони: «Про енергозбереження» [15], «Про енергоефективність будівель» [16], «Про альтернативні джерела енергії» [13], «Про регулювання міського теплопостачання» [17], а також низка постанов та розпоряджень уряду, спрямованих на розвиток і підтримку сектору енергоефективності та впровадження ефективних технологій. Нормативно-правова основа здійснення енергетичної трансформації України [23] та Закон «Про вищу освіту» [14] визначають освітні цілі й здійснення міждисциплінарних освітніх програм.

Підходи, тенденції, перспективні напрями

Підходи до енергоефективності включають модернізацію обладнання, використання нових технологій, автоматизацію та роботизацію. Підходи до енергозбереження зосереджуються на зміні поведінки споживачів, термічній ізоляції та оптимізації використання ресурсу [21].

Тенденції у сферах енергоефективності та енергозбереження включають зменшення вуглецевого сліду та інших шкідливих впливів на навколишнє середовище й інновації у технологіях [10].

Основними перспективними напрямками у енергоефективності є:

- Smart Grid (інтеграція нових технологій, управління даними та розподілу ресурсів для оптимізації ресурсів, що, як правило, ускладнюється застарілими інфраструктурами та закономірностями поведінки споживачів);

- відновлювальні джерела енергії;

- автоматизація та роботизація.

Для енергозбереження серед основних перспективних напрямів слід зазначити:

- використання енергозберігаючих технологій;

- економічну теплоізоляцію (захист будинків, теплових промислових установок, холодильних камер тощо);

- індивідуальне споживання енергії.

Для формування відповідальності за ресурси у студентів можна проводити навчальні курси, екологічні акції, впроваджувати екологічні проекти, а також залучати їх до моніторингу енергоспоживання.

Під час засвоєння використання енергоефективних технологій студентам слід познайомитись з:

- сонячними панелями;

- енергоефективним освітленням;

- утепленням будівель;

- використання біогазу;

- смарт-мережі тощо.

Популяризація енергозбереження, поширення екологічних цінностей в освіті включає інтеграцію екологічних тем у навчальній і робочій програмах, проведення практичних занять, проектів та кампаній. Це формує свідомість та відповідальність у студентів щодо сталого розвитку та охорони довкілля.

Практичні навички раціонального використання ресурсів включають ефективне управління споживанням енергії, оптимізацію процесів, впровадження енергоощадних технологій і регулярний моніторинг витрат для зменшення витрат і підвищення ефективності.

Формування усвідомлення впливу енергоспоживання у студентів можна досягти через навчальні і робочі програми, практичні проекти, семінари та екскурсії. Важливо також заохочувати обговорення екологічних проблем та впроваджувати енергозберігаючі практики у щоденне життя.

Студенти також мають активно долучатись до ініціатив та заходів з енергоефективності та енергозбереження шляхом участі у проектах, популяризації енергозберігаючих технологій, організації освітніх заходів та досліджень, застосовувати їх при застосуванні енергоощадних практик у повсякденному житті.

Висновки. Обґрунтовано актуальність і необхідність удосконалювати якість вищої педагогічної освіти шляхом формування професійних знань, вмінь і якостей в умовах енергетичної кризи України; поведінки в надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах воєнного стану.

Розроблена модель формування культури з енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців вищої педагогічного спрямування. Обґрунтовано складові цієї моделі. Обґрунтовано, що для удосконалення якості вищої педагогічної освіти під час формування культури з енергоефективності та енергозбереження необхідно розглянути основні характерні чинники: правове забезпечення; підходи, тенденції, перспективні напрями; технології, практики, методи стимулювання економії тощо.

Серед чинників енергоефективності розглянуто такі чинники: правове забезпечення, освіта про енергоефективність; практичні навички раціонального використання ресурсів; усвідомлення впливу енергоспоживання на навколишнє середовище; активна участь в ініціативах з енергоефективності. Серед чинників енергозбереження обґрунтовані наступні: освіта та інформованість про енергозбереження; відповідальність за ресурси; використання енергоефективних технологій; популяризація енергозбереження, поширення екологічних цінностей; активна участь у заходах з

енергозбереження. Акцентовано увагу на: тісний взаємозв'язок між енергоефективністю та енергозбереженням, спільних рисах й відмінностях; зміст відповідних чинників, що сприяють успішному опануванню у студентів формуванню культури з енергоефективності та енергозбереження, зокрема в умовах воєнного стану і енергетичного кризу в Україні.

Результат моделі формування культури з енергоефективності та енергозбереження допомагає простежити та встановити сучасні й нові чинники удосконалення якості вищої педагогічної освіти у майбутньому.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є розробки моделі, яка передбачає нові чинники удосконалення якості вищої педагогічної при формуванні культури з енергоефективності та енергозбереження.

Література

1. Багрій Г. В. (2020). Професіограма майбутнього фахівця у сфері енергозбереження та енергоефективних технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький. С. 173-177.
2. Вайнтрауб М. А. (2023). Інтеграційні можливості дисциплін з охорони праці в системі професійної освіти. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*. Професійна освіта: методологія, теорія та технології: зб. наук. праць / ДЗВО «Університет Григорія Сковороди». Переяслав: Домбровська Я. М. Вип. 171. С. 52-64.
3. Вайнтрауб М. А. (2019). Інтегрований саморозвиток викладача вищої школи // Професійна освіта: методологія, теорія та технології: зб. наук. праць / [редкол. : Доброскок І. І. (голов. ред) та ін.]. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М. Вип. 10. С. 40–57.
4. Вайнтрауб М. А. (2024). Професійна підготовка студентів у закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. В. В. Бурназової*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. № 1. С. 76-82.
5. Вайнтрауб М. А. (2022). Формування педагогічної культури у майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки*: зб.наук. праць / Гол. ред. Т.С. Плачинда. Кропивницький: ЛА НАУ. Вип. 12. С. 11–16.
6. Вайнтрауб М. А. (2024). Формування компетентностей у сфері енергозбереження та енергоефективних технологій у фахівців з професійної та технологічної освіти педагогічного спрямування. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті професора Володимира Юрженка (15.04-16.04.2024) «Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти: досвід та перспективи»* (сс 16-18). Переяслав, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.
7. Вайнтрауб М. А. (2024). Формування екологічної компетентності у педагогів і здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Матеріали Х Всеукраїнської заочної науково - практичної конференції (25 квітня 2024 року) «Проблеми цивільного захисту населення та безпеки життєдіяльності: сучасні реалії України»* (сс 27-28). Київ, УДУ імені Михайла Драгоманова.
8. Варламов Г. Б., Мітченко І. О., Цзяньго Цзян, Вейцзе Чжан & Цзунянь У. (2022). Сучасні технології підвищення енергетичної та екологічної ефективності виробництва енергії. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 3, 84-90. Текст англ.
9. Гелетука Г. Г., Желєзна Т. А., Кучерук П. П. & Драгнєв С. В. (2023). Аналіз перспективних напрямків використання енергетичного потенціалу біомаси України. *Теплофізика та теплоенергетика*. Т. 45, 2, 77-86.
10. Докшина С. Ю., Бойченко С. В. & Розен В. П. (2022). Концепція підвищення енергетичної та екологічної безпеки через утилізацію пластикових відходів і відпрацьованих шин. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 4(70), 24-34.
11. Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Doc. COM (2010) 639 final. Brussels, 10.11.2010 URL : EUR-Lex. Access to European Union law.

12. Жаркін А. Ф. (2023). Енергетика України: сучасний стан, перспективи відновлення та розвитку. *Стенограма виступу на сесії Загальних зборів НАН України (27 квітня 2023 р.)*. Вісник Національної академії наук України. 5. 38-40.
13. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 15.02.2025)
14. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 15.02.2025).
15. Закон України «Про енергозбереження». Постанова Верховної Ради України №75/94-ВР від 01.07.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 30. Ст. 38.
16. Закон України «Про енергетичну ефективність будівель». № 2118-VIII від 22.06.2017 URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=72150 (дата звернення: 15.02.2025).
17. Закон України «Про тепlopостачання». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/508055_771885 (дата звернення: 15.02.2025).
18. Кириленко О. В., Блінов І. В. & Денисюк С. П. (2022). Впровадження базових міжнародних стандартів Smart Grid в Україні: сучасний стан справ. *Енергетика: економіка, технології, екологія*, 4, 44-53.
19. Кириленко О. В., Снежкін Ю. Ф., Басок Б. І., & Базєєв Є. Т. (2023). Енергетика, наука та інженерія: сучасний стан і виклики розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 4, 3-20.
20. Корець М. С. (2022). Енергозберігаючі технології; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 206 с.
21. Лазуренко О. П., Лисенко Л. І., Черкашина Г. І. & Шокарьов Д. А. (2022). Щодо принципів відновлення електроенергетичної системи України. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 4, 102-106.
22. Селіхов Ю. А., Горбунов К. О., Самойлов А. В. & Стасов В. (2023). Аналітичний огляд сучасних нетрадиційних джерел енергії. *Інтегровані технології та енергозбереження*. 2, 15-24.
23. Хомин В. С. (2023). Нормативно-правова основа здійснення енергетичної трансформації України. *Економіка та право*. 2, 26-42.

References

1. Bahrii H. V. (2020). Profesiohrama maibutnoho fakhivtsia u sferi enerhozberezhennia ta enerhoefektyvnykh tekhnolohii. *Naukovi zapysky. Seriya : Pedagogichni nauky. Kropyvnytskyi*. S.173-177 [in Ukrainian].
2. Vaintraub M. A. (2023). Intehratsiini mozhlyvosti dystsyplin z okhorony pratsi v systemi profesiinoi osvity // Professional Education: Methodology, Theory and Technologies. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii: zb. nauk. prats / DZVO «Universytet Hryhoriia Skovorody»*. Pereiaslav: Dombrovska Ya. M. Vyp. 171. S. 52-64 [in Ukrainian].
3. Vaintraub M.A. (2019). Intehrovanyi samorozvytok vykladacha vyshchoi shkoly // *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii / [redkol. : Dobroskok I. I. (holov. red) ta in.]*. – Pereiaslav-Khmelnitskyi (Kyiv. obl.): Dombrovska Ya. M.Vyp. 10. S. 40–57 [in Ukrainian].
4. Vaintraub M.A. (2024). Ppofesiina pidhotovka studentiv u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu // *Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologo-pedahohichni nauky» (Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / za zah. red. V. V. Burnazovoi*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. № 1. S. 76-82 [in Ukrainian].
5. Vaintraub M.A. (2022). Formuvannia pedahohichnoi kultury u maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchania u zakladakh vyshchoi osvity // *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Seriya: Pedahohichni nauky. Zb.nauk. prats / Hol. red. T.S. Plachynda*. Kropyvnytskyi: LA NAU. Vyp. 12. S. 11–16 [in Ukrainian].
6. Vaintraub M. A. (2024). Formuvannia kompetentnostei u sferi enerhozberezhennia ta enerhoefektyvnykh tekhnolohii u fakhivtsiv z profesiinoi ta tekhnolohichnoi osvity pedahohichnoho spriamuvannia. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pamiati profesora Volodymyra Yurzhenska (15.04-16.04 2024) «Internatsionalizatsiia tekhnolohichnoi ta profesiinoi osvity:dosvid ta perspektyvy» (ss 16-18)*. Pereiaslav, Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi [in Ukrainian].
7. Vaintraub M. A. (2024). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti u pedahohiv i zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu. *Materialy Kh Vseukrainskoi zaochnoi*

naukovo - praktychnoi konferentsii (25 kvitnia 2024 roku) «Problemy tsyvilnoho zakhystu naselennia ta bezpeky zhyttiedialnosti: suchasni realii Ukrainy» (ss 27-28). Kyiv, UDU imeni Mykhaila Drahomanova [in Ukrainian].

8. Varlamov H. B., Mitchenko I. O., Tszianho Tszian, Veitsze Chzhan & Tszunian U. (2022). Suchasni tekhnologii pidvyshchennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi efektyvnosti vyrobnytstva enerhii. Enerhetyka: ekonomika, tekhnologii, ekolohiia. 3, 84-90. Tekst anhl [in Ukrainian].

9. Heletukha H. H., Zheliezna T. A., Kucheruk P. P. & Drahniiev S. V. (2023). Analiz perspektyvnykh napriamkiv vykorystannia enerhetychnoho potentsialu biomasy Ukrainy. Teplofizyka ta teploenerhetyka. T. 45, 2, 77-86 [in Ukrainian].

10. Dokshyna S. Yu., Boichenko S. V. & Rozen V. P. (2022). Kontseptsiiia pidvyshchennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi bezpeky cherez utylizatsiiu plastikovykhvidkhdv i vidpratsovanykh shyn. Enerhetyka: ekonomika, tekhnologii, ekolohiia. 4(70), 24-34 [in Ukrainian].

11. Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Doc. COM (2010) 639 final. Brussels, 10.11.2010 URL : EUR-Lex. Access to European Union law.

12. Zharkin A. F. (2023). Enerhetyka Ukrainy: suchasnyi stan, perspektyvy vidnovlennia ta rozvytku. Stenohrama vystupu na sesii Zahalnykh zboriv NAN Ukrainy (27 kvitnia 2023 r.). Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 5. 38-40 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro alternatyvni dzherela enerhii» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (data zvernennia: 15.02.2025) [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia: 15.02.2025) [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy «Pro enerhozberezhennia». Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №75/94-VR vid 01.07.1994. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 30. St. 38 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy «Pro enerhetychnu efektyvnist budivel». № 2118-VIII vid 22.06.2017 URL: https://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=72150 (data zvernennia: 15.02.2025) [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy «Pro teplopostachannia». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/508055_771885 (data zvernennia: 15.02.2025) [in Ukrainian].

18. Kyrylenko O. V., Blinov I. B. & Denysuk S. P. (2022). Vprovadzhennia bazovykh mizhnarodnykh standartiv Smart Grid v Ukraini: suchasnyi stan sprav. Enerhetyka: ekonomika, tekhnologii, ekolohiia, 4, 44-53 [in Ukrainian].

19. Kyrylenko O. V., Sniezhkin Yu. F., Basok B. I., & Bazieiev Ye. T. (2023). Enerhetyka, nauka ta inzheneriia: suchasnyi stan i vyklyky rozvytku. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 4, 3-20 [in Ukrainian].

20. Korets M. S. (2022). Enerhozberihaiuchi tekhnologii; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t imeni M. P. Drahomanova. Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2022. 206 s. [in Ukrainian].

21. Lazurenko O. P., Lysenko L. I., Cherkashyna H. I. & Shokarov D. A. (2022). Shchodo pryntsypiv vidnovlennia elektroenerhetychnoi systemy Ukrainy. Enerhetyka: ekonomika, tekhnologii, ekolohiia. 4, 102-106 [in Ukrainian].

22. Selikhov Yu. A. , Horbunov K. O., Samoilov A. V. & Stasov V. (2023). Analitychnyi ohliad suchasnykh netradytsiinykh dzherel enerhii. Intehrovani tekhnologii ta enerhozberezhennia. 2, 15-24 [in Ukrainian].

23. Khomyn V. S. (2023). Normatyvno-pravova osnova zdiisnennia enerhetychnoi transformatsii Ukrainy. Ekonomika ta pravo. 2, 26-42 [in Ukrainian].

Vaintraub M.

Doctor of Pedagogy (DSc), Professor

Professor of the Department of theory and methods of professional training,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

ORCID: 0000-0002-2701-7094

vainmark2014@gmail.com

**FORMATION OF A CULTURE OF ENERGY EFFICIENCY
AND ENERGY SAVING AMONG FUTURE SPECIALISTS
OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION**

The article is devoted to the problem of forming a culture of energy efficiency and energy saving among future specialists of higher pedagogical direction in higher education institutions. The relevance and necessity of improving the quality of higher pedagogical education are substantiated for: providing pedagogical workers and students of higher educational institutions with professional knowledge, skills and qualities in the conditions of the energy crisis in Ukraine; behavior in emergency situations, in particular in conditions of martial law.

A model of forming a culture of energy efficiency and energy saving among future specialists of higher pedagogical direction is developed. The components of this model are substantiated. It is substantiated that in order to improve the quality of higher pedagogical education during the formation of a culture of energy efficiency and energy saving, it is necessary to consider the main characteristic factors: legal support; approaches, trends, promising directions; technologies, practices, methods of stimulating savings, etc.

Among the factors of energy efficiency, the following factors are considered: education about energy efficiency; practical skills of rational use of resources; awareness of the impact of energy consumption on the environment; active participation in energy efficiency initiatives. Among the factors of energy conservation, the following are justified: education and awareness about energy conservation; responsibility for resources; use of energy-efficient technologies; popularization of energy conservation, dissemination of environmental values; active participation in energy conservation activities. Attention is focused on: the close relationship between energy efficiency and energy conservation, common features and differences; the content of relevant factors that contribute to the successful mastery of students' formation of a culture of energy efficiency and energy conservation, in particular in conditions of martial law and the energy crisis in Ukraine. The result of the model of formation of a culture of energy efficiency and energy conservation helps to trace and establish modern and new factors for improving the quality of higher pedagogical education in the future.

Key words: energy efficiency, energy saving, student, higher education institution, transport industry and logistics, occupational safety, martial law, economic crisis.

УДК 378.147:373.3-051]:[821:741/744]
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-169-181

Возняк І. І.

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
старший науковий співробітник Центрального науково-дослідного
інституту ЗС України
innakiricek700@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8376-9688

Білоусова Н. В.

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
kposv1@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4167-9649

Бобро А. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
artur062728@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9405-8988

**ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОМІКСІВ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Предмет дослідження авторів статті – особливості використання коміксів у професійній підготовці вчителів початкових класів. Окрім того запропоновано алгоритми створення коміксів у онлайн-сервісах Comic Factory, Comic generator, Canva, StoryboardThat, Make Belief Comics. Актуальність теми дослідження обґрунтовано вимогами Професійного стандарту вчителя до його професійних компетентностей; освітніми програмами О. Савченко та Р. Шияна, у яких є визначена лінія «Досліджуємо медіа», що спрямована на формування в учнів умінь аналізу, інтерпретації, оцінки та створення медіатекстів. Саме тому сучасні вчителі повинні володіти вміннями організації роботи щодо створення коміксів на уроках з української мови, літературного читання, ЯДС у початковій школі.

На основі аналізу значного обсягу джерел визначено різні підходи науковців до тлумачення поняття «комікс». Запропонована власне розуміння коміксу як унікального наративного виду візуального мистецтва, який поєднує послідовність зображень з текстовими елементами (діалоги, закадровий текст, звуконаслідування тощо) для створення цілісної історії або повідомлення.

Автори обґрунтовують доцільність використання коміксів у підготовці вчителів початкових класів, визначено переваги коміксів як засобу навчання. У статті запропоновано систему завдань з використанням коміксів на заняттях з курсу «Теорія та методика навчання мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі» та «ЯДС», спрямованих на розвиток творчих здібностей та критичного мислення здобувачів бакалаврського рівня, які є ефективними у процесі проєктної, індивідуальної, групової діяльності. Окрім того схарактеризовано основні етапи роботи над створенням коміксу. Подано приклади коміксів. Наукова новизна статті полягає у тому, що автори пропонують розробки заняття-вебінару в сервісі Sway «Комікси: програми для створення та особливості використання на заняттях з мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі» та «Я досліджую світ» та практичного заняття «Все про комікси», які спрямовані на формування мовно-комунікативної, предметно-методичної, інформаційно-цифрової, проєктувальної, інноваційної компетентностей майбутніх учителів, та

зокрема умінь створення коміксів за допомогою різних онлайн-сервісів, що допоможе викладачам закладів вищої освіти у підготовці до лекцій та практичних занять.

Ключові слова: комікс, уроки мовно-літературної освітньої галузі, уроки з «Я досліджую світ», початкова школа, молодші школярі, підготовка вчителів, онлайн-ресурси.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується процесом постійного та нескінченного інформаційного потоку, який повністю поглинає людину. Пошук адаптивно-захисних механізмів для існування в цьому світі став ключовим завданням для людства, оскільки швидкість та миттєвість засвоєння інформації виходять у першочергові цілі. Сьогодні комікс набуває великої популярності, оскільки його структурно-композиційна частина будується на лаконічності та легкості засвоєння інформації для кожного.

Створення вчителями початкових класів коміксів за допомогою різних цифрових сервісів є важливим з урахуванням Професійного стандарту вчителя початкових класів (2024), оскільки комікси є потужним інструментом візуалізації навчального матеріалу; підвищення зацікавленості; сприяють розвитку навичок критичного мислення, читання з розумінням; розвивають творче мислення здобувачів освіти; можуть використовуватися на різних предметах; дозволяють полегшити процес сприймання навчального матеріалу дітям з ООП тощо.

Актуальність проблеми створення та використання коміксів у професійній підготовці вчителів початкових класів зумовлена низкою факторів. По-перше, сучасні діти живуть у візуально насиченому світі, де комікси є звичним і зрозумілим способом отримання інформації. Використання коміксів у освітньому процесі може зробити його більш цікавим та захоплюючим для учнів, сприяти розвитку їхньої читацької компетентності та критичного мислення.

По-друге, створення коміксів є ефективним методом активного навчання, який дозволяє здобувачам освіти не лише засвоювати нові знання, але й розвивати свої творчі здібності, уяву та комунікативні навички. У процесі створення коміксів учні вчаться структурувати інформацію, виділяти головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, а також працювати в команді та презентувати свої ідеї.

Окрім того, використання коміксів у професійній підготовці вчителів початкових класів є важливим елементом формування їхньої методичної компетентності. Майбутні вчителі повинні володіти різноманітними методами та прийомами навчання, вміти адаптувати їх до потреб конкретних школярів та створювати власні навчальні матеріали.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комікси досліджують науковці в галузі методики викладання літератури, літературознавства, лінгвістики та педагогіки. Зарубіжні дослідники А. Мескін, Дж. Петті, С. МакКлауд, Р. Данкан, М. Сміт та П. Левіц та багато інших вивчали цей феномен. Вітчизняні дослідники залишили вагомий корпус робіт: О. Лілік досліджувала особливості використання коміксів на уроках української літератури, О. Ісаєва – на уроках світової літератури; Т. Чикалова розкрила дидактичні можливості використання коміксів на уроках у початковій школі; Н. Космацька, Т. Насалевич, Т. Рябуха, І. Лопушанський вивчали історію становлення коміксу; С. Крикуненко, Г. Почепцов, Д. Белов досліджували комікси як жанр літератури та культурний феномен.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на певну кількість праць даного напрямку дослідження водночас нині недостатньо висвітлені особливості роботи з коміксами у професійній підготовці вчителів початкових класів, не розглянуті онлайн-сервіси та специфіка роботи з ними під час створення коміксів.

Формулювання мети статті. Метою публікації є визначення дидактичних можливостей використання коміксів у професійній підготовці вчителів початкових класів. З цією метою ми визначили такі завдання: розглянути особливості коміксів як засобу навчання; обґрунтувати доцільність використання коміксів у підготовці вчителів; запропонувати практичні завдання із використанням коміксів на заняттях з курсу «Теорія та методика навчання мовно-літературної освітньої галузі у початковій школі» та «ЯДС»; розглянути особливості створення коміксів у таких сервісах: Comic Factory, Comic generator, Canva, StoryboardThat, Make Belief Comics.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті наукового пошуку встановлено, що феномен коміксу (з англ. – comic (комічний) і strip (картинка, смуга) науковці розуміють по-різному. Існує безліч підходів до його визначення, кожен з яких має свої особливості:

- як послідовне мистецтво. Цей підхід наголошує на тому, що комікс – це перш за все послідовність зображень, які розповідають історію. Зображення можуть супроводжуватися текстом, але текст не є обов'язковим елементом коміксу;
- як візуальна розповідь, згідно з яким комікс розглядається як форма візуальної розповіді, де зображення відіграють ключову роль у передачі сюжету та емоцій. Текст може використовуватися для підсилення візуальної інформації, але не є визначальним фактором;
- як гібридне мистецтво, представники якого підкреслюють, що комікс є гібридним видом мистецтва, який поєднує в собі елементи образотворчого мистецтва та літератури. Комікс може містити як мальовані зображення, так і текстові елементи, такі як діалоги, титри та описи;
- як культурне явище. Цей підхід розглядає комікс як культурне явище, яке має свою історію, традиції та аудиторію. Комікси можуть бути різноманітними за жанром, стилем та тематикою, вони можуть бути розраховані на різні вікові групи та інтереси;
- як жанр літератури. Згідно з цим підходом комікси постають неправильною формою читання, літературою, адже зображення використовують як мову.

Важливо зазначити, що всі ці підходи не є взаємовиключними, вони доповнюють один одного, дозволяючи більш повно зрозуміти сутність коміксу як унікального виду мистецтва.

Представником першого підходу є С. МакКлауд, який у книзі «Understanding Comics», наголошує на тому, що комікс – це, перш за все, послідовність зображень, які розповідають історію. Зображення можуть супроводжуватися текстом, але текст не є обов'язковим елементом коміксу [5].

Згідно з другим підходом, французький науковець Р. Барт тлумачить комікс поєднанням різноманітних композиційних та знакових систем, формою візуальної розповіді, у якій малюнок виступає найголовнішим елементом [1, с. 111].

На думку Д. Белова, М. Савчук, Т. Насалевич, Т. Рябухи, І. Лопушанського, комікс є розповіддю у малюнках, у якій поєднується література та образотворче мистецтво [8, 13, 16].

Так у Енциклопедії Сучасної України М. Савчук тлумачить комікс графічно-оповідним жанром, який поєднує малярство (послідовність малюнків чи карикатуру) з літературою (короткими текстами – «мовними бульбашками» чи «хмарками»); історію серії зображень із короткими текстами [16].

Д. Белов розуміє комікс послідовними смислами, які автори намагаються розтлумачити читачам, синергією малюнку та тексту, які виступають необхідними складовими мальовипису [8, с. 78].

Для С. Крикуненка, комікс – максимально доступний та зрозумілий для всіх культурний медіафеномен, який відображається у різних формах людського виробництва [11, с. 56].

За Дж. Дітмаром [2], комікс – специфічний жанр літератури, який постійно розвивається, впливає на формування культури, світосприйняття та погляди читачів.

На думку О. Ісаєвої [9], О. Лілік [12], комікси як креолізовані тексти потрібно використовувати на уроках, оскільки вони сприяють активізації читацької діяльності школярів, які за типом сприйняття інформації є переважно візуалами.

Ми вважаємо комікс складним та багатограним явищем, унікальним наративним жанром візуального мистецтва, у якому за допомогою послідовних зображень з текстовими елементами (діалоги, закадровий текст, звуконаслідування тощо) створюють цілісну історію або повідомлення.

Комікси мають значний потенціал для використання на заняттях з мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі, адже вони подобаються як майбутнім вчителям, так і учням. Ось кілька причин, чому:

1. Візуальна привабливість. Комікси поєднують текст та ілюстрації, що робить їх більш цікавими та зрозумілими для школярів, особливо для візуалів. Яскраві малюнки привертають увагу, а текст, поданий у коротких фразах, полегшує сприйняття інформації.

2. Захопливий формат. Динамічна та емоційна історія, представлена в коміксах, сприяє залученню здобувачів до різних видів діяльності під час заняття, які співпереживають героям та стежать за розвитком подій.

3. Комікси стимулюють розвиток уяви, адже учні можуть самостійно «додумувати» деталі історії. Створення власних коміксів сприяє розвитку креативного мислення та вміння виражати свої думки у візуальній формі.

4. Удосконалення читацької компетентності. Комікси допомагають дітям розвивати навички читання, адже вони вчаться розуміти зв'язок між текстом та зображенням, а також інтерпретувати візуальні образи. Читання коміксів може стати першим кроком до зацікавлення дитини твором, автором, уроком читання.

5. Розширення словникового запасу. У коміксах часто використовується різноманітна лексика, що сприяє збагаченню словникового запасу учнів. Здобувачі знайомляться з новими словами та виразами в контексті цікавої історії, що полегшує їх запам'ятовування.

6. Формування емоційного інтелекту. Комікси часто зображують різні емоції та переживання персонажів, що допомагає дітям краще розуміти себе та інших людей. Аналіз емоцій героїв сприяє розвитку емпатії та емоційного інтелекту.

Використання коміксів на заняттях з мовно-літературної освітньої галузі може бути різноманітним:

1. Ознайомлення з літературними творами. Комікси можуть стати чудовим способом зацікавити дітей класичними літературними творами. Адаптовані версії відомих казок та оповідань допоможуть учням зрозуміти сюжет та познайомитися з персонажами.

2. Вивчення граматики та правопису. Комікси можуть допомогти у вивченні граматичних правил та правопису. Наприклад, можна створити комікс, у якому головний герой потрапляє у різні мовні ситуації та вчиться правильно вживати час дієслів або відмінювати іменники.

3. Розвиток мовлення. Створення власних коміксів сприяє розвитку усного та писемного мовлення учнів. Здобувачі освіти вчаться формулювати свої думки, описувати події та персонажів, а також створювати діалоги.

4. Аналіз текстів. Комікси можуть стати об'єктом для аналізу на уроках читання. Учні можуть досліджувати, як автори використовують візуальні та текстові засоби для передачі змісту, а також інтерпретувати ідеї та мотиви персонажів.

Комікси – це потужний інструмент, який може зробити навчання цікавим та ефективним. Їх використання на заняттях з мовно-літературної освітньої галузі сприяє розвитку різноманітних компетентностей учнів та формуванню їхньої любові до читання.

Пропонуємо завдання для майбутніх учителів початкових класів з використанням коміксів на заняттях з курсу «Теорія та методика навчання мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі» та «Методика навчання інтегрованого курсу

«ЯДС» в початковій школі», які допоможуть їм розвинути творчі здібності та критичне мислення:

1. Створення коміксу за літературним твором. Студентам пропонують обрати будь-який літературний твір та створити за його мотивами комікс. Завдання передбачає не тільки переказ сюжету, але й візуальне втілення образів персонажів, їх емоцій та думок. Найбільш вдалим для створення коміксів вважаємо коротенькі твори гумористичного характеру: вірші Г. Бойка «Маринка та Галинка», «Як невдаха виступав», «Консультант», «Два Миколи», «Хлопчик Ох»; А. Костецького «Чемний герой», «Нове життя», «Вітя може все»; С. Олійника «Чудо в черевіку», «Вовина хвороба», «Ледар-брехунець», В. Написаного «Легко і просто», «Творчі», «Кмітливий»; П. Кралука «Чесний Павлусь», «Вірно зміг відповісти», В. Шаройка «Дозволив», «Про Маринку», «Скільки треба «н», «Довгі пошуки», «Хитрий щоденник», «Де поділися Карпати», О. Кротюк «Подушечка», А. Лінника «Щоденник напрокат», «Проста арифметика», «Хто у кого списав», Н. Кир'ян «Миколка першокласник»; оповідання В. Нестайка «Жевжик», «Жарт», Я. Стельмаха «Нахаба», «Як ми до Генки ходили», «Про козу», усмішки П. Гальченка «Не вміє», «Не витерпів», «Важке питання», «Навчив», «Все я та я»; казки-гуморески Є. Дударя «Червона Шапочка», «Телесик», «Чому кури кудкудакають?», «Коза-дереза» та ін.

2. Комікс-інтерв'ю з постаттю дитячого улюбленого письменника. Студенти обирають письменника, який їх цікавить, та створюють комікс у форматі інтерв'ю. Вони мають дослідити його біографію, внесок у розвиток дитячої літератури та уявити, які жартівливі питання вони могли б йому поставити.

3. Комікс-реклама. Майбутні вчителі створюють комікс-рекламу гумористичного твору чи збірки для позакласного читання сучасних авторів. Завдання полягає в тому, щоб зацікавити маленьких читачів за допомогою візуальних образів та короткого, але змістовного тексту.

4. Комікс-інструкція. Здобувачів ЗВО мають розробити комікс-інструкцію до створення коміксу в онлайн-сервісах Canva, StoryboardThat.

5. Комікс-роздум на актуальну тему запровадження правил нового правопису. Студенти можуть висловити свою думку з цього приводу, запропонувати шляхи вирішення проблеми з елементами гумору.

6. Комікс-гра. Здобувачі можуть створити комікс, у якому читачам пропонують розгадати загадку, виконати завдання або знайти вихід із ситуації, яка трапилась на уроці української мови.

7. Комікс-серіал. Майбутні учителі створюють серію коміксів, об'єднаних спільною темою або персонажами. Кожна серія може розповідати окрему історію або розвивати попередню.

8. Комікс-пародія. Студенти створюють комікс-пародію на відомий твір, персонажа або подію. Завдання полягає в тому, щоб придумати гумористичний або сатиричний твір, зберігаючи при цьому впізнавані елементи оригіналу.

9. Комікс-проект. Працюючи в групах, здобувачі створюють спільний комікс-проект, присвячений певній темі, або серію коміксів, об'єднаних спільною ідеєю. Наприклад, тематика проектів може бути такою: «Пригоди Котигорошка в сучасному світі», «Як стати героєм (на матеріалі дитячих казок)», «Комікси-ілюстрації до улюблених дитячих гумористичних віршів», «Нові пригоди Кольки Колючка та Косі Вуханя» та ін.

Під час практичних занять з курсу викладач має ознайомити майбутніх учителів з такими основними етапами роботи над коміксом:

1. Необхідно написати міні-сценарій. Насамперед, варто визначити героїв коміксу, їх особливості, звички, вчинки.

2. Точно уявити характер героїв, намалювати їх в активних позах, дії.

3. Варто уточнити місце дії, конкретизуючи деталі.

4. Продумати саму розповідь від початку до кінця і вибрати, які події хочеться виділити і відобразити, щоб на панелі помістилися всі ілюстрації, щоб вони розташовувалися в логічній послідовності і не були, наприклад, занадто дрібними, а також залишалося місце для тексту.

5. Важливо відібрати текст, який супроводжує зображення.

6. Не перевантажувати малюнок деталями.

7. Бульбашка з зигзагоподібним контуром передає гучний звук, а хвиляста, навпаки, думки або тиху розмову.

8. Розташовувати діалоги героїв коміксу слід над головою персонажа у мильних бульбашках. Діалоги мають бути короткими та прямими, щоб не займати багато місця на малюнку.

9. Щоб зображати сторонні шуми, потрібно використовувати різні знаки чи блискавки.

10. Текст у коміксі повинен читатися зліва направо та зверху донизу, як у книзі.

З досвіду роботи у ЗВО нами встановлено, що значна частина здобувачів не володіють умінями та навичками роботи в онлайн-сервісах для створення коміксів. Робота з такими сервісами є не лише цікавою та необхідною з метою розробки дидактичного матеріалу до уроку, а й корисною задля розвитку креативності та візуального мислення; мовленнєво-комунікативної, інформаційно-цифрової, інноваційної компетентностей; можливості урізноманітнення освітнього процесу.

Є значна кількість сервісів для створення коміксів, проте ми пропонуємо алгоритми та рекомендації щодо роботи лише з окремими, серед яких: Comic Factory, comic generator, Canva, StoryboardThat, Make Belief Comics.

Нами розроблено для студентів та учителів заняття, розміщене у сервісі Sway, яке допоможе викладачам ЗВО у структуруванні занять у процесі формування умінь створення коміксів за допомогою різних онлайн-сервісів (<https://sway.cloud.microsoft/-2OnHHRfBfyhDu1jg?ref=Link>). На слайдах є корисна інформація щодо розуміння сутності поняття «комікс»; структура коміксу, завдання для студентів, особливості використання коміксів на уроках мовно-літературної освітньої галузі; кросворд у сервісі Learningapps.org (<https://learningapps.org/watch?v=pc05r5u5t24>); розробка практичного заняття «Все про комікси» для майбутніх учителів початкової школи; алгоритми та tutorіали для роботи зі створенням коміксів у сервісах: Comic Factory, Comic generator, Canva, StoryboardThat, Witty Comics, Write Comics, ComicLife, Make Belief Comics.

Пропонуємо такий алгоритм створення коміксів у сервісі Canva:

1. Реєстрація або вхід. На домашній сторінці є кнопка «ще», гортаємо стрічку і відшукуємо програму «Комікс».

2. Вибір на панелі інструментів зліва шаблону або створення коміксу з нуля.

3. Налаштування макету (добір певної кількості кадрів та їх розташування на сторінці).

4. Додавання фону згідно з настроєм та сюжетом історії.

5. Пошук та створення персонажів за допомогою ілюстрацій та графічних елементів.

6. Додавання тексту до кадрів коміксу з використанням різних шрифтів, розмірів та кольорів тексту в спеціальних бульбашках або прямо на кадрі.

7. Редагування та налаштування.

8. Збереження та публікація коміксу в форматі зображення (PNG, JPG) або PDF.

Комікс до гумористичного вірша С. Олійника «Чудо в черевіку» та до теми «Іменник як частина мови» у сервісі Canva представлено на рис. 1.

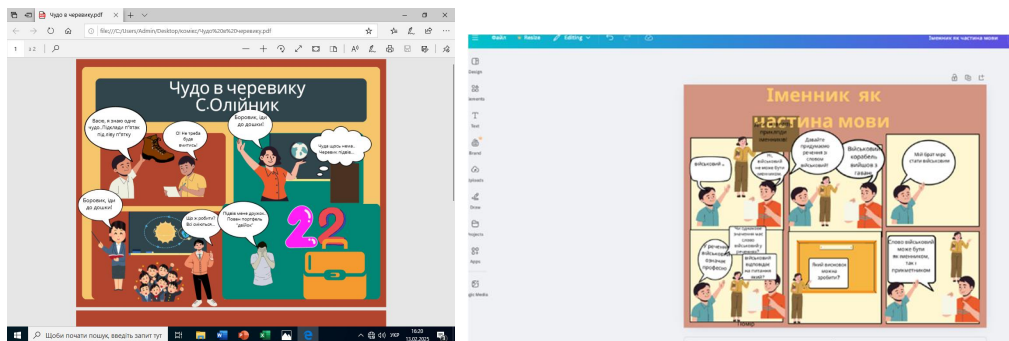

Рис. 1. Комікс до гумористичного вірша С. Олійника «Чудо в черевіку» та до теми «Іменник як частина мови» у сервісі Canva

StoryboardThat – це спеціальний онлайн-сервіс для вчителів, який пропонує широкий вибір шаблонів та інструментів для створення коміксів будь-якої складності. Ресурс також дає змогу створювати розкадровки та інші візуальні матеріали. Окрім того за допомогою сервісу можна пропонувати різні види самостійної роботи для здобувачів.

Алгоритм створення коміксів у StoryboardThat:

1. Створення облікового запису за допомогою електронної пошти, облікового запису Google.
 2. Створення нової розкадровки за допомогою кнопки «Create a Storyboard».
- Добір типу розкадровки зверху в меню на панелі інструментів: класична, комікс, графічний роман тощо.
3. Вибір макету з різною кількістю кадрів та різним розташуванням елементів.
 4. Додавання фону для кожного кадру розкадровки.
 5. Створення різних категорій персонажів – діти, дорослі, міфічні істоти, тварини. Програма пропонує можливість налаштування зовнішності персонажів (кольору волосся, очей, одягу), їхніх поз та емоцій.
 6. Уведення різних видів тексту (діалогів, титрів, описів до кадрів розкадровки) з бульбашками, рамками тощо.
 7. Редагування та налаштування з можливістю зміни розміру кадрів, розташування персонажів та тексту, додавання спецефектів тощо.

StoryboardThat пропонує різні інструменти для редагування та налаштування розкадровки. Додавати також можна фігури, анімації, інфографіку. За допомогою інфографіки можна створити повідомлення, котре враховує певні числа, графічні елементи. Є можливість доповнення коміксу різними символами, смайликами, жестами, котрі стосуються роботи з текстом, та іншими елементами, які можуть бути корисними.

8. Збереження та публікація розкадровки в форматі зображення або PDF.

Комікси до творів А. Костецького «Справжні подруги» та Я. Стельмаха «Нахаба» у програмі StoryboardThat подано на рис. 2.

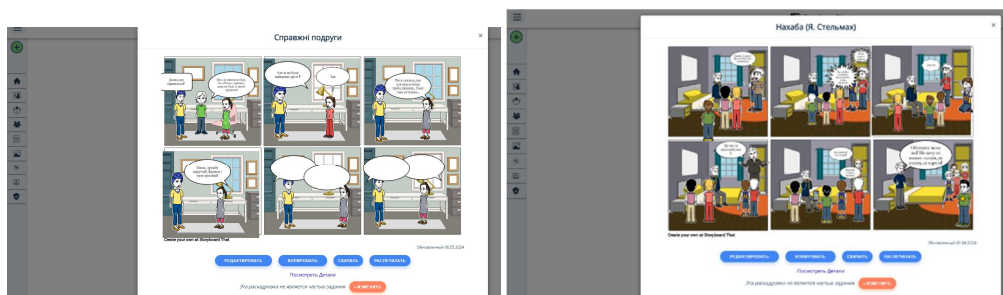

Рис. 2. Комікси до творів А. Костецького «Справжні подруги» та Я. Стельмаха «Нахаба» у StoryboardThat

Наступним ефективним сервісом для створення коміксів є програма Make Beliefs Comix: Сервіс пропонує прості та зрозумілі інструменти для створення коміксів, особливо для початківців. Make Beliefs Comix також містить бібліотеку готових персонажів та фонів.

Пропонуємо покрокову інструкцію, як створювати комікси у сервісі:

1. Відвідайте веб-сайт Make Beliefs Comix та натисніть кнопку «Enter Here!», щоб почати.
2. Налаштування коміксу. Створення заголовку до коміксу та введення імені автора.
3. Вибір панелей.
4. Персонажі добирають за допомогою вкладки «Characters» з різними позами або виразом обличчя для них. Зазвичай можна змінювати розмір, переміщувати або навіть перевертати персонажів усередині панелі.
5. Вкладка «Backgrounds» дає можливість знайти відповідний фон для сцени коміксу.
6. За допомогою кнопки «Balloons» добирають бульбашки для тексту, розмір та положення яких можна регулювати.
7. Інструмент «Objects» дозволяє додавати додаткові елементи до коміксу, як-от меблі, тварини чи інші предмети. Водночас Make Beliefs Comix іноді пропонує підказки або речення, які допоможуть почати історію.
8. Редагування та уточнення. За потреби можливе переміщення елементів під час їх натискання (персонажів, бульбашок тощо). Змінити розмір можна за допомогою маркерів або параметрів. Окрім цього деякі персонажі або об'єкти можна перевертати за допомогою кнопки «flip», щоб змінити їх орієнтацію. Параметри «Bring to Front» або «Send to Back» допомагають розташувати елементи в потрібному порядку.
9. Збереження та обмін коміксу як файлу зображення (наприклад, JPG або PNG). Окрім того поділитися коміксом можна у соціальних мережах, електронною поштою або роздрукувавши його.

Пропонуємо розробку практичного заняття для студентів з курсу «Теорія та методика навчання мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі» з теми «Все про комікси» з використанням сервісів ThingLink, learningapps.org, sway, coggle.it, linoit, quizalize, kazka.fun, bookcreator, google.com.drawings, яке можна переглянути за покликанням (<https://www.thinglink.com/scene/1838982356451459558>).

Розробка заняття «Все про комікси» з використанням інтерактивного плакату у сервісі ThingLink подано на рис. 3.

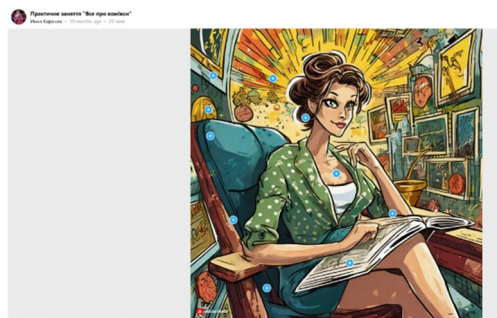

Рис. 3. Розробка практичного заняття для майбутніх учителів початкових класів «Все про комікси» з використанням інтерактивного плакату в сервісі ThingLink

Заняття розроблене з метою ознайомити студентів з можливостями ресурсів ThingLink, learningapps.org, sway, coggle.it, linoit, quizalize, kazka.fun, bookcreator, google.com.drawings для створення навчальних матеріалів до уроків з мовно-літературної освітньої галузі; поглибити уявлення про комікси, їх особливості, переваги, критерії відбору до уроків, методику використання та створення на уроках

української мови й літературного читання; навчити студентів створювати комікси, інтерактивні зображення до занять; розвивати творчість, мовленнєво-комунікативну, інформаційно-цифрову, інноваційну компетентність здобувачів.

На початку заняття під час вступного слова викладач ознайомлює студентів з особливостями використання ІКТ у сучасній освіті, зокрема з ресурсами ThingLink, learningapps.org, sway, coggle.it, linoit, quizalize, kazka.fun, bookcreator, google.com.drawings; майбутні учителі самостійно вивчають під час перегляду інтерактивної презентації в sway підходи до визначення поняття «комікс»; структуру коміксу як феномену, переваги коміксу як засобу навчання під час уроків української мови та читання; критерії добору коміксів для уроків; систему орієнтовних завдань для учнів; приклади створених викладачем коміксів та рекомендації щодо використання коміксів на уроках.

Потім упродовж практичної роботи студенти розгадують кросворд у ресурсі learningapps.org; працюючи самостійно у парах на інтерактивній дошці linoit (<http://linoit.com/users/innakiricek700/canvases/%D0%A3%D1%81%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%B8%20>), переглядають навчальні відео, файли та інший запропонований контент для майбутньої професійної діяльності про особливості коміксів, доповнюють незавершені комікси на шаблонах. Після цього майбутні вчителі ознайомлюються з можливостями сервісу kazka.fun у створенні власної історії для майбутнього коміксу (https://kazka.fun/story_page/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B5); гортають сторінки онлайн-книги «Все про комікси» у сервісі bookcreator (<https://read.bookcreator.com/L4kyiZ1VwMPJI0m2GNyeOMLY223/u-zaADg7RA6FoelOvROxWA>). Підсумувати вивчене студентам допоможе ресурс coggle.it, працюючи у якому вони зможуть спільно створити ментальну карту до теми; опитування у ресурсі quizalize (10 запитань) (<https://app.quizalize.com/view/quiz/-b315a136-56de-45f4-9cf0-735ba54e7d37>). На завершення заняття викладач пропонує здобувачам виконати рефлексивну вправу «Сходінки успіху» у ресурсі google.com.drawings (https://docs.google.com/drawings/d/1m_BX8jQdQ9p_6He96j-Azyxko_d2dWvEULbyorpspN8/edit). Окрім того студенти повинні розробити систему інтерактивних завдань (наприклад, вікторину, гру, вправу на відповідність) для учнів (за вибором) до певного літературного твору чи теми уроку української мови, комікс та підготувати інтерактивні навчальні матеріали у ресурсі ThingLink до певної теми уроку.

Інтерактивне полотно до заняття в ресурсі linoit, ментальну карту до теми у ресурсі coggle.it, онлайн-книгу «Все про комікси» у сервісі bookcreator; гру в ресурсі quizalize подано на рис. 6 та рис. 7.

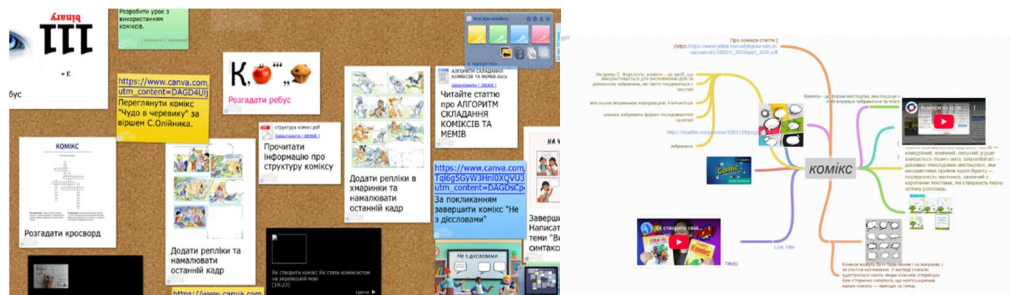

Рис. 4. Інтерактивне полотно в ресурсі linoit, ментальна карта у ресурсі coggle.it до практичного заняття «Все про комікси»

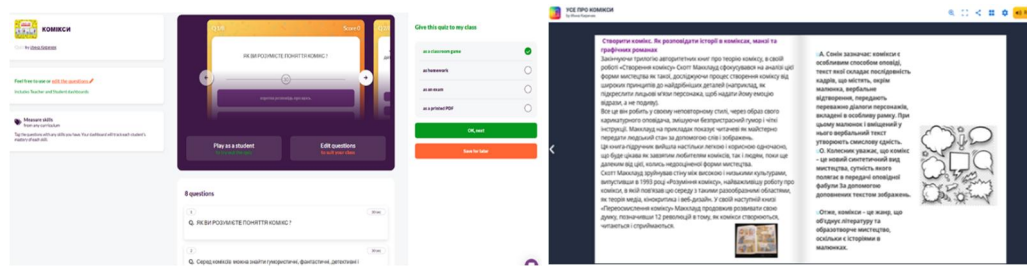

Рис. 5. Онлайн-книга у сервісі bookcreator; гра у сервісі quizalize до практичного заняття «Все про комікси»

Наступна система практичних занять може бути присвячена роботі студентів з ресурсами Comic Factory, Comic generator, Canva, StoryboardThat, Witty Comics, Write Comics, ComicLife, Make Belief Comics, спрямована на формування умінь створення коміксів; ефективного застосування у щоденній професійній діяльності різноманітних методів навчання; здатності утілювати технології, методи та прийоми через програмне забезпечення у вивченні коміксів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, запропонована система завдань для студентів під час вивчення курсу «Теорія та методика навчання мовно-літературної освітньої галузі у початковій школі» та «Я досліджую світ» сприятиме ознайомленню здобувачів з можливостями сервісів; поглибленню уявлення про використання інтерактивних технологій на уроках мовно-літературної та природничої освітньої галузі; формуванню умінь створювати інтерактивні навчальні матеріали до уроків; здатності формувати й розвивати мовно-комунікативні вміння й навички молодших школярів; формуванню умінь застосовувати актуальну термінологію і поняттєвий апарат освітніх галузей, умінь впроваджувати різні комунікативні практики для пояснення навчального матеріалу й організовувати комунікацію між учнями; умінь добирати різні методи й прийоми для навчання та способи представлення учнями досягнутих результатів.

Література

- Barthes R. Mythologies. New York : Twentyfifth printing, 1991. 166 p.
- Dittmar J. Comic-Analyse. GmbH, 2008. 220 p.
- Duncan R. The Power of Comic History Form & Culture. 2015. 360 p.
- Duncan R., Smith M., Levitz P. The Power of Comics: History, Form, and Culture. Bloomsbury Academic, 2015. 464 p.
- McCloud S. Understanding Comics : The Invisible Art. New York, 1994. 224 p.
- Meskin A. Comics as Literature? The British Journal of Aesthetics. 2009. № 3. P. 219–239.
- Petty J., Craker K. A Brief History of Comic Book. Dallas, 2006. 22 p.
- Белов Д. Український комікс: бібліотечно-інформаційний вимір : дис. ... д-ра філ. наук: 029.10. Київ, 2021. 213 с.
- Ісаєва О. Креолізований текст на уроках світової літератури як фактор активізації читачької діяльності. URL: media.ippp.kubg.edu.ua/wp.../isaeva_kreolizovanyj_tekst.doc. (дата звернення: 02.09.2021).
- Космацька Н. В. Нарис з історії виникнення і становлення жанру коміксу. *Вісник Львівського університету. Іноземні мови*. 2012. Вип. 19. С. 141–14.
- Крикуненко С. В. Структурно-стилістичні компоненти коміксу в реальному просторі формування видовищної культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 3. С. 50-56.
- Лілік О. Особливості використання коміксів на уроках української літератури. URL: https://zbimik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/245 (дата звернення: 18.02.25)
- Насалевич Т. В. Рябуха Т. В., Лопушанський І. О. Становлення коміксу як жанру сучасної літератури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70) № 4. Ч. 3. 2020. С. 144-149.

14. Почепцов Г. Комікси як засіб трансляції соціальних смислів. Супермен і Гаррі Поттер: конструювання нематеріального в масовій культурі. Київ, 2013. 288 с.
15. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Наказом Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 р. № 1225. <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia> (дата звернення: 18.02.2025).
16. Савчук М. В. Комікс. Енциклопедія Сучасної України. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-1449> (дата звернення: 23.02.2025).
17. Чикалова Т. Г. Дидактичні можливості використання коміксів на уроках у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 20. Т. 3. С. 52-55.

References

1. Barthes, R. (1991). *Mifolohiyi. [Mythologies]*. N'yu-York : Dvadtsyat' p'yate vydannya. New York : Twentyfifth printing, 166 p. [in English].
2. Dittmar, J. (2008). *Komiks-analiz. [Comic-Analyse]*. GmbH – GmbH, 220 p. [in English].
3. Duncan, R. (2015). *Syla formy ta kul'tury komichnoyi istoriyi. [The Power of Comic History Form & Culture]*. 360 p. [in English].
4. Dunca, R., Smith, M., Levitz, P. (2015). *Syla komiksiv: istoriya, forma ta kul'tura. [The Power of Comics: History, Form, and Culture]*. Bloomsbury Academic – Bloomsbury Academic, 464 p. [in English].
5. McCloud, S. (1994). *Rozuminnya komiksiv: nevydyme mystetstvo. [Understanding Comics : The Invisible Art]*. New York, 224 p. [in English].
6. Meskin, A. (2009). *Komiksy yak literatura? Brytans'kyy zhurnal estetyky. [Comics as Literature?] Brytans'kyy zhurnal estetyky – The British Journal of Aesthetics*. № 3. P. 219–239. [in English].
7. Petty, J., Craker, K. (2006). *Korotka istoriya komiksiv. [A Brief History of Comic Book]*. Dallas, 22 p. [in English].
8. Belov, D. (2021). *Ukrayins'kyy komiks: bibliotekno-informatsynny vymir : dys. ... d-ra fil. nauk : 029.10. [Ukrainian comics: library and information dimension: dissertation ... Dr. Phil. Sciences]: 029.10. Kyiv, 213 p. [in Ukrainian]*
9. Isaeva, O. *Kreolizovanyy tekst na urokakh svitovoyi literatury yak faktor aktyvizatsiyi chytats'koyi diyal'nosti. [Creolized text in world literature lessons as a factor in activating reading activity.]* URL: media.ipko.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/isaeva_kreolizovanyj_tekst.doc. (access date: 02.09.2021). [in Ukrainian]
10. Kosmatska, N. V. (2012). *Narys z istoriyi vynyknennya i stanovlennya zhanru komiksu. [An essay on the history of the emergence and development of the comic genre]*. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Inozemni movy – Bulletin of the Lviv University. Foreign languages. Issue 19. P. 141–14. [in Ukrainian]
11. Krykunenko, S. V. (2023). *Strukturno-stylistychni komponenty komiksu v real'nomu prostori formuvannya vydovyschnoy kul'tury. [Structural and stylistic components of comics in the real space of the formation of spectacular culture]*. Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadrov kul'tury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Leading Personnel of Culture and Arts. № 3. P. 50-56. [in Ukrainian]
12. Lilik, O. *Osoblyvosti vykorystannya komiksiv na urokakh ukrayins'koyi literatury. [Peculiarities of using comics in Ukrainian literature lessons]*. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/245> (date of application: 18.02.25) [in Ukrainian]
13. Nasalevich, T. V. Ryabukha, T. V., Lopushansky, I. O. (2020). *Stanovlennya komiksu yak zhanru suchasnoyi literatury. [The formation of comics as a genre of modern literature]*. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi – Scholarly notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Social communications. Volume 31 (70) No. 4. Part 3. P. 144-149. [in Ukrainian]
14. Pocheptsov, G. (2013). *Komiksy yak zasib translyatsiyi sotsial'nykh smysliv. Superman i Harri Potter: konstruyuvannya nematerial'noho v masoviy kul'turi. [Comics as a means of transmitting social meanings. Superman and Harry Potter: constructing the intangible in mass culture]*. Kyiv, 2013. 288 p. [in Ukrainian]
15. *Profesiynny standart «Vchytel' zakladu zahal'noyi seredn'oyi osvity»*. Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 29 serpnia 2024 r. № 1225. [Professional standard

"Teacher of a general secondary education institution". By order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 29, 2024 №. 1225]. <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia> (access date: 02/18/2025). [in Ukrainian]

16. Savchuk, M. V. Comics. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. [Encyclopedia of Modern Ukraine. Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine]. URL: <https://esu.com.ua/article-1449> (access date: 02/23/2025). [in Ukrainian]

17. Chykalova, T. G. (2020). Dydaktychni mozhyvosti vykorystannya komiksiv na urokakh u pochatkoviy shkoli. [Didactic possibilities of using comics in primary school lessons. Innovative pedagogy]. Innovatsiyna pedahohika – Issue 20. Vol. 3. P. 52-55. [in Ukrainian]

Vozniak I.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher at the Central Research Institute of the
Armed Forces of Ukraine
innakiricek700@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8376-9688

Biloisova N.

Associate Professor, Department of Pedagogy, Primary Education,
Psychology, and Management
Nizhyn State University named after Mykola Hohol, Nizhyn, Ukraine
kposv1@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4167-9649

Bobro A.

Associate Professor, Department of Pedagogy, Primary Education,
Psychology, and Management
Nizhyn State University named after Mykola Hohol, Nizhyn, Ukraine
artur062728@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9405-8988

FEATURES OF THE CREATION AND USE OF COMICS IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY CLASS TEACHERS

The subject of the research by the authors of the article is the peculiarities of using comics in the professional training of primary school teachers. Additionally, algorithms for creating comics in online services such as Comic Factory, Comic Generator, Canva, StoryboardThat, and Make Belief Comics are proposed. The relevance of the research topic is justified by the requirements of the Professional Standard for teachers regarding their professional competencies; the educational programs of O. Savchenko and R. Shiyan, which define the line "Exploring Media" aimed at developing students' skills in analyzing, interpreting, evaluating, and creating media texts. Therefore, modern teachers must possess the skills to organize work related to creating comics in lessons of Ukrainian language, literary reading, and the "I Explore the World" course in primary school.

Based on the analysis of a significant amount of sources, various approaches of scholars to the interpretation of the concept of "comic" are identified. The authors propose their understanding of comics as a unique narrative form of visual art that combines a sequence of images with textual elements (dialogues, voice-over text, sound effects, etc.) to create a cohesive story or message.

The authors justify the appropriateness of using comics in the training of primary school teachers and outline the advantages of comics as an educational tool. The article proposes a system of tasks using comics in the course "Theory and Methodology of Teaching the Language and Literature Educational Field in Primary School," aimed at developing creative abilities and critical thinking of bachelor's level students. These tasks

are effective in project-based, individual, and group activities. Moreover, the main stages of creating a comic are characterized. Examples of comics are provided. The scientific novelty of the article lies in the fact that the authors propose the development of a webinar session in the Sway service titled "Comics: Programs for Creation and Features of Use in Lessons of the Language and Literature Educational Field in Primary School" and "I Explore the World," as well as a practical session titled "All About Comics." These are aimed at forming the linguistic-communicative, subject-methodical, informational-digital, projective, and innovative competencies of future teachers, specifically the skills for creating comics using various online services. This will assist higher education instructors in preparing for lectures and practical sessions.

Key words: comic, language and literature educational field lessons, "I Explore the World" lessons, primary school, primary school students, teacher training, online resources.

УДК 378.147:373.3.011.3-051]:316.647.5
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-182-

Гордієнко Т. В.

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, початкової освіти,
психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
hordienkotana@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4662-1895

Філоненко О. С.

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
filonenko.os@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-1036-2158

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У КОНТЕКСТІ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Формування толерантного вчителя початкових класів є однією з ключових умов успішної педагогічної діяльності в сучасному освітньому просторі. В умовах розмаїття особистісних, соціокультурних та інтелектуальних особливостей учнів початкової школи педагог повинен володіти високим рівнем толерантності, емпатії та комунікативної компетентності. Стаття висвітлює значення толерантності як важливої професійної якості майбутнього вчителя, аналізує основні підходи до її розвитку у процесі педагогічної підготовки та визначає перспективні напрями вдосконалення цього процесу.

Автори виділяють сучасне трактування толерантності, що полягає в умінні жити в мирі й злагоді, поважаючи різноманіття та визнаючи цінність кожної людини, терпимість до кожного, його позицій, вірувань, здатність до обстоювання своїх прав та свобод, не порушуючи прав та свобод інших, готовність до конструктивного діалогу та порозуміння з людьми згідно з їхніми поглядами і поведінкою як основою цивілізованих стосунків. У статті акцентується увага на тому, що толерантність є не вродженою рисою, а навичкою, яку можна і потрібно розвивати протягом навчання та професійної діяльності.

Виділено фактори ефективності підготовки толерантного вчителя, а саме: гнучкість та полікультурна спрямованість змісту навчальних планів і програм закладів вищої освіти, інтеграція навчальних курсів, використання інтерактивних технологій навчання і виховання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Автори також наголошують, що в умовах реформування освіти в Україні особливій уваги заслуговує питання інклюзивного підходу у підготовці вчителів початкових класів.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі вдосконалення програм підготовки вчителів початкових класів.

***Ключові слова:** толерантність, педагогічна толерантність, особливості виховання толерантності, толерантний учитель, майбутні вчителі початкових класів, інклюзивна освіта, освітнє середовище.*

Постановка проблеми. Вчителю належить головна місія в побудові освітнього процесу в такий спосіб, котрий би підкреслював значимість толерантних відносин у житті суспільства. Гуманістична спрямованість професії педагога вимагає виявлення

терпимого, гуманного, доброзичливого ставлення під час спілкування з дітьми, батьками, колегами. Майбутній педагог має бути носієм гуманістичних цінностей, здатним виявляти толерантну поведінку та культивувати її в молодших школярів.

Тому проблема підготовки толерантного вчителя своєчасна і актуальна в умовах, коли увага до феномену толерантності значно посилилася, а формування сучасного вчителя, який буде виховувати покоління, здатне жити і працювати в європейських освітніх реаліях, є викликом часу.

Мета цієї публікації полягає у розкритті освітнього потенціалу підготовки толерантного вчителя початкових класів у контексті майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка сучасних педагогічних досліджень спрямована на проблему підготовки майбутніх учителів. Зокрема, на підготовку майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи – Н.Бирко, формування толерантності студентів педагогічних коледжів у позааудиторній діяльності - І.Таргоній; до формування міжнаціональної толерантності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів – І.Залєсова; на виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови – Т. Білоус; формування толерантності у сфері відносин студентів у полікультурному середовищі закладу вищої освіти – Я. Довгополова; виховання толерантності як професійно значущої якості особистості вчителя сучасної національної школи – Ю. Тодорцева; виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування – М.Горват, на формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів – Л. Чередник. У цих дослідженнях визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови, що ефективно впливають на формування рис толерантної особистості є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Толерантність є багатограним поняттям, яке досліджується в межах різних наукових підходів. Зокрема згідно філософського підходу толерантність розглядається як базова цінність людського співіснування, що відображає принцип поваги до свободи думки, культури, релігії та традицій інших людей. З точки зору психології толерантність визначається як особистісна якість або риса характеру, що виявляється у відкритості до інших людей, здатності приймати їхню відмінність без агресії та конфліктів. З соціологічної точки зору толерантність аналізується як соціальне явище, що характеризує рівень згуртованості суспільства, рівноправність та рівень культурної інтеграції різних груп. За політологічним підходом толерантність визначається як принцип демократичного суспільства, що забезпечує політичні свободи, плюралізм думок і мирне співіснування різних ідеологій. Толерантність у педагогіці розглядається як професійна якість учителя, що забезпечує ефективну взаємодію з учнями, виховання культури терпимості та поваги до інших. Згідно етичного підходу толерантність визначається як моральна чеснота, що передбачає повагу до гідності кожної людини, рівноправність та прийняття різноманіття. Та різні наукові підходи підкреслюють, що толерантність є не лише особистісною рисою, а й суспільною необхідністю. Отже, сучасне трактування толерантності полягає в умінні жити в мирі й злагоді, поважаючи різноманіття та визнаючи цінність кожної людини, терпимість до кожного, його позицій, вірувань, здатність до обстоювання своїх прав та свобод, не порушуючи прав та свобод інших, готовність до конструктивного діалогу та порозуміння з людьми згідно з їхніми поглядами і поведінкою як основою цивілізованих стосунків.

У процесі професійної підготовки майбутніх учителів термін «толерантність» має подвійне значення: особистісна та професійна якість студента, якої він набуває під час навчання, та принцип, на якому ґрунтується освітній процес [2].

Толерантність у педагогіці означає готовність і здатність учителя поважати думки, цінності, культурні особливості та унікальні риси кожного учня. Найважливішими особистісними характеристиками сучасного педагога є: толерантне ставлення до всіх учасників освітнього процесу; відповідальність за учнів та результати їх

навчання; схильність до емпатії; розуміння важливості мотивації та об'єктивного оцінювання учнів; прагнення розвивати в них критичне мислення, толерантність, повагу, колегіальність, адекватне сприйняття різних педагогічних ситуацій тощо [4].

Т. Варенко педагогічну толерантність представляє як «професійно значущу якість вчителя, що забезпечує його здатність установлювати діалогічні відносини з усіма учасниками педагогічного процесу (учнями, їхніми батьками, учителями, адміністрацією школи) на основі прояву поваги до їхніх думок, цінностей та інших особистісних відмінностей» [1, с. 7].

Проблема формування толерантності особливого значення набуває в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, оскільки виховати толерантну людину неможливо без високого рівня професійної готовності тих, хто безпосередньо запроваджує в життя соціальне замовлення суспільства.

У сучасних реаліях виховання толерантного ставлення до інших людей – одне із найважливіших соціальних завдань освіти.

Ефективність підготовки толерантного вчителя, на думку А. Молчанової має забезпечуватися гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм закладів вищої освіти, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання і виховання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів [4].

Л. Чередник визначає декілька рівнів освітнього середовища, у якому перебувають студенти. А саме:

- загальносуспільний (на рівні країни – реалізується через державну освітню і культурну політику);
- регіональний (пов'язаний із традиціями та особливостями регіону);
- локальний (особливості регіону, де розташований заклад вищої освіти);
- загальноуніверситетський (традиції ЗВО);
- специфічно-освітній (залежить від освітнього рівня, на якому навчається здобувач вищої освіти);
- мікроосвітній (конкретна група, освітня програма) [10, с. 142-145].

На нашу думку для майбутніх учителів дуже важливу роль відіграють загальноуніверситетський та мікроосвітній простори.

Заклади вищої освіти часто є місцем зустрічі студентів із різних регіонів та країн. Це створює умови для взаємодії та вивчення різних культур, мов, релігійних поглядів і традицій. Знайомство з різноманіттям допомагає студентам краще розуміти і поважати відмінності між людьми, що є основою толерантності. У сучасному поліетнічному, багатомовному та полікультурному соціумі виховання толерантності набуває переважно характеру полікультурної освіти [3].

Полікультурність розглядається як демократична політика вирішення проблем культурного і соціального різноманіття у суспільстві, яка включає освітній, лінгвістичний, економічний і соціальний компоненти і має специфічні механізми втілення.

Вивчення найважливіших аспектів «чужої культури» має відбуватися поряд із учінням бути толерантним та вмінням емпатично сприймати відмінності в культурних цінностях, поглядах і комунікативній поведінці [6].

О. Кондратьєва розкрила специфіку полікультурного компоненту професійної педагогічної підготовки майбутніх педагогів, яка виражається в наступному:

- мета викладання предметів - передача майбутнім фахівцям полікультурних знань, умінь співпраці та взаємодії з представниками інших культур, формування толерантного відношення до різних відмінностей у інших культурах, умінь бути учасником діалогу культур, організація навичок міжкультурного спілкування. Набуття загальних і професійно зорієнтованих знань, умінь і навичок полікультурного виховання на основі актуалізації світогляду, звернення до почуттів, цінностей і особистісного життєвого досвіду майбутніх учителів.
- зміст викладання – складний і багатоманітний світ культури, рівноправне

співіснування культур усіх народів, їх толерантна взаємодія, полікультурні орієнтації та культура спілкування у багатоманітному просторі.

- суб'єкт педагогічної взаємодії – особистість студента [3].

Застосування активних форм і методів навчання дозволяє створювати динамічне та мотивуюче освітнє середовище та стимулює творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення й базуються на принципі багатосторонньої взаємодії усіх учасників освітнього процесу. А саме: взаємодію між викладачами та студентами (наставництво, фасилітація, координація); співпрацю між студентами (групова робота, обговорення, обмін досвідом); залучення зовнішніх стейкхолдерів (експертів, фахівців, представників громадськості).

Впровадження в освітній процес проблемного навчання, проєктної діяльності, дискусій, прес-конференцій, дебатів, обговорення проблем в загальному колі, «мозкового штурму», диспутів, ігор-подорожей, ситуативно-рольових ігор, особистісно орієнтованих класних годин, аналізу проблемних ситуацій, брейн-рингів, моделювання, віртуальних екскурсій сприяє розумінню різних точок зору, розвитку аналітичних навичок та створенню середовища взаємоповаги.

Активні методи навчання сприяють розвитку творчого потенціалу – здобувачі освіти шукають нестандартні рішення та генерують нові ідеї; формуванню ініціативності – активна участь в освітньому процесі сприяє впевненості в собі та відповідальності за результати власного навчання; підвищенню самостійності; сприяють зміцненню критичного мислення і вміння слухати інших, що є ключовими елементами толерантності, які формуються через взаємодію під час навчання.

Поширення досвіду толерантної взаємодії з іншими відбувається через залучення студентів до участі в соціальних проєктах, до волонтерської діяльності, до роботи в студентських організаціях. Студентські заходи, присвячені правам людини, міжкультурному діалогу, миротворчій діяльності, сприяють розвитку у молоді толерантного світогляду.

Популяризувати науково-методичні, просвітницькі програми з проблем толерантності, створювати інформаційні ресурси для учасників освітнього процесу; розробляти та сприяти впровадженню навчальних курсів, спецкурсів із теми толерантності можуть Центри, Школи толерантності при університетах. За таких умов здобувачі освіти долучаються до науково-методичних семінарів, конференцій, «круглих столів», тренінгових програм і засідань дискусійних відеоклубів.

Діяльність психологічної служби університету спрямована на створення комфортного й безпечного простору для навчання та розвитку особистості та є невід'ємною частиною будь-якої сучасної освітньої системи. Метою діяльності психологічної служби є сприяння розвитку суб'єктного потенціалу всіх учасників освітнього процесу. Психологічна служба університету відіграє ключову роль у формуванні толерантного студентського середовища, забезпечуючи підтримку, просвіту та психологічну допомогу. Завдяки її діяльності студенти не лише отримують необхідні знання, а й розвивають моральні якості, що допомагають їм гармонійно інтегруватися у сучасне суспільство.

Важливою частиною толерантності є повага до особистих кордонів, індивідуальних потреб і прав кожного студента. Заклади вищої освіти, які створюють умови для підтримки індивідуальних потреб здобувачів освіти (інклюзивна освіта, адаптовані програми), сприяють тому, що всі здобувачі освіти відчують себе прийнятими, незалежно від своїх особливостей.

Підготовка вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти – це не лише освоєння методик і технологій, а й розвиток особистих якостей, зокрема толерантності. Важливо, щоб педагог був відкритим до різноманіття, вмів співпрацювати з усіма дітьми та створював безпечний простір для навчання. Толерантність майбутнього вчителя формується через знання, особистий досвід та практичну підготовку. Вона є основою для створення сприятливого середовища в інклюзивному класі, де кожна дитина відчуває підтримку та можливість розвиватися. Толерантний вчитель

навчає дітей співпрацювати, допомагати один одному, приймати відмінності як норму. Толерантний педагог підбирає індивідуальні підходи, щоб кожен учень міг досягти успіху. Діти переймають поведінкові моделі вчителя, якщо педагог толерантний, учні також будуть більш відкритими до розуміння та прийняття різноманіття [9, с. 56].

Науковиця Ірина Норенко запропонувала модель формування толерантності у майбутніх викладачів психології, яка може бути адаптована для підготовки вчителів в інклюзивному середовищі, зокрема варті уваги рекомендації І. Норенко як розвивати толерантність у собі та своїх учнях:

- розширювати власний світогляд, вивчати особливості інклюзивного навчання, читати про різні культури, потреби дітей з ООП.
- проявляти емпатію, намагатися зрозуміти стан дитини, її почуття, труднощі.
- використовувати позитивну комунікацію, уникати ярликів, негативних оцінок, замість цього підтримувати учнів словами.
- залучати інтерактивні методи, проводити виховні заходи про важливість різноманіття, поваги та співпраці.
- працювати з батьками - пояснювати їм важливість толерантного ставлення до всіх дітей [5 с. 118].

Толерантність у роботі вчителя – це не просто вимога сучасної освіти, а основа для створення гармонійного, доброзичливого й ефективного навчального середовища. В інклюзивному класі вчитель є ключовою фігурою, яка задає тон взаємодії між учнями, формує їхній світогляд і допомагає кожній дитині відчувати себе цінною та важливою частиною суспільства.

Ю. Тодорцева виділяє шляхи формування толерантності у майбутніх вчителів:

- освітня підготовка, яка включає вивчення курсів із психології, інклюзивної педагогіки, соціальної роботи, ознайомлення з законодавчою базою інклюзивної освіти, аналіз досвіду країн, де інклюзія впроваджена ефективно.
- саморефлексія та подолання стереотипів, робота над власними упередженнями щодо дітей з ООП, виконання вправ із самопізнання (наприклад, написати свої страхи чи труднощі, які можуть виникнути в роботі з інклюзивними учнями, і знайти шляхи їх подолання), участь у тренінгах із розвитку емоційного інтелекту та комунікативних навичок.
- практична підготовка та волонтерство, проходження практики в інклюзивних класах, спостереження за досвідченими педагогами, волонтерська робота в організаціях, що працюють з дітьми з ООП (фонди, інклюзивні центри), співпраця з сім'ями дітей з ООП, щоб краще розуміти їхні потреби.
- використання інтерактивних методів навчання, рольові ігри та симуляції, наприклад, спробувати виконати певні завдання із зав'язаними очима, однією рукою або зі спеціальними навушниками, щоб зрозуміти труднощі дітей з порушеннями слуху, зору чи моторики; кейс-метод – розбір реальних ситуацій із роботи в інклюзивному класі та пошук рішень; метод проєктів – створення власних педагогічних стратегій для інклюзивного навчання.
- співпраця з фахівцями і спільні заняття з дефектологами, логопедами, психологами, обговорення реальних випадків, обмін досвідом, вирішення проблемних ситуацій [7, с.31].

Формування толерантності у майбутніх вчителів початкових класів є важливим етапом їхньої підготовки до роботи в інклюзивному середовищі. На нашу думку, тренінгові заняття допомагають студентам усвідомити власні упередження, розвинути емпатію, навчитися ефективно комунікувати з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) та адаптувати освітній процес до різних потреб учнів.

Вправа «Скляні окуляри»: студентам пропонують картки з певними «упередженими поглядами» (наприклад: «Діти з інвалідністю не можуть навчатися в загальному класі», «Гіперактивні діти завжди порушують дисципліну»). Завдання - обговорити та пояснити, чому ці твердження є стереотипами.

Вправа «Життя з обмеженнями»: студенти виконують прості завдання, але з певними обмеженнями (наприклад, написати своє ім'я лівою рукою, прочитати текст із закритим одним оком, спілкуватися без слів). Відчуття дискомфорту допомагає краще зрозуміти труднощі, з якими стикаються діти з ООП.

Вправа «Говори так, щоб тебе почули»: студентам дають різні сценарії комунікації (наприклад, пояснити завдання учневі з дислексією, поговорити з батьками дитини з розладами аутистичного спектра). Вони мають знайти оптимальний підхід до ситуації та обговорити правильні стратегії.

Запропоновані тренінгові вправи на наш погляд допоможуть студентам розвинути толерантність, емпатію, навички комунікації та адаптації до інклюзивного середовища. Вони сприятимуть формуванню в майбутніх педагогів правильного ставлення до різноманіття учнів і вчать їх працювати в умовах інклюзії.

Важливою умовою виховання толерантності є розуміння вчителем демократичних механізмів в організації освітнього процесу, в спілкуванні учнів між собою і з учителем. Цьому якнайкраще сприяє педагогічна практика. Студенти мають можливість працювати на практиці в школах під керівництвом досвідчених педагогів, формувати вміння створювати толерантне середовище для дітей. Погоджуємося з думкою А.Молчанової про те, що “досвід кращих педагогів дає змогу визначити основні вимоги професійної діяльності толерантного педагога: виховувати з любов'ю і в ім'я любові; виховувати в душі миру; бути прикладом для дітей; уникати жорстких ієрархічних відносин; підтримувати емоційні прихильності, розвивати в учнів почуття взаємної поваги; визнавати значимість і здібності вихованців, а також поважати почуття і позицію кожного; створювати вільну і демократичну атмосферу в класі; бути готовим і здатним до діалогу, розуміння, солідарності; бути справедливим; вміти вислуховувати”[4].

Висновки. У сучасному світі, який характеризується багатокультурністю, глобалізацією та соціальною динамікою, толерантність стає однією з ключових якостей, необхідних для вчителя. Толерантність сприяє створенню безпечного, комфортного й інклюзивного освітнього середовища, яке поважає індивідуальні відмінності учнів. Об'єднання психологічних, педагогічних методів і практики виховання толерантності сприяє реалізації ідеї формування толерантності в освітньому процесі.

Толерантність є важливою професійною якістю, адже успішна педагогічна діяльність неможлива без толерантності, яка проявляється у здатності приймати індивідуальні особливості кожного учня, підтримувати доброзичливу атмосферу та запобігати конфліктам. Педагогічна освіта має чи не найважливішу роль у вихованні толерантності, адже у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів акцентується увага на розвитку емоційного інтелекту, емпатії, комунікативної культури та навичок конструктивної взаємодії.

Використання інтерактивних методів навчання, рольових ігор, тренінгів та практичних занять сприяє формуванню толерантного ставлення у студентів педагогічних спеціальностей. Важливу роль відіграє наставництво та педагогічна практика, під час якої майбутні вчителі отримують реальний досвід спілкування з дітьми різних характерів та соціальних середовищ. Учитель, який демонструє толерантність, стає позитивним прикладом для дітей, сприяє розвитку в них терпимості, поваги до інших та здатності до мирного розв'язання конфліктів. Толерантність – це не лише особистісна риса, а й навичка, що потребує постійного вдосконалення. Важливо впроваджувати програми професійного розвитку для вчителів, які сприятимуть підвищенню їхньої психологічної та емоційної компетентності.

Отже, формування толерантного вчителя початкових класів є багатограним процесом, що потребує якісної педагогічної підготовки, практичного досвіду та постійного самовдосконалення. Толерантний педагог відіграє ключову роль у вихованні покоління, здатного до гармонійного співіснування у різноманітному суспільстві.

Подальші дослідження можуть зосереджуватися на вдосконаленні освітніх програм, інтеграції новітніх технологій, що впливають на толерантність майбутніх

вчителів. Зокрема перспективи подальших досліджень можуть включати аналіз зарубіжних освітніх практик щодо розвитку толерантності у вчителів початкових класів і впровадження кращих світових підходів у систему підготовки українських учителів та дослідження взаємозв'язку між рівнем толерантності вчителя та ефективністю інклюзивного навчання.

Література

1. Варенко Т. К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. канд. пед. наук. Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 22 с.
2. Горват М. В. Виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування: дис. канд. пед. наук. спец.: 13.00.07. Умань, 2014. 190 с.
3. Кондратьєва О. М. Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу): дис. канд. пед. наук. спец.: 13.00.04. Київ, 2017. 265 с.
4. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
5. Норенко І. Ю. Способи формування мультикультурної і соціальної толерантності магістрантів психології. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023 р., № 91. С. 116-120.
6. Сакалюк О. О. Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/3_2011/20.pdf (дата звернення 25.02.2025 року).
7. Тодорцева Ю.В. Педагогіка толерантності: метод. рек. Півд. наук. центр АПН України. - О. : СВД Черкасов М.П., 2004. 89 с.
8. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2004. 20 с.
9. Філоненко О. С., Гордієнко Т. В. Урахування індивідуальних особливостей учнів з особливими освітніми потребами в освітньому процесі початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип 77. Т. 2 С. 54–58.*
10. Чередник Л. М. Проблема готовності вчителя початкової школи до толерантного виховання учнів у світлі вимог нової української школи. *Інновації в початковій освіті : проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23–24 травня 2018 р.)*. Полтава, 2018. С. 142–145
11. Bilousova Nadiia, Hordiienko Tetiana, Demchenko Nataliia, Filonenko Olena, Bobro Artur. The organisation of educational space in the new Ukrainian school. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, Volume 8, No. 3. 2020. Pp. 270–279.

References

1. Varenko T.K. (2011) Vychovannia pedahohichnoi tolerantnosti maibutnikh uchyteliv na osnovi aksiolohichnoho pidkhodu [Cultivating pedagogical tolerance of future teachers based on an axiological approach]: avtoref. dys. kand. ped. nauk. Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv, 22 p., p. 7 [in Ukrainian].
2. Horvat M.V. (2014) Vychovannia tolerantnosti u molodshykh shkoliariv v umovakh interaktyvnogo pedahohichnoho spilkuвання [Cultivating tolerance in younger schoolchildren in conditions of interactive pedagogical communication]: dys. kand. ped. nauk. spets.: 13.00.07. Uman, 2014. 190 p. [in Ukrainian].
3. Kondratieva O.M. (2017) Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly (na zasadakh lnhvokrainoznavchoho pidkhodu) [Formation of multicultural competence of future primary school teachers (based on the linguistic and regional studies approach)]: dys. kand. ped. nauk. spets.: 13.00.04. Kyiv, 2017. 265 p. [in Ukrainian].

4. Molchanova A.O. (2013) Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk. [Tolerance as a value basis for a teacher's professional activity: a manual.] Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, 2013. 188 p. [in Ukrainian].
5. Norenko I.Iu. (2023) Sposoby formuvannia multykulturnoi i sotsialnoi tolerantnosti mahistrantiv psykholohii. [Ways to develop multicultural and social tolerance in psychology undergraduates] Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 91 Pp.116-120 [in Ukrainian].
6. Sakaliuk O.O. Fenomen tolerantnosti v konteksti polikulturnoi osvity [The phenomenon of tolerance in the context of multicultural education]. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/3_2011/20.pdf (data zvernennia 25.02.2025) [in Ukrainian].
7. Todortseva Yu.V. (2004) Pedahohika tolerantnosti [Pedagogy of tolerance]: metod. rek. Pivd. nauk. tsentr APN Ukrainy. O. : SVD Cherkasov M.P., 89 p. [in Ukrainian].
8. Todortseva Yu.V. (2004) Formuvannia tolerantnosti maibutnikh uchyteliv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of tolerance of future teachers in the process of professional training]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04; Pivdenoukrainskyi derzh. pedahohichnyi un-t im. K.D.Ushynskoho. 20 p. [in Ukrainian].
9. Filonenko O.S., Hordiienko T.V. (2021) Urakhuvannia indyvidualnykh osoblyvosti uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v osvitnomu protsesi pochatkovoi shkoly. [Taking into account the individual characteristics of students with special educational needs in the educational process of primary school]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. pr. / redkol.: A.V. Sushchenko (holov. red.) ta in.. Zaporizhzhia : KPU, Vyp 77. T.2 Pp. 54-58 [in Ukrainian].
10. Cherednyk L.M. (2018) Problema hotovnosti vchytelia pochatkovoi shkoly do tolerantnoho vykhovannia uchniv u svitli vymoh novoi ukrainskoi shkoly [The problem of the readiness of a primary school teacher for the tolerant upbringing of students in the light of the requirements of the new Ukrainian school.]. *Innovatsii v pochatkovii osviti: problemy, perspektyvy, vidpovidi na vyklyky sohodennia* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Poltava, 23–24 travnia 2018 r.). Poltava, 2018. Pp. 142-145
11. Bilousova Nadiia, Hordiienko Tetiana, Demchenko Nataliia, Filonenko Olena, Bobro Artur. (2020) The organisation of educational space in the new Ukrainian school. *Journal of Intellectual Disability Diagnosis and Treatment*, Volume 8, No. 3, 2020, Pp. 270-279. [in English].

Hordienko T.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Pedagogy, Primary Education, Psychology and Management,
Mykola Gogol Nizhyn State University
hordienkotana@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4662-1895

Filonenko O.

candidate of pedagogical sciences, Associate Professor,
Department of Pedagogy, Primary Education, Psychology and Management,
Mykola Gogol Nizhyn State University
helen-1970@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1036-2158

THE FORMATION OF A TOLERANT PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE CONTEXT OF FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITY

The formation of a tolerant primary school teacher is one of the key conditions for successful pedagogical activity in the modern educational space. In the context of the diversity of personal, sociocultural, and intellectual characteristics of primary school students, the teacher must possess a high level of tolerance, empathy, and communicative competence. The article highlights the importance of tolerance as a crucial professional

quality of the future teacher, analyzes the main approaches to its development in the process of pedagogical training, and outlines promising directions for improving this process.

The authors highlight the modern interpretation of tolerance, which involves the ability to live in peace and harmony, respecting diversity and recognizing the value of every individual, showing tolerance towards each person, their positions, beliefs, the ability to defend one's rights and freedoms without violating the rights and freedoms of others, and being ready for constructive dialogue and understanding between people according to their views and behavior as the foundation of civilized relationships. The article emphasizes that tolerance is not an innate trait, but a skill that can and should be developed throughout education and professional activity.

The factors influencing the effectiveness of preparing a tolerant teacher are highlighted. These are flexibility and multicultural orientation of the content of curricula and programs of higher education institutions, integration of academic courses as well as the use of interactive teaching and educational technologies based on competency-based, comparative, humanistic, cultural, synergetic, student-centered, and activity-oriented approaches.

The authors also emphasize that in the context of educational reform in Ukraine, the issue of an inclusive approach in the training of primary school teachers deserves special attention. The results of the research can be used in the process of improving programs for preparing primary school teachers.

Key words: tolerance, pedagogical tolerance, features of encouraging tolerance, tolerant teacher, future primary school teachers, inclusive education, educational environment.

УДК 811.161.2 (075.8)

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-191-

Гордієнко О. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирський державний університет імені Івана Франка
YELENA_G@i.ua
orcid.org/0000-003-3384-3656

РОБОТА З ФРАЗЕОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

В умовах демократизації та інформатизації суспільства, інтеграції у світовий освітній простір, модернізації системи вищої освіти в Україні, спрямованої на адаптацію до глобалізаційних змін і викликів часу, особливої ваги набуває чіткий підхід до вибору провідних підходів і принципів, якими керується теоретична лінгводидактика та її прикладні розділи. Визначені Законом України «Про освіту», основні принципи розвитку системи вищої освіти передбачають доступність освітніх послуг, гуманізм, незалежність освіти, її інтеграцію з наукою та виробництвом, створення рівних та комфортних умов для всебічного розвитку особистості, її талантів та здібностей, безперервний і різноманітний характер освіти. Статтю присвячено актуальним питанням роботи над фразеологізмами з метою формування риторичної компетентності здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Неабияке значення для реалізації професійної діяльності має загальнокультурна компетенція, яка формується на заняттях з освітніх компонент гуманітарного спрямування. Серед них провідна роль належить мовним освітнім компонентам, що зосереджують увагу майбутніх спеціалістів на налагодженні контактів і взаємодії. Мова – могутній засіб розвитку мислення, загальної культури, формування риторичних умінь. У суспільстві мова виступає складовою самовираження і розвитку інтелектуального потенціалу нації. Уміння гарно говорити, впливати на слухачів дуже важливе у професійному спілкуванні. В освітньо-професійних програмах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти мовна освіта забезпечує формування низки важливих загальних компетентностей (фахівців різних спеціальностей та галузей знань), наприклад: здатність спілкуватися державною мовою, обробка, аналіз інформації, отриманої з різноманітних джерел, як теоретичних, так і отриманих емпіричним шляхом. Зазначені елементи є водночас характеристиками мовнокомунікативної компетентності фахівця, котрий засобами мови прагне самовдосконалення та здатний виявляти творчий підхід до розв'язання проблем, що можуть виникати в різних сферах спілкування в соціумі. Мета статті – висвітлити основні питання роботи над фразеологічними одиницями як засобу формування риторичної компетентності здобувача вищої освіти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. У процесі виконання поставлених завдань використовувалися теоретичні методи дослідження: аналіз і синтез методичних джерел із проблеми дослідження; метод теоретичного прогнозування для визначення об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження. Наукова новизна: вперше детально проаналізовано та узагальнено проблему використання вправ із фразеологізмами та ознайомлення студентів із їх джерелами. Практична значимість: коротко узагальнено отримані результати, рекомендовано впровадити у навчальний процес вправи з залученням фразеологізмів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, з'ясовано роль риторичної компетентності як складової мовно-комунікативної компетентності здобувача освіти. Розглянуто поняття «фразеологія», «джерела

фразеології» та наведено приклади використання вправ із фразеологізмами на заняттях. Результати дослідження показали, що вправи з використанням фразеологізмів сприяють формуванню риторичної компетентності студента, покращенню комунікативних якостей мовлення, підвищенню рівня культури мовлення. Науково обґрунтовано методичні засади використання вправ із фразеологічними одиницями на заняттях з української мови за професійним спрямуванням; доведено, що система вправ із фразеологізмами сприяє свідомому засвоєнню студентами навчального матеріалу, може бути впроваджена в навчально-виховний процес, використана для вдосконалення програм і підручників. Також окреслено перспективи подальших досліджень в означеній галузі. Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення методик навчання української мови за професійним спрямуванням як складової системи підготовки майбутніх спеціалістів різних профілів.

Ключові слова: риторична компетентність, українська мова за професійним спрямуванням, здобувач вищої освіти, культура мовлення, комунікативні якості, фразеологічні одиниці, джерела фразеології.

Вступ. Яскравим виявом процесу демократизації в сучасному українському суспільстві виступає переоцінка світоглядних цінностей, пов'язана з нелегкими кроками на шляху поліпшення якості вищої освіти в Україні як європейській державі. Забезпечення якості підготовки компетентних фахівців у сучасному університеті теоретично обґрунтоване акмеологічним, студентоцентрованим та іншими сучасними підходами, які спрямовують професійну діяльність викладачів. Реалії часу вимагають наявності в майбутніх спеціалістів здатності самостійно і швидко приймати рішення стосовно нестандартних ситуацій, що виникатимуть у професійній або інших сферах [1, с. 17]. У сучасній системі освіти одним із прогресивних та перспективних виступає акмеологічний підхід та акмеологічні технології, що сприяють розвитку високого внутрішнього потенціалу та творчої майстерності фахівців, зокрема, соціономічних професій. Характеристики «акме» дослідники розглядають як сутності, що мають такі властивості: вищий ступінь розвитку; досконалість; вершина як зрілість усього; розквіт здібностей людини; вершина в обраній професійній діяльності [7, с. 200].

Неабияку роль для реалізації професійної діяльності майбутніх фахівців у плані акмеологічного підходу відіграє загальнокультурна компетенція, що базується на моральних цінностях, а саме вони складають основу духовності. Зазначена компетенція формується на заняттях з гуманітарних дисциплін, серед яких провідна роль належить мовним освітнім компонентам, що зосереджують увагу майбутніх спеціалістів на налагодженні контактів і взаємодії. Мова – могутній засіб розвитку мислення, загальної культури, формування риторичних умінь. У суспільстві мова виступає складовою самовираження і розвитку інтелектуального потенціалу нації. Уміння гарно говорити, впливати на слухачів дуже важливе у професійному спілкуванні.

Беручи за основу особистісно діяльнісний підхід, викладач організовує, спрямовує та коригує навчальний процес, створює умови для формування риторичних умінь здобувачів освіти, які вдосконалюють мовні знання і навички, культуру мовної поведінки. У цьому переконує і Т. Гриценко: «Завдання викладачів – докласти максимум зусиль, щоб сформувати як соціальну, так і мовну особистість. Адже сьогодні кожному зрозуміло, що через мову молодшої людини проявляється як її погляд на життя, так і її культура, ціннісні орієнтації. Тобто мова людини є її мовним паспортом» [4, с. 162].

Теоретичне обґрунтування проблеми. Проблема формування і розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти та риторичної як її складової залишається в центрі уваги багатьох досліджень, що зорієнтовані на впровадженні сучасних компетентнісного, текстоцентричного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, підходів. В останні десятиліття до означених тем зверталися лінгвісти Ф. Бачевич, Н. Бабич, Н. Загнітко та ін., методисти А. Алексюк, З. Бакум, О. Біляєв,

Є. Голобородько, О. Горошкіна, І. Гудзик, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, О. Кулик, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Г. Михайловська, С. Омельчук, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Н. Тоцька та ін. Вони визначили актуальність пошуку нових підходів, принципів, методів і прийомів організації навчального процесу з метою формування українськомовної комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти, спираючись на зв'язні висловлювання – тексти та одиниці мовлення – слова, фразеологічні одиниці, речення. Слід констатувати, що вчені працюють над створенням авторських програм, виданням підручників, посібників, хрестоматій і словників, упорядкуванням української лексико-фразеологічної термінології (Н. Гавриш, Н. Голуб, М. Греб, С. Дорошенко, В. Загороднова, О. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Любашенко, А. Нікітіна, Н. Остапенко, І. Хом'як, С. Яворська та ін.). Водночас зазначимо, що проблема використання вправ із фразеологізмами у процесі формування риторичної компетентності майбутніх спеціалістів на заняттях із української мови за професійним спрямуванням є недостатньо висвітленою. Це свідчить про актуальність окресленої проблеми.

Мета статті – висвітлити основні питання роботи над фразеологічними одиницями як засобу формування риторичної компетентності здобувача вищої освіти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. У процесі виконання поставлених завдань використовувалися **теоретичні методи дослідження**: аналіз і синтез методичних джерел із проблеми дослідження; метод теоретичного прогнозування для визначення об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження. Наукова новизна: вперше детально проаналізовано та узагальнено проблему використання вправ із фразеологізмами та ознайомлення студентів із їх джерелами. Практична значимість: коротко узагальнено отримані результати, рекомендовано впровадити у навчальний процес вправи з залученням фразеологізмів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, з'ясовано роль риторичної компетентності як складової мовно-комунікативної компетентності здобувача освіти. Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення методики навчання української мови за професійним спрямуванням як складової системи підготовки майбутніх спеціалістів різних профілів.

Виклад основного матеріалу. Викладач закладу вищої освіти як взірць високої культури мовлення для студента несе особливу відповідальність за результати навчання. В освітньо-професійних програмах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти мовна освіта забезпечує формування низки важливих загальних компетентностей (фахівців різних спеціальностей та галузей знань), наприклад: здатність спілкуватися державною мовою, обробка, аналіз інформації, отриманої з різноманітних джерел, як теоретичних, так і отриманих емпіричним шляхом. Зазначені елементи є водночас характеристиками мовнокомунікативної компетентності фахівця, котрий засобами мови прагне самовдосконалення та здатний виявляти творчий підхід до розв'язання проблем, що можуть виникати в різних сферах спілкування в соціумі.

Викладач має постійно контролювати власне мовлення, вдосконалювати, шліфувати знання норм літературної мови, а також слідкувати за мовленням студентів, виправляти допущені ними мовні помилки, сприяти пошуку ними повних, вичерпних і водночас доступних і зрозумілих висловлювань. Повсякденне користування українською мовою вказує на сформоване життєве кредо особистості щодо плекання рідної мови, а також риторичну компетентність.

В. Нищета розглядає риторичну компетентність як вищий рівень комунікативної компетентності, що містить риторичні знання, уміння та навички, здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізований у досвіді риторичної діяльності [6, с. 23].

У становленні риторичної особистості та її відповідних компетентностей провідну роль відіграє спілкування: «Спілкування, взаємодія з іншими... Для індивіда воно є надзвичайно важливою потребою. Оскільки людина – істота суспільна, то її

сутність реалізується і розвивається лише у громадській діяльності, основу будь-якого її виду становить спілкування з іншими» [5, с. 50].

Риторична компетентність починає формуватися під час шкільного навчання, учні ознайомлюються з найменшими одиницями мови – звуками, вивчають лексику, дізнаються про лексичне значення слова, багатозначність, синонімію, антонімію, омонімію та ін.; також вивчають склад слова, засвоюють поняття про морфеми та їх типи; багато часу в шкільному курсі приділяється вивченню морфології, здобувачі освіти ознайомлюються з частинами мови, вивчають синтаксис, засвоюючи відомості про типи речень, члени речення, типи зв'язків слів у реченні тощо.

У процесі опанування навчальною компонентою «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти звертають увагу на те, що в нашій мові часто використовуються яскраві мовні перли, фразеологізми, а в допитливих здобувачів освіти виникають питання стосовно їх походження. Це стимулює студентів до проєктної та дослідницької діяльності.

Фразеологізми, як і звичайні слова, безпосередньо співвідносяться з явищами об'єктивного світу, хоча прямий зв'язок між реаліями та їх лексичним або фразеологічним найменуванням може бути відсутнім. Інакше кажучи, фразеологізми мають семантику, яку можна усвідомити за допомогою таких засобів семантизації: власне семантичного визначення, добір синонімів, описовий.

Спосіб **власне семантичного визначення** значення фразеологізму припускає безпосередню роботу з фразеологічними словниками, збірниками крилатих висловів, звертаючись до яких, студент дізнається про значення, історію виникнення, сферу вживання певного фразеологізму.

Спосіб **добору синонімів (синонімічний)** здійснюється шляхом добору близьких за значенням мовних одиниць – фразеологізмів або слів – до фразеологізму, значення якого з'ясовується. Така робота допоможе пояснити значення, продемонструвати стилістичні та смислові можливості української лексико-фразеологічної синонімії.

Дослідники відзначають, що в українській мові виокремлюються понад 800 синонімічних рядів фразеологізмів, що свідчить про багатство засобів української мови [3, с. 92].

Описовий спосіб (перелічування) полягає в послідовному перелічуванні смислових, структурно-граматичних, стилістичних ознак сталих зворотів. Іншими словами, це фразеологічний розбір, провести який викладач або студент зможе за такою приблизною схемою: а) фразеологічний зворот; б) яке значення має; в) складений у вигляді речення чи словосполучення; г) співвідносний з якою частиною мови; д) головний елемент фразеологізму; е) синтаксична роль; ж) функціональний стиль.

Можна запропонувати студентам зробити аналіз фразеологізмів із художніх текстів. Наприклад, таких.

Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам й мусили випити гірку до краю. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

Коли Маркевич заграє з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі. (О. Іваненко «Тарасові шляхи»).

Розв'язка, видно, настане все ж не сьогодні, пізніше – ще ж не до дна випита чаша. (М. Олійник «Одержима»).

Використання описового способу в повному обсязі сприяє актуалізації знань студентів із різних розділів мовознавства: лексики, синтаксису, морфології, стилістики. Тому його доцільно використовувати після повторення відповідного матеріалу. Означені способи тлумачення сталих виразів безпосередньо реалізуються в системі вправ, що пропонуються викладачем. Зокрема, можуть бути такі завдання.

1). Прочитайте речення, знайдіть у них фразеологічні одиниці. Користуючись словником фразеологізмів, визначте їх значення та синтаксичну функцію.

2). Дібрати фразеологічний синонім до слова, вказавши його стилістичну приналежність (*божа іскра, дарунок долі*).

3). До поданих іноземних фразеологізмів дібрати відповідні українські: *time flies* (час летить), *when pigs fly* (дослівно: коли свині полетять, український відповідник: коли рак на горі свисне), *wolf in sheep's clothing* (вовк в овечій шкпі), *storm in a teacup* (буря в склянці води, багато галасу даремно); *for a rainy day* (дослівно: для дощового дня; український відповідник: на чорний день), *look like a million dollars* (дослівно: мати вигляд, як мільйон доларів; український відповідник: мати чудовий вигляд, на всі сто), *monkey business* (дослівно: мавп'ячий бізнес; український відповідник: марна праця, товкти воду в ступі), *black sheep* (дослівно: чорна вівця, український відповідник: біла ворона, *cash cow* (дійна корова, джерело коштів); *like water off a duck's back* (як з гусака вода); *you one on a kind* (ти єдиний такий); *it's raining cats and dogs* (плє як із відра); *you snooze, you lose* (хто не встиг, той запізнився; дослівно: хто відклав, той запізнився); *easy peasy lemon squeezy* (буквально: легкий горошковий лимонний сік) – легко, немає питань; *it's beside the point* (це справи не стосується); *it's a waste of time* (пуста трата часу, дослівно: марнотратство часу); *give it a shot* (буквально: дай цьому постріл – спробуй, намагайся зробити); *pull yourself together* (буквально: тягни себе до купи – зберись); *I am over the moon* (буквально: я над місяцем – я на сьомому небі).

Коли йдеться про фразеологізми, часто уявляється щось старе, застигле, що існує завжди або, принаймні, яке виникло дуже давно. Студенти дізнаються про такі джерела сталих виразів: 1) мова письменників; 2) живе мовлення та усна народна творчість; 3) церковно-книжне мовлення; 4) іншомовна лексика.

Наприклад, широко відомо, що первісне джерело багатьох фразеологізмів – Біблія. Іноді хтось скаже: *суєта суєт*, не пригадуючи при тому, що за багато сторіч до нього ці слова промовив у Єрусалимі цар ізраїльтян Еклезіаст. Йому ж, за біблійною легендою, належать такі мудрі слова: *Немає нічого нового під сонцем. Усьому свій час; час розкидати каміння і час збирати каміння*. Їх смисл зрозумілий кожному, хто замислюється про долю країни. Для студентів з'ясування значення і походження таких фразеологізмів може стати завданням для проектів. Наведемо приклади.

Цап відбувайло. Фразеологізм пов'язаний із звичаєм жертвоприношення, коли до священика приводили двох цапів. Одного з них приносили в жертву, іншого відпускали в пустелю, провівши обрядові дійства.

Валаамова ослиця. У Старому Завіті Валаам згадується війна з моавитянами, через їх землі проходили євреї, коли виходили з Єгипту. Злякавшись прибульців, цар моавитський звертається до волхва Валаама з наказом, щоб той прокляв ізраїльтян і так посприяв їхній поразці. Валаам погодився та пустився в дорогу. Однак дорогу перегородив ангел, і ослиця зупинилась. Тричі бив Валаам нещасну тварину, щоб змусити її рухатись. І тричі, куди б ні спрямовував її хазяїн, виникав ангел. Закінчилась ця історія так: «І розплющив Господь очі Валаама, і побачив він ангела Господня, що стояв із мечем у руці. І відкрив Господь вуста ослиці, і мовила вона Валааму: що я тобі зробила, що ти б'єш мене вже втретє? І каже йому ангел Господень: за що ти бив ослицю свою ось вже три рази?» [9].

Студенти дізнаються, що такий вираз використовують відносно покірної людини, яка несподівано для всіх висловила протест. Цікаво, що фразеологізм *цап відбувайло* в сучасній українській мові вживається як жартівливий, іронічний, а *валаамова ослиця* – як книжковий.

Випити гірку чашу. У Євангелії змальований образ чаші, що несе в собі смерть, тепер означає потерпати від нещастя.

Вмивати руки. У Євангелії від Матвія знаходимо: «Пілат говорив їм: що зроблю я Ісусу, якого звуть Христом? Кажуть йому всі: нехай розп'ятий буде! Пілат, побачивши, що ніщо не допомагає, взяв води та вмив руки перед народом, сказавши: не винний я в крові Праведника Цього. У сучасному розумінні означає: зняти з себе відповідальність за будь-що, відсторонитись від чогось [2].

Юдин поцілунок. Юда – один із дванадцяти апостолів, який зрадив Христа. За переказом, він привів із собою озброєну стражу та, поцілувавши Христа, тим самим показав на нього. Фразеологізм означає зраду [8].

Хома невірющий. Апостол, учень Христа, не хотів повірити у його воскресіння з мертвих, допоки на власні очі не побачив рани від цвяхів на тілі Ісуса. Вираз використовують як опис до людини, яка вперто не бажає повірити у щось очевидне.

Читаючи Біблію, не можна не дивуватися смисловій глибині, художній виразності давніх текстів. Уважний читач знайде в них відповіді на питання, актуальні й дотепер. Недарма більшість із них увійшли у загальнонародний словник: *розірвати узи, кидати жереб, поливати слізьми, приносити в жертву*. Деякі фразеологізми, запозичені з Біблії, зберігають свій книжковий характер, у тлумачних словниках української мови вони представлені з помітками *книжкове або застаріле*. Однак використовується в сучасному усному ораторському мовленні, якщо є потреба в патетиці, особливому звучанні промови.

Водночас доволі широко використовуються як у літературних творах письменників – наших сучасників, так і в усному мовленні, особливо ораторському, яке потребує емоційного напруження, патетики: *перетворювати на прах, дарувати життя, каміння волають, обтрусити порошок із ніг*.

Роль біблійних виразів у збагаченні української фразеології важко переоцінити. Їх значення не лише в художній цінності, але, головне, в тому моральному заряді, який вони мають у собі.

Останнім часом активно збагачує фразеологічний словник мова преси.

Відомо, що фразеологічний фонд мови розширюється через набуття нових значень вже відомими словосполученнями. Велика кількість подібних словосполучень надходять в літературну мову з газетних та журнальних сторінок. Їм властиві смислова та структурна єдність, відтворюваність; їх компоненти набули переносного значення (*політична кухня, ядерний психоз, другий хліб, закон джунглів*). Наведені сполучення слів, що займають перехідне положення між фразеологізмами та вільними словосполученнями, являють собою метафоричні вирази (*голубі берети, шкіряні куртки, залізні каски, білі рукавички, легені планети, чорне золото*).

Залежно від ступеня семантичної спаяності, образності, відтворюваності та інших показників фразеологічності їх можна умовно поділити на «фразеологізм – не фразеологізм». Не вдаючись глибоко в сутність наукових концепцій відносно приналежності різних сполучень слів до фразеологізмів, фразеологічними зворотами вважаємо лише такі сполучення мовних одиниць, які відтворюються в готовому вигляді, мають злитість у своєму значенні та характеризуються експресивністю.

У мові преси частіше, аніж у мові художніх творів, зустрічаємо незвичну сполучуваність слів, яскраві образні вирази. Саме завдяки пресі в наше мовлення увійшли такі з них, які з'явилися у сфері освіти, як-от: *трудоий семестр, педагогічний десант, педагогіка співробітництва, уроки миру, уроки довіри тощо*. Фразеологічність найчастіше властива одиницям, які сформувалися для позначення явищ політичного життя та виробництва (*чорна п'ятниця, Піднебесна, маріонетковий уряд, політика затягування поясів, червона кнопка, голубе паливо тощо*). Це складні найменування, які виникли на сторінках газет та мають переносне значення. Подібним найменуванням в українській мові, як правила, відповідають нейтральні синоніми, так звані первісні найменування, які являють собою вільні словосполучення: *коричнева чума* – фашизм, *джентльменська угода* – договір в усній формі тощо.

Близькі до фразеологізмів складні найменування з яскравою оцінною та експресивною насиченістю: *чорні полковники, повітряні пірати, міжнародний бандитизм, боксерська дипломатія тощо*. Фразеологізмами в традиційному розумінні, тобто утвореними шляхом метафоричного переосмислення вільних словосполучень, можна вважати такі складні найменування, як *хрестовий похід, холодна війна, залізна завіса, червона кнопка, залізна леді, політика полювання за відьмами* і т. ін, адже їм властива фразеологічність. Завдяки своїй образності та семантичній неподільності

вони можуть виходити за межі політичної сфери та вживатися в для опису різних життєвих ситуацій (*червона кнопка* – знак загальної небезпеки, *залізна леді* – позначення не лише Маргарет Тетчер, але й будь-якої жінки, яка має сильну волю, мужність, глибокі знання тощо).

Виникнення образних складних найменувань у сучасній українській мові – явище продуктивне, водночас їх семантика може залежати від змін у суспільному житті. Студенти переконуються, що історія мови відображає історію народу. Так, ще в XX столітті в журналістиці, а потім в інших сферах з'явилися найменування *фабрика смерті, палії війни, агенти змін*. Деякі з них мають авторів: *холодна війна, залізна завіса* – У. Черчилль, *імперія зла* – Р.Рейган.

У атмосферу холодної війни замінює міжнародне потепління, образ ворога – образ партнера, що викликало до життя нові номінативні одиниці: *загальноєвропейський дім, народна дипломатія, гуманітарний кошик, людські виміри, спільно-європейська інтеграція, стратегічна рівновага*. Складні найменування, що з'явилися в період кінця XX – початку XXI століття називають негативні явища дійсності та стають загальноживаними *біла смерть (наркотики), чума XX століття (СНІД), відомчі бар'єри, кредит довіри, економічне чудо, висотна хвороба, групи ризику тощо*.

Можна припустити, що деякі з цих виразів можуть увійти у фразеологічний фонд української мови. Водночас виникає небезпека перетворення їх в результаті надмірного вживання в штампи, мовні кліше, як це трапилось у попередні десятиліття з найменуваннями типу *битва за врожай, золота нива, біле золото, будівництво століття*.

Отже, мова сучасної преси є одним з повноводних джерел поповнення фразеологічного словника української мови, що слід враховувати студентам, які готують себе до професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, для того, щоб повно і всебічно здійснювати вивчення фразеологічних одиниць, важливо навчати студентів глибоко занурюватись у їх вивчення, творчо підходити до виконання завдань. Всі навчальні дисципліни можуть розвинути творчий потенціал молодого покоління. Але в тому й полягає один з найбільш привабливих аспектів роботи на заняттях з рідної мови, що тут відкривається неосяжне море для творчості як викладача, так і студентів. Самобутнє мислення починається там, де є вміння ставити живі питання, формулювати проблеми, задачі, долати інтелектуальні труднощі, що виникають під час осмислення одиниць мовлення та під час його зіставлення з власними уявленнями про них. Студенти ненав'язливо залучаються в діяльність, яка відповідає їх інтересам та рівню духовного розвитку, що задовольняє їх особистісні запити.

Довіра та повага до студентів, врахування їх інтересів та потреб, знання їх можливостей – це той шлях, який веде сьогодні до успіху в роботі. Викладач – це той, хто відчуває найбільшу, найгострішу радість від свого викладацького існування, коли студенти захоплені новими для них знаннями.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальші дослідження цієї тематики можуть охоплювати проблеми вдосконалення змісту, методів, засобів роботи над українською фразеологією з урахуванням сучасних підходів до формування спеціаліста, здатного засобами мовної комунікації розв'язувати складні професійні завдання; залучення інноваційних технологій в освітній процес; визначення місця риторичної та фразеологічної компетентностей як результату професійної підготовки майбутніх фахівців.

Література

1. Борисенко М. Міждисциплінарні зв'язки як засіб формування у студентів світоглядних поглядів. *Вища школа*. 2004. № 3. С. 17–19.
2. Від Матвія 27: 11-30. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/MAT.27.11-31> (дата звернення: 13.11.2024 року)

3. Греб М. М. Лексична і фразеологічна компетентності як провідні детермінанти лінгводидактичної підготовки вчителів початкових класів. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка. 2016. Вип. 17. С. 91–102.
4. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*: збірник наукових праць Національного авіаційного університету. 2009. Вип. 17. С. 162–172.
5. Кучерук О. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі*: зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53
6. Нишета В. А. Методика навчання риторики в школі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 200 с.
7. Сіверс З. Ф., Белкіна Е. В., Данилова Г. С. Акмеологія – наука XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. 412 с.
8. Словник фразеологізмів для учнів та учителів. URL: <https://naurok.com.ua/slovník-frazeologizmiv-dlya-uchniv-ta-uchiteliv-17527.html>. (дата звернення 13.11.2024 року)
9. Читати Біблію – українське Біблійне товариство. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/NUM.22.15-35> (дата звернення: 13.11.2024 року)

References

1. Borysenko, M. (2004) Mizhdystsyplinarni zviazky yak zasib formuvannia u studentiv svitohliadnykh pohliadiv [Interdisciplinary Relations as the Means of Students World Outlook Formation]. *Vyshcha shkola*. No 3. Pp. 17–19. [in Ukrainian]
2. Vid Matvii 27: 11-30 [From Matthew 27: 11-30] URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/MAT.27.11-31> (13.11.2024) [in Ukrainian]
3. Hreb, M. M. (2016) Leksychna i frazeolohichna kompetentnosti yak providni determinanty linhvodydaktychnoi pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv [Lexical and phraseological competence as leading determinants of language didactic training of primary school teachers] *Problemy suchasnoho pidruchnyka*: zb. nauk. prats. Kyiv: Pedahohichna dumka. Vol. 17. Pp. 91–102. [in Ukrainian]
4. Hrytsenko, T. (2009) Rozvytok movnoi osobystosti u tekhnichnykh VNZ [Development of language personality at technical universities] *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh*: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Vol. 17. Pp. 162–172. [in Ukrainian]
5. Kucheruk, O. (2015) Rozvytok rytorychnoi kompetentnosti studentiv-filolohiv u protsesi rytorychnoi osvity [Development of rhetorical competence of philology students in the process of rhetorical education] *Aktualni problemy formuvannia rytorychnoi osobystosti vchytelia v ukrainomovnomu prostori*: zb. nauk. prats (za mat-my Vseukrainskoi naukovopraktychnoi Internet-konferentsii 23 kvitnia 2015 r.) Za red. prof. K. Ia. Klymovoi. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. Pp. 50–53. [in Ukrainian]
6. Nyshcheta, V. A. (2014) Metodyka navchannia rytoryky v shkoli [Methodology of teaching rhetoric at school]: navch. posib. Kyiv: Tsentruchovoi literatury. 200 p. [in Ukrainian]
7. Sivers, Z. F., Belkina, E. V., Danylova, H. S. (2005) Akmeolohiia – nauka XXI stolittia [Acmeology is a science of the 21st century]: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv: KMPU im. B. D. Hrinchenka. 412 p. [in Ukrainian]
8. Slovnyk frazeolohizmiv dlia uchniv ta uchyteliv [Dictionary of phraseological units for students and teachers] URL: <https://naurok.com.ua/slovník-frazeologizmiv-dlya-uchniv-ta-uchiteliv-17527.html>. (13.11.2024) [in Ukrainian]
9. Chytaty Bibliu - ukrainske Bibliine tovarystvo [Read the Bible - Ukrainian Bible Society] URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/NUM.22.15-35> (13.11.2024) [in Ukrainian]

Hordiienko O.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the department of Primary education and Culture
of professional speech,
Zhytomyr Ivan Franco State University
yelenagord110@gmail.com
orcid.org/0000-003-3384-3656

WORK ON PHRASEOLOGY IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES UNDER PROFESSIONAL GUIDANCE AS A MEANS OF FORMING THE RHETORICAL COMPETENCE OF STUDENTS

In the conditions of democratization and informatization of society, integration into the world educational space, modernization of the system of higher education in Ukraine, aimed at adaptation to globalization changes and challenges of the time, a clear approach to the selection of leading approaches and principles, which are guided by theoretical linguistic didactics and its applied sections, acquires special importance. Defined by the Law of Ukraine "On Education", the main principles of the development of the higher education system include the availability of educational services, humanism, the independence of education, its integration with science and production, the creation of equal and comfortable conditions for the comprehensive development of the individual, his talents and abilities, continuous and diverse character education. The article is devoted to the topical issues of working on phraseology with the aim of forming the rhetorical competence of students of higher education in professional Ukrainian language classes. General cultural competence, which is formed in classes on educational components of the humanitarian direction, is of great importance for the implementation of professional activities. Among them, the leading role belongs to language educational components that focus the attention of future specialists on establishing contacts and interaction. Language is a powerful tool for the development of thinking, general culture, and the formation of rhetorical skills. In society, language is a component of self-expression and development of the nation's intellectual potential. The ability to speak well and influence listeners is very important in professional communication. In the educational and professional programs of the first (bachelor) level of higher education, language education ensures the formation of a number of important general competencies (specialists of various specialties and fields of knowledge), for example: the ability to communicate in the state language, processing, analysis of information received from various sources, both theoretical and and obtained empirically. The specified elements are at the same time the characteristics of the linguistic and communicative competence of a specialist who, through the means of language, seeks self-improvement and is able to show a creative approach to solving problems that may arise in various spheres of communication in society. The purpose of the article is to highlight the main issues of working on phraseological units as a means of forming the rhetorical competence of a student of higher education in Ukrainian language classes in a professional direction. In the process of performing the assigned tasks, theoretical research methods were used: analysis and synthesis of methodical sources from the research problem; the method of theoretical forecasting for determining the object, subject, goal and tasks of research. Scientific novelty: for the first time, the problem of using exercises with phraseological units and familiarizing students with their sources was analyzed and summarized in detail. Practical significance: the obtained results are briefly summarized, it is recommended to implement exercises with the involvement of phraseology in the Ukrainian language classes for professional orientation in the educational process, the role of rhetorical competence as a component of the linguistic and communicative competence of the student of education is clarified. The concept of "phraseology", "sources of phraseology" is considered, and examples of the use of exercises with phraseology in classes are given. The results of the study showed that exercises using idioms contribute to the formation of the student's rhetorical competence, improve the communicative qualities of speech, and increase the level of speech culture. The methodical principles of using exercises with

phraseological units in Ukrainian language classes for professional orientation are scientifically substantiated; it has been proven that the system of exercises with phraseology contributes to students' conscious assimilation of educational material, can be implemented in the educational process, and used to improve programs and textbooks. Prospects for further research in this field are also outlined. The materials of the article can be used to improve the methods of teaching the Ukrainian language in a professional direction as a component of the system of training future specialists of various profiles.

Key words: rhetorical competence, professional Ukrainian language, higher education student, speech culture, communicative qualities, phraseological units, sources of phraseology.

УДК 378.147:371.134

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-201-209

Долматова М. П.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
dolmatovam129@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8116-5952

Гордієнко Т. В.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
hordienkotana@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4662-1895

Чжан Цзюнь

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
czanczun@gmail.com
orcid.org/0009-0001-8002-3207

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ПРОЄКТУВАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ**

Вивчення теоретичних аспектів формування проєктувальних компетентностей майбутнього вчителя є надзвичайно актуальним, оскільки відповідає потребам освітньої реформи, тенденціям європейської інтеграції та запитам сучасного суспільства до інноваційної особистості педагога. У статті розглядаються теоретичні аспекти формування проєктувальних компетентностей майбутнього вчителя в контексті сучасних вимог до професійної педагогічної підготовки. З урахуванням трансформацій в освіті, що пов'язані з діджиталізацією, орієнтацією на компетентнісний підхід та зростанням ролі інтегрованих знань, здатність педагога до якісного проєктування освітнього процесу набуває особливої значущості.

У дослідженні уточнено понятійно-категоріальний апарат теми, зокрема розкрито зміст терміна «проєктувальні компетентності», що розглядається як інтегрований комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та особистісних якостей, які забезпечують здатність до ініціації, планування, реалізації та рефлексії педагогічних проєктів. Виокремлено основні структурні компоненти проєктувальної компетентності: когнітивний, діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивний.

Особлива увага приділяється аналізу педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню цих компетентностей у майбутніх учителів: організація проєктно орієнтованого навчання, інтеграція міждисциплінарного підходу, застосування цифрових технологій та активне залучення студентів до творчої і практичної діяльності.

У статті також обґрунтовано роль викладача як фасилітатора навчального процесу та носія цінностей проєктної культури. Зроблено висновок, що систематичне впровадження проєктних методик у підготовку майбутніх педагогів є запорукою їхньої готовності до інноваційної діяльності в умовах Нової української школи.

Ключові слова: проєктувальні компетентності, майбутній учитель, проєктна діяльність, педагогічна освіта, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Сучасна трансформація освіти, пов'язана з реалізацією Концепції Нової української школи, впровадженням компетентнісного підходу, цифровізацією та глобальними викликами, зумовлює переосмислення змісту та форм професійної підготовки майбутніх учителів. Від сучасного педагога вимагається не лише знання предмета та володіння методиками викладання, а й здатність проєктувати повноцінний освітній процес, враховуючи потреби здобувачів освіти, технологічні можливості та запити суспільства.

Проєктувальні компетентності у цьому контексті виступають ключовим елементом професійної підготовки вчителя, адже саме вони забезпечують готовність до планування, створення, впровадження та оцінювання інноваційних педагогічних рішень. Формування цих компетентностей вимагає цілісного підходу, який поєднує теоретичну обґрунтованість, практичну спрямованість, міждисциплінарність і цифрову грамотність.

Попри зростаючий інтерес до проєктного навчання у світовій педагогіці, в українському науковому просторі все ще недостатньо систематизовано теоретико-методичні засади формування проєктувальних компетентностей саме у студентів педагогічних спеціальностей. Відсутність чітких визначень, структурних моделей і педагогічних умов створює науково-практичну прогалину, яка потребує глибокого дослідження.

Таким чином, вивчення теоретичних аспектів формування проєктувальних компетентностей майбутнього вчителя є надзвичайно актуальним, оскільки відповідає потребам освітньої реформи, тенденціям європейської інтеграції та запитам сучасного суспільства до інноваційної особистості педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування проєктувальних компетентностей розглядається як системний процес, що інтегрує знання педагогіки, психології, методики навчання та інформаційних технологій. В основі цього процесу – ідеї особистісно орієнтованого навчання (І. Бех), діяльнісного підходу (О. Леонтьєв, Л. Виготський) та конструктивізму (Ж. Піаже, С. Пейпер), які підкреслюють важливість активної участі студента у створенні знань через практичну діяльність [7]. Проєктне навчання виступає ефективним засобом розвитку професійної автономії, креативності та рефлексії.

Останніми роками проблема проєктувальних компетентностей активно досліджується у працях таких науковців, як: В. Луговий [3], який наголошує на необхідності оновлення змісту педагогічної освіти відповідно до потреб сучасної школи; Л. Карамушка [2], яка акцентує увагу на психологічній готовності до інноваційної діяльності; О. Пометун [4], що розглядає проєктну діяльність як важливу складову формування громадянських і соціальних компетентностей; Н. Бібік [1], яка досліджує зміст професійних компетентностей вчителя в умовах Нової української школи.

Водночас, у сучасному науковому дискурсі бракує системного аналізу теоретико-методичних засад формування саме проєктувальних компетентностей у майбутніх учителів в межах фахової педагогічної підготовки.

Попри наявні напрацювання, залишається недостатньо з'ясованим сутнісний зміст поняття «проєктувальні компетентності» у педагогічному вимірі, структура й компоненти цих компетентностей, ефективні дидактичні умови їх формування в процесі професійної підготовки в ЗВО, засоби інтеграції міждисциплінарного проєктування у фахові дисципліни.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності проєктувальних компетентностей майбутнього вчителя, визначення їх структури та обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують ефективне їх формування у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному освітньому середовищі, яке швидко змінюється під впливом цифровізації, глобалізації та соціальних трансформацій, перед педагогами висувуються нові професійні виклики. Від учителя вимагається не лише глибоке знання навчального предмета, але й здатність само-

стійно проєктувати освітні середовища, моделювати навчальні ситуації, застосовувати інноваційні підходи та засоби навчання. Саме тому поняття проєктувальних компетентностей набуває особливої актуальності у системі підготовки майбутніх учителів.

Теоретично проєктувальні компетентності можна визначити як інтегральну здатність особистості до усвідомленого проєктування педагогічного процесу – від аналізу потреб і планування до реалізації та рефлексії результатів. Ця компетентність поєднує знання про методи і технології проєктування, уміння створювати навчальні продукти (сценарії, уроки, програми), мотивацію до інноваційної діяльності, рефлексивну здатність до оцінки й корекції проєктів [4, с. 35].

Формування таких компетентностей ґрунтується на кількох ключових педагогічних підходах:

- *діяльнісний підхід*: компетентність розвивається через активну практику – студенти вчаться шляхом створення власних педагогічних проєктів (уроки, інтегровані курси, позакласні заходи тощо);

- *компетентнісний підхід*: орієнтація не лише на знання, а й на результат – здатність застосовувати ці знання в реальних або змодельованих педагогічних ситуаціях;

- *особистісно орієнтований підхід*: врахування індивідуальних можливостей студента, розвиток його автономії, відповідальності й ініціативи;

- *конструктивістський підхід*: студент виступає активним суб'єктом навчання, який самостійно конструює знання та освітні продукти в процесі дослідження, співпраці, рефлексії [2, с. 90].

У науковому дискурсі формування компетентностей майбутніх учителів розглядається крізь призму низки суміжних понять. Для розкриття змісту проєктувальних компетентностей доцільно врахувати такі ключові категорії:

компетентність – інтегрована здатність діяти в певній сфері діяльності на основі знань, умінь, навичок, цінностей та досвіду [3, с. 7];

педагогічне проєктування – цілеспрямований процес створення освітніх продуктів (програм, уроків, курсів, освітнього середовища), що базується на аналізі потреб і передбачає планування, реалізацію та рефлексію [4, с. 37];

професійна готовність – системна якість особистості, яка відображає рівень підготовки до виконання професійних функцій [1, с. 24].

Отже, *проєктувальні компетентності* – це система професійних якостей, що забезпечують здатність майбутнього вчителя здійснювати цілісне педагогічне проєктування з орієнтацією на потреби учнів, освітню мету, інструментарій і контекст навчання.

На основі аналізу літератури можемо констатувати, що під цим поняттям розуміють: інтегрований комплекс знань, умінь, мотиваційних установок, цінностей і досвіду, який дозволяє майбутньому вчителю самостійно здійснювати педагогічне проєктування, тобто планувати, моделювати, впроваджувати й оцінювати ефективність освітніх процесів, продуктів і середовищ. Ця компетентність охоплює не лише технічні навички (створення планів, матеріалів), а й рефлексивні, аналітичні, комунікативні та креативні аспекти діяльності.

Підходи науковців до визначення проєктувальних компетентностей узагальнено представимо у вигляді таблиці:

Автор / дослідник	Підхід до визначення проєктувальної компетентності
О. Пометун [4]	Розглядає проєктні компетентності як здатність учителя до створення освітніх ситуацій, у яких учні активно залучені в навчальну діяльність через проєкти.
Н. Бібік [1]	У системі Нової української школи акцентує на тому, що проєктувальні компетентності – це інструмент реалізації інтегрованого змісту та міжпредметної взаємодії.
С. Сисоєва [1]	Визначає проєктувальні компетентності як результат поєднання педагогічного мислення, методичних знань та інноваційного потенціалу особистості вчителя.
Л. Карамушка [2]	Додає психологічний компонент, вказуючи на готовність до творчого вирішення педагогічних завдань у нових умовах.
Tsybulsky D., Muchnik-Rozanov Y. [7]	Проєктувальні компетентності формуються як результат емоційно насиченого досвіду в освітньому проєкті, що активізує особистісну залученість і розвиток професійних навичок.
Ilyas A., Saeed M. [5]	Визначають проєктну компетентність як сукупність знань, умінь і впевненості в здатності організовувати навчальний процес, базуючись на проєктній методології.
Reddy S., Kähkönen A.-L., Moate J. [6]	Підходять до проєктувальної компетентності через розвиток РСК (pedagogical content knowledge) у контексті проєктно орієнтованого навчання. Компетентність проявляється у вмінні поєднувати зміст і метод викладання в умовах проєкту.

Як бачимо, попри різні акценти, усі дослідження визнають, що проєктувальна компетентність формується не лише через знання, а через діяльність і рефлексію, а також має інтегративний характер, бо вона пов'язує методику, зміст, технології, комунікацію та інноваційність.

Спираючись на проаналізовані підходи ми можемо дати узагальнене визначення де під проєктувальними компетентностями майбутнього вчителя ми розуміємо інтегральну складову його професійної компетентності, що охоплює здатність до самостійного, обґрунтованого, креативного й ефективного педагогічного проєктування із використанням сучасних методик, цифрових технологій, міждисциплінарних підходів та з урахуванням потреб конкретного освітнього середовища.

Проєктувальні компетентності – це інтегральне утворення, що включає комплекс взаємопов'язаних компонентів [5, с. 29]. Згідно з системним і компетентнісним підходами, доцільно виділити чотири ключові компоненти:

1. *Когнітивний компонент* (змістово-інтелектуальний) забезпечує наявність у майбутнього вчителя необхідної системи знань, що дає змогу здійснювати обґрунтоване педагогічне проєктування. Він включає поняття про педагогічний проєкт, його етапи та види, знання сучасних методик навчання й освітніх технологій, розуміння психолого-педагогічних особливостей здобувачів освіти та знання цифрових інструментів (наприклад, Canva, Moodle, Miro, Padlet) для створення та реалізації проєктів. Прикладом прояву когнітивного компоненту є ситуація, коли студент може аргументовано обрати формат майбутнього уроку, враховуючи вікові особливості учнів, дидактичну мету і технічні можливості школи.

2. *Операційно-діяльнісний компонент* охоплює практичні навички й уміння реалізації знань у процесі проєктування та включає вміння формулювати цілі й завдання педагогічного проєкту, вміння розробляти навчальні сценарії, тематичні

планування, календарні графіки, здатність застосовувати ІКТ для створення навчального контенту (відео, інтерактиви, інфографіка) та навички управління командною роботою та спільного планування (у тому числі в Google Workspace, Microsoft Teams тощо). Прикладом прояву операційно-діяльнісного компоненту є ситуація, коли здобувач вищої освіти розробляє навчальний веб-квест з природознавства для 4 класу, створює структуру, завдання, форми зворотного зв'язку.

3. *Мотиваційно-ціннісний компонент* формує внутрішню установку на професійне саморозвиток, інноваційність, позитивну мотивацію до проєктної діяльності та включає інтерес до експериментування, пошуку нових форм і методів, відповідальність за результати власного проєкту, ціннісне ставлення до навчального процесу та особистісного зростання учнів та готовність працювати в умовах невизначеності, адаптуватися до змін. Прикладом прояву мотиваційно-ціннісного компоненту є ситуація, коли студент самостійно ініціює реалізацію проєкту «Шкільна STEM-лабораторія» та шукає партнерів серед вчителів, батьків, волонтерів.

4. *Рефлексивний компонент* передбачає здатність до самоаналізу, об'єктивного оцінювання та коригування власної педагогічної діяльності та включає вміння аналізувати ефективність проєкту (за відгуками, результатами опитувань, спостереженнями), навички ведення портфоліо, рефлексивних щоденників, готовність приймати зворотний зв'язок і вчитися на власних помилках та встановлення зв'язків між результатами проєктної діяльності та професійними компетентностями. Як приклад прояву рефлексивного компоненту можемо навести ситуацію, коли після реалізації проєкту студент аналізує труднощі, складає карту вдосконалення та презентує власні висновки на методичному семінарі.

Зміст компонентів проєктувальних компетентностей можемо представити в узагальненій таблиці [7]:

Компонент	Що включає	Прояв у практиці
Когнітивний	Знання про педагогічне проєктування, ІКТ, методику	Обґрунтований вибір форм і технологій навчання
Діяльнісний	Уміння створювати й реалізовувати проєкти	Розробка веб-квестів, цифрових уроків, міжпредметних проєктів
Мотиваційно-ціннісний	Інтерес, готовність до інновацій, ініціатива	Ініціація проєкту, залучення партнерів
Рефлексивний	Самоаналіз, оцінювання результатів, корекція	Ведення портфоліо, публічне представлення рефлексії

Сучасна підготовка педагогів передбачає інтеграцію міждисциплінарного змісту, де студенти опановують не лише методику викладання, а й технології навчання, психологію, цифрову грамотність, практико-орієнтованість навчання, що передбачає реальну участь студентів у проєктній роботі, використання цифрових ресурсів – платформ, конструкторів курсів, інструментів для візуалізації, колаборації тощо та роль викладача як тьютора/фасилітатора, що не просто транслює знання, а допомагає студенту самостійно формувати освітні продукти.

Заглибитись у методологічну основу теми нам дозволить аналіз педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню проєктувальних компетентностей у майбутніх учителів. Педагогічні умови – це сукупність організаційних, змістових, методичних, психологічних та соціальних факторів, спеціально створених або скоригованих у педагогічному процесі, з метою досягнення бажаних результатів навчання, виховання або розвитку. Інакше кажучи, це сприятливе освітнє середовище, яке

забезпечує можливість повноцінного формування певної компетентності, якості або вміння.

У контексті досліджуваної нами теми, ці умови – це цілеспрямовані дії та освітні впливи, які забезпечують розвиток у студентів здатності до педагогічного проєктування. Вони включають *методичні умови* (вибір дидактичних підходів, які стимулюють проєктну діяльність, наприклад, проєктно орієнтоване навчання); *змістові умови* (інтеграція тем з педагогіки, ІКТ, методик викладання, що є основою для створення повноцінних проєктів); *технологічні умови* (наявність інструментів, платформ і цифрових ресурсів, які дозволяють реалізовувати проєкти); *організаційні умови* (така побудова навчального процесу, що дозволяє студентам працювати в команді, презентувати, аналізувати свої ідеї); *психолого-педагогічні умови* (підтримка викладачем ініціатив, створення атмосфери довіри, стимулювання до креативності, рефлексії). Впевнені, що педагогічні умови надзвичайно потрібні, бо сама по собі наявність знань про проєкти не гарантує здатності їх створювати. Лише за умови цілеспрямованої організації середовища (навчального процесу) студент вчиться на практиці, має мотивацію діяти самостійно, освоює інструменти сучасного вчителя, розвиває мислення та педагогічну автономію [3, с. 10]. Отже педагогічні умови формування проєктувальних компетентностей – це спеціально організовані елементи освітнього процесу, що створюють сприятливе середовище для розвитку у майбутнього вчителя здатності самостійно, творчо й ефективно здійснювати педагогічне проєктування.

На основі дослідницької роботи можемо надати розгорнутий і деталізований аналіз педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню проєктувальних компетентностей майбутніх учителів. Ці умови взаємопов'язані та формують комплексне освітнє середовище, що сприяє становленню сучасного, інноваційно мислячого педагога.

1. *Організація проєктно орієнтованого навчання*, тобто такої дидактичної моделі, в основі якої лежить виконання навчального проєкту як засобу формування знань, умінь і компетентностей. Воно має характер проблемного, дослідницького й міждисциплінарного підходу, який передбачає активну діяльність студентів у реальних або змодельованих освітніх умовах. Умова може реалізовуватись при побудові курсу на основі проєктних завдань, наприклад, створення інтегрованого уроку, мінікурсу, освітньої гри тощо, при використанні реальних кейсів і освітніх потреб, при ротації ролей у груповій діяльності (керівник, дизайнер, експерт, модератор). Впевнені, що дотримання умови матиме значний педагогічний ефект у вигляді зростання відповідальності за результат, формування здатності до планування, координації, аналізу та розвитку критичного мислення й співпраці.

2. *Інтеграція міждисциплінарного підходу*. На наш погляд міждисциплінарність передбачає поєднання знань з різних галузей для створення цілісного проєкту, наближеного до реального освітнього процесу. Умовами успішної реалізації є викладання інтегрованих курсів (наприклад, «Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в початковій школі»), спільне проведення занять викладачами з різних кафедр (педагогіка + історія тощо). Педагогічним ефектом буде формування цілісного бачення педагогічного процесу, зростання гнучкості мислення та розвиток здатності до адаптації навчального змісту під різні вікові, тематичні та методичні контексти.

3. Застосування цифрових технологій, адже сучасне проєктування в освіті неможливе без володіння цифровими інструментами, які забезпечують створення, моделювання, реалізацію та оцінювання педагогічних продуктів. Вважаємо за доцільне використовувати хмарні платформи для спільної роботи над проєктами, освоєння візуальних інструментів Canva, Padlet, Miro, Jamboard та впровадження цифрових методів зворотного зв'язку (форми, опитування, Kahoot, Mentimeter). Це сприятиме розвитку цифрової грамотності як частини професійної компетентності,

формуванню готовності працювати в умовах дистанційного/змішаного навчання та зростанню креативності і технічної гнучкості педагога.

4. *Активне залучення студентів до творчої і практичної діяльності*, адже беззаперечно найефективнішим є навчання через діяльність, що має значення для студента. Залучення до реальної або змодельованої освітньої практики стимулює формування не лише знань, а й індивідуального педагогічного стилю. Важливо брати участь у шкільних проєктах, педагогічних практиках, волонтерських ініціативах, студентських конкурсах педагогічної майстерності, хакатонах освітніх ідей, участь у створенні освітнього контенту для реальних освітніх платформ, YouTube-каналів, соціальних мереж. Це сприятиме підвищенню мотивації через реалізацію власних ідей, розвитку підприємницького мислення в педагогіці та появі відчуття професійної ідентичності ще до виходу на ринок праці.

Ми переконані, що для формування проєктувальних компетентностей важливо створити синергію теоретичних знань, цифрових інструментів, практичного досвіду та творчого потенціалу студентів. Саме ці педагогічні умови дозволяють перейти від знань «про проєкти» до здатності створювати їх самостійно й ефективно.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, у результаті дослідження визначено, що проєктувальні компетентності включають когнітивний, операційно-діяльнісний, ціннісно-мотиваційний та рефлексивний компоненти.

Ми встановили, що ефективними умовами формування проєктувальних компетентностей є впровадження проєктно орієнтованого навчання, інтеграція міждисциплінарного контенту, створення цифрового освітнього середовища та проведення тренінгів і майстер-класів.

На наш погляд проєктувальні компетентності є базовим елементом професійної готовності майбутнього вчителя до інноваційної освітньої діяльності, їх формування можливе за умови поєднання теоретичної підготовки з активною практичною діяльністю. Вважаємо, що варто оновити зміст педагогічної освіти через впровадження курсів з освітнього проєктування та цифрових технологій.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку діагностичних інструментів оцінювання рівня сформованості проєктувальних компетентностей.

Література

1. Бібік Н. М. Професійні компетентності вчителя в умовах Нової української школи. *Освіта і управління*, 2021, №1, с. 22-29.
2. Карамушка Л. М. Психологічна готовність педагога до інновацій. *Психологія і суспільство*, 2021, № 3, с. 89-96.
3. Луговий В. І. Компетентнісний підхід у педагогічній освіті. *Педагогіка і психологія*, 2020, № 2, с. 5-12.
4. Пометун О. І. Проєктна діяльність учнів як засіб формування громадянських компетентностей. *Педагогічна думка*, 2019, №4, с. 33-38.
5. Ilyas, A., Saeed, M. (2021). *Project-Based Learning in Teacher Education: Effect on Prospective Science Teachers' Science Teaching Efficacy Beliefs*. *Pakistan Social Sciences Review*, 5(2), 26-35.
6. *Teacher's PCK on the Use of Project-Based Learning to Teach Science*. *Journal of Teacher Education and Educators*, 13(3), 211-227.
7. Tsybulsky, D., Muchnik-Rozanov, Y. (2021). *Project-based learning in science-teacher pedagogical practicum: the role of emotional experiences in building preservice teachers' competencies*. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*, 3(9). URL: https://diser.springeropen.com/articles/10.1186/s43031-021-00037-8?utm_source=chatgpt.com (Дата звернення 18.04.2025).

References

1. Bibik, N. M. (2021). Profesiini kompetentnosti vchytelia v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Professional competencies of a teacher in the conditions of the New Ukrainian School]. *Osvita i upravlinnia*, (1), 22-29. Kyiv (Ukraine): Osvita i upravlinnia [in Ukrainian].
2. Karamushka, L. M. (2021). Psykholohichna hotovnist pedahoha do innovatsii [Psychological readiness of a teacher for innovation]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, (3), 89-96. Kyiv (Ukraine): Psykhologhiia i suspilstvo [in Ukrainian].
3. Luhovyi, V. I. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid u pedahohichnii osviti [Competency-based approach in teacher education]. *Pedahohika i psykhologhiia*, (2), 5-12. Kyiv (Ukraine): Pedahohika i psykhologhiia [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I. (2019). Proiektna diialnist uchniv yak zasib formuvannia hromadianskykh kompetentnostei [Students' project-based activity as a means of forming civic competencies]. *Pedahohichna dumka*, (4), 33-38. Kyiv (Ukraine): Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
5. Ilyas, A., Saeed, M. (2021). *Project-Based Learning in Teacher Education: Effect on Prospective Science Teachers' Science Teaching Efficacy Beliefs*. *Pakistan Social Sciences Review*, 5(2), 26-35 [in English].
6. *Teacher's PCK on the Use of Project-Based Learning to Teach Science*. *Journal of Teacher Education and Educators*, 13(3), 211-227 [in English].
7. Tsybul'sky, D., Muchnik-Rozanov, Y. (2021). *Project-based learning in science-teacher pedagogical practicum: the role of emotional experiences in building preservice teachers' competencies*. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*, 3(9). URL: https://diser.springeropen.com/articles/10.1186/s43031-021-00037-8?utm_source=chatgpt.com [in English].

Dolmatova M.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Applied Linguistics Department,
Nizhyn Mykola Gogol State University
dolmatovam129@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8116-5952

Hordiienko T.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department
of Pedagogy, Primary Education and Educational Management,
Nizhyn Mykola Gogol State University
hordienkotana@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4662-1895

Zhang Jun

applicant of the third (educational and scientific) level of higher education,
specialty 011 Educational and pedagogical sciences,
Nizhyn Mykola Gogol State University
czanczun@gmail.com
orcid.org/0009-0001-8002-3207

THEORETICAL ASPECTS OF FORMING DESIGN COMPETENCES OF A FUTURE TEACHER

The article examines the theoretical aspects of the formation of design competencies of a future teacher in the context of modern requirements for professional pedagogical training. Taking into account the transformations in education associated with digitalization, orientation to a competency-based approach and the growth of the role of integrated knowledge, the teacher's ability to qualitatively design the educational process is gaining particular importance.

The study clarifies the conceptual and categorical apparatus of the topic, in particular, reveals the meaning of the term "design competencies", which is considered as an integrated complex of knowledge, skills, abilities, values and personal qualities that provide the ability to initiate, plan, implement and reflect on pedagogical projects. The main structural components of design competence are identified: cognitive, activity, motivational-value and reflexive.

Special attention is paid to the analysis of pedagogical conditions that contribute to the effective formation of these competencies in future teachers: the organization of project-oriented learning, the integration of an interdisciplinary approach, the use of digital technologies, and the active involvement of students in creative and practical activities.

The article also substantiates the role of the teacher as a facilitator of the educational process and a bearer of the values of project culture. It is concluded that the systematic introduction of project methods in the training of future teachers is a guarantee of their readiness for innovative activity in the conditions of the New Ukrainian School.

Key words: project competencies, future teacher, project activity, pedagogical education, competency-based approach.

УДК 378.147:7.071.4

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-210-

Коваль О. В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри музичної педагогіки та хореографії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
koval.ov@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-9207-4469

Дворник Ю. Ф.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
dvornik.uf@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-7497-0515

**ЗДАТНІСТЬ НАУКОВО МИСЛИТИ ЯК МАРКЕР ГОТОВНОСТІ
ДО ІННОВАЦІЙНОЇ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті актуалізовано питання важливості та необхідності формування здатності мислити науково у магістрантів, що здобувають мистецькі спеціальності. Реалізація стандартів вищої освіти зі спеціальностей 024 Хореографія, 025 Музичне мистецтво та професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» передбачає, окрім іншого, оволодіння майбутніми фахівцями дослідницькими вміннями, здатністю до проведення досліджень та здійснення інновацій в мистецькій освіті, музичній педагогіці, виконавстві. Такі вимоги передбачають активне залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності та набуття ними необхідних теоретичних знань, що відбувається у процесі опанування такого освітнього компоненту, як «Методологія та організація наукових досліджень», а також у процесі науково-дослідницької практики.

В статті розкривається місце означених дисциплін у структурі підготовки здобувачів освіти, акцентується на їх спрямованості на формування широкого світогляду, розвитку наукового мислення. Оволодіння методологією наукових досліджень сприяє засвоєнню ефективних методів аналізу культурно-мистецьких феноменів, художньо-творчих процесів і тенденцій у музичному чи хореографічному мистецтві.

Розкривається роль науково-дослідницької культури та підкреслюється необхідність її формування у майбутніх музикантів-педагогів, викладачів хореографії та вчителів мистецтва.

З позицій набуття готовності до інноваційної мистецько-педагогічної діяльності обґрунтовується і роль та місце науково-дослідницької практики, яка дозволяє безпосередньо зануритися в наукову діяльність, актуалізуючи всі отримані знання та набуті вміння.

Авторами виокремлено здатність фахівця мислити науково, як найбільш суттєву і ключову у продукуванні нових ідей, у здійсненні мистецько-педагогічних інновацій. Припускається, що набуття здатності мислити науково певною мірою передбачає опанування методами наукових досліджень, які є інструментами, що дозволяють здійснювати продуктивну дослідницьку діяльність, зокрема, такими як: спостереження, порівняння, аналіз, абстрагування, моделювання, синтез, індукція, дедукція, формалізація тощо. Зроблено висновок, що розвинена здатність фахівця мислити науково може розглядатися як показник його готовності до здійснення інноваційної мистецько-педагогічної діяльності.

Ключові слова: наукове мислення, науково-дослідницька культура, інноваційна діяльність, мистецько-педагогічна інноватика, маркер готовності.

Постановка проблеми. Аналіз стандартів вищої освіти за спеціальностями 025 «Музичне мистецтво», 024 «Хореографія» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для другого (магістерського) рівня та професійного стандарту вчителя закладу загальної середньої освіти, яким керуються при розробці освітніх програм спеціальності 014 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво), дає можливість стверджувати, що вони значною мірою співпадають у питанні розуміння необхідності набуття майбутніми фахівцями дослідницьких умінь, розвитку їх наукового мислення та готовності до мистецько-педагогічної діяльності. Це значною мірою потребує вирішення питання щодо доцільного поєднання науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти з мистецькими практиками, перенесення теоретичних знань з галузі мистецьких досліджень у практичну площину, розвитку мотивації студентів до наукової діяльності. Однією з проблем є відсутність чітких критеріїв визначення рівня сформованості наукового мислення чи науково-дослідницької культури. Актуалізується й проблема методичного забезпечення процесу формування означених якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означені проблеми вже розглядалися вченими, зокрема формуванню науково-дослідницької культури майбутнього вчителя присвячені роботи О. Білостоцької, С. Вітвицької О. Дмитришин, І. Мельник, В. Прошкіна, В. Семиченко, В. Тушевої та ін. Проблема розвитку мотивації до наукової діяльності стала предметом вивчення Д. Баталової, О. Галашової, О. Повідайчик, М. Попик, О. Поліщук, А. Реблян та ін. Формуванню наукового мислення присвячені дослідження В. Гоблика, Ф. Шандора, Т. Щербан, Л. Дольнікової, О. Кузьменко, Л. Тоцької, Б. Чижевського та ін. Вивченням проблеми розвитку критичного мислення займалися (Є. Конверський, О. Пометун, М. Кругляк, А. Тягло, О. Чуба та ін.).

Можна говорити про достатньо широке охоплення як проблем наукового мислення, так і аспектів інноваційної діяльності, зокрема мистецько педагогічної, при цьому не важко передбачити, що наявність наукового мислення є важливим потенціалом для інноваційної діяльності.

Відтак, **метою статті** є розкриття зв'язку сформованості наукового мислення здобувачів освіти і їх готовності до майбутньої інноваційної мистецько-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування наукового мислення завжди була актуальною, оскільки розвиток освіти, науки і суспільства загалом, потребував постійного накопичення теоретичних знань, ефективного їх використання у практиці, вдосконалення методів пізнання. Здатність мислити науково виступала надійним фундаментом активної адаптації до нових реалій життя, тих викликів, які постають перед людством, а також необхідності і бажання удосконалення способів їх розв'язання.

Як зазначають В. Гоблик, Ф. Шандор та Т. Щербан, «наукове мислення є формою інтелектуальної діяльності, умінням використовувати загальні теоретичні закономірності у практичних науково-дослідницьких ситуаціях» [3, с. 135], і далі вказують, що наукове мислення «ґрунтується на системі теоретичних знань і виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними у організації наукового дослідження» [3, с. 137].

Р. Павелків, у свою чергу додає, що «головною одиницею наукове мислення є поняття, специфічною формою узагальнення – абстрагування, ідеалізація і формалізація», при цьому «регулююча роль відводиться інтелектуальній сфері загалом» [10, с. 277]. Воно має відповідати критеріям доказовості, об'єктивності та системності. Наукове мислення – поняття багатогранне, оскільки під ним часто розуміється критичне, абстрактне, системне, інноваційне, аналітичне мислення тощо. Виявляється воно в здатності застосовувати різноманітні та доцільні методи, технології та підходи в науковій діяльності. Але для нас важливим є й інше питання, а саме, можливості набуття та розвитку здатності мислити науково та використання цієї здатності, як інструменту руху вперед у своїй професійній діяльності, надання їй

інноваційного характеру і змісту. Це можна розглядати не лише як конкретне завдання, що потребує свого вирішення, а й як складову загальної освітньої стратегії, зокрема в контексті набуття інтегральної компетентності здобувачами освіти. Так, в Стандарті вищої освіти за спеціальністю 025 Музичне мистецтво для другого (магістерського) рівня вищої освіти, це:

– здатність розв'язувати складні задачі та проблеми у галузі музичної професійної діяльності або у процесі навчання, що *передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій у музичній педагогіці, виконавстві та характеризується невизначеністю умов і вимог* [16];

(Стандарт 024 Хореографія):

– здатність розв'язувати складні задачі хореографії у процесі професійної діяльності або у процесі навчання, що *передбачає проведення досліджень та / або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог* [17].

(Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»):

– здатність самостійно і комплексно розв'язувати складні завдання та практичні проблеми в галузі освіти або у процесі навчання, що характеризується комплексністю та невизначеністю педагогічних умов та *передбачає здійснення інновацій в мистецькій освіті* [14].

Зрозуміло, що без набуття здатності мислити науково – досягти цього буде просто неможливо. Що ж таке «мислити науково»?

Звернемося до статті В. Лисого, який аналізує поняття «мислити» та «мислення» і знаходить між ними істотну відмінність. Він пише: «...люди, які просто володіють мисленням, теж мислять, бо це є реальним процесом протікання їх мислення, але звідси зовсім не випливає, що усі вони є мислячими. Поняття «мислити», взяте в значенні «бути мислячим», є однопорядковим із поняттями «культура мислення», «логічне мислення»..., «мудрість», «талант», «діалогічне мислення», «мислитель», «мудрець»...». «У цьому аспекті акцентується увага на тому, що здатності критично мислити, мислити системно, готовність мислити поза шаблонами, вміння працювати самостійно є своєрідними різновидами здатності мислити» [9, с. 64].

Наведені міркування дозволяють зрозуміти відмінність між поняттями, а в контексті проблематики даної статті саме здатність *мислити* або *науково мислити*, а не лише *мислення* чи *наукове мислення*, є тим ключовим поняттєвим відповідником, який і будемо розглядати.

Однією зі складних проблем є визначення доцільних методів діагностики рівня розвитку здатності мислити науково і вона потребує окремого розгляду. Якщо розглядати проблему з точки зору набуття цієї здатності, зокрема на етапі навчання в магістратурі, то важливо обрати такі методи, які активно цьому сприяють. Серед них можна назвати: метод проблемного навчання, метод проєктів, мозкового штурму, метод пошуку самостійних рішень, смислового бачення, активізації попереднього досвіду тощо.

Втім, набуття здатності *мислити науково*, безпосередньо пов'язане з опануванням самими методами наукових досліджень, такими як спостереження, порівняння, аналіз, абстрагування, моделювання, синтез, індукція, дедукція, формалізація тощо, – оскільки, вони є інструментами, які дозволяють здійснювати продуктивну дослідницьку діяльність. Застосування кожного з цих методів спонукає дослідника мислити науково і, як наслідок – розвиває цю здатність – *здатність мислити науково*.

Ця здатність є невід'ємною якістю фахівця, його науковим потенціалом, що дозволяє зробити мистецько-педагогічну діяльність інноваційною за своєю сутністю.

Широко розглядаючи питання інноваційної діяльності педагога-музиканта, К. Завалко зупинилася на розкритті сутності поняття «інноваційна діяльність», яка, на її думку, «відображає не лише особливості процесу оновлення, внесення нових елементів у традиційну систему освітньої практики, а й органічно включає в себе

характеристику індивідуального стилю діяльності педагога-новатора. Інноваційна діяльність передбачає вищий ступінь педагогічної творчості, винахідництво в педагогічній практиці...» [7, с. 55].

Проаналізувавши різні судження та розуміння інноваційної діяльності, авторка запропонувала своє визначення, яке, на нашу думку, в контексті окресленої в даній статті проблеми, дає чітке уявлення про її сутність, вказуючи, що інноваційна діяльність «спрямована на практичне освоєння результатів наукових досліджень і розробок, що значно підвищують ефективність здійснення навчально-виховних процесів, а також на практичне освоєння результатів наукових досліджень і розробок, що забезпечують створення нового або удосконаленого продукту...» [7, с. 63]. Таке тлумачення повною мірою актуалізує питання набуття здатності «мислити науково», оскільки включає вміння використовувати наукові розробки, самостійно проводити дослідження, брати участь у колективних наукових проєктах та втілювати нові підходи в практику, що, в свою чергу, вимагає активного мислення. Це не лише дозволяє підвищити ефективність мистецько-педагогічної діяльності, а й мотивує майбутніх фахівців до власної продуктивної науково-дослідницької діяльності, результатом, якої буде впровадження ефективних інновацій.

Варто зауважити, що формування здатності майбутніх фахівців науково мислити не зацентрувавши при цьому увагу на необхідності одночасного формування і їх науково-дослідницької культури було б спробою вирішення лише частини проблеми. Саме комплексний підхід у цьому питанні та розуміння важливості обох складових дозволить досягти бажаного результату, який буде визначатися як *«сформована готовність до інноваційної мистецько-педагогічної діяльності»*.

Є різні тлумачення поняття «науково-дослідницька культура». Так, на думку О. Дмитришин «науково-дослідницька культура є певною сукупністю матеріальних і духовних багатств, цінностей, норм, традицій, знакових систем, яка використовується суспільством у сфері науки для накопичення, закріплення, збереження й передачі надбань позитивного соціального досвіду, забезпечення комунікації та регуляції відносин членів наукового співтовариства як представників певних наукових галузей і наукових шкіл [5].

Сутність цього поняття розкривається і в контексті діяльності її носія, наприклад, педагога, де «науково-дослідницька культура є складовою педагогічної культури...», «забезпечує всі її досягнення, є фактором розвитку особистості» і далі: «є важливим елементом загальної професійної культури» [5], що передбачає безперечне дотриманням етичних норм і принципів.

Якщо екстраполювати дане визначення на мистецько-педагогічну діяльність викладача хореографії чи викладача мистецьких дисциплін, то ми можемо стверджувати, що науково-дослідницька культура є невід'ємною складовою їх професійної майстерності, що значною мірою забезпечує дотримання етичних норм, принципів наукової доброчесності та високих стандартів у процесі досліджень і викладання. Наявність сформованої науково-дослідницької культури у фахівця це обов'язкова опція, яка характеризує його професійність.

Звичайно, кожна з дисциплін, що вивчається на магістерському рівні вищої освіти є важливим сегментом освітньої програми підготовки фахівців, яка в межах свого напрямку сприяє розвитку здатності мислити науково. Всі дисципліни не лише надають спеціалізовані знання, а й формують навички, які є основою для формулювання наукових проблем, застосування наукових методів та проведення досліджень в мистецькій галузі. При цьому, варто зупинитися більш детально на розкритті ролі та значення таких освітніх компонентів, як «Методологія та організація наукових досліджень» [12] та «Науково-дослідницька практика» [13], оскільки вони найбільш сфокусовані на розвиток згаданих якостей.

Так, навчальна дисципліна «Методологія та організація наукових досліджень», займаючи чільне місце в системі підготовки фахівців, спрямована на формування широкого світогляду магістрантів, розвиток наукового мислення та оволодіння

методологією наукових досліджень. Вона значно розширює межі наукового знання, сприяє засвоєнню ефективних методів аналізу культурно-мистецьких феноменів, художньо-творчих процесів та тенденцій в музичному чи хореографічному мистецтві. Опанування дисципліною дозволить майбутньому фахівцю проводити дослідження музичних чи хореографічних явищ, забезпечить необхідними знаннями щодо використання інформаційних ресурсів, зокрема відкритих баз даних, тематичних порталів, електронних бібліотек, репозиторіїв тощо.

Особливе місце в системі підготовки магістранта займає «Науково-дослідницька практика», яка за словами розробника програми цієї навчальної дисципліни, «сприяє поєднанню теоретичних знань із практичною діяльністю. У межах цієї практики здобувачі мають змогу глибоко зануритися в дослідницьку роботу, аналізуючи професійну літературу, музичні твори, виконавські стилі та методи інтерпретації» [11].

Даний вид практики зорієнтований на подальший розвиток критичного мислення, удосконалення навичок аналізу та формування системного підходу до наукових пошуків.

Завдяки участі у науково-дослідницькій практиці у здобувачів формуються навички самостійного проведення наукових розвідок, що дозволяє їм критично осмислювати актуальні питання музичної педагогіки, музикознавства та виконавської практики. Набутий досвід сприяє ефективному професійному становленню та глибшому розумінню сучасних тенденцій у галузі музичного мистецтва.

Проходження науково-дослідницької практики хореографами забезпечує набуття готовності до організації та здійснення науково-дослідної діяльності у закладах мистецької освіти; здатності до наукової творчості, формування дослідницького підходу до хореографічної діяльності [13].

Що стосується проходження цього виду практики майбутніми вчителями мистецтва та музичного мистецтва, вона має на меті «набуття магістрантами досвіду самостійної науково-дослідницької роботи та опрацювання методики її проведення, поглиблення теоретичних знань у сфері мистецької освіти, добір фактичного матеріалу для написання наукових публікацій, формування вмінь орієнтації в інформаційному просторі, здійснення пошуку і критичного оцінювання інформації та формування вмінь презентувати результати наукового пошуку».

Все означене має сприяти набуттю здобувачами цілої низки компетентностей, зокрема, це: здатність проєктувати осередки навчання, виховання і розвитку учнів, розробляти, освоювати та втілювати педагогічні інновації в практику; здатність аналізувати та оцінювати ефективність освітнього процесу, навчальні досягнення здобувачів освіти та власну професійну активність (014 Середня освіта. Музичне мистецтво); здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології виконавської та музично-педагогічної діяльності; здатність проводити комплексні дослідження музичних феноменів, використовуючи теоретичні знання, методологічні навички та практичний досвід (025 Музичне мистецтво); здатність виявляти та вирішувати проблеми (дослідницькі, творчі, організаційні) у сфері фахової діяльності; здатність здійснювати дослідницьку діяльність у сфері хореографії (024 Хореографія).

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що існує тісний зв'язок між здатністю мислити науково і готовністю до інноваційної діяльності. В умовах постійних змін необхідні стратегічне бачення, чітко обґрунтовані кроки, розуміння існуючого стану речей, здатність до гнучкої адаптації та стратегічних рішень. Залучення магістрантів до активної науково-дослідницької діяльності, оволодіння методологією та організацією наукових досліджень, формування їх науково-дослідної культури на етапі навчання, дозволить у подальшому застосовувати наукові підходи, для вирішення актуальних проблем, розробляти і втілювати інновації, які розширяють межі художньої творчості, дадуть початок новим художнім практикам, покращать якість освіти і осучаснять освітнє середовище. Маркером такої готовності може виступати здатність мислити науково.

Література

1. Білостоцька О. В. Науково-дослідницька культура майбутнього вчителя. Педагогіка формування особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2011. Вип. 13 (66). С. 41–46.
2. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Навчальний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: <https://surl.lu/imulzj>
3. Гоблик В., Шандор Ф., Щербан Т. Проблема формування наукового мислення у здобувачів вищої освіти. Освіта і наука. Вип. 1 (30), 2021. С. 133–138. URL: <https://surl.li/ytxppj>
4. Горбенко С. С. Навчально-наукова діяльність студентів з методики музичного виховання: навчально-методичний посібник. Київ: Освіта України, 2010. 180 с.
5. Дмитришин О. Б. Формування культури науково-дослідницької діяльності у майбутнього педагога. URL: <https://surl.gd/ugedwx>
6. Добронравова І. С. Філософські засади ідеалів та норм наукового дослідження. URL: <https://surl.gd/nraknx>
7. Завалко К. Педагогічна інноватика в теорії та практиці музичної освіти: [монографія]: Друкарня «Черкаський ЦНП», 2013. 520 с.
8. Кремень В. Мислити – означає діяти. URL: <https://surl.li/lojks>
9. Лисий В. Мислити та мислення: їх збіг і його відсутність. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 35, с. 64–76. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/10.pdf
10. Павелків Р. В. Загальна психологія. Підручник. Київ: Кондор, 2009. 576 с.
11. Програма навчальної дисципліни «Науково-дослідницька практика». URL: <https://surl.li/zykidj>
12. Програма навчальної дисципліни «Методологія та організація наукової діяльності». URL: <https://surl.li/bfoeta>; <https://surl.li/rexasf>
13. Програма навчальної дисципліни «Науково-дослідницька практика». URL: <https://surl.li/xtkduk>
14. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Nakaz_MON_1225.pdf
15. Сакун А. В., Ліпін М. В., Войнаровська Л. І., Ільїна Г. В. Мислення, пізнання, навчання: синергія взаємодії. URL: <https://surl.li/keqzsd>
16. Стандарт вищої освіти. Другий (магістерський рівень) вищої освіти. Ступінь «магістр». Галузь знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальність 025 «Музичне мистецтво». URL: <https://surl.li/opemcj>
17. Стандарт вищої освіти. Другий (магістерський рівень) вищої освіти. Ступінь «магістр». Галузь знань 02 культура та мистецтво, спеціальність: 024 Хореографія. URL: <https://surl.li/rbljfa>
18. Тушева В. В. Науково-дослідницька культура майбутнього вчителя: сутність поняття та теоретичні аспекти її формування. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2010. № 2. С. 18–23.

References

1. Bilostotska O. V. Naukovo-doslidnytska kultura maibutnoho vchytelia. Pedagogika formuvannia osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. / redkol.: T. I. Sushchenko (holov. red.) ta in. Zaporizhzhia, 2011. Vyp. 13 (66). S. 41–46.
2. Vazhynskiy S. E., Shcherbak T. I. Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen. Navchalnyi posibnyk. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2016. 260 s. URL: <https://surl.lu/imulzj>
3. Hoblyk V., Shandor F., Shcherban T. Problema formuvannia naukovoho myslennia u zdobuvachiv vyshchoi osvity. Osvita i nauka. Vyp. 1 (30), 2021. S. 133–138. URL: <https://surl.li/ytxppj>
4. Horbenko S. S. Navchalno-naukova diialnist studentiv z metodyky muzychnoho vykhovannia: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2010. 180 s.
5. Dmytryshyn O. B. Formuvannia kultury naukovo-doslidnytskoi diialnosti u maibutnoho pedahoha. URL: <https://surl.gd/ugedwx>

6. Dobronravova I. S. Filosofski zasady idealiv ta norm naukovooho doslidzhennia. URL: <https://surl.gd/nraknx>
7. Zavalko K. Pedahohichna innovatyka v teorii ta praktytsi muzychnoi osvity: [monohrafiia]: Drukarnia «Cherkaskyi TsNP», 2013. 520 s.
8. Kremen V. Myslyty – oznachaie diiaty. URL: <https://surl.li/lojks> (data zvernennia 12.03.2025).
9. Lysyi V. Myslyty ta myslennia: yikh zbih i yoho vidsutnist. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosof.-politolog. studii. 2021. Vypusk 35, c. 64–76. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/10.pdf
10. Pavelkiv R. V. Zahalna psykholohiia. Pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 2009. 576 s.
11. Prohrama navchalnoi dystsyplina «Naukovo-doslidnytska praktyka». URL: <https://surl.li/zykidj>
12. Prohrama navchalnoi dystsypliny «Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovoii diialnosti». URL: <https://surl.li/bfoeta>; <https://surl.li/rexasf>
13. Prohrama navchalnoi dystsypliny «Naukovo-doslidnytska praktyka». URL: <https://surl.li/xtkduk>
14. Profesiinyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Nakaz_MON_1225.pdf
15. Sakun A. V., Lipin M. V., Voinarovska L. I., Ilna H. V. Myslennia, piznannia, navchannia: synerhiia vzaiemodii. URL: <https://surl.li/keqzsd>
16. Standart vyshchoi osvity. Druhyi (mahisterskyi riven) vyshchoi osvity. Stupin «mahistr». Haluz znan 02 «Kultura i mystetstvo», spetsialnist 025 «Muzychne mystetstvo». URL: <https://surl.li/opemcj>
17. Standart vyshchoi osvity. Druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity. Stupin «mahistr». Haluz znan 02 kultura ta mystetstvo, spetsialnist: 024 Khoreohrafiia. URL: <https://surl.li/rbljfa>
18. Tusheva V. V. Naukovo-doslidnytska kultura maibutnoho vchytelia: sutnist poniattia ta teoretychni aspekty yoi formuvannia. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika. 2010. № 2. S. 18–23.

Koval O.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Music Pedagogy and Choreography
Nizhyn Mykola Gogol State University,
koval.ov@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-9207-4469

Dvornyk Y.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Instrumental Performance Training
Nizhyn Mykola Gogol State University
dvornik.uf@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-7497-0515

THE ABILITY TO THINK SCIENTIFICALLY AS A MARKER OF READINESS FOR INNOVATIVE ARTISTIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY

The article actualizes the issue of the importance and necessity of forming the ability to think scientifically among master's degree students who are pursuing art specialties. The implementation of higher education standards for specialties 024 Choreography, 025 Musical Art, and the professional standard for the profession "Teacher of a General Secondary Education Institution" presupposes, among other things, the acquisition by future specialists of research skills, the ability to conduct research and implement innovations in art education, musical pedagogy, and performance. These requirements involve the active engagement of students in research activities and their acquisition of the necessary theoretical knowledge, which occurs in the process of mastering such an

educational component as "Methodology and Organization of Scientific Research," as well as in the process of research practice.

The article reveals the place of these disciplines in the structure of student training, emphasizing their focus on the formation of a broad worldview and the development of scientific thinking. Mastering the methodology of scientific research contributes to the assimilation of effective methods for analyzing cultural and artistic phenomena, artistic and creative processes, and trends in musical or choreographic art.

The role of research culture is revealed, and the necessity of its formation among future musician-pedagogues, choreography teachers, and art teachers is emphasized.

From the perspective of acquiring readiness for innovative art and pedagogical activity, the role and place of research practice are also substantiated, which allows for direct immersion in scientific activity, actualizing all acquired knowledge and skills.

The authors highlight the specialist's ability to think scientifically as the most essential and key factor in generating new ideas and implementing artistic-pedagogical innovations. It is assumed that acquiring the ability to think scientifically to some extent involves mastering research methods, which serve as tools for conducting productive research activities. These methods include observation, comparison, analysis, abstraction, modeling, synthesis, induction, deduction, formalization, and others. It is concluded that a well-developed ability to think scientifically can be considered an indicator of a specialist's readiness to implement innovative artistic-pedagogical activities.

Key words: scientific thinking, scientific research culture, innovative activity, artistic-pedagogical innovation, readiness marker.

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051]:304-049.5-043.83](045)
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-218-224

Кравченко Л. В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри техніко-технологічних дисциплін,
охорони праці та безпеки життєдіяльності
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
kravchenkolesiav@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7012-3709

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Актуальним викликом для сучасного українського суспільства є питання формування готовності майбутніх учителів до забезпечення соціальної безпеки. В умовах соціально-економічних і військових потрясінь вчитель повинен не лише давати знання, а й виховувати в учнів культуру безпеки, усвідомлення особистої відповідальності за здоров'я та життя. Аналіз поняття «формування готовності майбутнього вчителя до забезпечення соціальної безпеки» в контексті педагогічної науки розглядає сучасні підходи до її формування в процесі підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних закладах освіти.

Критеріями сформованості готовності майбутніх учителів до подальшої педагогічної діяльності визначено: відповідальність, спрямованість, уміння, система ціннісних відносин, творчий потенціал.

Готовність майбутнього вчителя до соціальної безпеки розглядається автором як сукупність особистісно-професійних якостей, які формуються в процесі цілеспрямованої підготовки та дозволяють у майбутній професійній діяльності забезпечувати соціальну безпеку навчального закладу та визначати безпечний і здоров'язберігаючий спосіб життя.

Формування готовності майбутніх учителів до забезпечення соціальної безпеки здійснюється за такими напрямками: підготовка до забезпечення безпеки в соціальному середовищі; підготовка до забезпечення особистісної безпеки в небезпечній, екстремальній соціальній ситуації; підготовка до забезпечення інформаційно-психологічної безпеки; підготовка до забезпечення соціальної та кримінально-правової безпеки; формування безпечного та здорового способу життя; забезпечення соціальної безпеки навчального закладу.

До основних компонентів готовності педагога до забезпечення соціальної безпеки належать ціннісно-мотиваційний, когнітивний, практичний, рефлексивний і творчий компоненти, а рівень розвитку визначається трьома показниками: високим, середнім і низьким.

Окреслено роль вищих навчальних закладів у створенні безпечного освітнього середовища та розвитку професійної компетентності майбутніх учителів у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: готовність, майбутній вчитель, забезпечення соціальної безпеки, готовність, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Однією з актуальних життєвих і професійних проблем на сьогоднішній день в Україні стала проблема здоров'я та безпеки людини і суспільства в цілому. Сучасне суспільство стикається з низкою складних викликів, пов'язаних із забезпеченням здоров'я та соціальної безпеки особистості. Багато здобувачів освіти змушені навчатися в дистанційному форматі або змінювати місце проживання через бойові дії, що ускладнює їхню соціальну адаптацію. Вимушене

переселення, роз'єднання сімей та втрата соціальних зв'язків підвищують рівень тривожності та невпевненості в майбутньому. Заклади вищої освіти змушені адаптуватися до нових викликів, забезпечуючи здобувачам психологічну підтримку, безпечні умови навчання. У цьому контексті соціальна безпека особистості стає пріоритетним завданням держави, адже відчуття захищеності в суспільстві – це важлива передумова розвитку не лише його людського потенціалу, але й громадянського суспільства загалом. Водночас реалізованість прав і свобод, гарантований соціальний захист з боку держави дає можливість людині повноцінно жити, працювати та бути корисною для спільноти.

Одним із важливих аспектів забезпечення соціальної безпеки є формування у підлітків та молоді мотивації до безпечного та здорового способу життя. Цей процес має бути системним і реалізовуватися на всіх етапах навчання та виховання, особливо в контексті підготовки майбутніх учителів, які відіграють ключову роль у вихованні свідомості та соціальної сфери.

Чіткого, єдиного, розгорнутого визначення поняття «соціальна безпека» все ще нема. Є група науковців, які займаються даною проблематикою і кожен з них має своє бачення даної дефініції. Якщо уважно слідкувати за дослідженнями Куценко В., то можна побачити послідовну зміну тлумачення «соціальна безпека». Так, вона зазначає, що «передусім під соціальною безпекою слід розуміти недопущення умов, які б призвели до неприйняттого зниження рівня життя основних верств населення та окремих соціальних груп, їх соціальної деградації. У найширшому розумінні соціальна безпека цим дослідником розглядається не лише як питання підтримки суто матеріальних умов, недопущення зубожіння та злиденності тих чи інших соціальних груп, а як проблема збереження соціальної перспективи для всіх верств населення» [1].

Виходячи з цієї ідеї, Сойчук Р. вважає, що «концепція національної безпеки повинна мобілізувати національну структуру, громадськість, сім'ю, школу, університет на формування безпечної особистості, безпечного суспільства, безпечної країни» [3].

Проблема соціальної безпеки безпосередньо стосується педагогічних закладів вищої освіти оскільки, такі заклади готують студентів до професійної діяльності – роботою з учнями. Тому вивчення основ соціальної безпеки є ключовим аспектом підготовки майбутніх фахівців освіти, оскільки це дозволяє всебічно аналізувати фактори та загрози, передбачити розвиток небезпечних ситуацій, а також використовувати якісні та кількісні оцінки для формулювання рішень, розробок заходів і систем захисту в різних сферах життя, зокрема в освіті. У цьому контексті важливою є готовність кожної особи до безпечного розвитку в сучасному суспільстві та здатності захистити себе та близьких у кризових ситуаціях соціуму.

У зв'язку з цим особливого значення набуває професійна підготовка майбутніх педагогів, які не лише повинні володіти методиками викладання, але й бути готовими до здійснення профілактичної та виховної роботи. Сучасний учитель повинен не просто передавати знання, а й сприяти формуванню в учнів культури безпеки, здорового способу життя, усвідомлення відповідальності за власне майбутнє та безпеку оточуючих. Це вимагає від нього високого рівня компетентності у сфері соціальної безпеки, розуміння сучасних загроз і здатності створювати безпечне освітнє середовище.

Таким чином, дослідження питання соціальної безпеки особистості та її місця у професійній підготовці майбутнього вчителя є актуальним і важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Вивчення сучасних підходів до формування соціальної безпеки, аналіз освітніх технологій та методик, що сприяють її розвитку, дозволить розробити ефективні шляхи підготовки вчителів до цієї важливої місії.

Психолого-акмеологічний підхід до професійної підготовки майбутнього вчителя передбачає як критерій професіоналізму розглядати готовність до діяльності, що забезпечує цілеспрямовану активність фахівця в подоланні внутрішніх і зовнішніх суперечностей та творчу реалізацію планів і програм діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Готовність до професійної педагогічної діяльності розглядається науковцями як складне соціально-педагогічне явище, яке містить у собі комплекс індивідуально психологічних якостей особистості і систему професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, які забезпечують успішність реалізації професійно-педагогічних функцій, що детально охарактеризовано і працях Кічук Н, Кондрашова Л, Кузем В, Ліненко А, Мороз О, Троцько Г.; становлення і розвиток готовності здобувачів вищої освіти до певного виду педагогічної діяльності проаналізовано в дослідженнях Литвиненко С, Троцько Г, Шпак Л. та інших; формування готовності, спрямованої на особистісне і професійне удосконалення майбутніх педагогів: морально-психологічної готовності досліджувала Кондрашова А; феномен готовності до професійного саморозвитку – Пехота О, готовність до інноваційної професійної діяльності у працях Богданова І, Гавриш І. тощо.

Мета статті – обґрунтування теоретичних засад та практичних підходів до формування готовності майбутніх учителів до забезпечення соціальної безпеки, визначення її основних компонентів, критеріїв та напрямків формування в процесі навчання у вищих закладах педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Готовність педагога до професійної діяльності розглядається нами в контексті цілісного індивідуального розвитку, як інтегральна властивість особистості, що передуює, виявляється і розвивається в діяльності, являє собою ступінь мобілізації внутрішніх ресурсів людини, є первинною, фундаментальною вихідною умовою успішного виконання діяльності будь-якої складності, зокрема й забезпечення безпеки життєдіяльності.

Критеріями сформованості готовності майбутніх педагогів до подальшої педагогічної діяльності можуть слугувати: відповідальність (інтернальний (внутрішній) та екстренальний (зовнішній) локус контроль), спрямованість (професійна мотивація), уміння (основа педагогічної майстерності), система ціннісних відносин, творчий потенціал [2].

На підставі вище сказаного готовність майбутнього вчителя до забезпечення соціальної безпеки ми розуміємо як сукупність особистісно-професійних якостей, які формуються в процесі цілеспрямованої підготовки і дають змогу в перспективі здійснювати професійну діяльність із забезпечення соціальної безпеки освітнього процесу та визначають безпечний і здоров'язбережувальний стиль його життєдіяльності.

Відповідно до робочої навчальної програми дисципліни «Основи соціальної безпеки» формування готовності майбутнього педагога до забезпечення соціальної безпеки здійснюється в таких напрямках:

1) підготовка до забезпечення безпеки в соціальному середовищі – система взаємодії особистості із середовищем, що включає усвідомлення особистістю негативних впливів соціального середовища; уміння та навички самозахисту, що забезпечують їй успішну взаємодію з іншими людьми;

2) підготовка до забезпечення особистої безпеки в умовах небезпечної, екстремальної ситуації соціального характеру (теракт, насильство, пограбування, масові заворушення тощо) – правила поведінки людини, за яких незаплановані (неочікувані) зміни не призводять до втрати життя, здоров'я або майна;

3) підготовка до забезпечення інформаційно-психологічної безпеки – усвідомлення особою негативних інформаційно-психологічних впливів (соціальні конфлікти, політичний і релігійний екстремізм) та вміння інформаційно-психологічного самозахисту, дотримання правил психогігієни;

4) підготовка до забезпечення соціально-кримінальної безпеки – захищеність від фізичного насильства, захищеність особистого майна;

5) формування безпечного та здорового способу життя – дотримання фізіологічно оптимального режиму праці та відпочинку, раціональне харчування, достатній рівень фізичної активності, дотримання правил особистої та громадської гігієни;

б) забезпечення соціальної безпеки закладу освіти – збереження життя і здоров'я учнів, вихованців та працівників, а також матеріальних цінностей освітнього закладу від можливих нещасних випадків, небезпечних і надзвичайних ситуацій соціального характеру.

Вектор розвитку готовності майбутнього вчителя до забезпечення соціальної безпеки задають її критерії (компоненти). У нашому дослідженні готовність до забезпечення соціальної безпеки включає п'ять основних компонентів: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний та креативний компоненти. На підставі аналітичного огляду джерел і даних власних спостережень ми визначили зміст названих компонентів.

В структурі готовності важливе місце посідає ціннісно-мотиваційний компонент. Мотиваційна сфера особистості являє собою сукупність стійких мотивів (суб'єктивних причин тієї чи іншої поведінки), які мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості. Ціннісно-мотиваційний компонент готовності майбутнього педагога до забезпечення соціальної безпеки включає пріоритет цінності безпеки та здоров'я в системі поглядів майбутнього педагога, світоглядні засади сучасних проблем безпеки особистості, суспільства і держави, бажання займатися роботою із забезпечення соціальної безпеки освітнього закладу, формування здоров'я та здорового способу життя, потреба в дотриманні правил безпеки, засад здорового способу життя, наочний приклад безпечного та здорового життя, безпечної та здорової поведінки.

Наступним у структурі готовності майбутніх вчителів до забезпечення соціальної безпеки є когнітивний компонент, який представляє базовий рівень і якість теоретичних, практичних і методичних знань майбутнього педагога з питань безпеки життєдіяльності загалом, знання щодо чинників, сутності й структури безпеки життєдіяльності в соціумі, ступінь володіння й уміння оперувати основними поняттями, категоріями й закономірностями в царині забезпечення соціальної безпеки, знання чинників, які негативно впливають на соціальну безпеку, а також знання та вміння їх уникнення чи попередження. Даний компонент готовності містить у собі також професійно-прикладні знання майбутніх педагогів з питань запобігання кризовим та екстремальним ситуаціям, формування безпечного та здорового способу життя.

Діяльнісний компонент готовності визначається високим рівнем культури безпеки та здоров'я студентів, включає уміння та навички виявлення та запобігання небезпекам соціального характеру, забезпечення особистої та громадської безпеки; здатність до діяльності зі зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих; уміння перекласти знання з питань забезпечення соціальної безпеки у практичне застосування, подачі інформації з безпечного та здорового способу життя у вигляді навчальних програм і програм з безпеки та здорового способу життя.

Особливе місце в структурі компонентів готовності посідає рефлексивний компонент. З психологічної точки зору для освітньої системи професійної підготовки фахівців визначальними питаннями є організація самостійної роботи студента над собою. Рефлексивний компонент готовності до забезпечення соціальної безпеки являє собою здатність майбутніх педагогів до адекватного оцінювання себе як особистості, суб'єкта освітнього процесу в питанні соціальної безпеки, усвідомлення своєї відповідальності за забезпечення власної безпеки та безпеки учнів, збереження і зміцнення здоров'я; адекватну самооцінку способу життя.

Розвинений рефлексивний компонент створює можливість для розвитку діяльнісного компонента готовності, оскільки рефлексія дає змогу визначитися в освітній діяльності, установити простір для власного активного навчання, сформулювати спрямованість на ефективну освіту, усвідомити можливі перешкоди, проблеми й помилки. За допомогою адекватної самооцінки відбувається регуляція поведінки, спрямована на саморозвиток майбутнього педагога як професіонала та особистості безпечного типу.

Креативність або творчий потенціал характеризується особистісними особливостями людини, що дають змогу створювати новий продукт у матеріальній і духовній

діяльності. Головним чинником реалізації творчого потенціалу виступає діяльність, у процесі якої приховані можливості людини перетворюються на здібності, таловитість, геніальність, індивідуальність особистості. Креативний компонент готовності майбутнього педагога до забезпечення соціальної безпеки являє собою сукупність творчих здібностей, що проявляються у професійній діяльності із забезпечення соціальної безпеки, формування безпечного та здорового способу життя учнів. Ця діяльність є новою для студентів, тому прояв творчих здібностей, здібностей мислити неординарно, створювати власні моделі професійної діяльності на основі наявних знань – важливий чинник готовності. Креативний компонент включає такі якості як оригінальність, допитливість, уява, інтуїція, творче мислення, емоційність, почуття гумору, творче ставлення до педагогічної професії у сфері безпеки життєдіяльності та здоров'язбереження.

Ступінь і співвідношення названих компонентів та їхніх показників у підсумку визначають рівень розвитку готовності майбутнього педагога до забезпечення соціальної безпеки. Нами, відповідно до класифікації Мирончук Н., виокремлено три рівні готовності: високий (системно-моделювальна діяльність), середній (системно-моделювальне та локально-моделювальне знання) і низький (репродуктивний; адаптивний) [2]. Ці рівні мають такі характеристики.

Високий рівень характеризується гармонійним розвитком компонентів готовності, що забезпечує ефективну діяльність у сфері соціальної безпеки. Характеристиками цього рівня є постійний інтерес і мотивація до вивчення питань безпеки життєдіяльності, безпечного і здорового способу життя, динамічна система знань з питань забезпечення безпеки освітнього закладу, логічно взаємопов'язана із системами педагогічних, психологічних, соціальних і гуманітарних знань. Здобувачі вищої освіти, які опанували цей рівень, володіють комплексом цілеспрямовано сформованих умінь і навичок забезпечення особистої безпеки та безпеки оточуючих в умовах небезпечних та екстремальних ситуацій соціального характеру, мають розвинену самооцінку, антиципацію, вирізняються стресостійкістю.

Середній рівень передбачає часткову сформованість компонентів готовності, періодичний інтерес до проблем безпеки життєдіяльності та забезпечення соціальної безпеки освітнього закладу. Безпека та здоров'я визнається цінністю нарівні з більшістю інших. Наявність сукупності знань з питань гарантування безпеки в небезпечних та екстремальних ситуаціях соціального характеру, зокрема в умовах освітнього закладу, поєднується з частковою сформованістю умінь, навичок у цьому напрямі. Труднощі самооцінки та антиципації, що корегуються в робочому порядку. Осередкова схильність до стресів, залежно від складності ситуації.

Низький рівень передбачає переважно початковий ступінь сформованості компонентів готовності. Інтерес до проблем безпеки життєдіяльності та забезпечення соціальної безпеки має ситуативний характер, має місце заперечення безпеки та здоров'я як цінності вищого порядку. Неповні, несистематизовані знання з питань гарантування безпеки в небезпечних та екстремальних ситуаціях соціального характеру, зокрема в умовах освітнього закладу, а також емпірично сформовані вміння та навички в даному напрямі або їхня відсутність, нерозвинута самооцінка та антиципація, високий рівень схильності до стресів.

Усе вищесказане підтверджено нами в ході психолого-педагогічного супроводу формування готовності майбутніх вчителів, до забезпечення соціальної безпеки в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини через систему аудиторних занять з курсів «Безпека життєдіяльності», «Безпека сучасного освітнього середовища», «Основи соціальної безпеки» та позааудиторних – навчальні семінари-тренінги, конкурси студентських наукових робіт і проєктів, наукові студентські конференції, студентські олімпіади з безпеки життєдіяльності та здоров'язбереження.

Проведене протягом першого семестру 2024/2025 н.р. дослідження дало змогу визначити рівень розвитку готовності до забезпечення соціальної безпеки в майбутній

професійній діяльності у здобувачів вищої освіти. У дослідженні взяли участь 285 студентів (II-IV курсів), які навчаються на освітніх програмах спеціальності 014 Середня освіта. Аналіз результатів дав змогу виявити найбільшу сприйнятливність студентів до психолого-педагогічного впливу когнітивного компоненту (20%-73%). Достовірно, але меншою мірою, відмічено динаміку мотиваційного компоненту (40% - 70%), діяльнісний компонент – (14% – 49%) і рефлексивний склад 30%-63% компонентів, що свідчить про необхідність подальшої роботи із формування знань зі соціальної безпеки в підготовці майбутнього вчителя та розвитку готовності майбутніх учителів до забезпечення соціальної безпеки в закладі освіти.

Висновки. Формування готовності майбутнього вчителя до забезпечення соціальної безпеки є невід'ємною складовою його професійної підготовки. Рівень розвитку готовності майбутнього педагога до забезпечення соціальної безпеки може варіюватись у залежності від ступеня оволодіння та прояву компонентів досліджуваної дефініції. Визначені критерії слугують діагностичним інструментарієм для встановлення рівня сформованості готовності майбутніх учителів до забезпечення соціальної безпеки. Таким чином, розвиток готовності до забезпечення соціальної безпеки є фактором, що підвищує рівень безпеки та здоров'я учнів в закладах загальної середньої освіти.

У подальших дослідженнях планується вивчення психолого-педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до організації безпечного освітнього середовища.

Література

1. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернівці: Видавець В. М. Лозовий, 2011. 656 с.
2. Мирончук Н. М. Критерії та показники сформованості у майбутніх викладачів вищої школи готовності до самоорганізації у професійній діяльності. *Проблеми освіти: зб. наук. праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Київ, 2018. С. 173-178.
3. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді: монографія. Рівне, 2016. 416 с.

References

1. Kutsenko, V. E. (2011) *Socialis securitas in contextu evolutionis sustineri potest*. [Social security in the context of sustainable development]. Chernihiv: Vulgo V. M. Vinea [in Ukrainian].
2. Myronchuk, N. M. (2018) Criteria et indices formationis praeparationis ad auto-ordinationem in actionibus professionalibus inter futuros magistros educationis altioris [Criteria and indicators of the formation of readiness for self-organization in professional activities among future higher education teachers]. *Quaestiones de educatione: collectione. Scientiarum. opera tua. DNU «Institutum ad Modernizationem Contenti Educationis» – Problems of education: collection of scientific works of DNU «Institute for Modernization of Educational Content»*, 173-178 [in Ukrainian].
3. Soyчук, R. L. (2016). *Educatio propriae affirmationis nationalis in scholis pueris*. Rivne [in Ukrainian].

Kravchenko L.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Technical and Technological Disciplines,
labour protection and life safety
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
kravchenkolesia@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7012-3709

FORMATION OF READINESS FUTURE TEACHER TO PROVISION OF SOCIAL SAFETY

The problem of developing the readiness of future teachers to ensure social security is an urgent challenge for modern Ukrainian society. In the context of socio-economic and military upheavals, the ability of teachers not only to impart knowledge but also to form a culture of safety in students, awareness of their own responsibility for health and life, is of particular importance. The article analyzes the concept of «teacher's readiness for professional activity» in the context of pedagogical science, considers modern approaches to its formation in the process of training a future teacher in pedagogical institutions of higher education.

The criteria for the formation of future teachers' readiness for further pedagogical activity include: responsibility, orientation, skills, system of value relations, and creative potential. In view of the above, by the readiness of a future teacher to ensure social security we mean a set of personal and professional qualities that are formed in the process of purposeful training and allow for the future professional activity to ensure the social security of an educational institution and determine a safe and health-preserving style of life.

The formation of future teachers' readiness to ensure social security is carried out in the following areas: preparation for ensuring security in the social environment; preparation for ensuring personal security in a dangerous, extreme social situation; preparation for ensuring information and psychological security; preparation for ensuring social and criminal security; formation of a safe and healthy lifestyle; ensuring social security of the educational institution.

The main components of a teacher's readiness to ensure social security include value-motivational, cognitive, practical, reflective and creative components, and the level of development is determined by three indicators: high, medium and low.

The role of higher education institutions in creating a safe educational environment and developing the professional competence of future teachers in the field of social security is outlined.

Key words: readiness, future teacher, social security, readiness, professional activity.

УДК 371.134:78

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-225-232

Ростовська Ю. О.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри музичної педагогіки та хореографії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
yarostovska@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0910-117X

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-ХОРЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вища хореографічна освіта України завдяки новій культурній та освітній політиці впродовж останнього десятиліття зазнала значних змін. Сучасний етап розвитку мистецької освіти потребує підготовки фахівців хореографії, які б поєднували у собі творчу індивідуальність і високий професіоналізм. Зміст професійної культури викладача хореографії як особистісно опосередкованого утворення складає єдність трьох взаємопов'язаних компонентів: педагогічного, фахового, загальнокультурного, які взаємопроникають і взаємозумовлюють один одного. Означені компоненти складають професійні переконання майбутнього викладача хореографії, адже повірити в істинність знань можна лише спираючись на педагогічні, фахові та естетичні знання у їх єдності. Крізь призму своїх переконань викладач сприймає і оцінює нову професійну інформацію. Головний шлях формування професійних переконань полягає у збагаченні здобувачів-хореографів фаховими знаннями і виконавськими вміннями, значущими для їх інтелектуально-емоційного ставлення до цих знань та умінь як до істинних; виробленні стійких професійних поглядів, впевненості у правильності своїх думок і дій; вихованні професійних потреб, які спонукають до хореографічної діяльності у відповідності зі своїми ціннісними орієнтаціями; досягненні органічної єдності фахових знань, професійних переконань і практичної дії. Найсуттєвішими умовами для формування професійних переконань майбутніх педагогів ми вважаємо: концептуальність, діалектичність і ґрунтовність фахової підготовки; використання у освітньому процесі освітніх технологій доведення і спростування, аргументації і критики методичних положень; досягнення єдності доведення і віри у процесі засвоєння фахових знань; наближення змісту фахової підготовки до виробничої практики.

Ключові слова: хореографічна освіта, професійна культура, професійні переконання, фахова підготовка.

Постановка проблеми. Розбудова української освіти ХХІ століття вимагає від майбутнього викладача хореографії високої педагогічної культури, моральних цінностей і переконань, професійної майстерності. Навчаючись у закладах вищої освіти, майбутній викладач хореографії має не тільки оволодіти необхідними фаховими знаннями та вміннями, а й усвідомити шляхи їх набуття, оволодіти принципами та методами пізнання теорії й практики своєї педагогічної діяльності.

Тільки за таких умов можна виховати педагога, здатного творчо мислити, самостійно орієнтуватися у найрізноманітніших проблемних ситуаціях професійної дійсності, критично їх оцінювати та оперативного знаходити шляхи подолання суперечностей, що виникають. У процесі становлення особистості майбутнього викладача хореографії вагоме місце посідає формування професійних переконань, які, будучи

важливими структурними компонентами світогляду, визначають його ставлення до своєї майбутньої діяльності.

Проблема полягає в тому, щоб за роки навчання у закладі вищої освіти сформувати у майбутніх педагогів-хореографів стійкі професійні переконання, правильні світоглядні установки, готовність до художньо-освітньої діяльності; виробити особистий творчий стиль діяльності, професійну поведінку; розвинути волю до подолання педагогічних труднощів. Це здійснюється шляхом вивчення здобувачами циклів гуманітарних, психолого-педагогічних і фахових дисциплін, залучення їх до різноманітних видів навчально-практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки майбутніх педагогів-хореографів досить багатогранні, актуальні та охоплюють досить широке коло питань. Так, до психолого-педагогічних аспектів формування професійної готовності, розвитку художнього потенціалу, педагогічних якостей майбутніх викладачів хореографії зверталися у своїх працях вітчизняні науковці Т. Благова, Ю. Богачова, А. Борисов, О. Бурля, Т. Калашнікова, Т. Сердюк, Б. Стасько та інші; процес управління розвитком творчого мислення, формування творчої активності, створення іміджу здобувачів-хореографів досліджували Л. Андрощук, Г. Бурцева, В. Корольов, С. Куценко, А. Череднякова; процес професійно-педагогічної підготовки балетмейстера досліджували і висвітлювати у своїх публікаціях В. Нікітін, О. Пархоменко та інші.

Проблеми хореографічної освіти та історії розвитку хореографічного мистецтва досліджували українські науковці Т. Благова, Л. Андрощук, Д. Шаріков, Л. Цветкова, О. Чепалова, наголошуючи на тому, що майбутній педагог-хореограф повинен бути не тільки спеціалістом-практиком, а й володіти знаннями історії.

Інноваційним аспектам фахової підготовки майбутніх педагогів-хореографів присвячена низка досліджень провідних науковців, зокрема: Т. Медвідь, О. Мартиненко, О. Лиманської, Л. Андрощук, Т. Благової, О. Ребрової, А. Ветринської, Л. Макаренко та інших.

Питання формування професійних переконань майбутніх викладачів у педагогіці вищої школи вивчалися зовсім мало, здебільшого опосередковано (О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, В. Павленко та інші). Тому зміст професійних переконань викладача, його залежність від суспільних вимог, професійних обов'язків, які постійно змінюються як у часовому, так і соціальному вимірах, розкриті недостатньо.

Мета статті – на основі аналізу досліджень вітчизняних науковців визначити основні умови формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії у процесі їх фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. У європейському науковому просторі досить актуальними стають проблеми розвитку хореографічного мистецтва та удосконалення професійної підготовки майбутніх хореографів. Усвідомленням значущості хореографічного мистецтва у системі культури та освіти стало відкриття спеціальності 024 «Хореографія» у закладах вищої освіти України, що викликало потребу в удосконаленні системи професійної підготовки майбутніх фахівців хореографії [6, с. 176].

Саме підготовка педагогічних кадрів займає одне з головних місць серед важливих умов модернізації вищої школи в Україні. Як наголошується у Національній доктрині розвитку освіти, держава має забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних до творчої праці, професійного викладацького та виконавського розвитку.

Серед значущих якостей особистості сучасного викладача, зокрема хореографії, особливо виділяються соціальна активність, педагогічна спрямованість, ціннісні орієнтації та професійні переконання. Саме професійні переконання, на наш погляд, є системоутворюючою якістю особистості майбутнього викладача хореографії. Поряд із знаннями, почуттями і волею такі переконання виступають головним елементом самосвідомості педагога-хореографа [6, с. 177].

Формувати професійні переконання у процесі засвоєння фахових знань означає наповнити підготовку здобувачів-хореографів таким змістом, який би забезпечував глибше проникнення у сутність певного освітнього явища, викликав прагнення до критичного осмислення матеріалу, стимулював оцінне ставлення до художніх явищ, активізував власні судження здобувачів, формував мотиваційне ставлення до професії педагога-хореографа, створював можливості для самостійного доведення істинності методичних положень на основі загальнонаукових і фахових знань, зміцнював віру в їх істинність, інтегрував загальнонаукові й фахові знання, наближував навчальні заняття з фахових дисциплін до практики у мистецьких закладах освіти чи хореографічних колективах; створював творчу атмосферу набуття хореографічної освіти на принципах педагогічної взаємодії, співтворчості, особистісно-зорієнтованого підходу [6, с. 177–178].

Визначення умов формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії у процесі фахової підготовки потребує з'ясування низки науково-методичних питань. Йдеться, насамперед, про *шляхи* формування професійно-педагогічних переконань здобувачів, *можливості* педагогічного опосередкування цього процесу.

Однією із якостей викладача хореографії є вміння правильно визначати естетичні цінності творів хореографічного мистецтва і аргументовано пояснювати своє ставлення до них. Саме художньо-естетичні цінності несуть розуміння предметів чи явищ хореографічного мистецтва як прекрасних чи потворних, піднесених чи низьких, трагічних чи комічних. Таке емоційне ставлення до явищ хореографічного мистецтва наповнює значним смислом їхню хореографічну діяльність [5, с. 39].

Включення у цей процес духовного потенціалу особистості здобувача-хореографа, його творчих сил відбувається завдяки активній навчально-пізнавальній і художньо-виконавській діяльності, ефективність якої визначається створенням таких умов, які б забезпечували відтворення професійної хореографічної культури, накопиченої у суспільстві, та стимулювання внутрішнього саморозвитку майбутнього педагога, зокрема становлення його професійних переконань.

Оскільки від внутрішньої позиції людини залежить дія на неї тих чи інших впливів, ефективність формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії визначається не лише зовнішніми умовами (змістом хореографічної освіти, майстерністю викладачів хореографії, організацією у закладі вищої освіти навчальної і практичної діяльності, методами навчання тощо), а й внутрішніми, які визначаються особистістю самих здобувачів (досвідом знань, хореографічних умінь, ставлень до життя, інших людей, самого себе; психологічною установкою на професійну діяльність; рівнем розвитку таких психологічних якостей особистості, як мислення, потреби, мотиви, оцінні ставлення, здатністю до емпатії тощо) [6, 180].

Під педагогічними умовами формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії у процесі фахової підготовки нами розуміються такі спеціально створені умови, які необхідні й достатні для розвитку інтелектуально-емоційного ставлення до фахових знань як до істинних.

Важливою умовою формування професійних переконань є **концептуальність, діалектичність і ґрунтовність** фахової підготовки майбутніх викладачів хореографії. Сьогодні хореографічна освіта вимагає підготовки таких викладачів хореографії, які б поєднували у собі стійкі переконання, творчу індивідуальність та високий виконавський професіоналізм.

Важливою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців хореографії у закладах вищої освіти виступає виконавсько-сценічна майстерність хореографа, без якої формування професійних переконань майбутнього педагога буде не повноцінним. Особливого значення в освітньому процесі набуває комплекс дисциплін, що впливають на формування професійних практичних навичок майбутніх хореографів, а саме: теорія та практика виконання класичного, українського, народно-сценічного, сучасного танців.

Виконавсько-сценічна майстерність хореографа спирається на міцну теоретичну базу знань та широкого спектра практичних умінь і навичок, а також сформованих професійних переконань, необхідних для ефективної педагогічної, балетмейстерської та виконавської діяльності. Це реалізується шляхом систематичної репетиційної практики, яка відбувається у танцювальних класах і сприяє розвитку психофізичного апарату здобувачів, засвоєння і усвідомлення ними технічних і виразних якостей різноманітних стилів, жанрів та форм хореографічної мови, удосконалення танцювальної техніки [6, с. 182].

Оскільки хореографічне мистецтво – вид мистецтва, що має свою історію, свій шлях розвитку, становлення, методика викладання хореографічних дисциплін, наукові дослідження корифеїв танцю різних епох, важливого значення у формуванні професійних переконань майбутніх викладачів хореографії набувають теоретичні фахові дисципліни.

Мистецька освіта, зокрема хореографічна, спираючись на закон України «Про освіту» (2017), передбачає «здобуття естетичного досвіду та ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності»[1]. Цю важливу освітню мету забезпечує одна із ключових компетентностей, яка визначена у Концепції «Нової української школи» (2016) як «обізнаність та самовираження у сфері культури. Здатність розуміти твори мистецтва...» [3].

Ця компетентність передбачає усвідомлення особистості власної національної ідентичності, глибоке розуміння власної національної ідентичності, глибоке розуміння своєї національної культури, позитивне ставлення та повагу до культур інших народів світу. Для ефективності педагогічного процесу у закладах вищої освіти особливу увагу варто приділяти збереженню культурного спадку.

Вивчення історичного досвіду видатних педагогів-хореографів і балетмейстерів свідчить про поєднання традицій і новаторства у хореографічній освіті, оскільки навчання мистецтву танцю потребує від майбутніх педагогів-хореографів ґрунтовних знань культурних традицій із постійним прагненням до оновлених танцювальних форм і стилів. Сучасній хореографічній освіті потрібний педагог, який досконало знає, глибоко розуміє національні мистецькі танцювальні традиції та творчо володіє ними, щиро переконаний у цінностях цих традицій для майбутнього українського покоління.

Дуже важливо готувати майбутніх педагогів-хореографів до активного впровадження національних культурних надбань у практичну діяльність, вчити їх творчо підходити до осучаснення та композиційної інтерпретації народного танцю, не порушуючи його першооснови. Викладач закладу вищої освіти повинен прищепити здобувачам розуміння краси української хореографічної культури, розвинути бажання ділитися своїми знаннями з майбутніми вихованцями, навчити пропагувати український танок заради майбутнього нашої країни [4, с. 134].

Оволодіння майбутнім фахівцем професією передбачає засвоєння історично сформованих способів здійснення практичних і теоретичних дій. При цьому, метою професійної діяльності є засвоєння не способів дій взагалі, а лише тих з них, які узагальнені у формі наукового знання, зокрема, у формі теоретичного поняття. До того часу, поки майбутній педагог-хореограф не зіткнувся зі світом теоретичних знань, у його досвіді немає повноцінної професійної діяльності, хоча при цьому він може досить активно освоювати способи здійснення різноманітних практичних дій.

Концептуальність викладання курсу фахових методик забезпечать здобувачам-хореографам глибше проникнення у сутність певного освітнього явища, активізують їхні творчі сили і мислення. Це завдання у сучасних умовах реформування вищої освіти в Україні стає одним із найактуальніших, оскільки якість професійної підготовки майбутніх педагогів, насамперед визначається тим, на якому рівні викладач мислить, наскільки глибоко оволодів методологією хореографічної освіти та її методами [5, с. 42].

Викладання курсів «Методика роботи з хореографічним колективом», «Теорія та практика хореографічної освіти» на методологічному рівні, на якому майбутній

викладач оволодіватиме не тільки необхідними професійними знаннями й уміннями, але й усвідомлюватиме шлях їх набуття, оволодіватиме методами пізнання теорії й практики своєї професійної діяльності, дозволить педагогу-хореографу глибше пізнати діалектичний характер своєї професійної діяльності, робити аргументований вибір методичних засобів, виявляти ефективність педагогічних впливів тощо [6, с. 178].

Бурхливий розвиток нашого суспільства вимагає постійного удосконалення процесу підготовки майбутнього педагога-хореографа. Питання інновацій у фаховій підготовці майбутніх викладачів хореографії у закладах вищої освіти з метою формування кваліфікованих спеціалістів із стійкими професійними переконаннями, які стануть носіями і джерелами передачі хореографічної культури майбутнім поколінням, є дуже актуальними.

Тож, наступною важливою умовою формування професійних переконань є використання у навчальному процесі інноваційних освітніх технологій доведення і спростування, аргументації й критики фахових методичних положень.

Доведення розглядаються формальною логікою як система правил, що забезпечують виведення істинності тези з істинності аргументів. Тезою називається судження, істинність якого треба довести. Аргументом (підставою, доказом) називають ті судження, які наводяться для обґрунтування тези. Аргументами можуть бути факти, закони науки, теорії, аксіоми, визначення тощо, тобто положення, істинність яких вважається безумовною.

Демонстрація (форма аргументації) – це логічне міркування, в ході якого із аргументів (доказів) виводиться істинність або хибність тези. Аргументація – це один із способів обґрунтування тверджень (суджень, гіпотез, ідей, концепцій тощо). Твердження можуть обґрунтовуватися шляхом безпосереднього звернення до дійсності (шляхом спостереження, експерименту та інших видів практичної діяльності), а також з допомогою вже відомих положень (аргументів) і засобів логіки [2, с. 71–72].

Завданням аргументації є вироблення переконання або думки щодо істинності якого-небудь твердження. Переконання – повна впевненість в істинності, думка – теж впевненість, але неповна. Переконання можуть формуватися не тільки на основі аргументації або спостереження і практичної діяльності, але й шляхом навіювання, повчання, на основі віри тощо.

Професійні переконання майбутнього викладача, сформовані на основі доведення, характеризуються більшою стійкістю, що ґрунтується на впевненості в істині. Вони дозволяють особистості ігнорувати протилежні думки шляхом їх заперечення і тим самим поглиблювати власні переконання. Показником глибини такого переконання є його поширення на всі ситуації, які торкаються його сутності. Справжня впевненість у істинності того чи іншого переконання може бути досягнута тільки в процесі або повноцінного обґрунтування викладачем хореографічних дисциплін, або самостійного проникнення в сутність явищ у ході власного доведення.

У професійній підготовці майбутніх викладачів хореографії у закладах вищої освіти складається багато навчальних ситуацій, коли здобувач не має змоги перевірити істинність фахових знань, які йому подаються викладачем хореографії чи у навчальній літературі, оскільки йому нерідко бракує попередніх знань або практичного досвіду. Через те йому доводиться спочатку засвоювати можливе як дійсне, ймовірне як вірогідне [6, с. 185].

Слід також враховувати, що здобувач може віддавати перевагу ірраціональній вірі без будь-яких доказів у випадках, коли він не в змозі засвоїти надмірно складні або недоступні йому фахові знання. У цьому випадку великого значення набуває встановлення довіри до викладача хореографічних дисциплін. Він виступає носієм відповідних знань і переконань, тож відбувається безумовне прийняття їх за очевидні без перевірки власним практичним чи пізнавальним досвідом [2, с. 121].

Ще однією важливою умовою формування професійних переконань майбутнього педагога-хореографа є **наближення змісту фахової методичної підготов-**

ки до виробничої (викладацької) практики. Тобто, зміст навчальних хореографічних занять, особливо з фахових методик, повинен бути максимально наближений до викладацької практики і, по можливості, моделювати їх наступну педагогічну діяльність, озброювати первинним досвідом організації художньо-творчої діяльності вихованців.

Це розвиватиме у здобувачів-хореографів здатність актуалізувати фахові знання та уміння для вирішення професійних завдань, долати консерватизм мислення; сприятиме виробленню творчого стилю діяльності та спілкування, накопиченню власного досвіду викладацької діяльності. Тому художньо-творча діяльність самих здобувачів має стати основою їхньої хореографічної освіти.

При цьому, майбутні викладачі хореографії мають виступати активними суб'єктами навчального процесу, які у власній хореографічній діяльності, відповідно до своїх індивідуальних особливостей, зі своїм, можливо невеликим, але унікальним досвідом пізнають закономірності хореографічного мистецтва, його історію та теорію, по-своєму аналізуючи й інтерпретуючи сприйняті хореографічні твори та засвоєну інформацію [6, с. 191].

Один з можливих прийомів наближення змісту фахової методичної підготовки до викладацької практики – використання педагогічних фактів, які б підтверджували методичні положення. Приклади із педагогічного досвіду роботи викладача закладу вищої освіти не тільки оживляють процес навчання, а й допомагають здобувачам глибше засвоїти фахові методичні положення.

Органічно вплітаючись у лекцію чи бесіду, педагогічні факти такого роду опосередковано, непомітно для здобувачів-хореографів сприяють їх причетності до викладацької практики, розвивають стійкі стимули позитивного ставлення до професії педагога-хореографа. Навчальний матеріал, поданий під кутом зору його необхідності для подальшої роботи у мистецьких закладах освіти, танцювальних студіях чи хореографічних колективах, як правило, глибше і міцніше засвоюється здобувачами [6, с. 192].

Сьогодні українська педагогічна система перебуває на етапі кардинальних змін і характеризується інтегративними процесами по зближенню з освітніми системами країн зарубіжжя. Модернізація вітчизняної освіти та її входження в європейський простір висуває нові вимоги до підготовки фахівців. Сьогодні важливим є не тільки об'єм знань та практичних умінь, які отримуються випускником закладів вищої освіти, а й формування у нього умінь ними оперувати, його професійними переконаннями.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сучасні тенденції у розвитку системи вищої освіти України вимагають постійного перегляду концептуальних підходів до підготовки кваліфікованих фахівців у галузі хореографічного мистецтва. Шляхи формування творчої, активної, креативної особистості, здатної самостійно робити вибір, реалізовувати поставлені цілі, усвідомлено оцінювати свою діяльність – це ті пріоритети, які визначають концептуальні положення сучасної хореографічної освіти.

Завдання формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії на сьогодні цілеспрямовано не вирішується, не знаходить відображення у змісті навчальних програм з фахових дисциплін. Не сприяє цьому і усталена практика професійної підготовки майбутніх педагогів-хореографів, за якої здобувачі вивчають фахові і психолого-педагогічні дисципліни у своїй більшості відірвано одне від одного.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні необхідності інтеграції педагогічного, художнього та естетичного у цілісному процесі фахової підготовки задля формування професійних переконань майбутніх викладачів хореографії у закладах вищої освіти. Внесення до навчально-виховного процесу суттєвих змін, пов'язаних із визначенням такого змісту фахової підготовки, який в усіх своїх аспектах (теоретичному, практичному, психологічному) забезпечуватиме проникнення у сутність певного педагогічного явища, сприятиме досягненню істинності фахових знань, посиленню ролі теоретичних узагальнень, фундаментальних ідей і понять, які відображають методологію хореографічної освіти.

Література

1. Закон України про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Конверський А. Є. Сучасна логіка (класична і некласична): підручник. Київ: ЦУЛ., 2020. 294 с.
3. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
4. Мартиненко О. Підготовка фахівця-хореографа в контексті розвитку сучасної освіти в Україні: зб. наук. праць Уманського державного університету. Вип. 3, 2019. С. 127–136.
5. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців мистецьких дисциплін як фактор їх професійної самореалізації: колективна монографія/Мартиненко О. В. та інші; за ред. А. І. Омельченко. Мелітополь: Видавн. Будинок Мелітопольської міської друкарні, 2019. 361 с.
6. Ростовська Ю. О. Професійні переконання майбутніх викладачів хореографії як якісна характеристика майбутнього педагога/Мистецтво та освіта у світовому культурному просторі XXI століття: монографія за редакцією проф. Черкасова В. Ф., упорядник проф. Михайличенко О. В./LAP LAMBERT Academic Publishsng. 2024. С. 176-202.

References

1. Zakon Ukrainy pro osvitu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Konverskyi A. Ye. Suchasna lohika (klasychna i neklasychna) : pidruchnyk. K. TsUL., 2020. 294 s.
3. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola»: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
4. Martynenko O. Pidhotovka fakhivtsia-khoreohrafa v konteksti rozvytku suchasnoi osvity v Ukraini: zb. nauk. prats Umanskoho derzhavnoho universytetu. Vyp. 3, 2019. S.127-136.
5. Rozvytok tvorchoho potentsialu maibutnikh fakhivtsiv mystetskykh dystsyplin yak faktor yikh profesionalnoi samorealizatsii: kolektyvna monohrafiia/Martynenko O. V. ta inshi; za red. A. I. Omelchenko. Melitopol: Vydavn. Budynok Melitopolskoi miskoi drukarni, 2019. 361 s.
6. Rostovska Yu. O. Profesiini perekonannia maibutnikh vykladachiv khoreohrafii yak yakisna kharakterystyka maibutnoho pedahoha/Mystetstvo ta osvita u svitovomu kulturnomu prostori KhKhl stolittia: monohrafiia za redaktsiiei prof. Cherkasova V. F., uporiadnyk prof. Mykhailychenko O. V./LAP LAMBERT Academic Publishsng. 2024. S. 176-202.

Rostovska Y.

Candidate of Science in Pedagogy,
Docent at the Department of Music Pedagogy and Choreography
Nizhyn Mykola Gogol State University
yarostovska@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0910-117X

CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL BELIEFS IN FUTURE CHOREOGRAPHY EDUCATORS DURING PROFESSIONAL TRAINING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

In recent years, Ukraine's system of higher choreographic education has been markedly reshaped in response to evolving cultural and educational strategies. As the field of arts education enters a new phase of development, there is a growing demand for choreography professionals who embody both creative individuality and advanced expertise. In this context, the issue of forming the professional culture of future choreography educators becomes particularly relevant, with the system of professional beliefs being one of its key components.

The article highlights that the professional culture of a choreography teacher is considered as an integrated and personally shaped concept, based on the combination of three closely interrelated components: pedagogical, professional, and general cultural. These

elements do not operate in isolation but exist in constant interaction, mutual influence, and interdependence, forming the ideological and value-based foundation of pedagogical practice.

A dance educator interprets and responds to new professional knowledge through the lens of their personal and professional beliefs. The formation of such beliefs is primarily achieved by enriching future choreographers with professional knowledge and performance skills that shape their intellectual and emotional attitude toward this knowledge as meaningful and true. This process also involves developing stable professional views and confidence in the correctness of one's ideas and actions. An essential factor is fostering an internal motivation for choreographic activity, aligned with the learner's personal value system. In this way, a holistic integration of knowledge, belief, and practical action is achieved – an indicator of a well-developed professional identity in a future dance educator.

It is noted that the key conditions for the development of professional beliefs in future educators include a conceptual, dialectical, and thorough approach to professional training; the use of educational technologies for proving and disproving, as well as for the argumentation and critique of methodological principles; achieving a unity between reasoning and belief during the process of mastering professional knowledge; and aligning the content of professional training with practical work experience.

Key words: choreographic education, choreography educator, professional culture, professional beliefs, professional training.

УДК 378.147:62:004

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-233-241

Рязанцев В. В.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
vv.ryazantsev@gmail.com
orcid.org/0009-0005-0377-4225

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНО-КОНСТРУКТОРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розглядаються питання інтеграції інформаційних технологій у процес професійної підготовки фахівців технічного напрямку. Особливу увагу приділено формуванню проєктно-конструкторської компетентності, яка є однією зі складових професійної підготовки фахівців технічного профілю. Проаналізовано основні аспекти впровадження інформаційних технологій до освітнього процесу, що сприяють розвитку здатності до проєктування, моделювання та оптимізації технічних рішень.

Досліджено наукові підходи до визначення сутності проєктно-конструкторської компетентності та її ролі в підготовці конкурентоспроможних фахівців машинобудівної галузі. Встановлено, що застосування сучасних інформаційних технологій забезпечує підвищення рівня професійної підготовки, розвиток просторового мислення, оптимізацію конструкторських рішень та інтеграцію фахових знань.

Особливу увагу приділено використанню графічних програм, автоматизованих систем проєктування (на прикладі спеціального програмного продукту SolidWorks та SolidWorks Simulation), технологій доповненої та віртуальної реальності, хмарних технологій, а також гейміфікації освітнього процесу. Визначено їхню роль у підвищенні ефективності професійної освіти та забезпеченні готовності майбутніх фахівців технічної галузі до виконання складних проєктних завдань.

Ключові слова: проєктно-конструкторська компетентність, інформаційні технології, машинобудування, CAD-системи, віртуальна реальність, хмарні технології, гейміфікація.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток технологій вимагає від фахівців технічних спеціальностей високого рівня компетентності у сфері проєктування та конструювання. На сьогодні традиційні підходи до фахової підготовки не забезпечують достатньої інтеграції сучасних інформаційних технологій до освітнього процесу. Це детермінує розбіжності між теоретичною підготовкою здобувачів освіти та практичними навичками для вирішення реальних завдань. Відсутність ефективних методик застосування графічних програм, автоматизованих систем проєктування (CAD), віртуальної та доповненої реальності та гейміфікації може негативно впливати на рівень підготовки майбутніх спеціалістів. Актуальним є дослідження впливу інформаційних технологій на формування проєктно-конструкторської компетентності. Своєю чергою це сприятиме підвищенню якості професійної підготовки фахівців технічного профілю.

Аналіз останніх публікацій та досліджень свідчить про значну роль інформаційних технологій у формуванні проєктно-конструкторської компетентності майбутніх фахівців не лише машинобудівної галузі, а й фахівців в цілому. У контексті підготовки

майбутніх фахівців машинобудівної галузі важливе значення має інтеграція інформаційних технологій в освітній процес, що забезпечує розвиток необхідних професійних компетенцій. Зокрема, дослідження А.В. Антоненко підкреслюють важливість застосування інформаційних технологій для формування проєктно-конструкторських компетентностей у студентів аграрних спеціальностей, акцентуючи увагу на фізико-математичних дисциплінах, які є базовими для розвитку технічних навичок [1].

Роботи В.В. Прошкіна фокусуються на використанні інформаційних технологій для формування компетентностей у галузі проєктування та конструювання, що включає розробку та використання програмного забезпечення для моделювання, аналізу та оптимізації технічних систем [7]. Окремо слід зазначити наукові доробки Т.М. Білоусько, яка розкриває інтеграцію доповненої та віртуальної реальності в процес навчання, що відкриває нові можливості для розвитку проєктно-конструкторських компетентностей у студентів, дозволяючи їм працювати з віртуальними моделями і досліджувати різні сценарії проєктування [4].

Дослідження П.І. Коляси розкривають важливість формування графічної компетентності за допомогою цифрових технологій, що є основою для успішного виконання проєктно-конструкторських завдань. Всі ці наукові досягнення підтверджують ефективність використання інформаційних технологій як потужного інструменту для формування ключових компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності майбутніх фахівців [6].

Метою статті є аналіз впливу сучасних інформаційних технологій на процес підготовки фахівців технічного напрямку, зокрема на формування проєктно-конструкторської компетентності.

Сучасна професійна підготовка фахівців технічного напрямку неможлива без інтеграції інформаційних технологій в освітній процес. Проєктно-конструкторська компетентність як ключова складова професійної підготовки інженерів, архітекторів, дизайнерів та інших технічних спеціалістів вимагає не просто знання інформаційних технологій, а й комплексного їх застосування для вирішення професійних задач: забезпечує здатність до розробки, моделювання та впровадження інноваційних технічних рішень.

Формування проєктно-конструкторської компетентності відбувається в умовах цифрової трансформації освіти, що передбачає активне застосування інформаційних технологій в освітньому процесі. Саме інформаційні технології виступають потужним засобом, що дозволяє оптимізувати процес професійної підготовки та забезпечити високий рівень готовності фахівців до проєктної діяльності. В.В. Прошкін зазначає, що «...фахівець XXI століття повинен не тільки орієнтуватися в кресленнях і схемах, а ще й здійснювати інженерні та графічні завдання, мати високий рівень просторового уявлення, використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології і сучасні комп'ютерні графічні ресурси й програми» [7, с. 247].

Погоджуємося з науковцем щодо піднесення на новий рівень вимог до сучасних фахівців технічних спеціальностей, які мають поєднувати базові знання зі спеціальності з використанням інноваційних технологій та графічних ресурсів. Стрімкий розвиток інформаційних технологій спонукає до постійного фахового самовдосконалення на тлі їх опанування та запровадження до конкретної сфери діяльності. Особливої ваги набуває здатність спеціалістів галузі машинобудування до інтеграції різних інженерних знань у комплексні технічні рішення, враховуючи вимоги економічної ефективності та сталого розвитку. У зв'язку з цим проблема формування та розвитку проєктно-конструкторської компетентності стає актуальною та необхідною у процесі професійної підготовки майбутніх конкурентоспроможних фахівців у галузі машинобудування.

У наукових доробках Т.О. Тараненко технологічно-конструкторська компетентність розглядається як «інтегрована якість, яка визначає готовність і здатність вирішувати професійні завдання, які постають у процесі професійної діяльності, з

використанням спеціальних технолого-конструкторських знань, умінь та навичок, професійного досвіду й особистісних характеристик» [10, с. 468].

У наукових розвідках А.В. Антоненко проєктно-конструкторська компетентність трактується як «комплексна, сформована готовність інженера, що виявляється у здатності до проєктування та конструювання на основі володіння відповідними знаннями, вміннями і навичками, а також використання сучасних технологій і засобів проєктування для обґрунтування вибору та оптимізації ухвалених інженерних рішень» [1, с. 33]. Варто відзначити наукову новизну даного підходу, адже він є орієнтованим на використання майбутніми фахівцями сучасних технологій та засобів проєктування для ухвалення максимально ефективних проєктних рішень.

Вважаємо науково містким визначення О.В. Баранової, яка розглядає проєктно-конструкторську компетентність як «особистісну, інтеграційну, сформовану характеристику здатності і готовності майбутнього інженера, яка виявляється в проєктуванні, на основі володіння спеціальними проєктно-конструкторськими знаннями та вміннями, використання сучасних технологій і засобів проєктування, обґрунтованого вибору та оптимізації у випадку багатоваріантності рішень, обліку швидкої зміни технологій» [2, с. 63]. Також дослідниця підкреслює, що дана компетентність характеризується мобільністю, рухливістю, варіативністю та може бути використана в будь-якій ситуації і на будь-якому матеріалі.

Л.О. Цвіркун пропонує визначати проєктно-конструкторську компетентність як «здатність, що дозволяє результативно здійснювати професійну діяльність, застосовуючи сучасні системи автоматизованого проєктування на основі знань, умінь та навичок, готовність для подальшого збагачення та зростання свого науково-практичного потенціалу» [11, с. 15].

Аналізуючи визначення різних науковців щодо сутності поняття проєктно-конструкторської компетентності, помічаємо тенденції до виокремлення провідної ролі сучасних технологій та засобів проєктування, що своєю чергою дозволяє говорити про універсальність даної компетентності.

Узагальнюючи визначення вітчизняних науковців, будемо розглядати **проєктно-конструкторську компетентність майбутніх фахівців машинобудування як інтегративне поняття на позначення сукупності знань, умінь та навичок, що необхідні для виконання проєктувальних та конструкторських задач, обробки та укладання конструкторської документації, виконання розрахунків, супроводу виробів на етапі проєктування або виробництва**. Тобто проєктно-конструкторська компетентність спеціалістів галузі машинобудування є ключовою для фахової діяльності, що визначає значущість її формування.

Сьогодні досить важко уявити сучасне проєктування без використання інноваційних інформаційних технологій. Дослідниця Т.М. Білоусько зазначає, що «інформаційні технології – сукупність методів і програмно-технічних засобів, що об'єднані у технологічний ланцюжок; забезпечують збір, обробку, зберігання, розподіл та відображення інформації з метою зниження трудомісткості процесів використання інформаційних ресурсів, а також підвищення їх надійності та оперативності» [4, с. 2]. Дослідниця слушно зауважує, що «інформаційні технології базуються та залежать від технічного, програмного, інформаційного, методичного і організаційного забезпечення. До складу технічного забезпечення входять: персональні комп'ютери, оргтехніка, лінії зв'язку, мережеве устаткування. Вигляд інформаційних технологій, що залежить від технічної оснащеності (ручний, автоматизований, віддалений), впливає на збір, обробку та передачу інформації» [4, с. 3].

Вчені відзначають надто швидку змінюваність сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, а отже, аналіз їхніх технічних та дидактичних можливостей також має відбуватися досить швидко задля ефективної підготовки майбутніх фахівців машинобудівної галузі в таких аспектах:

- використання різних розрахунково-графічних завдань із використанням фахово спрямованих програмних продуктів;

- комп'ютерне моделювання технологічних процесів та створення лабораторій віддаленого доступу;
- застосування інформаційних ресурсів глобальних та локальних мереж для обробки та зберігання інформації;
- унаочнення навчального процесу мультимедійними засобами для забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії в підготовці студентів.

В.В. Прошкін акцентує увагу на тому, що «...новітні інформаційні технології мають переваги порівняно з усталеними методами професійної підготовки.» [7, с. 246], їх застосування має бути поступовим: «на першому етапі формулюється теоретична база за допомогою використання усталених технологій, на другому – отримані студентами уміння й навички закріплюються за допомогою використання онлайн та комп'ютерних програм» [7, с. 246]. Погоджуємося з ученим з погляду поступовості впровадження інформаційних технологій, адже без базових теоретичних знань використання будь-яких комп'ютерних програм буде неефективним та науково необґрунтованим.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка О.О. Цись та І.О. Архипова, які стверджують, що «тісний зв'язок інтенсивного розвитку сучасної обчислювальної техніки, комп'ютерних мереж і нових інформаційних технологій створює додаткові можливості використання останніх в освітньому процесі» [12, с. 172]. Дослідники акцентуються на можливостях інноваційних інформаційних технологій з погляду їхнього застосування в освіті.

Вагоме значення для формування проектно-конструкторської компетентності майбутніх фахівців мають графічні програми, які використовуються для автоматизації проектно-конструкторських робіт, автоматизованого проектування, що генерують двовимірні й тривимірні зображення об'єктів, програми для проектування та оформлення креслярсько-конструкторської документації («Auto CAD»); дозволяють створювати плани, фасади, розрізи, системи для презентаційної і художньої графіки («Corel DRAW») [7, с. 249].

На переконання В.В. Прошкіна ці програми «...дозволяють сформувати компетенції: вирішення завдань конструкторського характеру, моделювання, проектування різних об'єктів геометрії, здійснення творчої діяльності, виконання наукової роботи через залучення до системи наукової конкуренції (студентські олімпіади, конкурси наукових робіт, виставки, фестивалі, конференції тощо)» [с. 249]. Учений акцентує увагу на тому, що застосування в освітньому процесі інформаційних технологій сприяє «розвитку критичного та просторового мислення, проектного бачення; формуванню конструкторських компетентностей та графічної грамотності» [7, с. 249].

Таким чином, використання інформаційних технологій слугує формуванню проектно-конструкторських компетентностей, критичного та просторового мислення. Можемо констатувати важливість оволодіння сучасними технологіями, що застосовуються в машинобудівній галузі, що своєю чергою сприятиме формуванню конкурентоспроможного фахівця-машинобудівника.

Проектно-конструкторські вміння передбачають роботу у двовимірних та тривимірних графічних середовищах. Основою для роботи з графікою є робота з кресленнями, ескізами, схемами у двовимірному середовищі. Сюди належать вміння читати, складати, змінювати, удосконалювати та використовувати їх для побудови просторових моделей різних об'єктів. Побудова структурних моделей та їх елементів передбачає вміння працювати з різними їх типами (процедурні, полігональні, сіткові об'єкти, поверхні обертання) [6, с. 77].

Вагоме значення для формування проектно-конструкторських компетентностей мають такі інформаційні технології: ігрові технології або гейміфікація освітнього процесу; хмарні технології; технології віртуальної та доповненої реальності [5, с. 15-16].

Розглянемо детальніше ці технології та особливості їх застосування щодо формування проектно-конструкторських компетентностей здобувачів освіти машинобудівної галузі.

Гейміфікація – це процес застосування ігрових підходів з метою ефективної реалізації навчальних задач, що слугує інтерактивності та ефективності навчального процесу. Це дозволяє майбутнім фахівцям машинобудівної галузі продуктивніше впроваджувати нові технологічні концепції засобами практичних симуляцій, моделювання виробничих процесів та інтеграції віртуальних тренажерів. Застосування гейміфікації в освітньому процесі сприяє глибшому розумінню спеціальних дисциплін, сприяє підвищенню мотивації до навчання та покращенню підготовки фахівців для машинобудівної галузі.

Сучасна підготовка фахівців машинобудівної галузі потребує ефективного управління великими обсягами даних, що містять інформацію про здобувачів освіти, викладачів, технічну документацію, аналітику та наукові дослідження. Впровадження **хмарних технологій** (найпоширенішими є Google Диск, Microsoft OneDrive, Dropbox, Mega, eDisk та ін.) дозволяє зберігати, обробляти та аналізувати ці дані віддалено, забезпечуючи доступність, безпеку та ефективність їх використання. Застосування хмарних сервісів у освітньому процесі сприяє інтеграції цифрових технологій у викладанні фахових дисциплін, моделюванні виробничих процесів, проведенні лабораторних робіт і досліджень. Здобувачі освіти мають змогу отримувати доступ до сучасного програмного забезпечення, до використання спільних робочих просторів та працюють з актуальними професійними рішеннями.

Упровадження **технологій доповненої реальності** містить значний потенціал щодо підготовки фахівців машинобудівної галузі. Вони дозволяють поєднувати цифрові моделі з реальними об'єктами, підвищують ефективність навчання та проектно-конструкторської діяльності. Реалізація доповненої реальності в освітній процесі сприяє розвитку проектно-конструкторської компетентності майбутніх машинобудівників, формує вміння аналізувати, моделювати та впроваджувати інноваційні технічні рішення.

У оді наукового пошуку з'ясована, що **технології віртуальної реальності** слугують:

- візуалізації 3D-моделей деталей і механізмів у реальному масштабі, що уможливорює дослідження їхньої конструкції та принципів роботи;
- проектуванню та тестуванню виробів без необхідності створення фізичних прототипів, що сприяє зменшенню витрат часу та ресурсів;
- навчанню роботі з обладнанням через інтерактивні інструкції та симуляції, що підвищує безпеку та якість професійної підготовки;
- оптимізації виробничих процесів завдяки AR-асистентам, що сприяють виконанню складних технічних операцій.

Спеціалізоване програмне забезпечення є основою комп'ютерної підтримки освітнього процесу. Майбутні фахівці машинобудівної галузі мають можливість обирати найбільш ефективні технологічні та конструктивні рішення, візуалізуючи об'єкти розрахунку та отримання результатів, швидко створюючи точні креслення технологічного обладнання та об'єктивно оцінюючи ефективність проектів. Зазначені навички використовуються у процесі проектування технічних систем, виконання курсових проектів (робіт) зі спеціальних дисциплін, під час виробничої практики.

Майбутні фахівці машинобудівної галузі повинні оволодіти інформаційно-комп'ютерними технологіями проектування виробів з конструкційних матеріалів, формувати завдання щодо проектування, здійснювати пошук ефективних способів їх вирішення, впроваджувати сучасні проектувальні методи й технології обробки виробів. Погоджуємося з думкою В.В. Прошкіна, що доцільно «...одночасно використовувати комп'ютерні графічні ресурси й традиційні методи побудови графічних об'єктів; презентувати виконання технічних задач у середовищі тривимірного моделювання; підвищувати якість вивчення нарисної геометрії через покращення наочності й візуалізації» [7, с. 250].

Під час підготовки фахівців машинобудівної галузі використовується система автоматизованого проектування (САПР) SolidWorks. Цей програмний продукт

дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними навичками інженерного проектування та дає можливість створювати креслення згідно із стандартами; формувати 3D-моделі деталей та складань; складати симуляції механічних, теплових та інших процесів тощо.

Програмний продукт SolidWorks – це «проектування деталей та складань будь-якого ступеня складності та призначення, виробів з листового металу, зварних конструкцій автомобілів, оснастки (прес-форми, штампи, електроди); промисловий дизайн; складні поверхні; перевірка працездатності розроблених конструкцій; випуск креслень відповідно до вимог ЄСКД; робота з великими складаннями; пряме редагування геометрії; проектування на основі баз знань; експертні системи проекту; аналіз технологічності виробів (механічна обробка, лиття); створення анімацій на основі 3D моделей; бібліотеки стандартних виробів SolidWorks Toolbox, у т.ч. за вітчизняними стандартами; інтерактивна документація (створення фотореалістичних зображень, WEB сторінок та анімацій на основі 3D моделей); проектування трубопроводів; аналіз розмірних ланцюгів в 3D моделі складання; обмін даними з радіотехнічними САПР» [11, с. 23-24].

SolidWorks Simulation (це додаток до SolidWorks) – потужний і простий у використанні програмний комплекс для проведення розрахунків, у якому задаються кріплення, навантаження, властивості матеріалів, проводиться аналіз моделі та переглядаються результати для будь-якої деталі [12, с. 126]. До складу SolidWorks Simulation входить багато спеціалізованих рішень, які дозволяють виконати аналіз більшості інженерних задач для деталей і збірок: здійснювати лінійний та статистичний аналіз; визначити власні форми і частоти; проводити розрахунок критичних сил і форм втрати стійкості; тепловий аналіз; оптимізацію конструкції тощо.

Застосування вказаного програмного продукту слугує ефективному формуванню компетентностей за допомогою: виконання поступово ускладнювальних завдань (від простих деталей до більш складних механізмів); синхронізації використання SolidWorks у вивченні дисциплін: інженерне креслення, інженерна графіка, механіка, матеріалознавство; виконання курсових проєктів (робіт), розрахунково-графічних робіт, дипломних проєктів (робіт) із застосуванням цієї програми. Зважаючи на широкий спектр можливостей SolidWorks, можна визначити його як поліфункціональний програмний продукт із погляду формування проєктно-конструкторських компетентностей.

Інформаційні технології відіграють ключову роль у формуванні проєктно-конструкторської компетентності майбутніх фахівців, забезпечуючи їм необхідні інструменти для моделювання, аналізу та оптимізації технічних рішень. Використання сучасного програмного забезпечення, зокрема SolidWorks, сприяє розвитку практичних навичок проектування, вдосконаленню просторового мислення та підвищенню рівня професійної підготовки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інтеграція інформаційних технологій в освітній процес дозволяє майбутнім фахівцям машинобудівної галузі ефективно вирішувати реальні виробничі завдання, оптимізувати технологічні процеси та впроваджувати інноваційні рішення. Поєднання цифрових технологій із традиційними методами навчання створює сприятливі умови для розвитку творчого та критичного мислення, що є необхідною складовою конкурентоспроможного фахівця у сфері машинобудування. Впровадження інформаційних технологій у підготовку конкурентоздатних спеціалістів забезпечує якісне засвоєння теоретичних знань, їхнє практичне застосування та сприяє формуванню високого рівня проєктно-конструкторської компетентності, що відповідає викликам сучасного світу.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі включають розробку нових методик та інструментів для інтеграції інформаційних технологій в освітній процес, вдосконалення існуючих програмних засобів для проєктно-конструкторської діяльності.

Література

1. Антонєць А.В. Структура, зміст та умови формування проектно-конструкторської компетентності майбутніх інженерів аграрного профілю в процесі вивчення ними фізико-математичних та загальнотехнічних дисциплін. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 3(1). С. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3%281%29__7
2. Баранова О.В. Структура проектно-конструкторської компетентності майбутніх інженерів. Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 25 - 27 квітня 2018 р.). Миколаїв : МНАУ, 2018. С. 61-65.
3. Белова Ю.Ю. Формування знань, вмінь та навичок з проектувальної діяльності як необхідна компонента професійної підготовки майбутнього інженера. *Наукові праці ДНТУ. Серія : педагогіка, психологія і соціологія*. 2012. Вип. 2 (12). С. 38–41.
4. Білоусько Т.М. Інформаційні технології в маркетинговій діяльності. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/-journal/article/view/2660/2576> (дата звернення 03.03.2025).
5. Дембіцька С.В., Мясковська М.О., Мясковська Д.Я. Сучасні інформаційні технології як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. URL: <http://ped-series.kpnu.edu.ua/article/view/251645/249041>.
6. Коляса П.І. Формування графічної компетентності майбутніх інженерів-педагогів засобами цифрових технологій: дис. канд. пед. наук: 015. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2022. 223 с.
7. Прошкін В.В. Формування проектно-конструкторської компетентності майбутніх інженерів засобами ІКТ. *Вісник університету ім. А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2017 № 1(13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2017_1_41
8. Рудик О.Ю., Диха О.В. SolidWorks як інноваційний засіб вивчення дисциплін автомобільного профілю. Систем. технології : регіон. межвуз. зб. наук. пр. Дніпро, 2020. Вип. 3. С. 21–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/st_2020_3_5
9. Рудик О.Ю., Гетьман М.В. Застосування SolidWorks Simulation в енергоресурсозбереженні. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених, спеціалістів, аспірантів «Проблеми енергоресурсозбереження в промисловому регіоні. Наука і практика»: Зб. тез доповідей. Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2016. С. 125-127.
10. Тараненко Т.О. Формування технолого-конструкторських компетентностей у майбутніх фахівців з дизайну у процесі професійно-практичної підготовки: теоретичний аспект. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. №16 (червень). С. 465-470. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/362/365>.
11. Цвіркун Л.О. Формування проектно-конструкторської компетентності майбутніх інженерів у процесі графічної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Кременчук, 2017. 20 с.
12. Цись О.О., Архипов І.О. Використання інформаційних технологій у профільній підготовці студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. *Вісник університету імені А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2022. № 2 (24). URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2022/2/19.pdf>.

References

1. Antonets A.V. (2020). Struktura, zmist ta umovy formuvannia proiektno-konstruktorskoj kompetentnosti maibutnikh inzheneriv ahrarnoho profilu v protsesi vyvchennia nymy fizyko-matematychnykh ta zahalnotekhnichnykh dystsyplin [Structure, content and conditions for the formation of design and engineering competence of future agricultural engineers in the process of studying physical and mathematical and general technical disciplines]. *Fizyko-matematychna osvita*. 3(1). P. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3%281%29__7 [in Ukrainian].
2. Baranova O.V. (2018). Struktura proiektno-konstruktorskoj kompetentnosti maibutnikh inzheneriv. Rozvytok ukrainskoho sela – osnova ahrarnoi reformy v Ukraini [Structure of design and engineering competence of future engineers. In *Development of the Ukrainian village – the basis of agricultural reform in Ukraine*]. : materialy prychornomorskoj rehionalnoi naukovopraktychnoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu (m. Mykolaiv, 25 - 27 kvitnia 2018 r.). Mykolaiv : MNAU, P.61-65 [in Ukrainian].

3. Bielova Yu.Yu. (2012). Formuvannia znan, vmin ta navychok z proektualnoi diialnosti yak neobkhidna komponenta profesiinoi pidgotovky maibutnoho inzhenera [Formation of knowledge, skills and abilities in design activities as a necessary component of professional training of a future engineer]. Naukovi pratsi DNTU. Seriya: pedahohika, psykholohiia i sotsiolohiia. 2 (12). P.38–41 [in Ukrainian].
4. Bilousko T.M. (2023). Informatsiini tekhnolohii v marketynhovii diialnosti [Information technologies in marketing activities]. Ekonomika ta suspilstvo. № 53 [elektronnyi zhurnal]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2660/2576> (accesse 03.03.2025) [in Ukrainian].
5. Dembitska S.V., Miastkovska M.O., Miastkovska D.Ia. Suchasni informatsiini tekhnolohii yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti здобувачів вищої освіти [Modern information technologies as a means of activating educational and cognitive activity of higher education students]. URL: <http://ped-series.kpnu.edu.ua/article/view/251645/249041> [in Ukrainian].
6. Koliash P.I. (2022). Formuvannia hrafichnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv zasobamy tsyfrovikh tekhnolohii: dys. kand. ped. nauk: 015 – Profesiina osvita. [Formation of graphic competence of future engineering educators by means of digital technologies: Candidate of Pedagogical Sciences dissertation: 015 – Professional Education]. TNPU im. V. Hnatiuka. Ternopil, 223 p. [in Ukrainian].
7. Proshkin V.V. (2017). Formuvannia proektno-konstruktorskoï kompetentnosti maibutnikh inzheneriv zasobamy IKT [Formation of design and engineering competence of future engineers by means of ICT]. Visnyk universytetu im. A. Nobelia. Seriya «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. № 1(13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2017_1_41 [in Ukrainian].
8. Rudyk O.Iu., Dykha O.V. (2020). SolidWorks yak innovatsiinyi zasib vyvchennia dystsyplin avtomobilnoho profilu [SolidWorks as an innovative tool for studying automotive disciplines]. System. tekhnolohii : rehion. mezhvuz. zb. nauk. pr. Dnipro, 3. P.21–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/st_2020_3_5 [in Ukrainian].
9. Rudyk O.Iu., Hetman M.V. (2016). Zastosuvannia SolidWorks Simulation v enerhoresursozberezhenni [Application of SolidWorks Simulation in energy saving]. Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia molodykh uchenykh, spetsialistiv, aspirantiv «Problemy enerhoresursozberezhennia v promyslovomu rehioni. Nauka i praktyka»: Zb. tez dopovidei. Mariupol: DVNZ «PDTU». P.125-127 [in Ukrainian].
10. Taranenko T.O. (2022). Formuvannia tekhnoloho-konstruktorskykh kompetentnostei u maibutnikh fakhivtsiv z dizainu u protsesi profesiino-praktychnoi pidgotovky: teoretychnyi aspekt [Formation of technological and design competencies in future design specialists in the process of professional and practical training: theoretical aspect]. Mizhnarodnyi naukovi zhurnal «Hraal nauky». №16 (cherven). 465-470. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/-2710-3056/article/view/362/365> [in Ukrainian].
11. Tsvirkun L.O. (2017). Formuvannia proektno-konstruktorskoï kompetentnosti maibutnikh inzheneriv u protsesi hrafichnoi pidgotovky: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 – Teoriia i metodyka profesiinoi osvity [Formation of design and engineering competence of future engineers in the process of graphic training : Candidate of Pedagogical Sciences dissertation abstract, specialty 13.00.04]. Kremenichuk [in Ukrainian].
12. Tsys O.O., Arkhypov I.O. (2022). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u profilnii pidgotovtsi studentiv inzhenerno-pedahohichnykh spetsialnostei [Use of information technologies in the specialized training of students of engineering and pedagogical specialties]. Visnyk universytetu imeni A. Nobelia. Seriya «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. № 2 (24). URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2022/2/19.pdf> [in Ukrainian].

Riazantsev V.

Applicant of the third (educational and scientific) level of higher education
specializing in 011 Educational, pedagogical sciences
of Nizhyn Mykola Gogol State University

vv.ryazantsev@gmail.com
orcid.org/0009-0005-0377-4225

INFORMATION TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR DEVELOPING DESIGN ENGINEERING COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

The article examines the integration of information technologies into the professional training of technical specialists. Particular attention is paid to the development of design engineering competence, which is one of the components of the professional training of technical specialists. The main aspects of the implementation of information technologies in the educational process, which contribute to the development of the ability to design, model and optimize technical solutions, are analyzed.

Scientific approaches to determining the essence of design engineering competence and its role in the training of competitive specialists in the machine-building industry are investigated. It is established that the use of modern information technologies ensures an increase in the level of professional training, the development of spatial thinking, the optimization of design solutions and the integration of professional knowledge.

Particular attention is paid to the use of graphic programmers, computer-aided design systems (using the example of the special software product SolidWorks and SolidWorks Simulation), augmented and virtual reality technologies, cloud technologies, as well as gamification of the educational process. Their role in increasing the effectiveness of professional education and ensuring the readiness of future technical specialists to perform complex design tasks is determined.

The article also examines the potential of integrating new technologies into the educational process to improve students' interaction with the professional environment through practical cases and virtual simulations. The study shows that such innovations contribute to increasing student motivation and provide effective preparation for real-world work conditions in technical fields.

Key words: *design engineering competence, information technologies, mechanical engineering, CAD systems, virtual reality, cloud technologies, gamification.*

УДК 378.14:373.3.011.3-051]:005.336.2
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-242-251

Самойленко О. В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти,
психології та менеджменту Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
sov-15@ukr.net
orcid.org/0000-0002-2622-3064

**ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ
ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті розкрито проблему формування управлінської компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі магістерської підготовки в закладі вищої освіти. Зазначено, що сучасні виклики в освіті потребують високого рівня готовності педагогів до управлінської діяльності в умовах динамічних змін освітнього середовища. Метою дослідження є наукове обґрунтування шляхів формування управлінської компетентності майбутніх учителів початкової школи під час здобуття магістерського рівня вищої освіти. У процесі дослідження з різних наукових позицій розкрито сутність та зміст поняття «управлінська компетентність» як інтегративної характеристики, що поєднує професійно-особистісні якості, знання, уміння, навички та здатність до рефлексії, необхідні для ефективного здійснення управлінських функцій у педагогічній діяльності. Виокремлено та проаналізовано основні структурні компоненти управлінської компетентності: ціннісно-мотиваційний; когнітивний (змістовий); операційно-діяльнісний; комунікативний; рефлексивно-аналітичний. Охарактеризовано ефективні методи та технології формування управлінської компетентності, серед яких: інтерактивні технології, аналіз кейсів, проєктна діяльність, порт-фоліо, методи рефлексії, використання інформаційно-комунікаційних технологій. Особлива увага приділена ролі педагогічної практики як провідного чинника набуття управлінського досвіду, а також важливості менторства і тьюторингу в процесі професійного супроводу здобувачів. Визначено педагогічні умови ефективного формування управлінської компетентності у здобувачів спеціальності АЗ Початкова освіта.

Ключові слова: управлінська компетентність, майбутній учитель початкових класів, початкова освіта, магістерська підготовка, заклад вищої освіти, структурні компоненти, педагогічні умови, менторство, тьюторинг.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи освіти висуває високі вимоги до рівня професійної підготовки вчителя, який має володіти не лише фаховими компетентностями. В умовах реформування освітньої галузі особливого значення набуває проблема формування управлінської компетентності майбутніх педагогів. Учитель повинен володіти навичками планування, організації, контролю освітнього процесу, мотивації до професійного розвитку, комунікації з учнями, батьками та адміністрацією, технологіями прийняття управлінських рішень і застосування сучасних методів педагогічного менеджменту. Отже, формування управлінської компетентності стає необхідною умовою для забезпечення якісного навчання, організації взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, а також впровадження інноваційних підходів у професійній діяльності.

Одним із ключових етапів формування управлінської компетентності є підготовка майбутніх учителів початкових класів на другому (магістерському) рівні здобуття вищої освіти. Саме в цей період відбувається поглиблене засвоєння знань з теорії та практики управління освітнім процесом, формуються навички стратегічного планування, прийняття управлінських рішень та роботи в команді. Однак, існує необхідність удосконалення освітніх програм, впровадження інноваційних методик навчання, що сприяють розвитку управлінських умінь майбутніх педагогів.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями реформування освіти, що передбачають розширення автономії закладів загальної середньої освіти, підвищення ролі вчителя як управлінця освітнього середовища та необхідність забезпечення ефективного менеджменту на рівні учнівського колективу та закладу освіти, зокрема. Недостатня увага до цього питання у традиційних підходах підготовки майбутніх учителів початкових класів може призвести до неготовності педагогів відповідати викликам сучасних трансформацій [1, с. 12–20].

Таким чином, дослідження проблеми формування управлінської компетентності вчителя початкових класів у процесі магістерської підготовки є актуальним і має важливе значення для розвитку сфери початкової освіти, підвищення професійної компетентності майбутніх педагогів і забезпечення ефективності та якості освітнього процесу.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні шляхів формування управлінської компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі магістерської підготовки в закладі вищої освіти. Завдання дослідження – формулювання основних складових та компонентів структури управлінської компетентності майбутнього вчителя початкових класів; визначення педагогічних умов формування управлінської компетентності у здобувачів спеціальності АЗ Початкова освіта у процесі підготовки за другим (магістерським) рівнем вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливість компетентнісного підходу до управління зумовлена зміною ролі вчителя в сучасному освітньому середовищі: він виступає не лише носієм знань, а й координатором освітнього процесу, фасилітатором навчання, менеджером класної роботи. Ефективне управління освітнім процесом у сфері початкової освіти забезпечує якісне формування ключових компетентностей молодших школярів, що визначено в Національній рамці кваліфікацій України та міжнародних освітніх стандартах. Управлінська компетентність є складовою професійної компетентності. Згідно зі статтею 26 Закону України «Про освіту», керівник закладу освіти призначається засновником у порядку, визначеному чинним законодавством та установчими документами, з числа кандидатів, які володіють державною мовою та мають вищу освіту [15]. Тому, питання визначення рівня управлінської компетентності вчителя початкових класів, його взаємозв'язку з рівнем професійної кваліфікації та шляхів удосконалення професіоналізму є одним із ключових аспектів сучасної педагогічної науки. Дослідження в цій сфері охоплюють як теоретичні засади формування управлінської компетентності, так і практичні механізми її розвитку в умовах закладу вищої освіти [2, с. 142–1475].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування управлінської компетентності майбутніх педагогів стала об'єктом наукових розвідок, як українських, так і зарубіжних авторів. У дослідженнях науковців визначено основні компоненти управлінської компетентності, представлено моделі її формування, визначено вплив освітнього середовища та сучасних технологій навчання на розвиток управлінських умінь, що дозволяє не лише оцінювати рівень компетентності педагогів, а й формувати ефективні освітні стратегії, спрямовані на підвищення їх професійної майстерності. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили такі науковці, як В. Бондар (управління формуванням професійної компетентності вчителя, управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика методологічні основи підготовки менеджера), В. Берека, А. Галас (професійна компетентність вчителя початкових

класів) [16], С. Калашнікова [6], Л. Калініна, М. Малюга, М. Топузов, [12] (підвищення професійної кваліфікації педагогічних кадрів, професіоналізація лідерства, професійна підготовка керівників освітніх закладів, компетентнісний підхід у сфері освітнього менеджменту), Л. Карамушка (психологічні аспекти управлінської діяльності в освітніх закладах) [7], О. Карпенко (підходи до оцінювання управлінської компетентності педагогів), В. Крижко (сучасні педагогічні проблеми магістерської підготовки майбутніх менеджерів освіти) [9], В. Маслов (науково обґрунтована й експериментально перевірена модель функціональної компетентності керівника школи), О. Лук'яненко (підготовка майбутніх учителів до управлінської діяльності), Поперечна Л., Є. Тонконога (вдосконалення професіоналізму педагогічних працівників), Г. Федоров (управління освітнім процесом та роль вчителя в ньому) та інші [14]. І. Драч у монографії «Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади» розкриває сучасні тенденції управління освітніми закладами та обґрунтовує методологічні особливості управління компетентнісно орієнтованою підготовкою магістрантів [5]. Л. Левицька у статті «Формування управлінської компетентності як цінності майбутнього викладача вищої школи» досліджує сутність понять «компетенція», «компетентність», «управлінська компетентність», а також особливості та педагогічні умови їх формування у процесі магістерської підготовки. На основі аналізу вказаних дефініцій, авторка узагальнює їх характеристики, виокремлює певну залежність між ними: «компетенція – це об'єктивно-ідеальна категорія, яка характеризує будь-яку сферу діяльності людини, окреслює її повноваження, права і обов'язки; компетентність – це реально-суб'єктивна категорія, яка є сукупною характеристикою людини, що відображає відповідність її діяльності визначеним нормам» [10, с. 41].

Проведений аналіз наукових джерел доводить, що компетентність відображає рівень професіоналізму особистості та формується в процесі опанування необхідних компетенцій, які є основною метою професійної підготовки фахівців. Компетенція охоплює сукупність взаємопов'язаних характеристик особистості, зокрема знання, уміння, навички та способи діяльності, що забезпечують ефективне виконання професійних завдань. Водночас компетентність трактується як здатність особи застосовувати набуті компетенції у практичній діяльності [4, с. 181–187].

У наукових дослідженнях теоретичного та методичного характеру дефініція «управлінська компетентність» розглядається, як багатовимірне явище, що охоплює різні аспекти управлінської діяльності. Широке трактування включає, як теоретичні основи управління освітнім процесом, так і практичні навички стратегічного та інших видів планування, організації, контролю, мотивації, комунікації та прийняття управлінських рішень [8, с. 34–38].

Дефініцію «управлінська компетентність вчителя» науковці визначають, як інтегративну якість особистості, що поєднує професійні знання, управлінські вміння, лідерські якості, здатність до аналітичного мислення та ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу. Вона є важливим фактором забезпечення якісного функціонування освітнього середовища та підвищення ефективності педагогічної діяльності. Інші сучасні наукові підходи трактують «управлінську компетентність вчителя», як системну якість особистості, що має прояв у здатності ефективно організовувати власну педагогічну діяльність, здійснювати самоменеджмент, а також координувати освітній процес з урахуванням сучасних викликів. Управлінська компетентність вчителя формується під впливом професійної підготовки, практичного досвіду, індивідуальних особливостей особистості, таких як мотивація до самоосвіти, самовдосконалення, критичне мислення, відповідальність та творчий підхід до вирішення педагогічних завдань. О. Гончаренко визначає управлінську компетентність вчителя, як готовність до ефективного педагогічного впливу, прийняття управлінських рішень у професійній діяльності та організацію колективної роботи [3, с. 45–49].

На думку науковців, управлінська компетентність вчителя початкових класів – це комплексне поняття, яке охоплює здатність до планування, прогнозування,

контролю та аналізу результатів навчання, а також уміння налагоджувати ефективну комунікацію з усіма учасниками освітнього процесу [4, с. 181–187]. Крім того, сучасні дослідники (наприклад, Т. М. Левченко) акцентують увагу на тому, що управлінська компетентність в умовах Нової української школи набуває особливого значення у контексті педагогічного лідерства, впровадження інновацій, автономності закладів освіти та партнерства між усіма учасниками освітнього процесу [11, с. 165–170].

Зарубіжні вчені Sarah Fazilla та її співавтори у статті «Professional Competence of Prospective Elementary School Teachers in Designing Lesson Plans Integrated with Project-Based Learning and TPACK Models» аналізують професійну компетентність майбутніх учителів початкових класів (управлінська компетентність є її складовою) у плануванні освітнього процесу, інтегрованого з проектно-орієнтованим навчанням та проектним підходом до його організації [19]. Warren, L. у статті «Teacher Leadership Begins with Self-Leadership», акцентує увагу на важливості розвитку внутрішнього лідерства як основи для подальшого професійного зростання та ефективного керівництва в освітньому процесі. Ефективне лідерство вчителя починається з уміння керувати собою. Самолідерство визначається як свідомий вплив на власне мислення, емоції та дії з метою досягнення професійних цілей. Ключовими компонентами самолідерства є саморефлексія, самопізнання та самоприйняття [22]. Mohammed Issah, Abdulghani Al-Hattami у праці «Developing Leadership Skills in the Classroom» представлені стратегії розвитку лідерських навичок у майбутніх учителів під час навчання Developing Leadership Skills in the Classroom [21]. Науковці Lipper, L., Tonneson, V.K., Williams, R.E. у статті «Perceptions of Teacher Leadership by Elementary Education Students» представляють аналіз сприйняття концепції лідерства в освітньому процесі майбутніми вчителями початкових класів, уявлення ключових аспектів для ефективного лідерства та як їх вплив на професійну підготовку. Автори підкреслюють необхідність інтеграції компонентів лідерства в навчальні плани та практичну підготовку педагогів [20, с.16-31].

Автори Xu, Y., Patmor, G. в статті «Fostering Leadership Skills in Pre-Service Teachers» представляють підходи до розвитку лідерських навичок у майбутніх вчителів початкової школи. Вони підкреслюють важливість інтеграції лідерських компонентів у програми підготовки вчителів, зокрема через: заохочення до міждисциплінарного та багатоперспективного мислення, розвиток етичного мислення, аналіз реальних кейсів лідерства в освіті [23, с. 252–256]. M. Rossi та A. Bianchi у праці «Teacher Training Programs and Management Competencies in Primary Education» розглядають взаємозв'язок між програмами підготовки вчителів та розвитком управлінських компетенцій [18]. John Hattie та Linda Darling-Hammond розкривають важливість практикоорієнтованих підходів у підготовці майбутніх вчителів початкових класів. Вони наголошують, що ефективна підготовка педагогів має базуватися на реальних педагогічних ситуаціях, що сприяє розвитку необхідних навичок та компетентностей для успішної організації освітнього процесу в майбутньому [24]. Наприклад, у США та Великій Британії активно впроваджуються моделі дуальної освіти, коли здобувачі проходять стажування під керівництвом досвідчених вчителів-менторів, отримують реальний досвід управління освітнім процесом. Отже, зарубіжні дослідники сходяться на думці, що формування управлінської компетентності у процесі магістерської підготовки має бути практикоорієнтованим, базуватися на рефлексії, міждисциплінарності та впровадженні сучасних цифрових технологій. Успішний учитель – це водночас і лідер, і організатор, і комунікатор.

Таким чином, управлінську компетентність майбутніх вчителів початкових класів доцільно трактувати як інтегровану систему професійно-особистісних якостей, знань, умінь і навичок, що формуються у процесі навчання та практичної діяльності й забезпечують ефективне здійснення управлінських функцій у педагогічному середовищі. Вона охоплює здатність ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення, здійснювати педагогічне керівництво, організовувати та координувати освітній процес, а також забезпечувати продуктивну взаємодію з усіма його учасниками.

До ключових компонентів управлінської компетентності майбутніх вчителів початкових класів належать:

- ціннісно-мотиваційний – ставлення до управлінської діяльності як важливої складової професійної функції педагога, готовність брати на себе відповідальність за організацію освітнього процесу;
- когнітивний (змістовий) – наявність управлінських знань у сфері педагогіки, психології, менеджменту освіти;
- операційно-діяльнісний – сформованість конкретних управлінських умінь і навичок, таких як планування, організація, контроль, аналіз та корекція діяльності;
- комунікативний – здатність ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, здійснювати лідерське та фасилітативне управління;
- рефлексивно-аналітичний – вміння здійснювати самооцінку управлінської діяльності, аналізувати власні дії, прогнозувати наслідки управлінських рішень і вносити необхідні корективи.

Принципи формування управлінської компетентності майбутніх учителів початкових класів – це основоположні ідеї, які забезпечують ефективність цього процесу у системі педагогічної освіти. Основоположними принципами є: принцип науковості, наступності та безперервності, гуманізації, професійної спрямованості, інтеграції, діяльнісного підходу, особистісно-орієнтованого навчання, рефлексивності тощо [17]. Вони визначають зміст, методи, форми та умови підготовки майбутніх педагогів до виконання управлінських функцій. Процес формування управлінської компетентності майбутніх учителів початкових класів передбачає створення певних педагогічних умов у закладах вищої освіти, а саме:

- інтеграція управлінських дисциплін в освітній процес – включення до освітньої програми відповідних освітніх компонентів (освітній менеджмент, педагогічне лідерство, організація освітнього процесу), що забезпечує теоретичну підготовку здобувачів до управлінської діяльності та дозволяє майбутнім педагогам розуміти структуру та функції управління в освітньому середовищі.

- практична підготовка з акцентом на управлінські аспекти, що дозволяє здобувачам застосовувати теоретичні знання на практиці, розвивати навички планування, організації, контролю та мотивації освітнього процесу.

- впровадження інноваційних форм і технологій, застосування яких сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та здатності приймати управлінські рішення в умовах невизначеності, що є запорукою їхньої успішної реалізації в умовах нової української школи: тренінгові програми, орієнтовані на розвиток управлінських умінь і навичок; вебінари та онлайн-семінари-практикуми, які моделюють реальні управлінські ситуації; школи управлінської майстерності, що забезпечують професійне зростання; кейс-методи, мозкові штурми, дебати, ділові ігри, що дозволяють здобувачам опрацьовувати набуті знання уміння та навички в умовах, наближених до реальної професійної діяльності.

- залучення здобувачів до діяльності органів студентського самоврядування, що надає можливість майбутнім педагогам отримати досвід роботи в команді, прийняття рішень та відповідальності за колективні дії.

- впровадження рефлексивних практик в освітній процес – формування здатності до самоаналізу та оцінки власної діяльності, що є важливим аспектом управлінської компетентності.

Таким чином, створення сприятливих педагогічних умов у закладах вищої освіти є необхідною передумовою для ефективного формування управлінської компетентності майбутніх учителів початкових класів, що забезпечує їх готовність до виконання управлінських функцій у професійній діяльності та сприяє підвищенню якості освіти в початковій школі.

У сучасній педагогічній практиці закладів вищої освіти традиційними формами організації освітнього процесу залишаються лекції, семінарські, практичні та

лабораторні заняття. Саме в межах зазначених форм відбувається первинне формування у майбутніх учителів початкових класів базових знань, умінь і навичок, необхідних для реалізації управлінської діяльності в умовах закладу вищої освіти. Засвоєння управлінської складової професійної підготовки можливе через опанування міждисциплінарного комплексу навчальних курсів, серед яких провідне місце займають: дисципліни психолого-педагогічного спрямування, теорії та практики управління в освіті. Також науковцями визначено, що ефективності процесу формування управлінської компетентності майбутніх учителів початкових класів буде сприяти використання таких методів і технологій:

- проєктні технології, які формують навички стратегічного планування, командної роботи, відповідального прийняття рішень та вміння презентувати результати управлінської діяльності;
- метод кейс-стаді (аналіз конкретних ситуацій) – ефективний для розвитку здатності до аналізу, оцінки ситуацій і прийняття оптимальних управлінських рішень у змінному педагогічному середовищі;
- метод портфоліо, що дозволяє здійснювати системний моніторинг індивідуального професійного зростання, фіксувати досягнення в управлінській діяльності та рефлексувати над результатами;
- методи рефлексії та самоаналізу, які сприяють формуванню здатності до саморозвитку, усвідомлення ефективності управлінських рішень і дій;
- технології змішаного навчання (blended learning), які поєднують очні та дистанційні форми роботи й дозволяють майбутнім учителям опановувати управлінські навички в гнучкому освітньому середовищі;
- інформаційно-комунікаційні технології, що забезпечують набуття досвіду управління освітнім процесом із використанням цифрових ресурсів, електронних журналів, платформ дистанційного навчання тощо;
- менторство, тьюторинг, які виступають ключовим етапом апробації управлінських знань і умінь у реальних умовах закладу освіти, з можливістю отримання наставницької підтримки та фахового зворотного зв'язку [13].

Виклики та перспективи. Незважаючи на активний розвиток магістерських програм, існують певні виклики у процесі формування управлінської компетентності: недостатність практичного компонента у підготовці здобувачів, що обмежує їхні реальні навички управління освітнім процесом; недостатня інтеграція сучасних інформаційних технологій в освітній процес; слабка взаємодія між закладами вищої та загальної середньої освіти, що ускладнює практичну підготовку магістрів; низький рівень мотивації майбутніх учителів початкових класів до розвитку управлінських навичок через відсутність відповідних стимулів у професійній діяльності.

Серед перспектив розвитку можна виокремити: розширення програм дуальної освіти, що передбачають поєднання навчання в університеті з тривалою практикою в ЗЗСО; запровадження онлайн-курсів і тренінгів з освітнього менеджменту для магістрантів; створення системи наставництва, де досвідчені педагоги допомагатимуть здобувачам формувати управлінські навички; підвищення престижу управлінської діяльності серед учителів початкових класів через створення відповідних кар'єрних перспектив.

Висновки. Формування управлінської компетентності є ключовим елементом професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Цей процес потребує комплексного підходу, що включає теоретичну підготовку, практичне стажування, розвиток комунікативних і цифрових навичок. Майбутні дослідження можуть бути спрямовані на розробку ефективних моделей формування управлінської компетентності, адаптованих до сучасних освітніх вимог. Важливим, також, є вдосконалення освітніх програм, що дозволить майбутнім педагогам бути готовими до викликів сучасної загальної середньої освіти.

Література

1. Андрущенко, В. П. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1.28. С. 12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1 (дата звернення: 20.03.2025).
2. Вакула, О. М. Формування управлінської компетентності майбутніх менеджерів освіти в умовах інноваційної діяльності закладів загальної середньої освіти. *Науковий вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2020. № 26 (2). С. 142-147.
3. Гончаренко, О. М. Управлінська компетентність учителя: сутність, структура, шляхи формування. *Теоретичні і практичні проблеми педагогіки*. 2018. № 2. С. 45-49.
4. Дранговська, В.В. (2017) Управлінська компетентність вчителя початкових класів як наукова проблема. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний менеджмент у закладах освіти»*, 1. pp. 181-187. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24269/> (дата звернення: 20.03.2025).
5. Драч, І.І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. Київ: Дорадо-Друк, 2013. 456 с.
6. Калашнікова, С.А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія. К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 380 с.
7. Карамушка, Л.М. Психологічні тренінги для підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій (реалізація технологічного підходу) : Навч. посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. 144 с.
8. Костенко, Р.В. Управлінська компетентність як складова професійної компетентності педагога. *Нове покоління вчителів для української школи: виклики і досягнення* : збірник тез доповідей Всеукр. науково-практич. онлайн-конференції (30 квітня 2021 р., м. Одеса). Одеса: Астропринт, 2021. С. 34-38. URL: <https://dspace.oano.od.ua/server/api/core/bitstreams/dec072c4-fd98-4b97-8454-b6a959dc7191/content> (дата звернення: 20.03.2025).
9. Крижко, В.В. Теорія і практика менеджменту в освіті: навч. посібник: Вид. 2-ге, допрацьоване. Київ: Освіта України, 2005. 256 с.
10. Левицька, Л. (2021). Формування управлінської компетентності як цінності майбутнього викладача вищої школи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка»*, 1(13), С. 39-43. URL: <https://pedvisnyk.knu.ua/index.php/pedagogy/article/view/313> (дата звернення: 20.03.2025).
11. Левченко, Т.М. Формування управлінської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. № 36. С. 165-170.
12. Організаційно-педагогічні засади функціонування опорних закладів освіти в умовах децентралізації : монографія / Л. Калініна, Н. Лісова, М. Топузов, Г. Калініна, М. Малюга. За наук. ред. проф. Л. Калініної [2 доповнене видання]. Київ: Педагогічна думка, 2023. 212 с. URL: <https://undip.org.ua/library/orhanizatsiyno-pedahohichni-zasady-funktsionuvannia-opornykh-zakladiv/> (дата звернення: 20.03.2025).
13. Пометун, О.І. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів: інтерактивні технології у ВНЗ: [навчальний посібник] / О.І. Пометун, О.А. Комар. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 166 с.
14. Поперечна, Л.Ю. Професійний розвиток учителя початкових класів у системі підвищення кваліфікації в інституті післядипломної педагогічної освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. № 3. 203 с. С. 149-155. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/535/1/204_Naykovi_zapiski_1.pdf (дата звернення: 26.03.2025).
15. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
16. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів / автори-упоряд.: В.Є. Берека, А.В. Галас. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 496 с.

17. Теорія і практика вищої освіти: навч. посіб. / С.О. Сисоєва, І.В. Соколова. Київ-Маріуполь. 2016. 338 с.
18. Darling-Hammond, L., Meyerson, D., LaPointe, M., & Orr, M. T. (2010). Preparing principals for a changing world: Lessons from effective school leadership programs. Jossey-Bass. URL: https://www.academia.edu/120633798/Preparing_Principals_for_a_Changing_World_Lessons_From_Effective_School_Leadership_Programs (date of application: 20.03.2025).
19. Xu, Y., Patmor, G. (2012) Fostering Leadership Skills in Pre-Service Teachers. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 24(2), 252-256. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ996270.pdf> (date of application: 23.03.2025).
20. Fazilla, S., Bukit, N., & Sriadhi. (2023). Professional Competence of Prospective Elementary School Teachers in Designing Lesson Plans Integrating Project-Based Learning Models and TPACK. *Mimbar Sekolah Dasar*, 10(1), 226-239. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1398746.pdf> (date of application: 23.03.2025).
21. Lipper, L., Tonneson, V.K., & Williams, R.E. (2010). Perceptions of Teacher Leadership by Elementary Education Students. *International Journal of Teacher Leadership*, 3(3), 16-31. URL: <http://www.csupomona.edu/ijtl> (date of application: 23.03.2025).
22. Mohammed Issah and Abdulghani Al-Hattami Developing Leadership Skills in the Classroom https://books.csmflpublications.com/developing-leadership-skills-in-the-classroom/?-utm_source (date of application: 25.03.2025).
23. Warren, L. (2021). Teacher Leadership Begins with Self-Leadership. *Teacher Education and Curriculum Studies*, 6(1):1 URL: <https://www.sciencepublishinggroup.com/article/10.11648/j.tecs>. (date of application: 25.03.2025).
24. <https://desgriffin.com/education-backgrnd/john-hattie/> (date of application: 25.03.2025).

References

1. Andrushchenko, V.P. Modernizatsiia pedahohichnoi osvity vidpovidno do vyklykiv XXI stolittia. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*. Seria: Pedahohichni nauky. 2010. Vyp. 1.28. S. 12-20. Rezhyim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1 (data zvernennia: 20.03.2025).
2. Vakula, O.M. Formuvannia upravlinskoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity v umovakh innovatsiinoi diialnosti zakladiv zahalnoi serednoi osvity. *Naukovyi visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*. 2020. № 26 (2). S. 142-147.
3. Honcharenko, O.M. Upravlinska kompetentnist uchytelia: sutnist, struktura, shliakhy formuvannia // *Teoretychni i praktychni problemy pedahohiky*. 2018. № 2. S. 45-49.
4. Dranhovska, V.V. (2017) Upravlinska kompetentnist vchytelia pochatkovykh klasiv yak naukova problema. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovatsiinyi menedzhment u zakladakh osvity»*, 1. pp. 181-187. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24269/> (data zvernennia: 20.03.2025).
5. Drach, I.I. Upravlinnia formuvanniam profesiinoi kompetentnosti mahistrantiv pedahohiky vyshchoi shkoly: teoretyko-metodychni zasady. K.: «Dorado-Druk», 2013. 456 s.
6. Kalashnikova, S.A. Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva : monohrafiia. K. : Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2010. 380 s.
7. Karamushka, L.M. Psykholohichni treninhy dla pidhotovky menedzheriv ta personalu osvity orhanizatsii (realizatsiia tekhnolohichnoho pidkhodu) : Navch. posibnyk. Kyiv : Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2022. 144 s.
8. Kostenko, R.V. Upravlinska kompetentnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti pedahoha // *Nove pokolinnia vchyteliv dla ukrainskoi shkoly: vyklyky i dosiahnennia : zbirnyk tez dopovidei Vseukr. naukovo-praktych. onlain-konferentsii (30 kvitnia 2021 r., m. Odesa)*. Odesa : Astroprynt, 2021. S. 34-38. URL: <https://dspace.oano.od.ua/server/api/core/bitstreams/dec072c4-fd98-4b97-8454-b6a959dc7191/content> (data zvernennia: 20.03.2025).
9. Kryzhko, V.V. Teoriia i praktyka menedzhmentu v osviti. Navch. posibnyk: Vyd.2-he, dopratsovane. K.: Osvita Ukrainy, 2005. 256 s.
10. Levytska, L. (2021). Formuvannia upravlinskoi kompetentnosti yak tsinnosti maibutnoho vykladacha vyshchoi shkoly. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni*

Tarasa Shevchenka. Seriya «Pedahohika», 1(13), С. 39-43. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2021.13.09> (data zvernennia: 20.03.2025).

11. Levchenko, T.M. Formuvannia upravlinskoï kompetentnosti vchytelia v systemi pisliadyplojnoï pedahohichnoï osvity // Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. 2020. № 36. S. 165-170.

12. Orhanizatsiino-pedahohichni zasady funktsionuvannia opornykh zakladiv osvity v umovakh detsentralizatsii : monohrafiia / L. Kalinina, N. Lisova, M. Topuzov, H. Kalinina, M. Maliuha. Za nauk. red. prof. L. Kalininoi [2 dopovnene vydannia]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2023. 212 s. URL: <https://undip.org.ua/library/orhanizatsiyno-pedahohichni-zasady-funktsionuvannia-opornykh-zakladiv/> (data zvernennia: 20.03.2025).

13. Pometun, O.I. Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: interaktyvni tekhnologii u VNZ: [navchalnyi posibnyk] / O.I. Pometun, O.A. Komar. Uman: RVTs «Sofia», 2007. 166 s.

14. Poperechna, L.Iu. Profesiyni rozvytok uchytelia pochatkovykh klasiv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii v instytuti pisliadyplojnoï pedahohichnoï osvity. Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologo-pedahohichni nauky» (Nizhynskiy derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / za zah. red. prof. Ye.I. Kovalenko. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia, 2013. № 3. 203 s. S. 149-155. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/535/1/204_Naykovi_zapiski_1.pdf (data zvernennia: 26.03.2025).

15. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 20.03.2025).

16. Profesiina kompetentnist vchytelia pochatkovykh klasiv: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv / Avtory-uporiad.: V.Ye. Bereka, A.V. Halas. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», 2018. 496 s.

17. Teoriia i praktyka vyshchoï osvity: navch. posib. / S.O. Sysoieva, I.V. Sokolova. Kyiv-Mariupol. 2016. 338 s.

18. Darling-Hammond, L., Meyerson, D., LaPointe, M., & Orr, M. T. (2010). Preparing principals for a changing world: Lessons from effective school leadership programs. Jossey-Bass. URL: https://www.academia.edu/120633798/Preparing_Principals_for_a_Changing_World_Lessons_From_Effective_School_Leadership_Programs (date of application: 20.03.2025).

19. Xu, Y., Patmor, G. (2012) Fostering Leadership Skills in Pre-Service Teachers. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 24(2), 252-256. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ996270.pdf> (date of application: 23.03.2025).

20. Fazilla, S., Bukit, N., & Sriadhi. (2023). Professional Competence of Prospective Elementary School Teachers in Designing Lesson Plans Integrating Project-Based Learning Models and TPACK. Mimbar Sekolah Dasar, 10(1), 226-239. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1398746.pdf> (date of application: 23.03.2025).

21. Lipper, L., Tonneson, V.K., & Williams, R.E. (2010). Perceptions of Teacher Leadership by Elementary Education Students. International Journal of Teacher Leadership, 3(3), 16-31. URL: <http://www.csupomona.edu/ijtl> (date of application: 23.03.2025).

22. Mohammed Issah and Abdulghani Al-Hattami Developing Leadership Skills in the Classroom https://books.csmflpublications.com/developing-leadership-skills-in-the-classroom/?utm_source (date of application: 25.03.2025).

23. Warren, L. (2021). Teacher Leadership Begins with Self-Leadership. Teacher Education and Curriculum Studies, 6(1):1 URL: <https://www.sciencepublishinggroup.com/article/10.11648/j.tecs>. (date of application: 25.03.2025).

24. <https://desgriffin.com/education-backgmd/john-hattie/> (date of application: 25.03.2025).

Samoilenko O.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor at the Department

of Pedagogics, Primary Education and Educational Management
Nizhyn Mykola Gogol State University
sov-15@ukr.net
orcid/0000-0002-2622-3064

FORMATION OF MANAGEMENT COMPETENCE OF A FUTURE PRIMARY TEACHER IN THE PROCESS OF MASTER'S TRAINING IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article reveals the problem of forming the managerial competence of a future primary school teacher in the process of master's degree training in a higher education institution. It is noted that modern challenges in education require a high level of readiness of teachers for managerial activity in conditions of dynamic changes in the educational environment. The purpose of the study is to scientifically substantiate the ways of forming the managerial competence of future primary school teachers during the acquisition of a master's degree in higher education. In the process of research, the essence and content of the concept of "managerial competence" as an integrative characteristic that combines professional and personal qualities, knowledge, skills, abilities and the ability to reflect, necessary for the effective implementation of managerial functions in pedagogical activity, was revealed from various scientific positions. The main structural components of managerial competence were identified and analyzed: value-motivational; cognitive (semantic); operational-activity; communicative; reflective-analytical. Effective methods and technologies for the formation of managerial competence are described, including: interactive technologies, case analysis, project activities, portfolios, reflection methods, the use of information and communication technologies. Particular attention is paid to the role of pedagogical practice as a leading factor in acquiring managerial experience, as well as the importance of mentoring and tutoring in the process of professional support of applicants. Pedagogical conditions for the effective formation of managerial competence in applicants of the specialty A3 Primary Education are determined.

***Key words:** managerial competence, future primary school teacher, primary education, master's degree training, higher education institution, structural components, pedagogical conditions, mentoring, tutoring.*

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 378.4 (477.51=438) (092)
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-252-259

Забарний О. В.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови,
літератури, культурології та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
zabarniy007@gmail.com
orcid.org/0009-0007-6609-1717

**ПРОФЕСОР ЄВГЕНІЯ КОВАЛЕНКО ЯК ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКО –
ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ**

У статті проаналізовано характер і специфіку українсько-польських наукових зв'язків на початку XXI століття у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. З'ясовано місце та роль у їх становленні особистості професорки кафедри педагогіки університету Євгенії Іванівни Коваленко та вплив розроблених нею наукових проектів та заходів на подальше їх зміцнення. Прослідковано історію їх становлення та розвитку у другій половині XX – початку XXI століття. Наголошено на внескові польських та українських вчених та громадських організацій і об'єднань у формуванні незалежної української гуманітарної та педагогічної науки як частини спільного європейського простору. Проаналізовано низку наукових статей, які висвітлюють подальшу перспективу їх розвитку.

Українсько-польський науковий діалог двох європейських народів не припинявся навіть у найважчі часи політичних протистоянь. Певною квінтесенцією аналізу українсько-польської наукової педагогічної співпраці можна вважати міжнародну науково-практичну конференцію « Освіта і виховання в Польщі та Україні (XIX – XX ст.)», що пройшла в стінах Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя у травні 1998 року. Професор Євгенія Коваленко була ініціатором проведення 4 міжнародних конференцій, окрім вище згаданої, яка проходила спільно з Люблінським університетом імені М. Складовської-Кюрі, вона брала активну участь у підготовці та проведенні Другої міжнародної конференції «Інновації у вищій школі» у співдружності з університетом штату Айова (США), у якій брали участь більше 100 освітян з багатьох країн світу. Розмову ж про традицію українсько-польської наукової співпраці варто розпочати із викликів сучасності. Перспектива членства України в Європейському Союзі передбачає синхронізацію наукових проектів та законодавства щодо академічної освіти й стандартів. Саме польський досвід і допомога є чи не найбільшим на цій ділянці роботи. Шлях, який пройшла Польща та Україна за останні півстоліття у відновленні повноцінної власної національної державності, показали події сучасної російсько-української війни. Саме Польща зробила найбільший внесок у справі допомоги українським науковцям – від надання кафедр для викладання, кабінетів та лабораторій для наукової роботи, до численних грантів для забезпечення комфортних умов життя українським науковцям-біжінцям. Різними

науково-освітніми інстанціями була запроваджена низка ініціатив для підтримки українського інформаційного супротиву у світі.

У статті розкриті перспективи подальшого розвитку українсько-польських наукових зв'язків та зближення освітньо-культурницьких традицій.

***Ключові слова:** українсько-польські наукові зв'язки, науково-практична конференція «Освіта і виховання в Польщі та Україні», Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, біографічний підхід до аналізу, полоністика, спілка «Астер».*

Постановка проблеми. Досвід перебудови суспільства свідчить про те, що реформування системи державного устрою, і передусім зміна менталітету, вимагають надзвичайного терпіння і праці. Еволюція суспільної свідомості триває довше, ніж хотілося б реформаторам, та й витримка суспільства має свої межі. А тому ми повинні з пошаною і розумінням поставитися до досягнень незалежної України, належно оцінити рівень перетворень і проблем, які ще належить подолати. З 1991 року в Україні закладені конституційні та юридичні підвалини для функціонування правової держави. Зросла також активність неурядових організацій. Україна стала визнаним і активним суб'єктом європейської політики. А що найважливіше – в незалежній Україні вже виросло покоління вільних від ідеологічних чи національних упереджень людей, які почуваються українцями і бачать майбутнє України в об'єднаній Європі. Зміни в розвитку сучасної освіти, що зумовлені необхідністю інтеграції національної освіти в європейський освітній простір потребують підготовки педагогічних працівників нової генерації, здатних до особистісного професійного зростання. Саме на цьому етапі роботи і слід звертатися до досвіду наших попередників, якими апробовані новітні шляхи у розвитку педагогічної науки. До таких, поза сумнівом, і належить професор Євгенія Іванівна Коваленко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота у напрямі осмислення здобутків українсько-польської інтелектуальної співпраці надзвичайно активізувалася після відновлення незалежності України. До прикладу ґрунтовне дослідження Євгена Нахліка «Вітчизняні студії українсько-польських літературних зв'язків і типології (2000–2019)» [1], де увага знов ж таки зосереджена на часовому відтинку у двадцять років, і водночас окреслено велетенські пласти українсько-польської співпраці у галузі філології. Ще одна праця вченого «Здобутки українсько-польської літературної компаративістики в незалежній Україні» [2] аналізує шляхи забороненого у Радянському Союзі й відновленого у незалежній Україні наукового напрямку компаративістики. Прикметно, що у фарватері сучасної української компаративістики саме українсько-польські зв'язки. Також доречно згадати знакові дослідження сучасних українських і польських професорів-філологів С. Козака, Р. Радишевського, А. Корнієнко, Я. Лавського, Я. Поліщука, О. Гнатюк, А. Матусяк, О. Харлан, В. Моренця, Г. Корбич, К. Котинської, Р. Купідурі, В. Назарука, Л. Демської-Будзуляк, Г.Самойленка, а також педагогів В.Кременя, О. Сухомлинської, Н. Ничкало, О.Семенова, М. Вовк, О. Фаст, Г. Філіпчук та інших.

Науковий огляд слугує своєрідним моніторингом якості освіти в Україні і Польщі, мета якої – формування творчих особистостей, готових працювати в умовах технологічних або ринкових змін у суспільстві.

Мета статті: схарактеризувати українсько - польське партнерство як пріоритет інтернаціоналізації у сфері сучасної освіти й науки, як чинник поступу педагогічної науки на основі конструктивної взаємодії українських і польських закладів освіти та наукових установ.

Виклад основного матеріалу. Щоб у повній мірі осягнути озвучену тему мого виступу слід заглибитися у біографію Євгенії Іванівни, зокрема у її дитинство.

Євгенія Сікора (прізвище до шлюбу) народилася 8 березня 1940 року в селі Воля-Обшанська Белгородської гміни Люблінського воєводства (Польща) в ополеченій українській селянській родині. Її дитячі роки припали на час воєнного лихоліття.

У родині розмовляли як українською так і польською мовами, а тому польську мову знали і розуміли усі діти. За спогадами Євгенії Іванівни, мама і татко по неділях ходили до костелу, проте дітей з собою не брали. На той час Польща була вже захоплена фашистами. Німецьке командування прагнуло примусово завербувати місцевих чоловіків до свого війська, а тому більшість з них, у тому числі й батько Євгенії, Сікора Іван Іванович, пішли в ліси і з часом об'єдналися в партизанські загони, влилися до армії Людової, чинили опір загарбникам. У 1943 році батько загинув у бою із загарбниками. Фашисти люто помстилися за дії вояків і одного березневого ранку спалили село, а всіх людей погнали на розстріл до рову за селом, і лише заступництво одного з поляків, що в останні хвилини привіз дозвіл забрати цих людей під свою опіку, врятувало жителів від трагедії. З тих пір у дитячому серці Жені оселилася повага і любов до польського народу.

Але це не врятувало від геноциду радянського. Прийшла сумнозвісна операція «Вісла». Після звільнення території Польщі радянськими військами родина полеглого Івана Сікори, разом з іншими українськими родинами, примусово була переселена в СРСР. Довелося полишити все: садibu, господарство, землю... Спасибі польським сусідам, що лишалися, хоч худобу викупили, якісь кошти на лихі часи дали...

Родині Сікор поталанило. Їх залишили в Україні. А тисячі інших родин розселили по усьому Сибіру (маму професора Олександра Астаф'єва вислали аж на острів Сахалін, де власне він і народився). Сім'ю Сікор було направлено в село Грушівка Ново-Василівського (нині Токмацького) району Запорізької області. Було не переливки... Мати Євдокія Семенівна була неписьменною, самотужки виховувала четверо дітей: меншій Жені – 3 роки, старшому братові – 8. Отож, трудове життя Євгенії Сікори розпочалося ще до навчання в школі, коли її, шестилітню дівчинку, ранньою весною голодного 46-го року взяла до себе рідна тітка – випасати гусей. Так, протягом чотирьох років вона разом з навчанням мусила працювати.

Незважаючи на тяжку працю повоєнних років, селянки пізніми вечорами при каганцях (у хатах не було ні радіо, ані електрики) з ініціативи місцевої вчительки Олени Кирилівни Карпової часто збиралися в родині тітки (в неї була велика світлиця), щоб поспілкуватися, поспівати пісень та послухати твори з української класики (Нечуя-Левицького, Франка, Лесі Українки та ін.), які читала вчителька. Дівчинці Жені Олена Кирилівна здавалась ідеальною людиною, яку вона прагнула наслідувати в усьому, і вже тоді прийняла для себе рішення, що, коли виросте, обов'язково стане вчителькою [3, с. 5–7].

Мрія юнки здійснилася. Після закінчення з Похвальною грамотою Грушівської семирічки Євгенія Сікора вступає у 1954 році до Гуляйпільського педучилища, яке через рік зазнало реорганізації і було переведено до міста Нікополя та об'єднане з місцевим Нікопольським педучилищем, що на Дніпропетровщині. Відмінне навчання студентка Сікора активно поєднує з громадською роботою: вона член комітету комсомолу училища, редактор стінгазети закладу. У 1957 році за сумлінне навчання й активність у громадській роботі Нікопольський міськомком комсомолу направляє її у складі делегації Дніпропетровської області для участі у VI Всесвітньому фестивалі молоді і студентів до Москви. Це доводить і той факт, що батько Євгенії Іванівни воював і загинув у складі армії Людової (а не Крайової), бо біографії усіх учасників студентського форуму з радянського боку прискіпливо перевіряло пильне КДБ. Участь у фестивалі енергетично наснажило молодого педагога, утвердило у переконаннях.

У 1958 році Євгенія Сікора з відзнакою закінчує Нікопольське педучилище. Їй пропонують обійняти посаду третього секретаря міськомком комсомолу в Нікополі, проте дитяча мрія стати сільською вчителькою не полишає її. Євгенія Іванівна починає працювати вчителькою початкових класів у сільській школі. До роботи ставилася творчо, хоча і відчувала, що їй бракує знань з педагогіки та психології. Коли в Запорізькому педагогічному інституті у 1960 році відкрився педагогічний факультет, що готував викладачів педагогіки і психології для педагогічних училищ і методистів з

дошкільного виховання, вона, маючи диплом з відзнакою і дворічний стаж роботи сільської вчительки, без труднощів вступає на навчання за даною спеціальністю.

За період навчання в інституті особливий інтерес для неї становили дисципліни психолого-педагогічного циклу, зокрема проблеми розвитку особистості, становлення і розвиток різних дидактичних та виховних систем, педагогічна спадщина видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів. Факультет проходив становлення разом з викладачами й студентами. Значний вплив на формування наукових інтересів Євгенії Іванівни мали визнані сьогодні в Україні науковці: академік, доктор педагогічних наук, професор Богуш Алла Михайлівна, доценти, кандидати наук Голева Зоя Василівна, Котляр Володимир Пилипович, Білоусова Зінаїда Василівна, Іванова Олена Кирилівна. На третьому курсі під керівництвом доцента Олени Іванової Євгенія Сікора виконує свою першу наукову роботу на тему: «Дидактичні ігри як засіб творчого розвитку старших дошкільників», виступає з доповіддю на студентській науково-практичній конференції. Відмінниця навчання, вона бере активну участь у житті групи, курсу, факультету та інституту в цілому, будучи обраною комсоргом групи, секретарем комсомольського бюро факультету, членом, а згодом заступником і секретарем комітету комсомолу інституту. З третього курсу і до кінця навчання у вузі Євгенія Іванівна – Ленінський стипендіат інституту [3, с. 8–11].

Після закінчення Запорізького педагогічного інституту в 1964 році обдарованій випускниці ректорат пропонує посаду асистента кафедри педагогіки. Вона погоджується, бо у вузі Женя Сікора зустріла своє кохання. У серпні 1964 року вона одружується з Володимиром Коваленком, на той час студентом третього курсу факультету іноземних мов. Народження першої доньки (1965), а згодом закордонне відрядження чоловіка на роботу до Єгипту (1966–1970) перервало педагогічну діяльність молодого науковця.

У 1970 році, повернувшись на батьківщину, Євгенія Коваленко працює викладачем кафедри педагогіки Запорізького педагогічного інституту. Одночасно вона прикріплюється пошукачем до кафедри педагогіки Київського державного педагогічного інституту ім. М.Горького (нині Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова). У 1972 році вступає до аспірантури цього закладу. Молоду дослідницю зацікавила тема: «Педагогічна діяльність і погляди Януша Корчака», але після відомих подій у Чехословаччині, за вказівкою ЦК КПУ, ця тема була під забороною. Оскільки Євгенію Іванівну як викладача вищої школи цікавив зарубіжний досвід, вона взялася за дослідження проблем дидактики у Польщі, маючи вже певні життєві орієнтири та переконання. У січні 1976 року Євгенія Коваленко успішно виконала та захистила кандидатську дисертацію на тему: «Проблеми активізації пізнавальної діяльності студентів в педагогіці вищої школи Польської Народної Республіки». На сторінках педагогічних фахових видань (журналів «Радянська школа», «Проблеми вищої школи» та ін.) з'являються її наукові статті: «Підхід до проблеми активізації пізнавальної діяльності студентів у вищій школі Польської Народної Республіки». Проблеми вищої школи. Шляхи удосконалення вищої освіти: збірник. Київ: Вища школа, 1974; «Питання проблемного навчання студентів у педагогіці ПНР». Радянська школа. 1975. № 12. С. 94–101; «Деякі аспекти контролю знань в педагогіці ПНР» // Проблеми удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі: збірник. Київ: КДПІ, 1975. С. 32–33; «Розвиток творчої активності студентів в період педагогічної практики в школах ПНР»; Вища і середня педагогічна освіта: збірник. Київ: Вища школа, 1975. С. 116–121 [3, с. 15].

Навчання в аспірантурі практично завершило її професійне становлення. У науково-педагогічній діяльності дослідники наукової спадщини професора Євгенії Іванівни Коваленко виділяють два періоди: запорізький і ніжинський.

Не буду зупинятися на запорізькому періоді діяльності Євгенії Коваленко, він не входить до проблематики мого дослідження, окреслю лише його хронологічно – 1975–1987 роки. Тезово відзначу, що включав цей період у життя педагога більш як десятирічну роботу на посаді декана педагогічного факультету (грудень 1975 – липень

1986), завідувача підготовчого відділення, старшого наукового співробітника, завідувача науково-дослідною лабораторією. У 1981 році Євгенії Іванівні присвоєно вчене звання доцента. У цей період відбулася ще одна приємна подія в житті родини Коваленків – народження доньки Наталії (1978). Посаду декана Євгенія Іванівна обіймала до реорганізації інституту в університет і переведення педагогічного факультету в Бердянськ. За плідну роботу в Запорізькому вишньому Міністерства народної освіти України нагородило доцента Євгенію Коваленко знаком «Переможець соціалістичного змагання» та Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

У Ніжинському державному педагогічному інституті Є. І. Коваленко розпочала свою діяльність 2 січня 1988 року на посаді доцента кафедри педагогіки. Через кілька місяців ректор інституту проф. Ф.С.Арват запропонував їй очолити кафедру педагогіки, і в кінці серпня 1988 року Рада інституту обирає її завідувачем кафедри педагогіки. На цій посаді вона працювала понад 35 років. За цей час їй вдалося згуртувати колектив та утвердити авторитет кафедри не лише у вузі, а й в Україні [7, с. 367].

З перших місяців свого перебування у Ніжині Євгенія Іванівна активно включається в роботу по відновленню україно-польських наукових зв'язків. На цей час в Ніжинському педінституті тема україно-польських культурницьких відносин була в сфері наукового зацікавлення професора Григорія Самойленка, доцента, а згодом професора, Олександра Астаф'єва, доцента Ольги Ростовської, доцента Станіслава Солтана, доцента В'ячеслава Сікорського, старших викладачів Олександра Гадзинського та Ольги Гроздовської. Доцент Павло Михед досліджував творчість Миколи Гоголя в контексті його зв'язків з польськими друзями. Тобто у Ніжині було те наукове осереддя навколо якого можна було організовувати об'єднавчу роботу.

Безперечно багатогранні обов'язки завідувача кафедри інституту, а згодом університету охоплювали велике коло питань, але Євгенія Іванівна уміла виділяти пріоритетні і залучати до вирішення їх своїх молодших колег з кафедри. Так, коли у середині 90-х років з ініціативи Фелли Феліксівни Білінської почалися об'єднавчі процеси згуртування мешканців Ніжина польського походження у спілку поляків «Астер» Євгенія Іванівна підтримала цю ініціативу і доручила члену своєї кафедри доценту Аллі Василюк активно долучитися до цієї роботи [5]. А сама зосередилася на питаннях організації Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX–XX ст.)». Ця конференція відбулася у Ніжині в травні 1998 року. Її ініціювали Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя та Університет імені Марії Складовської-Кюрі з Люблена. Проводилася конференція під егідою Міністерства освіти та Академії педагогічних наук України. В роботі конференції взяв активну участь Генеральний Консул Польщі в Києві пан Казімеж Хиц. Учасниками конференції стали науковці Академії педагогічних наук України – академіки Н.Г. Ничкало та О.В. Сухомлинська, науковці вузів Польщі – доктори педагогічних наук, професори Франтішек Шльосек (Рики), Чеслав Кампський (Люблін), Казімеж Чернецький (Катовіце), Іоланта Вільш (Ченстохова) та науковці більшості вузів України – Києва, Львова, Рівного, Тернополя, Житомира, Кам'янця-Подільського, Чернігова, Запоріжжя, Харкова, Івано-Франківська, Чернівців, Луцька та Ніжина. На конференції було заслухано понад сто доповідей з актуальних проблем розвитку освіти в Україні та Польщі. Не буду перелічувати тематику виступів доповідачів, це займе забагато часу. Зазначу лише, що з власним тривалими дослідженнями розвитку проблем дидактики вищої школи Польщі учасників конференції познайомила доцент Євгенія Коваленко [4, с. 45].

Конференція за пропозицією академіка Н.Г. Ничкало завершилася проведенням установчих зборів щодо створення українсько-польського педагогічного товариства і обранням його президії та голови – директора Інституту професійної педагогіки та психології АПН України, академіка, доктора філософських наук, професора Івана Андрійовича Зазюна. За наслідками конференції видано науковий збірник у двох частинах «Освіта і виховання в Польщі та Україні (XIX–XX ст.)» упорядником і головним редактором якого стала Євгенія Іванівна [4]. Ця конференція стала стартовим

майданчиком для розвитку в Ніжинській вищій школи українсько-польських наукових зв'язків. У подальші роки до Польщі з метою вивчення досвіду в'їздили керівники нашого навчального закладу професори Василь Яковець (Люблін), Олександр Бойко (Краків), доцент Олександр Самойленко (Варшава), декани факультетів Світлана Тезікова та Олександр Забарний (Жешов).

За останнє десятиліття сформувалася нова молода генерація дослідників україно-польських історичних та освітніх відносин до яких я відношу кандидатів історичних наук, доцентів Олександра Самойленка, Юрія Давиденка, Юлію Кузьменко, Максима Потапенка, кандидата філологічних наук, доцента Валентину Пугач, кандидата педагогічних наук Юлію Новгородську, кандидата психологічних наук Марію Наконечну та інших. Зміцніли і культурницькі зв'язки. Неодноразовим учасником мистецьких фестивалів у Польщі був Молодіжний хор «Світич» Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя під керівництвом професорів Людмили Шумської та Людмили Костенко [6, с. 73]. Гран-прі у Варшаві, Люблені, Вроцлаві і цей перелік можна продовжити. Гоголівський університет став базою для проведення Фестивалю польської культури, яку проводить спілка «Астер» спільно з Посольством республіки Польща в Україні. Останній з них, попри війну, відбувся у 2024 році.

У період з 2000–2024 року в університетах Республіки Польща як «професор-гість» виступили науковці з Ніжинського університету Олександр Астаф'єв (Варшавський університет), Валентина Хархун (університети в Люблені та Варшаві), Олександр Бойко (Ягелонський університет в Кракові).

У 2003 році рішенням Міністерства освіти та науки України Євгенії Іванівни Коваленко було присвоєно звання «професор». Нею була проведена велика організаторська та наукова робота. Багаторічне завідування науковою кафедрою, керівництво аспірантами, введення їх на царину науки (Є. Коваленко підготувала 19 кандидатів педагогічних наук). Впорядкування та редагування наукового видання категорії Б «Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки». На сьогодні цей збірник має аж 76 номерів. У багатьох з них надавалося місце для публікації матеріалів про розвиток українсько-польських наукових та освітніх зв'язків.

Значно розширила свою діяльність і культурно-просвітницька Спілка «Астер». Зареєстрована як громадська організація 1 березня 1999 року (перший президент - доцент кафедри педагогіки Алла Василюк; після її від'їзду з Ніжина, президентом була обрана Феліса Белінська, яка керувала осередком понад 15 років; з 2018 року президентом обрана її донька – Вероніка Мурашко, а віце-президент, керівник університетського Центру польських студій доцент Максим Потапенко) за ці роки вона провела значну роботу: відродження в місті польської релігійної громади, будівництво костелу, впорядкування збірок «Поляки в Ніжині» (вийшло вже 10 випусків), проведення мистецьких фестивалів, популяризація вивчення польської мови – ось далеко не повний перелік добрих справ цього осередку [8, с. 178].

Університетський навчально-науковий Центр польських студій заснований у 2018 році. У сфері його наукових інтересів проведення україно-польських літніх шкіл молоді та студентів (такі школи проводилися у 2017, 2018, 2019 роках); підготовка і впорядкування культурологічних та біографічних збірок «Поляки в Ніжині»; упорядкування каталогу у двох книгах «Стародруки 18-початку 19 століття з колекції «Polonica»; підготовка до видання наукових монографій (Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко «Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста») [8]. І за всіма цими добрими справами стоїть пам'ять про фундаторів науки у нашому закладі, світлої пам'яті, професорів Василя Яковця, Григорія Самойленка та Євгенії Коваленко.

Висновки. Українсько-польські інтелектуальні й наукові зв'язки у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя завжди були рівними, видимими, відчутними, доволі широкими. І в цьому велика заслуга професора Євгенії Іванівни

Коваленко. На сьогодні її учні, вихованці створеної нею педагогічної школи, розбудовують і поглиблюють їх, творять простір порозуміння, спільної мови та цінностей для обох вільних європейських народів.

Література

1. Нахлік Є. Вітчизняні студії українсько-польських літературних зв'язків і типології (2000–2019). *Київські полоністичні студії*. Том XXXVI. С. 235–262.
2. Нахлік Є. Здобутки українсько-польської літературної компаративістики в незалежній Україні. *Київські полоністичні студії*. Т. 36 (2020). С. 169–201.
3. Коваленко Євгенія Іванівна: бібліографіч. покажч. / уклад.: Н. І. Белкіна, Ю. Г. Новгородська. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 53 с. (Викладачі Ніжинської вищої школи).
4. Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX – XX ст.): матеріали міжнародної науково-практичної конференції / упорядкув. і заг. ред. Є. І. Коваленко. Ніжин: НДПУ, 1998. Част. I. 260 с.; Част. II. 265 с. ISBN 966-7391-08.
5. Поляки в Ніжині: зб. стат. та матер. Вип. I. / упоряд. Ф. Белінська. Київ: Знання України, 2002. 144 с. ISBN 966-7999-19-X
6. Поляки в Ніжині: зб. стат. і матер. Вип. II. / упоряд. Ф. Белінська. Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2004. 216 с. ISBN 966-8276-96-5.
7. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя; ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с. ISBN 966-340-092-7
8. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–XXI століття): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2019. 210 с. ISBN 978-617-527-197-1

References

1. Nakhlik Ye. Domestic Studies of Ukrainian-Polish Literary Relations and Typology (2000–2019) [Vitchyzniani studii ukrainsko-polskykh literaturnykh zviyazkiv i typolohii (2000–2019)] // Polish Studies of Kyiv. Volume XXXVI. p. 235-262.
2. Nakhlik Ye. Achievements of Ukrainian-Polish Literary Comparative Studies in Independent Ukraine [Zdobutky ukrainsko-polskoi literaturnoi komparatyvistyky v nezalezhnii Ukraini] // Polish Studies of Kyiv. Volume 36 (2020). p. 169-201.
3. Kovalenko Yevheniia Ivanivna: bibliographic index./ compiled by N.I. Belkina, Y.G. Novgorodska - Nizhyn: Nizhyn Gogol State University, 2009. 53 p. (Teachers of Nizhyn Higher School).
4. Education and upbringing in Poland and Ukraine (XIX - XX centuries). Materials of the international scientific and practical conference./ Complit. and general ed. Y. I. Kovalenko. Nizhyn, NDPU, 1998. Part. I. - 260 p.; Part II - 265 p. ISBN 966-7391-08. - 6.
5. Poles in Nizhyn: Collection of articles and materials. Vol. I. / compiled by. F. Belinska. K.: Znannya Ukrainy, 2002. - 144 c. ISBN 966-7999-19-X
6. Poles in Nizhyn: Collection of statistics and materials. Volume II / compiled by. F. Belinska. Nizhyn: Aspect-Polygraph LLC, 2004. 216 p. ISBN 966-8276-96-5.
7. Samoilenko H.V., Samoilenko O.H. Nizhyn Higher School: Pages of History - Nizhyn: Publishing House of Nizhyn Gogol State University; Aspect-Polygraph Publishing House, 2005. 420 p. ISBN 966-340-092-7
8. Samoilenko G.V., Samoilenko O.G. Poles in Nizhyn and their role in the development of the city's culture (XVII-XXI centuries). Nizhyn: NDU named after M. Gogol, 2019, 210 p. ISBN 978-617-527-197-1

Zabarny O. V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Literature, Cultural Studies and Journalism

Nizhyn Mykola Gogol State University
 zabarniy007@gmail.com
 orcid.org/0009-0007-6609-1717

PROFESSOR EUGENIA KOVALENKO AS A FOUNDER OF UKRAINIAN-POLISH SCIENTIFIC RELATIONS IN NIZHYN HIGHER SCHOOL

The article analyzes the nature and specificity of Ukrainian-Polish scientific relations at the beginning of the 21st century at the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. The place and role in their formation of the personality of the Department of Pedagogy professor of the University Evgenia Ivanovna Kovalenko and the influence of the scientific projects and events developed by her on their further strengthening have been clarified. The history of their formation and development in the second half of the 20th - early 21st centuries is traced. The contribution of Polish and Ukrainian scientists and public organizations and associations in the formation of an independent Ukrainian humanitarian and pedagogical science as part of a common European space is emphasized. A number of scientific articles covering the further prospect of their development are analyzed.

The Ukrainian-Polish scientific dialogue between the two European peoples did not stop even in the most difficult times of political confrontation. A certain quintessence of the analysis of the Ukrainian-Polish scientific pedagogical cooperation can be considered an international scientific and practical conference "Education and upbringing in Poland and Ukraine (XIX-XX centuries)," which was held in the walls of the Nizhyn M. Gogol State Pedagogical University in October 1998. Professor Evgenia Kovalenko was the initiator of 4 international conferences, in addition to the one above, which was held together with the University of Lublin named after M. Skłodowska-Curie, she took an active part in the preparation and conduct of the Second International Conference "Innovations in Higher Education" in collaboration with the University of Iowa (USA), which was attended by more than 100 educators from many countries.

The conversation about the tradition of Ukrainian-Polish scientific cooperation should begin with the challenges of our time. The prospect of Ukraine's membership in the European Union involves the synchronization of scientific projects and legislation on academic education and standards. It is Polish experience and assistance that is perhaps the greatest in this area of work. The path that Poland and Ukraine have passed over the past half century in restoring their full-fledged national statehood was shown by the events of the modern Russian-Ukrainian war. It was Poland that made the greatest contribution to helping Ukrainian scientists - from the provision of departments for teaching, classrooms and laboratories for scientific work, numerous grants to ensure comfortable living conditions for Ukrainian refugee scientists. Various scientific and educational institutions have introduced a number of initiatives to support Ukrainian information resistance in the world.

The article reveals the prospects for further development of Ukrainian-Polish scientific relations and rapprochement of educational and cultural traditions.

Key words: Ukrainian-Polish scientific relations, scientific-practical conference "Education and upbringing in Poland and Ukraine," Nizhyn Gogol State University, biographical approach to analysis, polonistics, union "Aster."

УДК 37(73)

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-260-272

Ельбрехт О. М.

доктор педагогічних наук, професор,
 головний науковий співробітник Державної наукової установи
 «Інститут модернізації змісту освіти», член Громадської організації
 «Міжнародна фундація освітян і науковців, IESF»
 om_elbrekht@ukr.net
 orcid.org/0000-0003-0470-2408

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРУЧНИКАМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Розв'язання проблем управління системою забезпечення підручниками шкільної освіти є одним з головних завдань у процесах реформування загальної середньої освіти в Україні. Система забезпечення підручниками (надалі СЗП) визначається нами як система підготовки відповідно до державних стандартів, видання, розподілу і доставки підручників та інших навчальних матеріалів до безпосереднього споживача освітніх послуг.

Закон України «Про освіту» визначив пріоритети освітньої політики країни. Однією з головних задач є інтеграція української системи освіти в європейську і світову освітні системи, розвиток міжнародного співробітництва закладів освіти й органів управління освітою. В цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду у сфері управління СЗП шкільної освіти представляє інтерес для вітчизняних освітян.

Управління СЗП є багатоаспектною проблемою дослідження, оскільки існують різноманітні практики, що відрізняються залежно від країни. Відмінності можуть існувати навіть між країнами із схожим рівнем життя. У статті висвітлено деякі аспекти управління СЗП закладів середньої загальної освіти розвинених зарубіжних країн. Аналізуючи підходи до управління освітою та її СЗП у США, Німеччині та Франції, ми намагаємося показати, як таке управління діє по-різному в централізованій і децентралізованій освітній системі. Проаналізовано особливості освітньої політики зазначених країн щодо забезпечення закладів середньої освіти підручниками на національному, регіональному та місцевому рівнях. Зокрема показано відмінності між країнами у залученні джерел фінансування, застосуванні механізмів забезпечення, визначенні ролі держави, місцевих органів влади, закладів освіти, громадськості та батьків учнів в цих процесах.

Ключові слова: підручник, система забезпечення, управління, децентралізація, рівні управління.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система забезпечення шкіл відрізняється постійною динамікою, як одна зі складових системи освіти вона реагує на зміни в ній, а разом з нею – на зміни в зовнішньому середовищі, адаптуючись до їх потреб і водночас активно впливаючи на них. У ракурсі викладених міркувань трансформаційні процеси в системі забезпечення освіти слід розглядати у взаємодії з самою системою освіти та з соціально-економічними явищами, що дає змогу не лише з'ясувати систему взаємодії суб'єктів і ресурсні можливості системи забезпечення, а й виявити фактори, що визначають її ефективність.

В сучасних умовах переходу українського суспільства до ринкової економіки, інтеграції системи освіти України у світовий простір вітчизняна практика забезпечення

підручниками закладів середньої освіти має взяти до уваги досягнення і негативні результати діяльності зарубіжних колег, які мають значний досвід роботи в умовах ринкових відносин. «Найкращий спосіб покращити освітні системи – це дізнатися, що працює один у одного», як зазначають працівники Директорату освіти та навичок ОЕСР [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Упродовж останніх десятиліть увага до вивчення досвіду країн світу посилилася. Вчені провадять ґрунтовні дослідження з порівняння різних аспектів систем шкільної освіти. Прикладом є огляд політики стосовно шкільних закладів у країнах Латинської Америки: Чилі, Колумбії, Аргентині та Мексиці – з точки зору основних типів політики, змін за останні 20 років, виробництва, закупок, поширення навчальних матеріалів, фінансування [19]; опис особливостей систем освіти в окремих країнах, включаючи Австралію, Канаду, Китай, Францію, Німеччину, Японію, Сінгапур, Великобританію, США [24]; аналіз впливу різних факторів (шкільні ресурси, кадровий потенціал, тощо) на результати навчання учнів у країнах, що розвиваються [21].

Чимало наукових праць присвячено досвіду Франції з управління освітою, які пропонують конструктивний аналіз освітньої політики. Зокрема предметом розгляду вчених є освітня політика та реформи, сильні сторони та проблеми французької освіти, важливість національного контексту [9]; основні принципи французької освітньої системи, роль держави у забезпеченні загальної узгодженості системи освіти, визначенні політики в галузі освіти, організації навчання [5]; управління створенням, переглядом та зміною навчальних програм у Франції, визначення ролі Міністерства в цих процесах [22].

Протягом тривалого часу в полі зору вчених перебувають стан і реформування систем загальної середньої освіти Німеччини та США. Приділяючи особливу увагу історичним та сучасним проблемам освіти у сучасній національній державі, вчені проводять порівняльний аналіз державної освіти в Німеччині та США [25]. Вчені обговорюють ключові характеристики систем освіти США та Німеччини на основі порівняння громадської думки щодо освіти у двох країнах, аналізують, як інформація та інституційний контекст впливають на суспільні переконання у двох країнах [11].

Цінним ресурсом для отримання інформації в контексті нашого дослідження виявилася платформа запитань і відповідей Quora. Знання і практичний досвід дослідників і освітян-практиків, представлені на платформі, виявилися плідними для з'ясування питань взаємодії між федеральними, регіональними та місцевими органами державної влади у Німеччині і США [23].

Аналіз наукових праць засвідчує, що цілісного порівняльно-педагогічного дослідження, в якому б було системно розглянуто тенденції в розвитку управління системою забезпечення підручниками у США, Німеччині, Франції, поки що не відбулося. Актуальність проблеми дослідження, потреба у вивченні досвіду розвинених країн, разом з тим брак можливостей безпосереднього його вивчення й обмалювання інформаційних джерел зумовили вибір теми дослідження «Національна політика та практика забезпечення підручниками загальної середньої освіти (порівняльний аналіз)».

Мета дослідження – здійснити порівняльний аналіз управління загальною середньою освітою та її системою забезпечення підручниками у США, Німеччині та Франції для врахування досвіду освітян цих країн в Україні.

Відповідно до теми і мети дослідження авторкою визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати наукові джерела, виявити стан розроблення проблеми дослідження.
2. Схарактеризувати особливості національної освітньої політики, в т. ч. щодо СЗП, за децентралізованого управління (США, Німеччина) та в умовах централізованого управління (Франція).

3. Простежити механізми державного управління СЗП на різних рівнях, з'ясувати систему взаємодії між федеральними, регіональними та місцевими органами державної влади у досліджуваних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Досить охоче вчені порівнюють американські й німецькі шкільні системи. Причина такої зацікавленості, на погляд Michael Henderson та його співавторів по дослідженню, є цілком зрозумілою: ці дві країни мають багато спільного. Обидві користуються великими, просунутими промислово розвиненими економіками, стикаються із взаємозалежною світовою економікою, яка характеризується зростаючою конкуренцією. Відтак вони зацікавлені у посиленні запасу людського капіталу для зростання продуктивності [11]. У такому контексті важливо, що обидві країни здійснюють масштабні загальнонаціональні зусилля щодо покращення якості діяльності закладів шкільної освіти й управління ними.

Дослідників насамперед цікавить питання співвідношення центрального та місцевого управління. Вони відзначають, що «Як правило, у всіх розвинених країнах світу центральні органи влади володіють необхідними функціями з визначення єдиної державної політики у сфері освіти» [2, с. 118].

Зокрема у Федеративній Республіці Німеччини, яка є федерацією шістнадцяти земель, освітнє законодавство й управління системою освіти є насамперед відповідальністю земель. Це повною мірою стосується системи шкільної освіти. З метою координації діяльності керівники міністерств освіти регулярно збираються на Постійну конференцію міністрів освіти (Kultus ministr konferenz, КМК) [17]. Державну відповідальність за систему освіти, планування та організацію її роботи встановлює Основний Закон. Проте повноваження держави, за Основним Законом, обмежуються основними правами осіб, які беруть участь в освітньому процесі: відповідальними за освітню систему є землі – складові федеративної Німеччини. Разом з тим, у Німеччині в останні десятиліття значною мірою реалізується тенденція до підвищення організуючої та координуючої ролі федерального уряду, в тому числі й у питаннях фінансування розвитку освіти [2, с. 119].

Положення щодо конкретних форм співробітництва між Федерацією та землями відображені в Основному законі у рамках так званих спільних завдань. Законом передбачено, що ці спільні завдання мають бути узгоджені на основі консенсусу і зазвичай передбачають надання Федеральним Урядом фінансування підтримки і розвитку інфраструктури, тоді як рівень земель зосереджує увагу на дидактичних реформах і пов'язаних з ними змінах у викладанні та освітньому середовищі [17].

На відміну від систем більшості інших країн, освіта у Сполучених Штатах значною мірою децентралізована. Всю повноту влади в галузі освіти мають штати. Федеральний уряд та Департамент освіти не беруть активної участі у визначенні навчальних програм чи освітніх стандартів (за винятком діяльності з виконання Закону «Жодна дитина не залишиться без освіти»). Це залишається на розсуд державних і місцевих шкільних округів. Якість закладів освіти та їх ступенів підтримується за допомогою неформального приватного процесу, відомого як акредитація, над яким Департамент освіти не має прямого державного юрисдикційного контролю [23]. При цьому держава здійснює свої функції у сфері освіти шляхом фінансової допомоги, наданої різним суб'єктам під час реалізації федеральних програм. Умови участі у таких програмах передбачають виконання певних зобов'язань суб'єктами, які беруть у них участь. За допомогою такого механізму федерація і здійснює загальнонаціональну політику [2, с. 120].

Нарізно від США та Німеччини у Франції високо централізована шкільна система освіти. Визначення та реалізація освітньої політики є обов'язком уряду в рамках законодавства, яке відповідно до Конституції встановлює загальні правила, що застосовуються до системи освіти. Управління шкільною системою є відповідальністю Міністерства національної освіти та молоді. Міністерство забезпечує найм та управління підлеглим персоналом (керівники шкіл і вчителі) як у державних, так і в

приватних закладах, розподіляє ресурси, що виділяються на освіту, контролює виконання освітньої політики. Воно також гарантує послідовність навчання – розробляє та встановлює національні стандарти, визначає навчальні плани та навчальні програми [3]; [8]; [24, para 1.8].

У той час, як системи освіти в інших країнах були децентралізовані, Франція неохоче передавала повноваження від держави незалежним місцевим органам влади [8]. Певної кількості компетенцій місцеві органи влади набули після реформи, що проводилася з 1980-х роках (перераховані в законі № 2004-809 від 13 серпня 2004 року щодо місцевих свобод та обов'язків) [3].

Незалежні місцеві органи влади (муніципалітети, департаменти, регіони) відповідають лише за матеріальне функціонування системи (будівництво та обслуговування шкільних будівель, шкільний транспорт, постачання навчальних матеріалів тощо). Решта – справа держави: розробка навчальної програми; відбір, набір, призначення, оплата праці вчителів та директорів; оцінка та атестація; початкове та додаткове навчання. Що стосується шкіл, коледжів та ліцеїв (CITE 2 та CITE 3) є простір для маневру в тому, як вони керують бюджетами, що виділяються державою, а також у визначенні того, які освітні стратегії слід прийняти для досягнення національних цілей [3; 7, с. 157].

Свою політику в галузі освіти на регіональному рівні держава реалізує через системи адміністративних округів (академій) та дирекцій освітніх департаментів академій (ректоров). У Франції налічується 30 академій, що охоплюють 26 регіонів. Ректорат має повноваження щодо початкових шкіл (дитячих садків та початкових шкіл) та середніх шкіл (коледжів та ліцеїв). На місцевому рівні освітня політика держави реалізується у департаментах через директорів академій – делегатами ректора, які реалізують на рівні департаменту стратегію освіти стосовно початкових і середніх шкіл, визначену ректоратом (Декрет № 2012-16 від 5 січня 2012 р.) [3].

Державна освіта залишається основною моделлю для формальної освіти у багатьох країнах, включаючи США та Німеччину. Як у США, так і в Німеччині, приблизно 91% дітей відвідують державні школи (Національний центр статистики освіти (2018); Statistisches Bundesamt (2019). У той же час неоліберальна політика посилює тиск на користь приватизації, а також критику державної освіти [25].

У Франції в державних навчальних закладах, в яких навчається 83% усіх учасників, навчання здійснюється безкоштовно. Принцип свободи освіти, що є основним принципом законів Республіки, допускає існування низки приватних платних установ. Підписавши контракти з Міністерством освіти, більшість цих установ також підтримують національну державну освітню програму. У 2019-2020 навчальному році в початкових і середніх школах навчалося близько 12 380 300 учнів. З них 10 233 400 були зараховані в державні навчальні заклади [5].

Ще одне питання, яким опікуються дослідники – суспільна участь в управлінні системою освіти на різних її рівнях, що здійснюється у різних формах. У Німеччині громадська участь в освіті здійснюється здебільшого через фонди. Це пов'язано з тим, що фонди мають істотні кошти, і, крім того, зацікавлений, позитивно мотивований персонал. Наприклад, фонд Бертельсманна працює під гаслом «Виграти майбутнє – оновити освіту». Він займається такими темами, як освіта протягом життя, впровадження мультимедіа у педагогічні методи у школах, розвиток самостійності управління шкіл [2, с. 121].

У більшості країн на всіх рівнях освіти формою суспільної участі в управлінні освітою є професійні спілки. У Німеччині профспілки відіграють активну роль у формуванні освітньої політики. Зокрема, профспілка виховання та науки, що входить до німецької спілки профспілок, має близько 270 тис. членів, займається покращенням становища всіх верств населення – від школярів до дорослих [2, с. 123].

У США важливу роль у впливі на освітню політику відіграють організації громадянського суспільства. До них належать благодійні фонди, асоціації батьків і

вчителів та багато інших. Однією з найвпливовіших загальнонаціональних профспілкових організацій працівників освіти є Американська федерація вчителів – профспілка вчителів у США, яка представляє 1,7 мільйона членів у більш ніж 3000 регіональних організаціях по всій країні. Роль та функції цих організацій дуже різні і включають проведення досліджень сфери освіти, надання грантів учням, вчителям та школам, надання освітніх послуг, захист прав та свобод учасників освітнього процесу, впровадження окремих навчальних практик, вплив на громадську думку або лобіювання інтересів з метою реформування галузі освіти та інше. Представники неурядових організацій часто беруть участь у консультаційних радах, які працюють на всіх рівнях державного управління [1].

У Франції налічується понад 1 мільярд асоціацій, близько 80 000 з яких спеціалізуються на освіті та навчанні, а деякі з них підтримуються Міністерством освіти. Серед цих законних асоціацій *Ligue de l'Enseignement* (Ліга навчання) – конфедерація асоціацій (25 000). Створена одночасно з заснуванням республіканської шкільної системи наприкінці XIX століття, вона охоплює всю територію країни, щоб просувати «вільну, встановлену законом і світську» шкільну систему.

Провідна профспілка у Франції – Об'єднана федерація профспілок (FSU), яка об'єднує 22 національні профспілки у сфері освіти, викладання, досліджень, культури, навчання та соціальної інтеграції. Її цілі включають боротьбу за свободу та рівні права, за права людини, мир та роззброєння, боротьбу проти расизму, сексизму та дискримінації всіх видів [9].

Вчителі організовані через два основні національні профспілки (Geay 1997): FSU та SGEN-CFDT. FSU захищає професійні статуси та виступає проти будь-яких реформ, які могли б підірвати престиж професії вчителя та її автономію. Він виступає за збереження національної навчальної програми, заснованої на шкільних предметах та дисциплінах, надання більшої кількості коштів пріоритетним областям освіти, розширення набору державних службовців та збільшення державних бюджетів на освіту. SGEN-CFDT – більш реформістська профспілка, яка вітає ідею покращення шкіл у рамках республіканської та зрівнюючої структури, але залишається ворожою до зростаючої диференціації між школами. Він підтримує педагогічні інновації та експерименти та більш відкритий для поступових змін у розробці освітньої політики.

Директори та інспектори також організовані через національні профспілки. Наприклад, SNDPEN є потужною профспілкою директорів, яка представляє їх у різних адміністративних комісіях, є активною у захисті їхніх прав та вимог, впливає на розробку освітньої політики через засоби масової інформації та неформальні відносини з політиками [7, с. 159].

Батьки також організовані на національному рівні для представлення своїх інтересів. Основною організацією по захисту батьківського права і вимог щодо початкової та середньої освіти є FCPE. Представники FCPE відвідують шкільні ради, профспілки вчителів, Вищу раду освіти з метою узгодження дій національної структури зі спільним голосом про освітні реформи представників усіх профспілок і основних асоціацій (батьків, учителів, учнів, директорів) [15].

В останні роки, говорить Lars Müller, спостерігається помітне зростання популярності дослідження підручників і все частіше звучать заклики приділяти більше уваги питанням їх випуску [14]. Вивчаючи процеси забезпечення підручниками шкіл, дослідники зосереджуються на розвитку навчальних програм [4]; механізмах прийняття і вибору підручників [20]; ролі держави у процесах прийняття підручників [13]; проблемах освітнього книговидання [19] та інших питаннях. Деякі дослідження ґрунтуються на припущенні, що виробництво знань є громадським завданням. Призначені для певної цільової аудиторії з її специфічними потребами, підручники виявляються унікальним носієм знань. У такому контексті вчені вважають за доцільне досліджувати мережі нетверкінгу, в яких працюють видавництва і взаємодіють зацікавлені сторони – видавничі будинки, міністерства, школи, університети та

зацікавлені групи. Через мережі простежується манера, в якій видавництва ведуть переговори щодо різних аспектів і як вони балансують конкуруючий інтерес [14].

У Німеччині діють вільні ринки підручників. Згідно з інформацією про архівні колекції німецьких видавців, представленої у путівнику Ларса Міллера, у Німеччині на 2017 рік існувало понад 30 видавництв, що спеціалізуються на випуску підручників. Але процеси створення, випуску і використання підручників у школах спрямовується і контролюється державою засобами різних нормативних актів, встановлених законом положень, навчальних програм, порядку затвердження. Вимогам цих документів мають відповідати підручники. Виробництво підручників відбувається у спільній діяльності видавців, які контактують з посадовими особами міністерства, та авторів, які переважно працюють вчителями, в академічних колах або в методичній службі освіти і можуть залучатися до комісій з оцінки навчальних програм, процесів експертизи та схвалення [14].

Обов'язковою умовою випуску підручників є їх схвалення державою. Це приблизно відбувається так: кожна із 16 земель приймає рішення про свою власну програму навчання. Але уряди земель співпрацюють, щоб скоротити витрати та полегшити переміщення Німеччиною. Щоразу, коли випускається новий підручник, шкільна агенція має вирішити, чи підходить підручник для навчання, тобто чи містить він всю необхідну інформацію, чи її викладено адекватно, чи відповідає вона віку учнів, на яких розрахований цей підручник, тощо. Якщо книга визнана придатною, вона включається до списку дозволених для викладання книг. Цей список використовується школами для ухвалення рішення про те, який підручник вони хочуть використати, при цьому кожен учитель відповідного предмета входить до складу комітету, відповідального за це рішення. Зазвичай для певного класу та предмета існує лише один схвалений підручник. Це не стосується додаткових завдань з читання німецької, англійської, французької або латинської літератури. Викладачі можуть вільно вибирати їх. У німецьких школах підручники як правило надаються учням безкоштовно. Вони належать школі, їх роздають у класі на початку та забирають назад наприкінці кожного навчального року [23].

У США багатоаспектна система прийняття підручників як засобу навчання у школах є результатом еволюційних за своєю суттю процесів демократизації в системі освіти країни. Як зазначається у чисельних публікаціях, у США централізованого планування, виготовлення і постачання підручників до безпосереднього споживача – школи – не існує [4, 13, 18, 20]. В управлінні системою забезпечення підручниками шкіл виділяються два аспекти – державний, що передбачає регулювання процесів забезпечення на рівні федеральних і штатових органів влади, та громадський, що передбачає участь різноманітних громадських сил. Прямого зв'язку між федеральними органами освіти та чисельними школами немає. Федеральна влада не нав'язує навчальні матеріали і методи їх відбору місцевим органам влади, а фінансує проекти, досліджує створення освітніх програм і виробництво навчальних матеріалів, надає відповідні рекомендації щодо їх прийняття і використання.

Процеси демократизації, що відбуваються у країні, сприяють залученню суспільства до активного діалогу і безпосередньої участі в управлінні системою забезпечення підручниками закладів освіти. В США діє загальнонаціональна Асоціація батьків і вчителів, яка має філії у великих школах. Батьки є активними учасниками шкільних реформ. У деяких школах думка батьківських комітетів відіграє домінуючу роль в організації освітнього процесу, аж до вибору програм і методів навчання.

Процес реалізації демократичних принципів у системі забезпечення підручниками шкільної освіти США має своїм продуктом мережу різних типів видавничих організацій, які спеціалізуються на випуску шкільних книг. Зазвичай видавництва орієнтують свої шкільні навчальні книги на забезпечення потреб штатів, зумовлених особливостями місцевого населення і відповідно різноманітного учнівського контингенту.

На розвиток підручника, з одного боку, впливають установлені вимоги освітніх програм, з іншого – цикли прийняття підручників у державі. Цикл прийняття – це

багаторічний графік, за яким школи, округи або штати здійснюють закупівлю підручників. У США немає єдиної схеми прийняття підручників штатами, діють різні підходи. Один з них акцентує на створенні штатами умов, які забезпечують округам можливості встановлювати власні цикли прийняття. Інший характеризується встановленням циклу прийняття на рівні штату, тобто округи отримують нові підручники на основі встановленого у штаті графіку.

Цикл прийняття може тривати кілька років, наприклад у Техасі 8–10 років, а у деяких предметних галузях бувало 12 і більше років. Здебільше це пов'язано з процесом оновлення стандартів навчальної програми. Штат зрештою схвалює кілька підручників для кожного класу та предмета. Схвалюючи пропозиції, штат заявляє: якщо округ збирається використати гроші штату для оплати підручника, необхідно обирати підручник лише зі списку книг, за які штат готовий заплатити. Процес вибору підручника є досить не простою справою. Адже шкільні округи повинні оцінити пропозиції штату і водночас зважити свої можливості.

Зазвичай це робиться комітетом вчителів та адміністраторів (переважно вчителів). Книги оцінюються за кількома критеріями, такими як точність, читабельність, повнота, відповідність стандартам тестування, тощо. Уважно вивчаються різні навороти, які видавці пропонують разом зі своїми книгами (додаткові матеріали, витратні матеріали для студентів, тощо). Зрештою, комітети рекомендують один підручник для прийняття округом. Рекомендації можуть бути використані або іноді скасовуватися округом, але зрештою для використання вибирається підручник для кожного класу та предметної галузі. Райони, які можуть собі це дозволити, можуть офіційно прийняти один із затверджених державою текстів, а потім доповнити його іншими матеріалами, які оплачуються з місцевих фондів, але це дійсно залежить від того, чи бачать вони потребу і чи мають гроші, щоб зробити це. У більшості шкіл США окремі округи (їх налічується близько 13 000) безпосередньо контролюють свої навчальні програми та навчальні матеріали. Проте певний вплив на них із боку штату відбувається. Вибір навчальних програм у багатьох штатах визначає (разом з тим не нав'язує округу будь-яку певну) набір стандартів, яким мають відповідати учні. Але у деяких штатах місцеві округи знаходяться під сильним контролем з боку уряду штату [23].

У Франції надання початкової освіти (передшкільні та початкові школи), середнього рівня (коледжі молодшої середньої школи та загальноосвітні, технологічні та професійні ліцеї) є безкоштовним у державних школах. Принцип безкоштовної початкової освіти було встановлено законом від 16 червня 1881 року. З 31 травня 1933 року безкоштовна освіта була поширена на середню школу.

На початковому рівні місцеві органи влади лише на рівні міст (муніципалітети) оплачують підручники майже завжди. Держава також надає безкоштовні підручники у коледжах (молодша середня школа). Теоретично в ліцеях (старша середня школа) підручники оплачуються батьками, але на практиці *conseils régionaux* (регіональні органи влади) покривають ці витрати [6, 10, 22].

Установи середньої освіти мають обмежену автономію: директори у середніх і старших школах не можуть на свій розсуд розподіляти бюджет і ресурси; вони підкоряються ієрархічному та низхідному контролю (Bouvier 2012), вони повинні впроваджувати національну та стандартизовану навчальну програму відповідно до фіксованих часових графіків [22].

Розробка навчальної програми – справа держави [7, с. 157]. Створення нової навчальної програми координується *Conseil Supérieur des Programmes* (CSP – Вищою радою з навчальних програм). Ця рада складається із законодавців, членів *Conseil Economique, Social et environnemental* (CESE – Економічної, соціальної та екологічної ради) і членів, які призначаються міністром національної освіти. CSP не створює навчальну програму самостійно, а делегує роль групі експертів, яку вибирає CSP. Також важливо відзначити, що у перегляді та зміні навчальної програми відіграє роль "Inspection General de l'Éducation, du Sport et de la Recherche" (IGESR – Генеральний

інспекторат національної освіти, спорту та досліджень). Міністерство доручає CSP розробити нову навчальну програму, CSP вносить пропозицію, і якщо Conseil Supérieur de l'Éducation (CSE – Вища рада з освіти) схвалює його, міністр обов'язково вносить проект навчальної програми до «Офіційного журналу» (офіційне видання, в якому публікуються всі зміни в законодавстві). Щодо методів навчання, то загально-національних рекомендацій немає. Педагогічна автономія вчителів гарантується Кодексом освіти, правовим кодексом, який об'єднує все законодавство про освіту, якого педагоги, як державні службовці, повинні дотримуватись [22].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Проведений аналіз інформації з наукових джерел засвідчує, що:

– державна освіта у США, Німеччині та Франції, як і в Україні та багатьох інших країнах світу, залишається основною моделлю формальної освіти;

– нарізно від України, для якої характерною є централізована система управління освітою, освітня політика в США і Німеччині носить децентралізований характер. В обох країнах існує федеральна шкільна система, рішення з питань шкільної освіти, в тому числі щодо забезпечення шкіл підручниками, ухвалюються на рівні штатів (у США) і земель (у Німеччині);

– однак у США та Німеччині ступінь децентралізації різна. У США шкільна система особливо децентралізована: сильний вплив здійснює місцеве самоуправління та шкільні ради. Щодо системи забезпечення шкіл підручниками, то процесу відбору, закупівлі та розповсюдження підручників на національному рівні немає. Кожен федеральний суб'єкт відповідає за власний процес забезпечення;

– Франція має традицію сильної держави, відповідно управління французькою освітою є централізованою, ієрархічною та стандартизованою системою, яка наділяє великою владою міністра освіти та міністерство освіти як техноструктуру;

– французька система освіти рухається до нового державного управління, але в той же час залишається вбудованою у централізовану спадщину. На регіональному рівні влада розділена між державою та незалежними місцевими органами влади. Але автономія незалежних місцевих органів влади (муніципалітети, департаменти, регіони) обмежена визначеними повноваженнями, в основному щодо забезпечення обладнанням, будівництва шкіл, політики професійного навчання. Держава спрямовує політику в галузі освіти, забезпечує загальну узгодженість системи освіти, визначає шляхи навчання, стандартизовану навчальну програму, організацію та зміст навчальних планів;

– в українській освіті застосування поняття «децентралізація» стосовно системи забезпечення підручниками в основному має на увазі відбір підручників та участь учителів, педагогічних колективів або керівників шкіл у процесі відбору;

– Закон України "Про освіту" визначив пріоритети освітньої політики країни. Однією з головних задач є інтеграція української системи освіти в європейську і світову освітні системи, розвиток міжнародного співробітництва закладів освіти та органів управління освітою. В цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду у сфері управління системою забезпечення підручниками шкільної освіти представляє інтерес для вітчизняних освітян;

– нормативно-правові документи в галузі освіти України акцентують на необхідності наближення якісного рівня системи освіти до кращих світових взірців, що повною мірою стосується і системи забезпечення. Але на практиці це завдання повно не вирішується, зокрема через складну ситуацію в умовах військових дій на території країни, відповідно нестачу фінансових і матеріально-технічних ресурсів. Отже, важливими завданнями освітньої політики в Україні є розроблення заходів шкільної освіти, її системи забезпечення підручниками та іншими навчальними матеріалами, насамперед спрямованими на створення умов для виконання функцій у надзвичайній ситуації, нових форматів роботи з учнями та їх батьками; розроблення і запровадження нових для неї механізмів фінансування освіти, її матеріально-технічного забезпечення; посилення уваги до соціальних потреб учнів та їхніх сімей;

– надзвичайні виклики, з якими зустрівся українське суспільство, спонукають вітчизняних освітян до ґрунтовного переосмислення стратегії розвитку шкільної освіти, що передбачає виконання пріоритетних завдань: уведення до змісту управління цією системою компонентів, що відображають українську специфіку в економіці, суспільно-політичному й культурному середовищі в реаліях сучасної дійсності; відпрацювання нових підходів до управління освітою, в тому числі і системою забезпечення підручниками шкіл; гуманізація взаємовідносин між суб'єктами процесів забезпечення, приділення уваги етиці взаємовідносин в освіті і книговидавничому бізнесі, соціальній відповідальності, проблемам навколишнього середовища;

– вивчення і творче застосування ідей зарубіжних учених і педагогів-практиків дають змогу освітянам різних країн знаходити спільну мову, зберігати і транслявати узагальнений досвід роботи у практику професійної діяльності, використовуючи в поєднанні з національними традиціями і стандартами.

Література

1. Порівняльний аналіз моделей державногромадського управління середньою освітою в США та Україні. Аналітична записка (2021). Available from: <https://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2021/01/Porivnyalniy-analiz-modeley-derzhavno-gromadskogo-upravlinnya-serednoyu-osvitoyu-v-SSHA-ta-Ukrayini.pdf> [appeal from 25.11. 2024].
2. Україна – США: онлайн-зустріч керівників профспілок освіти (22 березня 2022). Available from: <https://pon.org.ua/novyny/9333-ukraina-ssha-onlain-zustrich-kerivnykiv-profspilok-osvity.html> [appeal from 25.11. 2024].
3. Administration and governance at local and/or institutional level (*Last update: 27 November 2023*) An official website of the European Union Available from: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/administration-and-governance-local-and-or-institutional-level> [appeal from 25.11. 2024].
4. Alsubaie, M.A. (2016). Curriculum Development: Teacher Involvement in Curriculum Development. *Journal of Education and Practice (Online) Vol. 7, No. 9, 106–107*. Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1095725.pdf> [appeal from 25.11. 2024].
5. Country information for France – Legislation and policy (28 квіт. 2020 р.). European Agency for Special Needs and Inclusive Education website. Available from: <https://www.european-agency.org/country-information/france/legislation-and-policy> [appeal from Feb 11 2025].
6. Directorate for Education and Skill. Available from: <https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-education-and-skills.html> [appeal from 30.09. 2024].
7. Educational Authorities and the Schools: Organisation and Impact in 20 States [1st ed.] 9783030387587, 9783030387594 *English Pages XXVII, 420 [433] Year 2020 Report DMCA / Copyright* Available from: <https://dokumen.pub/educational-authorities-and-the-schools-organisation-and-impact-in-20-states-1st-ed-9783030387587-9783030387594.html> [appeal from Feb 16 2025].
8. Education policy outlook in France in OECD Education policy perspectives №15 © OECD 2020. Available from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/education-policy-outlook-in-france_e3d624f2/debad1c1-en.pdf [appeal from 25.11. 2024].
9. Fédération Syndicale Unitaire (FSU) – WCADP (2025) Available from: <https://worldcoalition.org/membre/federation-syndicale-unitaire-fsu/> [appeal from 25.11. 2024].
10. Fundamental principles and national policies. (*Last update: 27 November 2023*) Available from: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/fundamental-principles-and-national-policies> [appeal from 25.11. 2024].
11. Henderson, Michael; Lergetporer, Philipp; Peterson, Paul; Werner, Katharina; West, Martin; Woessmann, Ludger (2021/04/27). Is Seeing Believing? How Americans and Germans Think about Their Schools. DOI:10.7551/mitpress/13712.003.0006 In book: Public Opinion and the Political Economy of Education Policy around the World (pp.55-96). Available

from: https://www.researchgate.net/publication/380149254_Is_Seeing_Believing_How_Americans_and_Germans_Think_about_Their_Schools [appeal from 31.08.2024].

12. How education in schools in France works. School Education in France Available from: <https://koronapay.com/transfers/europe/en/blog/school-education-in-france-1/> [appeal from Feb 16 2025].

13. Levin, Douglas (2009). Rethinking the State Role in Instructional Materials Adoption: Opportunities for Innovation and Cost Savings. *Nasbe national association of state boards of education. Policy update*. 2009. Vol. 17, 11. Available from: https://www.setda.org/wpcontent/uploads/2014/09/Instructional_Materials-3.pdf [appeal from 25.11. 2024].

14. Müller, Lars. British and German Textbook Publishers: A Guide to Archive Collections. Eckert. Dossiers12 (2017). urn:nbn:de:0220-2017-0162 (PDF) *British and German Textbook Publishers. A Guide to Archive Collections*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/316787210_British_and_German_Textbook_Publishers_A_Guide_to_Archive_Collections#fullTextFileContent [appeal from 08.10. 2024].

15. Normand Romuald (May 2020). France: The French State and Its Typical "Agencies" in Education. Policy Transfer and Ownership in the Implementation of Reforms In book: *Educational Authorities and the Schools*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/341737172_France_The_French_State_and_Its_Typical_Agencies_in_Education_Policy_Transfer_and_Ownership_in_the_Implementation_of_Reforms#fullTextFileContent [appeal from Feb 04 2025].

16. Nosenzo Sara (26.02.2020). Education in France: how does the French school system works (8 лют. 2024 р.). Available from: <https://take-the-leap.wep.org/en/education-system-france/> [appeal from March 3 2025].

17. Orr Dominic, Neumann Jan, Muuß-Merholz Jöran (July 2018). Open Educational Resources in Germany State of development and some initial lessons learned. *EmRede: Revista de Educação a Distância [recurso eletrônico] Associação Universidades em Rede –UniRede*. – Vol. 5, n. 2(abr./jul. 2018). –Porto Alegre, RS: UniRede, 2018- (pp. 259-270). Available from: https://www.researchgate.net/publication/326606385_Open_Educational_Resources_in_Germany_State_of_development_and_some_initial_lessons_learned#fullTextFileContent [appeal from 06.10. 2024]

18. Pawlak, Kim (2016). Changing educational publishing industry fraught with 'disruptors' / 2016 TAA Conference. Available from: <https://blog.taaonline.net/2016/08/changing-e-...> [appeal from 25.11. 2024].

19. Roldán Vera, Eugenia and Christian Ivan Cortes Velasco. Report on Production, Distribution and Textbook Provision Policies in Four Latin American Countries. Eckert. Dossiers 17 (2018). urn:nbn:de:0220-2018-0013. Available from: https://www.researchgate.net/publication/348348909_Report_on_Production_Distribution_and_Textbook_Provision_Policies_in_Four_Latin_American_Countries_Form_for_referencing_Content [appeal from 12.09. 2024].

20. Scudella, Vincent (2013). State Textbook Adoption. Education Commission of the States. September 2013.13 p. Available from: <https://www.ecs.org/clearinghouse/01/09/23/10923.pdf> [appeal from 25.11. 2024].

21. School Resources and Educational Outcomes in Developing Countries: A Review of the Literature from 1990 to 2010 Paul W. Glewwe, Eric A. Hanushek, Sarah D. Humpage, and Renato Ravina NBER Working Paper No. 17554 October 2011 JEL No. H4,I25,J24,O15 Available from: [appeal from 12.09. 2024].

22. Teaching and learning in general lower secondary education (29 бер. 2024 р.) Available from: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/teaching-and-learning-general-lower-secondary-education> [appeal from 25.11. 2024].

23. Who gets to decide which school books are used in German schools? The federal government, the state governments, the local districts, or is it up to each individual school to decide? (2021). Available from: <https://www.quora.com> [appeal from 04.11. 2024].

24. Xiong, Z. (2024). Global Comparison of Education Systems. In: Niancai, L., Zhuolin, F., Qi, W. (eds) *Education in China and the World*. Springer, Singapore. Available from: https://doi.org/10.1007/978-981-99-5861-0_8 [appeal from 04.11. 2024].

25. Ylimaki Rose M, Wilmers Annika (2021). Historical perspectives and contemporary challenges to education (*Bildung*) and citizenry in the modern nation state: Comparative perspectives on Germany and the USA. Published In European Educational Research Journal Volume 20, Issue 3 Pages: 257 – 277. Available from: <https://orcid.org/0000-0002-1543-5571> View all authors and affiliations <https://doi.org/10.1177/-14749041211004659> [appeal from 31.10. 2024].

References

1. Porivnyal'nyy analiz modeley derzhavnohromads'koho upravlinnya seredn'oyu osvityou v SSHA ta Ukraini. Analitychna zapyska (2021). URL: <https://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2021/01/Porivnyalniy-analiz-modeley-derzhavno-gromadskogo-upravlinnya-serednoy-osvityou-v-SSHA-ta-Ukraini.pdf> [zvernennya vid 25.11. 2024].
2. Ukrayina – SSHA: onlayn-zustrich kerivnykiv profspilok osvity (22 bereznya 2022). URL: <https://pon.org.ua/novyny/9333-ukraina-ssha-onlain-zustrich-kerivnykiv-profspilok-osvity.html> [zvernennya vid 25.11. 2024].
3. Administration and governance at local and/or institutional level (*Last update: 27 November 2023*) An official website of the European Union. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/administration-and-governance-local-and-or-institutional-level> [appeal from 25.11. 2024].
4. Alsubaie, M.A. (2016). Curriculum Development: Teacher Involvement in Curriculum Development. *Journal of Education and Practice (Online)* Vol. 7, No. 9, 106–107. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1095725.pdf> [appeal from 25.11. 2024].
5. Country information for France – Legislation and policy (28 квіт. 2020 р.). European Agency for Special Needs and Inclusive Education website. URL: <https://www.european-agency.org/country-information/france/legislation-and-policy> [appeal from Feb 11 2025].
6. Directorate for Education and Skill. URL: <https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-education-and-skills.html> [appeal from 30.09. 2024].
7. Educational Authorities and the Schools: Organisation and Impact in 20 States [1st ed.] 9783030387587, 9783030387594 *English Pages XXVII, 420 [433] Year 2020 Report DMCA / Copyright* URL: <https://dokumen.pub/educational-authorities-and-the-schools-organisation-and-impact-in-20-states-1st-ed-9783030387587-9783030387594.html> [appeal from Feb 16 2025].
8. Education policy outlook in France in OECD Education policy perspectives №15 © OECD 2020. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/education-policy-outlook-in-france_e3d624f2/debad1c1-en.pdf [appeal from 25.11. 2024].
9. Fédération Syndicale Unitaire (FSU) – WCADP (2025). URL: <https://worldcoalition.org/membre/federation-syndicale-unitaire-fsu/> [appeal from 25.11. 2024].
10. Fundamental principles and national policies. (*Last update: 27 November 2023*). URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/fundamental-principles-and-national-policies> [appeal from 25.11. 2024].
11. Henderson, Michael; Lergetporer, Philipp; Peterson, Paul; Werner, Katharina; West, Martin; Woessmann, Ludger (2021/04/27). Is Seeing Believing? How Americans and Germans Think about Their Schools. DOI:10.7551/mitpress/13712.003.0006 In book: Public Opinion and the Political Economy of Education Policy around the World (pp.55-96). Available from: https://www.researchgate.net/publication/380149254_Is_Seeing_Believing_How_Americans_and_Germans_Think_about_Their_Schools [appeal from 31.08.2024].
12. How education in schools in France works. School Education in France. URL: <https://koronapay.com/transfers/europe/en/blog/school-education-in-france-1/> [appeal from Feb 16 2025].
13. Levin, Douglas (2009). Rethinking the State Role in Instructional Materials Adoption: Opportunities for Innovation and Cost Savings. *Nasbe national association of state boards of education. Policy update*. 2009. Vol. 17, 11. URL: https://www.setda.org/wpcontent/uploads/-2014/09/Instructional_Materials-3.pdf [appeal from 25.11. 2024].
14. Müller, Lars. British and German Textbook Publishers: A Guide to Archive Collections. Eckert. Dossiers12 (2017). urn:nbn:de:0220-2017-0162 (PDF) *British and German Textbook*

Publishers. A Guide to Archive Collections. URL: https://www.researchgate.net/publication/316787210_British_and_German_Textbook_Publishers_A_Guide_to_Archive_Collections#fullTextFileContent [appeal from 08.10. 2024].

15. Normand Romuald (May 2020). France: The French State and Its Typical “Agencies” in Education. Policy Transfer and Ownership in the Implementation of Reforms In book: Educational Authorities and the Schools. URL: https://www.researchgate.net/publication/341737172_France_The_French_State_and_Its_Typical_Agencies_in_Education_Policy_Transfer_and_Ownership_in_the_Implementation_of_Reforms#fullTextFileContent [appeal from Feb 04 2025].

16. Nosenzo Sara (26.02.2020). Education in France: how does the French school system works (8 лют. 2024 р.). URL: <https://take-the-leap.wep.org/en/education-system-france/> [appeal from March 3 2025].

17. Orr Dominic, Neumann Jan, Muuß-Merholz Jöran (July 2018). Open Educational Resources in Germany State of development and some initial lessons learned. EmRede: Revista de Educação a Distância [recurso eletrônico] Associação Universidades em Rede – UniRede. – Vol. 5, n. 2(abr./jul. 2018). – Porto Alegre, RS: UniRede, 2018- (pp. 259-270). URL: https://www.researchgate.net/publication/326606385_Open_Educational_Resources_in_Germany_State_of_development_and_some_initial_lessons_learned#fullTextFileContent [appeal from 06.10. 2024]

18. Pawlak, Kim (2016). Changing educational publishing industry fraught with ‘disruptors’ / 2016 TAA Conference. Available from: <https://blog.taaonline.net/2016/08/changing-e...> [appeal from 25.11. 2024].

19. Roldán Vera, Eugenia and Christian Ivan Cortes Velasco. Report on Production, Distribution and Textbook Provision Policies in Four Latin American Countries. Eckert. Dossiers 17 (2018). urn:nbn:de:0220-2018-0013. URL: https://www.researchgate.net/publication/348348909_Report_on_Production_Distribution_and_Textbook_Provision_Policies_in_Four_Latin_American_Countries_Form_for_referencing_Content [appeal from 12.09. 2024].

20. Scudella, Vincent (2013). State Textbook Adoption. Education Commission of the States. September 2013.13 p. URL: <https://www.ecs.org/clearinghouse/01/09/23/10923.pdf> [appeal from 25.11. 2024].

21. School Resources and Educational Outcomes in Developing Countries: A Review of the Literature from 1990 to 2010 Paul W. Glewwe, Eric A. Hanushek, Sarah D. Humpage, and Renato Ravina NBER Working Paper No. 17554 October 2011 JEL No. H4,I25,J24,O15 URL: [appeal from 12.09. 2024].

22. Teaching and learning in general lower secondary education (29 бер. 2024 р.). URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/teaching-and-learning-general-lower-secondary-education> [appeal from 25.11. 2024].

23. Who gets to decide which school books are used in German schools? The federal government, the state governments, the local districts, or is it up to each individual school to decide? (2021). URL: <https://www.quora.com> [appeal from 04.11. 2024].

24. Xiong, Z. (2024). Global Comparison of Education Systems. In: Niancai, L., Zhuolin, F., Qi, W. (eds) Education in China and the World. Springer, Singapore. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-99-5861-0_8 [appeal from 04.11. 2024].

25. Ylimaki Rose M, Wilmers Annika (2021). Historical perspectives and contemporary challenges to education (*Bildung*) and citizenry in the modern nation state: Comparative perspectives on Germany and the USA. Published In European Educational Research Journal Volume 20, Issue 3 Pages: 257 – 277. URL: <https://orcid.org/0000-0002-1543-5571>. View all authors and affiliations. URL: <https://doi.org/10.1177/14749041211004659> [appeal from 31.10. 2024].

Elbrekht O.

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Chief Research Worker of State Scientific Institution
«Institute for Modernization of Educational Content»,
the Member of the Public Organization «International educators
and scholars foundation, IESF»
om_elbrekht@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0470-2408

**NATIONAL POLICY AND PRACTICE OF PROVISION OF TEXTBOOKS
FOR GENERAL SECONDARY EDUCATION
(COMPARATIVE ANALYSIS)**

Solving the problems of managing the system of provision of textbooks for school education is one of the main tasks in the processes of reforming general secondary education in Ukraine. The system of provision of textbooks (hereinafter referred to as the SSP) is defined by us as a system of preparation in accordance with state standards, publication, distribution and delivery of textbooks and other educational materials to the direct consumer of educational services.

The Law of Ukraine "On Education" has determined the priorities of the country's educational policy. One of the main tasks is the integration of the Ukrainian education system into European and world educational systems, the development of international cooperation between educational institutions and education management bodies. In this context, the study of foreign experience in the field of management of the SSP for school education is of interest to domestic educators.

In this context, the author set the goal of conducting a comparative analysis of the management of general secondary education and its system of providing textbooks in the USA, Germany and France to take into account the experience of educators of these countries in Ukraine.

During the study, scientific sources were analyzed, it was found that the management of the system of providing textbooks is a multifaceted research problem, since there are various practices that differ depending on the country. Differences can exist even between countries with a similar standard of living. The features of national educational policy under decentralized management (USA, Germany) and under centralized management (France) are characterized. The mechanisms of state management of the system of providing textbooks at different levels are traced, the system of interaction between federal, regional and local government bodies in the studied countries are clarified. Differences between countries in attracting funding sources, applying provision mechanisms, defining the role of the state, local authorities, educational institutions, the public and parents of students in these processes are shown.

Key words: textbook, provision system, management, decentralization, levels of management.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Умови публікації статей у науковому збірнику
«Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»»
(Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя)

Збірник наукових праць «**Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»** (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)» – це наукове фахове видання з психолого-педагогічних наук, засноване у 1996 році Ніжинським педагогічним інститутом, з 2004 року – Ніжинським державним університетом імені Миколи Гоголя.

Свідоцтво про реєстрацію: *КВ № 17181-5951 Р від 26 квітня 2019 р.*

Періодичність: **4 рази на рік.**

Міжнародний стандартний номер періодичного друкованого та / або електронного видання

ISSN: 2663-4902 (Online)

ISSN: 2522-1736 (Print)

У збірнику висвітлюються актуальні питання загальної педагогіки та історії педагогіки, теорії та методики навчання окремих галузей знань, теорії і методики виховання, теорії і методики професійної освіти, теорії і методики управління освітою.

Збірник наукових праць «**Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»** (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)» є фаховим виданням (*категорія «Б»*) на підставі наказу МОН України № 157 від 09.02.2021 року (додаток № 4) з педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки).

Журнал включено до наукометричних баз даних:

Index Copernicus International;

Google Scholar;

Open Ukrainian Citation Index (OUCI);

Bielefeld Academic Search Engine (BASE);

WorldCat.

Редакція здійснює присвоєння кожному опублікованому матеріалу міжнародного цифрового ідентифікатора DOI.

До друку приймаються статті докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців (аспірантів, здобувачів), а також інших осіб, які мають вищу освіту та займаються науковою діяльністю. Редакція залишає за собою право на редагування і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук матеріалів збірника дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 011 ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

1. МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ
2. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
3. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА
4. ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Мова публікації: українська, англійська, польська.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ РУКОПISY

1. Формат A4; орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx). Поля з усіх сторін – 20 мм; шрифт – 14, основний шрифт – Times New Roman, *Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів; інтервал між рядками – 1,5; вирівнювання тексту – по ширині; автоматична розстановка переносів – включена; абзацний відступ – 1,25 см; нумерація сторінок – не ведеться.

2. Малюнки та таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунок і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.

3. Нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл) ставиться обов'язково: між ініціалами та прізвищем (С. Русова); після географічних скорочень (м. Київ); між знаками номера (№) та параграфу і числами, які до них відносяться; у посиланнях на літературу [14, с. 60]; всередині таких скорочень: і т. д., і т. п. тощо; між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією, яка йде після них, між числами й одиницями виміру (20 кг), а також дат (XX ст., 2002 р.).

4. Посилання на літературу подаються у тексті тільки у квадратних дужках до прикладу: [1, с. 2], бібліографічний список у кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються.

5. Бібліографічний опис списку використаних джерел оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України **ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (ДСТУ 8302:2015 р.)**.

6. *References*. Оформлюється відповідно до стандарту APA (APA Style Reference Citations). Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад англійською мовою), назва джерела (трансліт), вихідні дані (місто з позначенням англійською мовою), видавництво (трансліт).

Для складення списку за стандартом APA пропонуємо скористатися одним із генераторів посилань: Link1, Link2.

Наприклад:

1. Berezka, S.V. (2019). *Osoblyvosti psykhokorektsii povedinkovykh rozladiv ditei z porusheniam intelektualnoho rozvytku zasobamy art-terapii* [Features of psychocorrection of behavioral disorders of children with intellectual disabilities by means of art therapy]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

2. Kzhaklevska, E. & Viliams, H. (2013). *Molodizhna polityka v Ukraini. Vysnovky Komandy mizhnarodnykh ohliadachiv Rady Yevropy* [Youth policy in Ukraine. Conclusions of the Council of Europe International Observer Team]. Strasburh: Vydavnytstvo Rady Yevropy. 9. 192 [in English].

7. Транслітерація імен та прізвищ з української мови здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 (Link.).

8. Реферат англійською мовою має бути оформлений згідно міжнародних вимог до наукових видань і мати: обсяг 1800–2000 знаків; інформативність (не містити загальних слів); оригінальність (не бути калькою анотації українською або російською мовою); змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень), структурованість (наявність обов'язкових елементів: мета, методика, результати, наукова новизна, практична значущість, ключові слова).

9. Обсяг статті – 10–25 сторінок.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

Відповідальність за дотримання академічної доброчесності під час здійснення освітньо-наукової діяльності несуть автори поданих наукових статей. Відповідно до статті 42 Закону України «Про освіту» (05.09.2017 № 2145-VIII) академічною доброчесністю визначається сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та / або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та ауковими працівниками передбачає:

- посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, ідомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність тощо.

Порушенням академічної доброчесності вважається:

- **академічний плагіат** – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та / або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

- **самоплагіат** – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

- **фабрикація** – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

- **фальсифікація** – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;

- **обман** – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування тощо.

Рукописи, що не відповідають вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

УМОВИ ОПЛАТИ

Редакційний збір становить **60 гривень** за одну сторінку. До друку приймаються статті обсягом від 10 до 25 сторінок. Редакційний збір покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, макетуванням та друком журналу. Поштова пересилка журналу авторам здійснюється на вказане ним поштове відділення Нової Пошти за рахунок автора.

Редакційна колегія наукового вісника здійснює внутрішнє анонімне рецензування та перевіряє їх на плагіат. У разі вдалого проходження перевірки авторам надсилаються реквізити для оплати публікаційного внеску. В іншому випадку стаття повертається на доопрацювання.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 378:14

4. Теорія і методика професійної освіти

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

Демченко Н. М.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
nata.demchenko2020@gmail.com
orcid.org/_____

Анотація українською мовою.

Обсяг: 1800–2000 знаків без пробілів.

Ключові слова: 5–10 слів чи словосполучень.

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCHING THE PROBLEM OF BUSINESS COMMUNICATION CULTURE FORMATION

Demchenko Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogics,
Primary Education and Educational Management
Nizhyn Gogol State University
nata.demchenko2020@gmail.com
orcid.org/_____

Анотація англійською мовою.

Обсяг: 1800–2000 знаків без пробілів.

Key words: 5–10 слів чи словосполучень.

ДЛЯ ПРАЦЬ З ТЕОРІЇ

Постановка проблеми (формулюється у загальному вигляді та обґрунтовується її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями).

1. Аналіз останніх досліджень і публікацій (у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми, на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття).

2. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

3. Формулювання мети статті (постановка завдання).

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

ДЛЯ ПРАЦЬ З МЕТОДИКИ

Вступ (вказується новизна теми та актуальність наукових рішень).

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

2. Методологія та методи.

3. Результати та дискусії.

Висновки (розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку).

Література

1. Пєша І. В. Напрями та завдання молодіжної політики на рівні територіальної громади. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 3 (42). С. 98–103.

References

1. Piesha, I.V. (2019). Napriamy ta zavdannia molodizhnoi polityky na rivni terytorialnoi hromady [Directions and tasks of youth policy at the level of the territorial community]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadvannia – Public administration and local selfgovernment*. 3 (42), 98–103 [in English].

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у Збірнику наукових праць «Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)» необхідно надіслати електронною поштою на адресу ped.kaf.n@gmail.com або nata.demchenko2020@gmail.com наступні матеріали:

1) довідку про автора: прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи (для аспірантів – місце навчання), посада, науковий ступінь, вчене звання, orcid, e-mail, домашня адреса (індекс обов'язково), адреса електронної пошти, контактні телефони;

2) статтю.

У разі успішного рецензування статті необхідно надіслати відскановану електронну копію підтвердження сплати редакційного збору.

Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.

Приклад підпису файлів: Коваленко_стаття, Коваленко_квитанція.

Електронна адреса: nata.demchenko2020@gmail.com

КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Кафедра педагогіки, початкової освіти
та освітнього менеджменту
НДУ імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2
м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна, 16602
Телефон: +38 098 445 62 71
ped.kaf.n@gmail.com
nata.demchenko2020@gmail.com

У РАЗІ НЕДОТРИМАННЯ АВТОРАМИ ВСІХ ВИЩЕЗАЗНАЧЕНИХ УМОВ
РЕДАКЦІЯ МАЄ ПРАВО ПОВЕРНУТИ СТАТТЮ
НА ДООПРАЦЮВАННЯ ЧИ ВІДМОВИТИ В ЇЇ ДРУКУВАННІ